

SPANNING

TEGEN DE STROOM IN

UITGAVE VAN HET WETENSCHAPPELIJK BUREAU VAN DE SP
jaargang 20, nummer 1, februari 2018

TEGEN DE STROOM IN

Foto: Bas Stoffelsen©

Sinds de jaren dat Nederland deel uitmaakte van het Eerste Franse Keizerrijk (1810-1813), is het bestuur in ons land sterk gecentraliseerd. Den Haag bepaalde het beleid, gemeenten waren vooral uitvoeringsinstanties. Vanaf de jaren tachtig van de twintigste eeuw is er een tendens om meer taken over te hevelen naar de gemeenten, overigens zonder dat de centrale overheid de zeggenschap helemaal uit handen heeft gegeven. In 2015 bereikte de decentralisatiegolf een hoogtepunt, toen gemeenten verantwoordelijk werden voor (het grootste deel van) de ouderenzorg, de jeugdzorg en de re-integratie van mensen met een arbeidsbeperking. Gemeenten kregen veel meer geld dan voorheen, maar wel aanzienlijk minder dan het Rijk had om dezelfde taken uit te voeren.

Deze bezuinigingen zijn niet nieuw, maar passen binnen een trend die al enige decennia gaande is. Ze komen voort uit de dominante neoliberale

ideologie van minder overheid en meer markt – door het vorige kabinet verkocht als participatiesamenleving. Publieke voorzieningen als openbaar vervoer, energievoorziening en volkshuisvesting zijn vermarkt, onder het mom van efficiëntie en kostenbesparing. De nadruk is daardoor steeds meer komen te liggen op prijs en het maken van winst, in plaats van toegankelijkheid en kwaliteit. Zeker in gebieden die te maken hebben met bevolkingskrimp zien we dat buslijnen verdwijnen, pinautomaten en postbussen worden weggehaald en scholen en ziekenhuizen hun deuren sluiten. Van lagere prijzen en hogere kwaliteit is zelden sprake.

Tegen die stroom in, maken SP'ers op tal van plekken in het land het verschil. Dat doen zij door met buurtbewoners in actie te komen, voorstellen te doen in de gemeenteraad en sociaal beleid uit te voeren. Om te behouden wat van ons allemaal is, zoals buslijnen, buurthuizen en

bibliotheken. En door de bakens te verzetten met aanvullende plannen. Voorbeelden daarvan zijn de gemeentelijke stichting voor de huishoudelijke verzorging en de bouw van betaalbare, kwalitatief goede woningen voor lagere en middeninkomens.

Dit nummer van *Spanning* analyseert wat er de afgelopen jaren is veranderd in de lokale politiek, maakt duidelijk wat goed en wat fout is gegaan en verkent de strijd die socialisten in gemeenten door het hele land voeren. Voor henzelf en voor elkaar.

IN DIT NUMMER

4 DECENTRALISEREN EN BEZUINIGEN: EEN GEVAARLIJKE COMBINATIE

In veel gemeenten krijgen hulpbehoevende mensen niet de zorg en ondersteuning die ze nodig hebben
Tijmen Lucie

7 STAAT VAN DE LOKALE DEMOCRATIE

Als de lokale democratie ons wat waard is, dan moet er wat gebeuren
Eduard van Scheltinga

10 WAAROM MAKEN WE HUISHOUDELIJKE VERZORGING ZO INGEWIKKELD?

Te veel zorggeld komt niet in de zorg terecht, dat kan en moet anders
Bart Linssen

14 ENERGIE VAN ONS ALLEMAAL

De revolutie zal groen én sociaal zijn
Remco Bouma

17 WIE REDT DE LOKALE INFORMATIE?

Het is vijf voor twaalf voor de lokale journalistiek
Tony van der Meulen

18 HET BELANG VAN BEREIKBAARHEID

Eerlijk en toegankelijk openbaar vervoer moet altijd het doel zijn
Anne van der Veen

19 'WAAROM MOET EEN PUBLIEKE VOORZIENING RENDABEL ZIJN?'

Over sociale strijd en alternatieven voor een goed en toegankelijk openbaar vervoer
Bart Linssen

20 'DE OVERHEID IS DE VERVELENDSTE SCHULDEISER'

Journalist Jesse Frederik wil meer dan alleen schrijven over de schuldenproblematiek in Nederland
Tijmen Lucie

22 OOK WASSENAAR MOET VLUCHTELINGEN OPVANGEN

Kleinschalige opvang in rijke wijken en gemeenten is eerlijk en rechtvaardig
Jasper van Dijk

24 DE SLEEPWET IS ONNODIG EN GEVAARLIJK

De overheid wil je wel afluisteren, maar niet naar je luisteren
Ronald van Raak

26 SOCIALISTISCHE STRIJD IN DE LOKALE POLITIEK

Sociaal doen is mooi, maar socialist zijn vraagt meer
Nils Müller en Pim Siegers

COLOFON

Spanning wordt uitgegeven door het Wetenschappelijk Bureau van de SP.

Een abonnement kost 25 euro per jaar voor niet-leden. De betaling gaat per incasso.

Abonnementenadministratie

Snouckaertlaan 70
3811 MB Amersfoort
T (088) 243 55 40
E administratie@sp.nl
Redactieadres
Snouckaertlaan 70
3811 MB Amersfoort
T (088) 243 55 35
E spanning@sp.nl

Redactie

Tijmen Lucie, Bart Linssen
Eduard van Scheltinga,
Remco Bouma
Tekstredactie
Daniël de Jongh
Redactieraad
Ron Meyer, Hans van
Heijningen, Lieke Smits

Basisontwerp

Thonik en BENG.biz
Vormgeving
Robert de Klerk, Nenad
Mecava, Gonnies Sluijs
Foto cover
J'arg Glaescher / Laif /
Hollandse Hoogte©

Tenzij anders vermeld, is op de inhoud van deze publicatie de Creative Commons Naamsvermelding-Niet Commercieel-Geen Afgeleide Werken 3.0 Nederland licentie van toepassing. creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/nl

**DE SP ZET ZICH IN VOOR MENSELIJKE WAARDIGHEID,
GELIJKWAARDIGHEID EN SOLIDARITEIT**

DECENTRALISEREN EN BEZUINIGEN: EEN GEVAARLIJKE COMBINATIE

Tekst: Tijmen Lucie Illustratie Len Munnik

‘Meer doen voor minder geld’, jubelde het kabinet-Rutte II in het regeerakkoord uit 2012. In de jaren die volgden is een ongekend aantal taken overgeheveld van de centrale overheid en de provincies naar de gemeenten: de jeugdzorg, de zorg aan langdurige zieken en ouderen en de re-integratie en uitkeringen van arbeidsgehandicapten. De gemeenten kregen veel meer geld dan voordien (16 miljard euro), maar wel ongeveer 20 procent minder dan de nationale overheid zelf had voor deze taken. De veronderstelling was dat de gemeenten ze beter en vooral ook goedkoper konden uitvoeren, omdat zij er dichter op zitten. De praktijk blijkt echter een stuk weerbarstiger.

‘De kracht van decentraliseren, van dingen aan gemeenten overlaten, is dat het dicht bij de mensen gebeurt’, zo verklaarde premier Rutte tijdens het congres van het Kwaliteitsinstituut Nederlandse Gemeenten in januari 2014. Volgens hem was ‘decentralisatie’, zoals de overdracht van taken in beleidstaal heet, de beste manier om de oplopende kosten van allerlei voorzieningen een halt toe te roepen.

Het overdragen van taken van het Rijk naar ‘lagere’ of ‘andere’ overheden, zoals ze tegenwoordig genoemd worden, was niet nieuw. Al sinds midden jaren tachtig is dit stelselmatig gebeurd. Zo werd in 2004 de bijstand gedecentraliseerd via de Wet Werk en Bijstand (Wwb) en in 2007 de huishoudelijke verzorging, via de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (Wmo). Maar de hoeveelheid taken die gemeenten er per 1 januari 2015 bij hebben gekregen, is ongekend. Sinds die datum zijn zij verantwoordelijk voor de zorg en ondersteuning van jongeren, ouderen, bijstandsgerechtigden, langdurig zieken en arbeidsgehandicapten (Wmo 2015, Jeugdwet en Participatiewet). Een zeer ingrijpende operatie die niet zonder slag of stoot verlopen is. Niet in de laatste plaats vanwege de grote tijdsdruk waaronder de grootschalige herziening van het sociale stelsel moest plaatsvinden en de forse bezuinigingen die met de overdracht gepaard zijn gegaan. Nu was de verwachting dat gemeenten de taken op het gebied van zorg en ondersteuning beter en goedkoper uit zouden voeren dan het Rijk en dat er

daarom jaar op jaar bezuinigd kon worden op het benodigde budget. Bovendien was de overtuiging dat er veel meer gebruik gemaakt kon worden van de kracht en mogelijkheden van het individu en de samenleving.

‘De klassieke verzorgingsstaat maakt langzaam maar zeker plaats voor een participatiesamenleving. Van iedereen die dat kan wordt gevraagd verantwoordelijkheid te nemen voor zijn of haar leven en omgeving’, zo verwoordde koning Willem-Alexander namens het kabinet in zijn eerste Troonrede in 2013 de overgang van staatsverzorging naar onderlinge zorg. Decentraliseren en participeren waren de toverwoorden van Rutte II bij de herziening van het sociale stelsel. Het systeem zou simpeler en democratischer worden. Samenwerking tussen organisaties en professionals was noodzakelijk. Eén huishouden, één plan, één aanpak, was het devies. Daarbij zou worden uitgegaan van de ‘eigen kracht’ van mensen en van het ‘zorgend en probleemoplossend vermogen’ van hun sociale omgeving. Professionele ondersteuning zou laagdrempelig, op maat en dicht bij de mensen georganiseerd worden, zodat problemen van bewoners vroegtijdig en integraal konden worden aangepakt. Met als resultaat een fikse kostenbesparing.

GROTE PROBLEMEN IN DE JEUGDZORG

Dat klinkt allemaal prachtig. Maar wat is er van deze beloftes terechtgekomen? Is het systeem inderdaad

eenvoudiger, efficiënter, effectiever en goedkoper geworden? Voor een definitief oordeel is het nog te vroeg, aangezien de stelselherziening pas drie jaar geleden heeft plaatsgevonden. Maar er vallen wel al enige voorlopige conclusies te trekken op basis van verschillende onderzoeken die naar de decentralisaties zijn gedaan. En die zijn niet mals. Neem de jeugdzorg.

Sinds 1 januari 2015 zijn de gemeenten verantwoordelijk voor alle onderdelen van jeugdhulp – van opvoedondersteuning tot psychiatrische zorg. Ze moeten zorgen dat er voldoende jeugdhulpvoorzieningen zijn, ze bepalen wie er toegang heeft tot die voorzieningen en ze zijn verantwoordelijk voor de financiering ervan. Nu viel er veel voor te zeggen om het jeugdstelsel eenvoudiger en efficiënter te maken. De kosten waren hoog en namen elk jaar verder toe, drie verschillende bestuurslagen (Rijk, provincie en gemeente) waren bij de jeugdzorg betrokken, met als gevolg dat instanties vaak langs elkaar heen werkten en jongeren niet de hulp kregen die ze zouden moeten krijgen. Maar door de snelheid waarmee de hele operatie door gemeenten moest worden uitgevoerd in combinatie met de enorme bezuinigingen die door het kabinet werden opgelegd, zijn de problemen in de jeugdzorg alleen maar groter geworden. Zo komt uit recent onderzoek van het platform voor onderzoeksjournalistiek Investico onder 390 gemeenten en 120 hulpverleners, voor

onder meer De Groene Amsterdammer, een ontluisterend beeld van de jeugdhulp naar voren. Sinds de overdracht naar de gemeenten zijn de wachtlijsten gegroeid, is de werkdruk gestegen en is de bureaucratie toegenomen. Ruim de helft van de hulpverleners zegt geen tijd meer te hebben voor het stellen van een goede diagnose. Een vijfde van hen overweegt te stoppen met het behandelen van kinderen, omdat deze hulpverleners het gevoel hebben dat ze sinds de overdracht hun vak niet meer goed

kunnen uitoefenen. Ook de gemeenten zelf schetsen een dramatisch beeld van de jeugdzorg. De wijze waarop het Rijk het geld onder de gemeenten verdeelt, is voor vele van hen een raadsel en leidt tot grote verschillen tussen gemeenten.

Veel gemeenten kampen met grote tekorten op de jeugdzorg. Eind vorig jaar luidden 21 gemeenten en jeugdhulpinstellingen uit Zuidoost-Brabant de noodklok middels een petitie aan de Tweede Kamer. Die

werd overhandigd door de Eindhovense SP-wethouder Jeugd, Jannie Visscher. Deze 21 gemeenten hadden namelijk over 2016 gezamenlijk een tekort van 23,9 miljoen euro en de verwachting was dat dit bedrag in 2017 verder zou oplopen. Ook Enschede, Leeuwarden, Maastricht, Zoetermeer en Nijmegen trokken om dezelfde reden bij de Kamer aan de bel. Zij vroegen om meer tijd, ruimte en middelen. Uit eerder onderzoek, van Binnenlands Bestuur en de NOS onder 228 gemeenten, bleek al dat het

geld voor 2017 in de helft van deze gemeenten op was.

NIET GELEERD VAN DENEMARKEN

Van Denemarken – dat vaak als lichtend voorbeeld wordt gezien voor het overhevelen van zorg- en ondersteuningstaken naar de gemeenten – had Nederland kunnen leren wat werkt en vooral wat niet werkt. Maar dat is niet gebeurd. Denemarken had nauwelijks genoeg aan zes jaar om de jeugdzorg te decentraliseren, in Nederland moest de hele operatie in anderhalf jaar worden uitgevoerd. Nederlandse gemeenten kregen vijftien procent minder geld dan voorheen, terwijl de Denen juist lieten zien dat je in de beginfase moet investeren om op termijn kosten te besparen.

Wat Denemarken verzuimd heeft, is om een basisniveau van zorgkwaliteit te garanderen, waardoor er grote verschillen tussen gemeenten zijn ontstaan. Voormalig Kinderombudsman Marc Dullaert, die onderzoek deed naar het Deense jeugdbeleid, waarschuwde hier al in 2013 voor: ‘In Denemarken is rechtsongelijkheid ontstaan. De toegankelijkheid van zorg is in de ene gemeente groter dan in de andere. Het maakt dus uit in welke gemeente je woont, want dat bepaalt hoeveel zorg je als kind krijgt.’ Toch zien we nu in Nederland hetzelfde gebeuren.

ZORG NIET GOEDKOPER

Ook in de ouderenzorg en bij de re-integratie van arbeidsgehandicapten doen zich problemen voor en zijn de doelstellingen (nog) niet gehaald. Investico deed ook onderzoek naar de ouderenzorg, die sinds januari 2015 is opgeknipt en verdeeld tussen het Rijk, gemeenten en zorgverzekeraars. Tot 2015 viel de langdurige zorg aan huis nog onder de door het Rijk gefinancierde Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ). Maar dat systeem ging op de schop. Voortaan bepaalden gemeenten en wijkverpleegkundigen, aan de zogenaamde ‘keukentafel’, hoeveel en welke zorg nodig is. De zorg zou daardoor dichterbij de burger, met minder regels en goedkoper georganiseerd kunnen worden.

Het onderzoek van Investico toont echter aan dat ondanks de forse bezuinigingen van bijna 2 miljard euro de totale kosten voor de ouderenzorg alleen maar toenemen, net als de bureaucratie en het onderlinge wantrouwen tussen zorgverleners en zorgverzekeraars. Volgens zorgcoördinator Guus Schrijvers had de decentralisatie nooit samen mogen gaan met zo’n grote bezuiniging. ‘We hebben de ouderenzorg grotendeels afgebroken, zonder dat er goede zorg thuis tegenover stond.’

GEEN BAAN VOOR ARBEIDSGEHANDICAPTEN

Voor veel mensen met een arbeidsbeperking zijn de verwachtingen evenmin uitgekomen. De Participatiewet – een samenvoeging van de regelingen voor jonggehandicapten, sociale werkplaatsen en de bijstand – had als doel om zoveel mogelijk arbeidsgehandicapten aan een reguliere baan te helpen en tegelijkertijd 1,6 miljard per jaar te bezuinigen. Overheid en bedrijfsleven spraken af dat ze in de komende jaren gezamenlijk voor 125 duizend mensen met een arbeidsbeperking werk zouden creëren. Arbeidsgehandicapten zouden volwaardig meedoen aan de maatschappij, was de belofte. Met een betaalde baan.

Maar uit onderzoek van de Inspectie SZW blijkt dat 80 procent van de elfduizend mensen die op de wachtlijst stonden voor de sociale werkplaats, na twee jaar nog steeds geen reguliere baan heeft gevonden. Zij kunnen niet meer bij de sociale werkplaatsen terecht, omdat deze na 2015 geen nieuw personeel meer mogen aannemen. Bijna 60 procent van de ondervraagden denkt nooit meer een betaalde baan te vinden. Illya Soffer, directeur van Ieder(in), de organisatie voor mensen die chronisch ziek zijn of een handicap hebben: ‘Alle veranderingen in de wetgeving waren juist bedoeld om arbeidsparticipatie te bevorderen. Deze mensen is toegezegd dat ze voorrang zouden krijgen bij het banenplan. Daar is dus niets van terechtgekomen.’

Het kabinet-Rutte 3 bezuinigt ondertussen verder op mensen met een arbeidsbeperking. Jonggehandi-

capten die zich in de toekomst melden bij de gemeente om te gaan werken hoeven er niet meer op te rekenen dat zij volgens het minimumloon betaald krijgen. Bovendien worden de uitkeringen van Wajongers die nog gedeeltelijk kunnen werken met 5 procent gekort. Zij vallen terug naar bijstandsniveau.

KWETSBARE MENSEN DE DUPE

Concluderend kunnen we stellen dat het overhevelen van (een groot deel van) de ouderenzorg, de jeugdzorg en de re-integratie van arbeidsgehandicapten van het Rijk naar de gemeenten door het kabinet-Rutte/Asscher een bijzonder risicovolle operatie is geweest. Vooral omdat de overdracht gepaard is gegaan met enorme bezuinigingen. Gemeenten kregen zo’n 20 procent minder geld dan de rijksoverheid had om al deze taken uit te voeren. Ten onrechte is er een beroep gedaan op de zelfredzaamheid van mensen als rechtvaardiging voor de terugtrekkende overheid. Juist de meest kwetsbare groepen: jongeren met problemen, hulpbehoevende ouderen, langdurig zieken, arbeidsgehandicapten, zijn de dupe geworden van de afbouw van de verzorgingsstaat. Zij krijgen in veel gemeenten niet de zorg en ondersteuning die zij nodig hebben en waar zij wel recht op zouden moeten hebben.

Bronnen

- Yolanda de Koster (2017). Gemeenten willen miljoenen extra voor jeugdzorg. In: Binnenlands Bestuur. (sp.nl/Zwx)
- Tamara Woestenburg (2014). De nieuwe jeugdzorgwet wordt precies verkeerd ingevoerd. In: De Correspondent. (sp.nl/Zwf)
- Bram Logger en Parcival Weijnen (2017). Kinderen massaal de dupe van zuinigheid gemeenten bij jeugdzorg. In: De Groene Amsterdammer. (sp.nl/ZwY)
- Bram Logger en Parcival Weijnen (2017). De paarse zorgkrokodil is terug. In: De Groene Amsterdammer. (sp.nl/Zwg)
- Jean Pierre Wilken (2015). Bezuinigingen en decentralisering zijn een explosief mengsel. In: Sociale Vraagstukken. (sp.nl/ZwM)
- Ingrid Weel (2017). Arbeidsbeperkten vinden geen werk. In: Trouw. (sp.nl/ZwQ)

STAAT VAN DE LOKALE DEMOCRATIE

Tekst: Eduard van Scheltinga Foto archief SP

Aristoteles omschreef de democratie als om beurten regeren en geregeerd worden; een ideaal dat postvatte in de oud-Griekse stadstaat Athene. In onze geschiedenis is dat ideaal, met horten en stoten, steeds meer werkelijkheid geworden. Het Nederlandse politieke stelsel is een van de meest democratische ter wereld. Maar er zijn ontwikkelingen die het democratisch gehalte van ons land verminderen: gemeentefusies, samenwerkingsverbanden, vermarkting van publieke diensten en de uitholling van lokale journalistiek.

Het woord gemeente wordt voor het eerst gebruikt voor een lokale bestuurlijke eenheid in de *Staatsregeling des Bataafschen Volks* van 1 mei 1798. Hierin werd bepaald dat gemeenten vooral administratieve eenheden waren, met alleen uitvoerende taken. Steden verloren hun autonomie en kregen even weinig rechten als dorpen.

Toen Frankrijk tussen 1810 en 1813 Nederland rechtstreeks bestuurde, werd in 1811 de Franse Gemeentewet ingevoerd. Dat betekende een sterke centralisatie van het bestuur. Ook werd de eis van een minimaal inwoneraantal ingevoerd. Voor gemeenten met minder dan 500 inwoners, te weinig grondgebied of inkomsten, werd gekeken of ze konden worden samengevoegd met andere kleine gemeenten. De eerste gemeentelijke herindelingen waren hiermee een feit.

1848 was het jaar dat in heel Europa koningshuizen onder druk stonden van de bevolking. Tegen de achtergrond van de angst voor revolutie, kreeg de liberaal Johan Rudolph Thorbecke toestemming om de moderne Nederlandse Grondwet te schrijven en in te voeren. Dit was het begin van de parlementaire democratie in Nederland. Drie jaar later, in 1851, werd de Gemeentewet ingevoerd, opnieuw van de hand van Thorbecke. De door welgestelde inwoners gekozen

gemeenteraad werd het hoogste politieke orgaan binnen de gemeente. Dit is het begin van de lokale democratie. Sinds die tijd is ons politieke bestel nog flink gewijzigd en gedemocratiseerd. Onder andere zijn er politieke partijen ontstaan, is het algemeen kiesrecht afgedwongen en is de verzorgingsstaat opgebouwd. Ook zijn er tegenontwikkelingen geweest. De vraag is dan ook: wat is vandaag de dag de staat van onze lokale democratie?

MEER TAKEN, MINDER DEMOCRATIE

Een belangrijke verandering is dat sinds het kabinet-Lubbers I (1982-1986) gemeenten steeds meer taken van het Rijk hebben gekregen. De zogenoemde decentralisaties. Dankzij deze overdracht van taken hebben gemeenten meer verantwoordelijkheden gekregen. Onder het mom van 'de bestuurskracht op peil houden', wordt de oplossing vaak gezocht in fusies met andere gemeenten, of in het opzetten van gemeentelijke samenwerkingsverbanden.

Ongeveer zo lang als de Nederlandse gemeenten bestaan, is er al sprake van fusies tussen gemeenten. Waren er in 1851 nog 1209 gemeenten, na de Tweede Wereldoorlog was het aantal al teruggelopen tot 1015. Per 1 januari

2018 zijn er nog maar 380 gemeenten over. Was in 1988 het gemiddelde inwonertal per gemeente nog 20.000, in 2017 was dit aantal volgens het CBS al toegenomen tot 44.024. Deze veranderingen vinden niet in alle landen plaats. De Franse gemeenten hebben bijvoorbeeld in 2014 nog voor 90 procent dezelfde grenzen als in 1793.

Herindelingen zijn niet per se verkeerd, maar het gemeentebestuur komt door schaalvergroting – vaak letterlijk – wel verder van de inwoners af te staan. De kloof tussen politici en inwoners groeit logischerwijs ook wanneer de voorkeur van mensen over wel of niet samengaan met andere gemeenten, in de wind geslagen wordt. Zoals bij het referendum over de herindeling van Vleuten-De Meern bij Utrecht. Bij een opkomst van 83 procent, sprak 98 procent van de inwoners van Vleuten-De Meern zich in 1996 uit tegen samenvoeging met Utrecht. Toch gebeurde het in 2001.

Ook de fusie per 2011 van vijf gemeenten tot Súdwest-Fryslân kan ons wat leren. Naar de fusie is uitvoerig onderzoek gedaan door Linze Schaap, verbonden aan de Universiteit van Tilburg, en Leon van der Dool, van PricewaterhouseCoopers. Daaruit

blijkt dat de gemeentelijke bestuurders van mening zijn dat de 'bestuurskracht' is toegenomen; maar de inwoners oordelen anders. Zij vinden dat de lokale democratie en de gemeentelijke diensten zijn verslechterd. De zeggenschap van inwoners is kennelijk niet van invloed op de kracht van het bestuur. Een roep om meer bestuurskracht is zo eerder een roep

de helft van de raadsleden beschouwt de toename van de hoeveelheid gemeenschappelijke regelingen als een bedreiging voor de lokale democratie. Dat volgt uit een onderzoek onder 1411 raadsleden door de Nederlandse Vereniging van Raadsleden. Uit onderzoek van Maarten Allers en Tom de Greef van COELO blijkt dat de samenwerkingsverbanden

mensen. Is vervolgens de thuiszorg ondermaats of zijn er ellenlange wachtlijsten voor een sociale huurwoning, dan zeggen politici dat zij daar niet over gaan. Het verkopen van wat van ons allemaal is, heeft de lokale democratie flink verzwakt en is ten koste gegaan van de kwaliteit van voorzieningen.

'De prijs die de gemeenschap betaalt voor fusies is vermindering van de lokale democratie'

om meer macht bij een bestuurlijke elite, dan een poging om macht onder inwoners te verdelen.

Naast bestuurskracht, zijn vaak de financiën een argument om aan een fusie te beginnen. De vraag is echter of fusies helpen om de kosten te beteugelen. Maarten Allers en Bieuwe Geertsema van het Centrum voor Onderzoek van de Economie van de Lagere Overheden (COELO) hebben in 2016 onderzoek gedaan naar het effect van een fusie op de uitgaven van gemeenten. Hun conclusie was dat na een fusie de kosten niet minder zijn dan wat de gemeenten daarvoor afzonderlijk uitgaven. Allers en Geertsema onderzochten vervolgens of dat komt doordat er na de fusie extra geïnvesteerd wordt in de kwaliteit van publieke diensten. Ook daar blijkt geen sprake van te zijn.

NIET FUSEREN, MAAR SAMENWERKEN

Wanneer gemeenten niet willen fuseren, maar zelf niet in staat denken te zijn om al hun taken uit te voeren, kunnen ze gemeentelijke samenwerkingsverbanden aangaan. Een gemeenschappelijke regeling wordt dat genoemd. Meerdere gemeenten richten dan gezamenlijk een dienst op om bijvoorbeeld het afval op te halen, of de belastingen te innen. Tussen 2005 en 2013 groeide het totale bedrag dat gemeenten aan samenwerkingsverbanden uitgaven van 1,8 miljard naar 8 miljard euro. Een verviervoudiging in acht jaar tijd. Raadsleden klagen over de uitholling van de lokale democratie door samenwerkingsverbanden. Meer dan

helemaal niet goedkoper zijn, zoals nogal eens wordt gesuggereerd. Zowel bij kleinere als grotere gemeenten nemen de uitgaven juist licht toe. Een ander gevolg is dat door samenwerkingsverbanden de zeggenschap over een publieke dienst op afstand komt van de lokale volksvertegenwoordiging en daarmee van de lokale gemeenschap. De prijs die de gemeenschap betaalt voor de golf aan fusies en samenwerkingsverbanden is een verslechtering van de lokale democratie.

EEN STEM PER AANDEEL

Naast fusies en samenwerkingsverbanden heeft een andere ontwikkeling haar weerslag gehad op de gemeenten. De opkomst van het neoliberalisme. Sinds de jaren negentig overheerst het idee dat publieke diensten beter geprivatiseerd, verzelfstandigd of geliberaliseerd kunnen worden. Een idee dat ook werkelijkheid is geworden. In veel steden zijn het gemeentelijk bouwbedrijf, ov-bedrijf en energiebedrijf immers verkocht. Mede aangespoord door de Europese Unie werden publieke diensten verplicht aanbesteed. Over het openbaar vervoer, de energiebedrijven en de thuiszorg wordt niet meer alleen beslist door de gemeenschap, maar ook door het kapitaal.

Bij de vermarkting van publieke diensten wordt de democratische regel 'een stem per persoon' vervangen door de marktregel 'een stem per aandeel'. Dat gaat ten koste van de invloed van inwoners en gebruikers. Op de markt zijn namelijk de machtsverhoudingen ongelijk, in het nadeel van gewone

Terwijl gemeenten fuseren, samenwerkingsverbanden zijn opgestart en publieke diensten worden vermarkt, wordt de macht nauwelijks gecontroleerd door lokale media. Van oudsher heeft de (onderzoeks)journalistiek in een democratie een belangrijke, controlerende functie. Zo ook in gemeenten. Maar door het teruglopen van de oplagen en advertentie-inkomsten van kranten, worden de redacties steeds kleiner en zijn er minder journalisten in dienst. Bovendien is er de afgelopen jaren fors bezuinigd op lokale en regionale omroepen. Daardoor zijn er veel gemeenten waar lokale media bijvoorbeeld geen raadsvergaderingen meer bijwonen. Journalisten werken zich een slag in de rondte, maar hebben steeds vaker niet de tijd en de mogelijkheden om een zaak helemaal uit te pluizen.

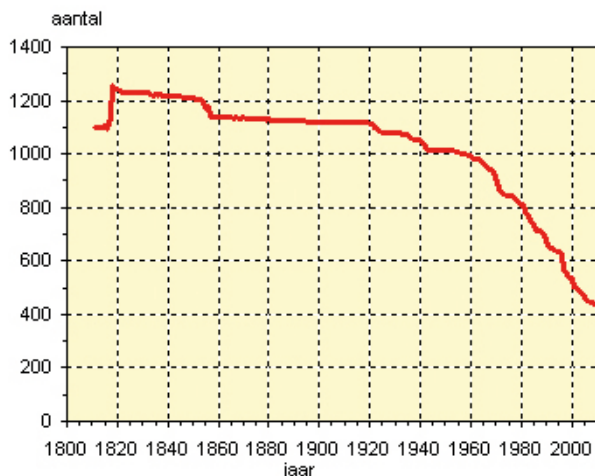
Kortom, mensen ervaren minder invloed op de lokale democratie, de ondemocratische markt krijgt een steeds grotere rol en de journalistieke controle is sterk verminderd.

DEMOCRATISERING VAN DE SAMENLEVING

Er zijn daarentegen ook ontwikkelingen die de afgelopen vijftig jaar hebben bijgedragen aan een versterking van de lokale democratie. Toen in de jaren zestig en zeventig meer de nadruk kwam te liggen op individuele autonomie, begonnen mensen zich los te maken van de zuil waar zij tot dan toe deel van uitmaakten. Zij gingen zelf nadenken, een eigen mening vormen en kritischer kijken naar de wereld om zich heen. Het onderwijs werd gedemocratiseerd en informatie werd door technologische ontwikkelingen voor veel meer mensen toegankelijk. Kennis raakte op een

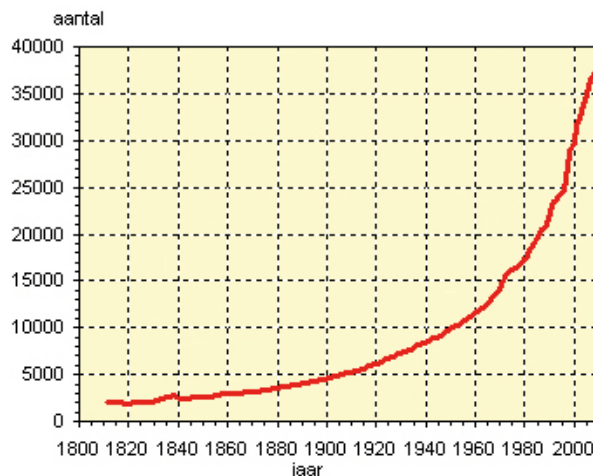

AANTAL GEMEENTEN

Het aantal gemeenten van 1811 tot 2009.
Op dit moment is het aantal gemeenten 380.

AANTAL INWONERS PER GEMEENTE

Het gemiddelde aantal inwoners per gemeente van 1811 tot 2009. In 2017 was het gemiddelde aantal inwoners per gemeente 44.024.

niet eerder vertoonde schaal in de samenleving verspreid. De vergroting van autonomie en verspreiding van kennis hebben de lokale democratie zeker versterkt, maar wegen niet op tegen de ontwikkelingen die deze ondermijnen.

Als de lokale democratie ons wat waard is, dan moet er wat gebeuren. Meerdere partijen maken zich daar druk om. Neem D66. Hoewel die partij de steun voor de Referendumwet heeft laten varen, heeft D66 de mond vol van burgerparticipatie. Groningers mogen hun ideeën op het stadhuis komen 'pitchen' en in andere steden mogen inwoners van D66 gemeenteraadje spelen. Burgerraadsleden noemen ze hen. Het grote probleem met deze initiatieven is dat ze alleen voor een kleine groep hoogopgeleide, vaak toch al politiek actieve mensen zijn weggelegd. Zo is te lezen in het onderzoek naar democratische vernieuwing van Movisie uit 2017. Het is een poging om te democratiseren, maar het gevolg is verdere uitsluiting van een specifieke groep mensen: de werkende klasse.

De SP staat daarom heel andere oplossingen voor om de lokale democratie te bevorderen. Nu duidelijk is geworden dat vermarkte publieke diensten niet in het algemeen belang zijn, moeten gemeenten de

zeggenschap terugveroveren. Van openbaar vervoer tot zorg en van huisvesting tot energie. Maar als de gemeente in handen is van een bestuurlijke elite die met de rug naar de samenleving staat, komen we geen stap verder. We hebben daarom een verantwoordelijke elite nodig, zowel

'Als de lokale democratie ons wat waard is, dan moet er wat gebeuren'

op academisch, economisch als bestuurlijk vlak. Raadsleden moeten echt volksvertegenwoordigers worden. Niet in de papieren duiken, maar de buurt in. Zodat in de gemeenteraad de kwesties aan de orde komen waar gewone mensen tegenaan lopen en politiek ten dienste komt te staan van de gemeenschap.

Een goed functionerende lokale democratie kan daarbij niet zonder kritische media. Omdat inkomsten uit oplagen en advertenties teruglopen, is het nodig om de lokale journalistiek te ondersteunen vanuit de overheid. Op initiatief van de SP in Gelderland is hier een begin mee gemaakt. De provincie heeft geld beschikbaar gesteld dat onder lokale media verdeeld wordt.

De versterking van de lokale democratie is een belangrijke opdracht voor socialisten. Wij moeten mensen in staat stellen om hun leven meer in eigen hand te nemen. Dat is vrijheid. De marktregel 'een stem per aandeel' moet daarom vervangen worden door de democratische regel 'een stem per mens'. Zo krijgen mensen zeggenschap over hun omgeving en een stem in de gemeenschap. Sterke gemeenschappen kunnen niet zonder lokale democratie.

Bronnen

- Maarten Allers en Bieuwe Geertsema (2016). The effects of local government amalgamation on public spending, taxation and service levels. In: *Journal of Regional Science*.
- Maarten Allers en Tom de Greef (2017). Gemeentelijke samenwerking verlaagt uitgaven meestal niet. In: *ESB* (sp.nl/Zww)
- Movisie (2017). *Participatiesamenleving anno 2017*. (sp.nl/Zwi)
- Linze Schaap en Leon van der Dool (2014). *Evaluatie Súdwest-Fryslân: Herindeling en Bestuurskracht*. (sp.nl/Zw5)
- Peter Ekamper (2009). *Twee eeuwen gemeentelijke herindelingen in Nederland*. (sp.nl/ZwS)

WAAROM MAKEN WE HUISHOUDELIJKE VERZORGING ZO INGEWIKKELD?

Tekst: Bart Linssen Foto: archief SP

In Nederland rekenen ruim vierhonderdduizend mensen op gemeentelijke hulp bij het huishouden. Zo kunnen zij in hun eigen huis en eigen buurt blijven wonen. Met de sluiting van veel verzorgingshuizen is dat steeds minder vaak een keuze. Tegelijkertijd stellen gemeenten almaar minder middelen beschikbaar om hulp mogelijk te maken. Om kosten te besparen moeten thuiszorgorganisaties met elkaar concurreren, met als voornaamste resultaat minder zorg voor meer geld. Dat kan en moet anders. De tijd is rijp voor een revolutie in de huishoudelijke verzorging.

In de grote burgerzaal van het Zutphense gemeentehuis, van oorsprong een middeleeuwse vleeshal, is de spanning te snijden. Vlak voor de raadsvergadering is er gesproken over het idee om een stichting op te richten die de huishoudelijke verzorging gaat uitvoeren in de gemeente. 'Een slecht plan', aldus een lokale D66'er, 'want mensen willen zelf bepalen door wie zij geholpen worden.' SP-fractievoorzitter Mathijs ten Broeke wuift de kritiek weg: 'Mensen willen inderdaad kunnen kiezen, maar niet tussen bedrijven. Ik heb nog nooit iemand horen zeggen dat ze zo graag bij Sensire zitten, of Tzorg, of welke andere hippe naam zo'n zorginstelling ook heeft. Mensen willen een hulp waar ze het goed mee kunnen vinden. Natuurlijk is dat straks gewoon mogelijk.'

Al ruim twee jaar horen de hulpen die strijden voor een gemeentelijke stichting voor de huishoudelijke zorg dit soort bezwaren, die de rechtse partijen blijven inbrengen in een poging om de beslissing uit te stellen. En met succes: al tijdens praat de

gemeenteraad over de 'zorgrevolutie van Zutphen', maar tot daden is het nog steeds niet gekomen. Een raadsmeerderheid is voor het plan, maar omdat enkele coalitiepartijen tegen zijn wordt er telkens voor uitstel gekozen. Zo ook vanavond: bij het vaststellen van de agenda stemt een meerderheid tegen het voorstel van de SP om na jaren praten eindelijk een keuze te maken. Het resultaat: weer een maand uitstel. De hulpen en SP'ers die vanavond in de zaal zitten pikken het niet. Zij staan met z'n allen op en verlaten de zaal. De rechtse raadsleden staren de groep verbluft na.

ONZEKERHEID

In Zutphen voert de SP een gevecht in de voorhoede. Overal in het land strijden mensen tegen de concurrentie in de zorg, maar nergens anders is men zo dicht bij de oprichting van een gemeentelijke stichting: hét alternatief voor concurrentie tussen zorgaanbieders. Voor de medewerkers, ook vanavond in de zaal, betekent uitstel wederom onzekerheid over hun contract. Een nieuwe, tijdelijke aanbesteding dreigt, waarbij dan weer moet blijken of zorginstellingen doorgaan, en of de hulpen opnieuw een (tijdelijk) contract krijgen. Vaak gaat zo'n aanbestedingsronde samen met nieuwe bezuinigingen. Het gevolg is dan verdere verschraving van de zorg: minder uren hulp, haastwerk en steeds slechtere arbeidsvoorwaarden.

Sinds 2007 zijn de gemeenten verantwoordelijk voor de huishoudelijke verzorging. Sindsdien is er een hoop misgegaan. Zo zijn grote zorginstellingen failliet gegaan door hoge kosten en lage tarieven. In veel gemeenten zijn medewerkers in een alfaconstructie geduwd: voor maximaal 12 uur in de week, tegen minimaal salaris en zonder pensioen-

rechten. Dat het ook anders kan, liet SP-wethouder Peter van Zutphen zien door een jaar na zijn aantreden in Heerlen een eind te maken aan dit fenomeen. Tien jaar later zijn er nog steeds gemeenten, zoals Oude IJsselstreek die alfahulpen inhuren, ook al is dit inmiddels verboden.

In steeds meer gemeenten maken SP-wethouders het verschil, door fatsoenlijke tarieven te betalen en de huishoudelijke verzorging anders te organiseren. Zoals in Leiden, dankzij SP-wethouder Roos van Gelderen: 'Een van de eerste dingen die ik heb gedaan toen ik in 2010 wethouder werd is een eind maken aan het veilingsysteem, waarbij zorgorganisaties konden bieden op de mensen die zorg nodig hadden. Dat doen we nu heel anders: de sociaal werkers uit de wijk gaan voortaan bij de mensen langs om te regelen wat er nodig is.' Dat de huishoudelijke verzorging in Leiden nu beter is geregeld wil niet zeggen dat Van Gelderen er gerust op is dat er geen problemen meer kunnen voorkomen: 'Ik ben er trots op dat wij ondanks de asociale bezuinigingen toch een sociaal beleid hebben gevoerd. Tegelijkertijd moet je heel scherp blijven bij aanbestedingen, waar veel commerciële partijen aan meedoen.' Een belangrijke opdracht, want ook in plaatsen waar de SP veel invloed heeft, blijven winstbejag en concurrentie in plaats van samenwerking in de zorg een probleem.

KEUKENTAFELGESPREKKEN

Vanuit haar woning aan De Oude Haven in Nijmegen kijkt mevrouw Hendriks uit op de kade en de Waalbrug: 'Er is hier altijd beweging. Op de kade, maar ook in de Waal met al die schepen.' Zonder hulp zou mevrouw Hendriks hier niet meer kunnen wonen. Daarom kreeg ze

In Oss raakte zorgaanbieder Pantein in zwaar weer toen in 2015 flink werd bezuinigd op de thuiszorg. Dit ging ten koste van de medewerkers, die konden kiezen tussen 20 procent loon inleveren of ontslag.

sinds 2011 vijf uur per week hulp bij het huishouden. Tot januari 2015, toen de hulp belde met de mededeling dat ze voortaan nog maar vier uur langs zou komen. ‘Ik kon mijn oren niet geloven.’

Er volgde een keukentafelgesprek (zie kader hiernaast). Niet met de gemeente, die had haar immers jaren geleden al gesproken. Het was de zorgorganisatie die opnieuw in gesprek ging, om te kijken of er niet wat tijd vanaf kon. Met de gemeente was afgesproken dat er meer ruimte moest zijn voor persoonlijke voorkeuren. Wanneer mevrouw liever schone ramen had dan dat er regelmatig werd gestofzuigd in een kamer die ze toch bijna niet gebruikte, dan moest dat mogelijk zijn. Zo was althans het verhaal, verpakt in de ambtelijke term ‘schoon en leefbaar huis’.

Bij mevrouw Hendriks kwam daar echter niets van terecht: ‘Met een uur minder moest het ook wel kunnen, werd er gezegd. Terwijl ik er qua gezondheid de afgelopen jaren alleen maar op achteruit ben gegaan.’ Bij een van de vervolgesprekken werd zelfs gedreigd dat mevrouw helemaal

geen hulp meer zou krijgen als ze niet akkoord zou gaan. ‘Die man heb ik gelijk de deur gewezen.’

WAT IS EEN KEUKENTAFELGESPREK?

In veel gemeenten waar een bewoner hulp bij het huishouden aanvraagt, volgen twee gesprekken. Het eerste gesprek is met de gemeente, die vaststelt of de hulp nodig is. Sommige gemeenten bepalen dan direct het aantal uur waar iemand recht op heeft, andere alleen het resultaat: een schoon en leefbaar huis. Het tweede gesprek is met de zorgleverancier, die afspraken maakt over wat er precies gedaan wordt.

SP-ONDERZOEK NAAR PROBLEMEN IN DE ZORG

In Amsterdam, Breda, Eindhoven en Ede heeft de SP onderzoek gedaan naar problemen die inwoners van die gemeenten hadden met de huishoudelijke zorg. Daarbij spraken zij in totaal met bijna 600 mensen. De onderzoeken zijn hier terug te vinden.

Ede: sp.nl/ZwT

Breda: sp.nl/Zwq

Amsterdam: sp.nl/Zwc

Eindhoven: sp.nl/Zwp

ONDERZOEK NAAR (ON) TEVREDENHEID

In Nijmegen kreeg de huishoudelijke zorg bij het verplichte cliënttevredenheidsonderzoek ruim een acht. Helaas zegt dat soort cijfers weinig over de kwaliteit. Ze bieden vooral vergelijkingsmateriaal voor andere gemeenten waar dezelfde vragen worden gesteld. De hoge scores die in heel het land worden gehaald, roepen wel de vraag op of verhalen als die van mevrouw Hendriks incidenten zijn. Daar lijkt het helaas niet op. Ook op andere plaatsen waar SP-afdelingen onderzoek deden naar de huishoudelijke verzorging, kwamen dezelfde verhalen naar boven (zie tweede kader in de middelste kolom).

Wat bij het doornemen van de enquêtes direct opvalt is dat men vrijwel overal klachten heeft over de keukentafelgesprekken, want belangrijke zaken worden daar niet besproken. Ook Angelique Hummel van de Nijmeegse SP-hulpdienst hoort dit vaak: ‘In een kwartiertje wordt gekeken of het met wat minder hulp kan, in plaats van dat samen wordt besproken wat er nodig is. Neem bijvoorbeeld een mevrouw die bij ons aan de bel trok. Tijdens het keukentafelgesprek had ze trots aangegeven dat ze nog zelf de afwas doet. Als je dan niet doorvraagt, kom je er nooit achter dat ze vanwege de pijn over elk kopje maar liefst vijf minuten doet. Deze mensen raken in paniek als ze vervolgens te horen krijgen dat ze voortaan minder hulp krijgen.’

Kevin Wevers, die als jurist namens meer dan duizend hulpbehoevenden procedures heeft aangespannen tegen gemeenten in het hele land, herkent dit soort verhalen. ‘Het hoort nu eenmaal bij het leven dat wanneer je ouder wordt er allerlei gebreken komen. Maar niemand gaat met plezier vertellen last te hebben van incontinentie. Terwijl de gemeente dat wel te weten moet komen om te bepalen hoeveel hulp iemand nodig heeft. En laten we wel wezen, die hulp is geen gunst van de gemeente, daar hebben deze mensen volgens de wet gewoon recht op.’

Volgens Jos de Blok, oprichter van Buurtzorg en haar equivalent voor de huishoudelijke verzorging Buurtdien-

sten, is de aanpak waar gemeenten voor kiezen helemaal verkeerd. De Blok: 'Een huisarts of wijkverpleegkundige kan het beste inschatten of iemand hulp bij het huishouden nodig heeft. Waarom sturen al die gemeenten dan een paar ambtenaren langs? Dat is totaal overbodig en maakt het systeem alleen maar duurder.'

ONZINNIGE GESPREKKEN

Uit onderzoeken van SP-afdelingen blijkt dat zorgleveranciers vaak zeer onzorgvuldig omgaan met hun cliënten. Van langskomen zonder aankondiging en mededelingen van de hulp over beslissingen over verminderde uren, tot het ontbreken van motivatie bij de uitvoeringsafspraken en het inschakelen van scholieren voor de zogenaamde keukentafelgesprekken: een aantal gemeenten en zorgleveranciers nemen hun taak weinig serieus. Wevers: 'Dat je op zo'n manier omgaat met een groep

waarvan je weet dat een groot deel niet goed voor zichzelf opkomt, is totaal onverantwoord. Helaas is dit wel de praktijk in heel veel gemeenten.'

En dat steekt bij de jurist: 'Er zijn nog steeds ontzettend veel gemeenten die spreken van een 'schoon en leefbaar huis'. Prima, maar dan moet je wel overtuigend vaststellen wat daar voor nodig is. Wordt dat niet gedaan, dan val je terug op het Ciz-protocol uit 2005, waarin staat omschreven hoeveel tijd er nodig is voor bepaalde taken. Wanneer wij daar via de rechtbank op wijzen, blijkt telkens dat mensen recht hebben op veel meer uren dan de gemeenten nu beschikbaar stellen.'

SP-Wethouder Peter Verschuren zag bij buurgemeenten hetzelfde gebeuren: 'Ook bij ons in de regio zijn gemeenten overgegaan van indicatie

in uren naar 'schoon en leefbaar huis'. Daar zijn ze toch wel op teruggekomen, nadat wethouders behoorlijk in de problemen kwamen. Natuurlijk komen mensen in verzet wanneer zo'n organisatie zegt dat ze in twee uur klaar zijn waar voorheen vier uur hulp nodig was.'

DECENTRALISATIES EN BEZUINIGINGEN

Dat zoveel gemeenten feitelijk hebben gekort op de hulp bij het huishouden, is onder andere het resultaat van de bezuinigingen in 2015. Ook voor de SP was dat een uitdaging, aldus Peter van Zutphen: 'Toen in 2007 de uitvoering bij de gemeente kwam te liggen was de zorg goed te betalen. Maar toen de VVD en PvdA in 2015 maar liefst 30 procent kortten op het beschikbare budget, kregen gemeenten het ineens heel moeilijk. Door drie miljoen aan eigen geld van de gemeente vrij te maken, maar ook

WAAR GAAT AL HET ZORGGELD HEEN?

'Zorginkoop neigt te verworden tot een ingewikkeld administratief proces met veel registratielast, zonder dat duidelijk wordt hoe de zorg en de hulp daar beter van worden', aldus Pauline Meurs van de Raad voor Volksgezondheid en Samenleving. Het organiseren van de aanbestedingen en het bijhouden van alle administratie kost de gemeenten heel veel geld. Uit eigen onderzoek, waarbij aan 37 gemeenten gevraagd werd de kosten te openbaren, komt naar voren dat dit percentage rond de 18 procent ligt. Dat geldt zowel voor de gemeenten die dit percentage zelf berekenden (4 gemeenten) als waar wij dat deden (7 gemeenten). Dit onderzoek is nog niet afgerond, maar deze cijfers geven alvast een eerste indicatie.

Zorgleveranciers maken, naast het salaris van de hulp, enige kosten om de zorg te organiseren. Bij grote organisaties, met grote gebouwen en een dure directie, lopen deze kosten al snel sterk op. Hoewel het precieze percentage onbekend is, stelt branchevereniging Actis dat het streven 17 procent is. Zorgleveranciers lopen echter niet te koop met dit soort bedrijfsinformatie. Mensen uit de sector die wij spraken, schatten de werkelijk gemaakte kosten bij zorgleveranciers op ongeveer 25 tot 30 procent van het bedrag dat zij van de gemeente ontvangen. Wanneer wordt gekeken naar het totale bedrag dat de gemeente aan de zorg besteedt, dus inclusief de eigen uitvoeringskosten, gaat het om ongeveer 22 procent.

Wat overblijft voor de mensen op de werkvloer is 60 procent van de uitgaven. Hoeveel daarvan opgaat aan bureaucratie is onbekend. Uit de onderzoeken die de SP-afdelingen hebben gedaan naar de huishoudelijke verzorging, bleek dat hulpen veel tijd kwijt zijn aan papierwerk. Andere hulpen die wij spraken, gaven juist aan nagenoeg geen administratie bij te hoeven houden. Wel is duidelijk dat hulpen steeds minder uren hebben om hun werk te doen. Voor het praatje, waar veel ouderen enorm aan hechten, is eigenlijk geen tijd. Uit onderzoek van het SCP blijkt dat eenzaamheid onder ouderen die gebruik maken van gemeentelijke zorgvoorzieningen snel stijgt: van 17 naar 22 procent in een jaar tijd. Waarschijnlijk loopt dit percentage nog op wanneer medewerkers niet langer hun eigen tijd besteden aan een praatje.

‘De manier waarop we de zorg organiseren is duur’

kritisch te zijn op oneigenlijk gebruik van persoonsgebonden budgetten, hebben we de voorziening in Heerlen overeind weten te houden.’

Gedwongen door de landelijke bezuinigingen kozen veel gemeenten voor afspraken over het resultaat in plaats van de geleverde prestatie. Dus een ‘schoon en leefbaar huis’, in plaats van een aantal uur hulp. Wevers: ‘Daarmee stellen gemeenten zich nogal kwetsbaar op. Zonder een overtuigend, op wetenschap gebaseerd protocol, kun je niet zomaar stellen dat je in bijvoorbeeld drie uur per week aan de wettelijke verplichtingen voldoet. Niet voor niets win ik elke rechtszaak die ik voer. Gemeenten leren maar niet dat ze niet onder hun wettelijke verplichting uit kunnen komen.’

MINDER ZORG VOOR MEER GELD

Is de huishoudelijke verzorging onbetaalbaar? ‘Nee, de manier waarop we de zorg organiseren is duur’, aldus Joke van der Schoor van Helpgewoon. Deze organisatie helpt groepen huishulpen voor zichzelf te beginnen in werknemerscoöperaties. ‘Elke gemeente tuigt een aanbestedingscircus op. Ze denken allemaal uniek te zijn, maar eigenlijk vragen ze allemaal hetzelfde. Ondertussen struinen al die zorgleveranciers talloze bijeenkomsten af. Zonde van het geld, dat beter kan worden besteed aan het betalen van een reëel tarief, dat prima door het ministerie kan worden vastgesteld en voor elke gemeente gelijk is.’

SOCIALE ALTERNATIEVEN

In al die gemeenten waar SP’ers verkiesbaar zijn, komen de socialisten met sociale alternatieven. Zo kiest de SP in Heerlen voor ‘aanbesteden’ met één grote organisatie als belangrijkste partner. Dat is Meander. Dankzij een goede relatie met Meander kan wethouder Peter van Zutphen sneller op basis van vertrouwen werken dan elders: ‘Zo experimenteren we nu met indicaties waar de gemeente niet bij betrokken wordt. Dat scheelt heel veel

werk en dus geld.’ Op andere plaatsen kiezen SP’ers ervoor de zorg bestuurlijk aan te besteden. Zoals in de gemeente waar Peter Verschuren wethouder is: Midden-Groningen. Verschuren: ‘Dat betekent dat we gewoon één tarief vaststellen, en dat elke zorgorganisatie mee kan doen. Mensen krijgen een lijst van alle organisaties waar we een contract mee hebben en kunnen daaruit kiezen. Er is dus geen concurrentie op prijs. Hierdoor krijgen allerlei kleine zorgorganisaties de kans om hun vaak uitstekende diensten aan te bieden. Dat is nogal anders dan wanneer je met zo’n grote organisatie in zee gaat.’

Hoewel bestuurlijk aanbesteden tot veel verbeteringen heeft geleid, heeft het ook twee grote nadelen. Om alle afspraken te controleren, overleggen te organiseren en de boekhouding bij te houden, zijn veel ambtenaren nodig. Verschuren: ‘Bovendien moeten we blijven uitkijken voor malafide organisaties. Daar letten onze mensen heel goed op.’ Movisie, een kennisinstituut dat onderzoek deed naar ervaringen met verschillende vormen van aanbesteden, stelt dat een goede geschillenregeling van groot belang is. Zelfs wanneer er zoveel vertrouwen is als in Heerlen. Van Zutphen: ‘Omdat we weten dat in de praktijk 90 procent van de geïndiceerde uren wordt uitgevoerd, bijvoorbeeld omdat iemand liever geen vreemde over de vloer heeft wanneer de vaste hulp met vakantie is, betaalt de gemeente slechts 90 procent van de afgesproken uren. Dat scheelt enorm veel onnodige administratie. Maar toen de werknemers te horen kregen dat ze voor vakanties geen vervanging meer hoefden te regelen, hebben we Meander daar direct op aangesproken. Dat is natuurlijk nooit de bedoeling geweest. Minder zorg als bijvoorbeeld de vaste zorgverlener met vakantie is, moet altijd een vrije keuze van de mensen thuis zijn.’

GEMEENTELIJKE STICHTING

In Zutphen, waar de SP al jaren strijd voor een gemeentelijke stichting, heeft GroenLinks-wethouder Withagen de voor- en nadelen in kaart gebracht. Volgens Withagen gaat de stichting voor rust zorgen bij hulpbehoevenden en hulpen, krijgt de gemeente meer te zeggen over de uitvoering waardoor de samenwerking met wijkteams kan worden verbeterd, en vallen de juridische risico’s enorm mee. Haar analyse toont overtuigend aan dat de plannen voor een gemeentelijke stichting, die zijn terug te vinden in de verkiezingsprogramma’s van SP-afdelingen door het hele land, niet alleen beter maar ook realistisch zijn.

Tegelijkertijd wijzen ervaringsdeskundigen op mogelijke valkuilen. Zowel Joke van der Schoor van Helpgewoon als Jos de Blok van Buurtdiensten waarschuwen voor het optuigen van een enorme bureaucratie. De Blok: ‘Het organiseren van huishoudelijke verzorging is specialistisch werk. Het is ingewikkeld om een organisatie op te bouwen met de juiste cultuur.’ De wethouder ziet dit ook en heeft daarom bepaald dat slechts 15 procent van het budget besteed mag worden aan de organisatie.

TIJD VOOR EEN ZORGREVOLUTIE

In Zutphen hebben rechtse partijen de zorgrevolutie even kunnen uitstellen. Maar dat zal niet leiden tot afstel, als het aan SP-voorman Mathijs ten Broeke ligt: ‘Het zou geweldig zijn geweest als we dit al vóór de verkiezingen hadden kunnen regelen en ik baal enorm van de onzekerheid voor de hulpen en de zorgbehoevenden. Maar door de zaak telkens uit te stellen, hebben de verantwoordelijke partijen de zorgrevolutie nu zelf tot inzet van de verkiezingen gemaakt. Op 21 maart is een stem op de SP een stem tegen winstbejag en voor de menselijke maat in de zorg.’

ENERGIE VAN ONS ALLEMAAL

Tekst: Remco Bouma

Onze energie verduurzaamt niet. Dat komt omdat we de opwekking ervan hebben uitbesteed aan een paar multinationals. Hun verdienmodel draait op de huidige, fossiele status quo. Met lokale energiedemocratie remmen we niet alleen de klimaatverandering, maar winnen we ook het eigenaarschap over een publieke basisvoorziening terug.

In Medemblik is in 2012 een windmolen gebouwd, die op dat moment de hoogste van Europa was. Met zijn 198 meter werd De Ambtenaar (vernoemd naar zijn voorganger, die zelden draaide) drie keer zo hoog als de kerktoren van het dorp. 'Vroeger was zo'n molentje van een boer in de buurt', zegt een boer die er achthonderd meter naast woont. 'Dat gunden we elkaar. De ene boer had luidruchtige dieren of maakte lawaai met een tractor. Maar die tolerantie is weg. De windmolens zijn nu veel groter, en ze zijn van mensen van buiten. Die komen hier het grote geld halen.'

Want het grote geld, dat is er. Eerst verdiende projectontwikkelaar Luc Schürmann, eigenaar van Investment Engineering Projects, miljoenen met de verkoop van De Ambtenaar aan een groep van 21 grootverdieners, met name bankiers en financieel specialisten. Als eigenaar ervan kregen die op hun beurt miljoenen euro's eerder betaalde belasting terug, omdat de aankoop doorgaat voor een investering in duurzame energie. Een van die eigenaren is Rijkman Groenink, oud-bestuursvoorzitter van de ABN AMRO, ontdekte de Volkskrant. Hij wist via de windmolen zijn miljoenenbonus uit handen van de fiscus te houden.

Probeer eens een schuurtje te verbouwen, stelt een inwoner van Medemblik, en kijk eens welke ambtenarij je achter je aan krijgt: 'Maar bij windmolens wordt alle redelijkheid opzij gezet om de belangen van de bovenlaag te dienen.

Het gaat niet om duurzaam of groen, maar om grof geld verdienen. En de omwonenden zijn de dupe.'

IS DIT WAT DE GROENE REVOLUTIE MOET WORDEN?

Het probleem komt voortdurend terug, op allerlei plekken. De gemeenteraad van Delfzijl ontving vorig jaar oktober een brief van de dorpsverenigingen van de omliggende dorpen, nadat de raad toestemming had gegeven voor de uitbreiding van windpark Delfzijl-Zuid: 'Na de schade door de aardbevingen, krijgen wij nieuwe schade door zoveel windmolens. Wonen wij in een gebied dat onleefbaar dreigt te worden?'

Christiaan Serbanescu is lid van de Provinciale Statenfractie van de SP in Groningen. Hij herkent de discussie. 'Veel mensen willen echt wel verduurzamen. Het probleem zit 'm in de manier waarop. Anderen gaan er vandoor met de winsten van onze grond, is de beleving. We hebben er niets over te zeggen en krijgen er niets voor terug.'

De stroom mag dan groen zijn, qua eigenaarschap is het net als de gaswinning. Een private eigenaar neemt de winsten mee, en de omwonenden blijven achter met schade en overlast.

Zo krijg je de mensen niet mee. Een snelle en succesvolle groene revolutie voltrekt zich met de mensen, niet ondanks de mensen. Zonder verandering in eigenaarschap, zeggenschap en machtsverhoudingen blijft het systeem onrechtvaardig en ongelijk, hoewel draaiend op groene energie. De transitie naar hernieuwbare energie die we de komende decennia gaan maken, is de perfecte gelegenheid om ook de machtsverhoudingen in de opwekking en de consumptie ervan te herzien.

ENERGIE IN DE UITVERKOOP

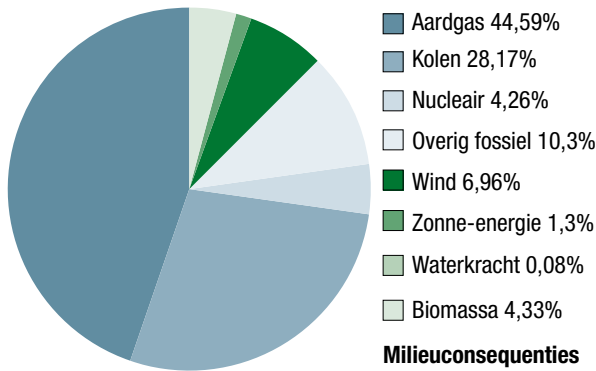
Maakt het iets uit of onze basisvoorzieningen in publiek of privaat beheer zijn? Die vraag wordt wereldwijd

steeds vaker hardop gesteld. De discussie volgt op de privatisering van talloze overheidsdiensten in de afgelopen decennia. De vrije markt zou dezelfde diensten efficiënter en goedkoper leveren, was de belofte.

In de praktijk gaat die belofte zelden op, stelt het *Transnational Institute* (TNI). Deze denktank documenteerde wereldwijd 835 gevallen waarin een gemeenschap heeft besloten een eerder geprivatiseerde dienst in publiek, lokaal beheer te brengen. In 311 gevallen ging het om energie. Andere strijdvelden zijn drinkwater, afvalverwerking, openbaar vervoer, gezondheidszorg, huisvesting, sociale dienstverlening en schoonmaak. Steeds zijn de bronnen van onvrede dezelfde. De prijzen stijgen, de kwaliteit daalt. Een publieke dienst transformeert tot een privaat verdienmodel, waarin de winstprikkel ertoe aanzet om de dienst alleen nog te leveren waar dat rendabel is en aan wie het kan betalen. Winsten verdwijnen naar aandeelhouders, moederbedrijven en soms ook naar belastingparadijzen in plaats van geïnvesteerd te worden in de dienstverlening of het personeel. De burger is verworden tot consument. De gemeente lijkt buitenspel gezet. Maar, laat TNI zien, privatiseringen zijn terug te draaien. De gemeenschap wint ermee. Lokaal beheer, mits sociaal en democratisch ingericht, leidt in de regel tot betere, betaalbare en efficiënte diensten.

De privatisering van overheidsdiensten past in de voortdurende expansie van het kapitalisme, in de lijn van denkers als Karl Polanyi en David Harvey. In deze denkwijze kan het kapitalisme alleen overleven door voortdurend nieuwe elementen aan de logica toe te voegen. Eenmaal in het systeem worden deze elementen omgezet in financiële, verhandelbare producten waarvan de financiële ruilwaarde boven alle andere vormen van waarde gaat. Grondstoffen, menselijke arbeid en collectieve grond zijn de afgelopen eeuwen massaal in het systeem ingesloten, vaak onder

ENERGIEPRODUCTIE IN NEDERLAND

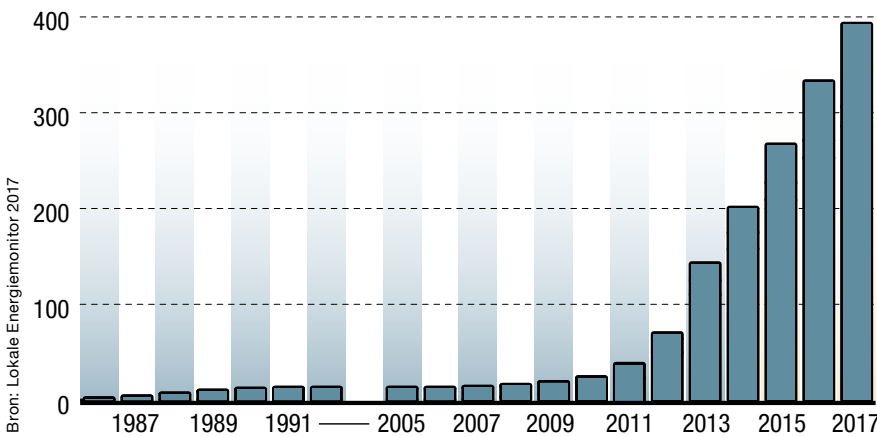

Bron: Wise

Milieuconsequenties

CO₂ (gram per kWh) 499,53
Kernafval (in milligram per kWh) 0,128

ENERGIECOÖPERATIES TOTAAL MET CUMULATIEVE GROEI:

Bron: Lokale Energiemonitor 2017

Het aantal energiecorporaties van burgers die lokale, duurzame stroom opwekken stijgt exponentieel, maar zonne- en windenergie blijft een klein aandeel van de totale Nederlandse energieproductie. Dat komt omdat de huishoudens maar een kwart van de energie verbruiken, en de overheid en de energiemultinationals geen serieus werk maken van verduurzaming.

dwang of met geweld. Hedendaagse groeimarkten zijn het in financiële waarde omzetten van allerlei uiteenlopende abstracties als de natuur (rivieren, regen, schone lucht en biodiversiteit), rust, de toekomst (schuld), en risico, een van de meest verhandelde producten op de financiële markten. Derivaten, financiële producten waarvan de waarde wordt afgeleid van andere producten, vormen inmiddels twintig keer de waarde van alle materie op de wereld.

In dezelfde logica zijn overheidsdiensten gecommuniceerd: van een dienst zonder financiële ruilwaarde – publiek bezit, dus niet te koop – tot

een product gemaakt dat verhandeld kan worden en waarop winst gemaakt kan worden. De economie groeit, want er wordt waarde toegevoegd aan het systeem. Maar het publieke belang verliest.

Elektriciteitsbedrijven waren in Nederland lange tijd in publiek beheer. Gemeenten en provincies waren aandeelhouders van bedrijven als Nuon, Essent en Eneco, die zowel het energienetwerk als de opwekking in handen hadden. In 2003 bekrachtigde de Splitsingswet een proces van liberalisering en privatisering in de energiesector dat ruim tien jaar eerder begonnen was. De staat nam het energienetwerk over, de opwekkers

van energie konden meedingen op een Europese energiemarkt. Doe het niet, schreven Essent en Eneco: internationaal maken we geen schijn van kans en we zullen onze duurzaamheidsdoelstellingen nooit halen.

Maar het gebeurde toch – en Nederlandse energiebedrijven werden opgekocht door buitenlandse energiereuzen. De grootsten ervan, E.ON, RWE en GDF Suez, bouwden in 2013 elk een kolencentrale in Nederland. Die moeten minstens veertig jaar meegaan om het begrote rendement te halen. Wil Nederland ze voor die tijd sluiten, dan kunnen er miljardenclaims volgen vanwege misgelopen inkomsten. Zo dienden energiemultinationals eerder dergelijke claims tegen Duitsland in, toen het land besloot te stoppen met kernenergie om de *Energiewende* door te voeren.

PRIVATE RIJKDOM, PUBLIEKE ARMOEDE

Met de privatiseringen van voormalige overheidsdiensten verloren we niet alleen de controle over de diensten die ze leveren, maar ook een deel van wat ons als gemeenschap bindt. Dat concludeert Roel Kuiper in *De terugkeer van het algemeen belang: Privatiseringsverdriet en de toekomst van Nederland*, een persoonlijke reflectie op de parlementaire enquête over privatiseringen die hij leidde als lid van de Eerste Kamer.

De kabinetten-Lubbers, Kok en Balkenende privatiseerden om pragmatische en financiële redenen, laat Kuiper zien. De overheid werd te groot, de tijdgeest zei dat concurrerende, private aanbieders op een gedereguleerde markt betere diensten zouden leveren. Een van de onthutsende conclusies uit zijn boek is dat geen van hen zich ooit afvroeg wat dat verder voor maatschappelijke gevolgen had.

Het publieke belang verdampte, concludeert Kuiper: 'Instituten die sociale bescherming boden verdwenen. Een arbeidsstelsel dat welvaart schiep en verdeelde, werd opgeruimd en vervangen door een wereld van flexibele contracten, arbeidsonzekerheid en inkomensongelijkheid. Wedijver en conflict kwamen in de

plaats van stabiele structuren en een tegenover marktkrachten gehandhaafd publiek belang.’

Voer marktlogica in de overheid in, stelt Kuiper, en je voert die in de hele samenleving in. Een calculerende overheid creëert calculerende burgers, die hun eigen belang boven het algemeen belang stellen. ‘De samenleving wordt los zand, sterker nog, ze wordt een jungle, een strijd van allen tegen allen, een wereld gebouwd op onderling wantrouwen.’

Mensen denken niet alleen vanuit hun portemonnee, is de stelling van Kuiper. Minstens zo belangrijk is het gevoel deel te zijn van een groter geheel dat we moreel steunen en waar we aan bij kunnen dragen. Het van bovenaf afbreken daarvan is de dragende kracht achter veel van de onvrede in Nederland, stelt Kuiper. Hij vat dit gevoel van machteloosheid in drie krachtige observaties samen.

1. Burgers hebben wel rechten maar geen grip, er is te weinig echte zeggenschap. De politiek is onmachtig om iets aan de dagelijkse levens van mensen te veranderen. Er zijn kennelijk andere krachten die de wereld regeren.
2. Het besef dat private belangen het steeds winnen van publieke belangen en dat private rijkdom samengaat met publieke armoede.
3. Een besef dat deze wereld, waarin het private belang domineert, leidt tot verval. Niet alleen een verval van normen en gemeenschapswaarden, van solidariteit tussen mensen, maar inmiddels ook verval van grote materiële verworvenheden: bestaanszekerheid, waardering voor professionele kwaliteiten, inkomen, maatschappelijke welstand.

Lokale energiedemocratie daagt de macht op precies deze drie gebieden uit.

LOKALE ENERGIEDEMOCRATIE

‘Dit is hét socialistische antwoord op het fossiele kapitalisme’, zegt Fenna Feenstra. Zij is voorzitter van de Provinciale Statenfractie van de SP in Friesland en een van de kartrekkers van gemeenschapsenergie: *Mienskips-Energie*, in het Fries. Dat is een keurmerk voor energie die duurzaam

en lokaal is opgewekt. Omwonenden hebben zeggenschap over het soort opwekking (wind, zon) en de plek ervan; ook zijn zij de eerste afnemers en bepalen zij wat er met de opbrengsten gebeurt. Die kunnen bijvoorbeeld gebruikt worden voor de lokale bibliotheek, zwembaden of voetbalvelden, maar ook terugvloeiën naar de leden of geïnvesteerd worden in nieuwe duurzame energieprojecten. ‘Het is energie die iedereen wil en waar iedereen van profiteert.’

De overheid moet deze tegenmacht van onderop actief ondersteunen en uitbreiden, zegt Feenstra. Dat kan via het aanbieden van kennis, contacten, fondsen en garanties aan nieuwe en bestaande energiecorporaties en het zelf afnemen van hun energie. Zo houden we gemeenschapsenergie in publiek, lokaal beheer en voorkomen we dat het een nieuw privaat verdienmodel wordt dat alleen draait zolang het geld oplevert.

Het idee leeft breed binnen de SP. De Statenfracties in Zeeland en Groningen hebben een manifest opgesteld voor provinciale energiedemocratie. En de SP in Oss presenteerde vorige maand *Winst Waait Weg*, een voorstel om de energieopwekking in lokaal publiek beheer te brengen. In het buitenland nam Hamburg via een referendum het energienetwerk weer in publiek beheer, om vaart te zetten achter een democratische energietransitie. In steden als Londen en Berlijn lopen vergelijkbare campagnes. Veel lokale takken van de Spaanse burgerbeweging Podemos hebben de strategie zelfs in hun naam verwerkt. Het ‘en comú(n)’ van *Zaragoza en comú*n en *Barcelona en comú* verwijst naar het gemeenschappelijk beheren van de stad en haar diensten door de inwoners, zonder inmenging van Europa of private, multinationale belangen.

Voor- en tegenstanders van het idee bevinden zich niet op een klassieke links-rechts-schaal, schrijft TNI, maar tussen hen die lokaal of supranationaal willen handelen om de vraagstukken van de toekomst op te lossen. Lokale energiedemocratie is daarmee ook een boycot van een wereldorde waarin het goedkoper is om steenkool uit Zuid-Afrika en Colombia te

importeren dan lokaal een windmolen te laten draaien, omdat de externe kosten van vervuiling niet doorberekend worden. Zouden we dat wel doen, berekende het IMF, dan zou fossiele brandstof per jaar 500 miljard euro duurder zijn. Dat is zes procent van het bruto mondiaal product, een bedrag dat hoger is dan alle uitgaven aan gezondheidszorg ter wereld.

Er is nog werk te doen. Vooral nog is er maar één energienet, waar alle stroom op samenkomt. Leden van lokale energiecoöperaties kunnen technisch dus nog niet hun eigen opgewekte stroom gebruiken. Arme huishoudens moeten gelijke toegang krijgen tot duurzame, lokaal opgewekte energie, via bijvoorbeeld een minimale inleg in energiecorporaties. Ook ligt er een uitdaging rond de energievoorziening van grote steden of de energie-intensieve industrie. Maar stel dat we daarvoor bijvoorbeeld Zuid-Europese zon gebruiken, schrijft het Platform Duurzame en Solidaire Economie. Ook hier kunnen omwonenden en lokale overheden eigenaar zijn, in plaats van energiemultinationals. De grootverbruikers in Noord-Europa zouden zo rechtstreeks bijdragen aan de welvaart van bewoners van landelijke gebieden in Zuid-Europa.

In Nederland gaat er dagelijks 14.000 euro directe subsidie naar de fossiele multinationals. Wereldwijd is dat 750 miljard euro per jaar. Maak dat bedrag vrij en we hebben een aardige transitiepot.

Lokale zeggenschap, lokaal eigenaarschap en een eerlijke verdeling van de lusten en de lasten. Hier, en waar we onze duurzame energie ook opwekken. Dat is de inzet van lokale energiedemocratie. Alleen zo voorkomen we dat de uitbuitende machtsstructuren van het fossiele kapitalisme in een duurzame wereld overeind blijven. En maken we van de groene revolutie ook een sociale revolutie.

WIE REDT DE LOKALE INFORMATIE?

Tekst: Tony van der Meulen

Dit stukje bevat minimaal twee gevaren. Het is ruim 600 woorden, en dat is volgens de regels van de eigentijdse hap-slik-weg-journalistiek volstrekt onbestaanbaar. Volgens die troosteloze berekeningen eindigt de actieradius van de snel afgeleide lezer bij ongeveer de helft. Tweede gevaar: ik ga het hebben over het belang van de lokale journalistiek. Dan is het verleidelijk om je te wentelen in mistroostigheid en jammerklachten over de teloorgang van ons mooie ambacht.

De regionale kranten waarvoor ik heb gewerkt bestaan – op het Brabants Dagblad na – niet meer met hun oorspronkelijke titel. En ook het Brabants Dagblad is het resultaat van een eeuw fuseren van allerlei kleinere dagbladen in Brabant. Alleen het regionale katern en de voorpagina komen nu nog uit Brabant, de rest is Algemeen Dagblad. Waardoor de zegeningen van de haringtest en de olieboltest inmiddels ook op ons

wringen. Het aantal betalende abonnees van regionale dagbladen daalt al vele jaren. In een klein land waar veel wordt verhuisd neemt de binding met het eigen woongebied af. Lezers met een hogere opleiding prefereren vaak een landelijk dagblad, omdat dit beter aansluit bij hun oriëntatie. Mensen met een lagere opleiding, en vaak ook een lager inkomen, vinden een krant te duur. En de advertentiemarkt is voor het grootste deel overgenomen door internet.

De huis-aan-huisbladen worden gevuld met gratis kopij, of door dappere vrijwilligers die zes cent per woord ontvangen. Alles armoede dus, maar is de situatie echt zo hopeloos? Toch niet, denk ik. Maar er moet wel snel iets gebeuren. Willen burgers betrokken blijven bij hun gemeente dan moeten zij goed en onafhankelijk worden geïnformeerd. Dit moeten wij niet overlaten aan het nog steeds uitdijende cordon woordvoerders en voorlichters. Dat zijn nijvere bedien-

als hun duivenhok dertig centimeter te hoog was? Terwijl vermogende lieden met een goed netwerk enorme villa's bouwden waarmee ze zo ongeveer alle regels overtraden. Schrijnende ongelijkheid in de samenleving is een van de belangrijkste onderwerpen van de lokale en regionale journalistiek.

Wie gaat deze goede informatie over de eigen omgeving redden? De betrokken burger zal eraan moeten wennen dat informatie niet gratis is, er zal voor betaald moeten worden. Uitgevers zullen erin moeten berusten dat er nu echt een eind is gekomen aan hun bezuinigingsdrift, wil het mogelijk blijven om aan betrokken journalistiek te doen. En de overheid zal zich niet langer mogen beperken tot vrome praatjes over het belang van regionale en lokale informatie, maar daartoe ook de portemonnee moeten trekken. Allerlei hoopvolle voorbeelden in de ons omringende landen illustreren dat dit kan zonder de broodnodige onafhankelijkheid aan te tasten. Je moet daar wel heel goede afspraken over maken, zodat het extra budget daadwerkelijk bij de redacties terecht komt zonder dat uitgevers het wegbezuinigen. Deze lokale informatie zal steeds meer via websites tot ons komen. De meeste mensen zijn er al aan gewend en het biedt ook grote mogelijkheden.

Dit alles gaat niet vanzelf. Er zullen overall in het land krantenmensen, bestuurders en politici moeten opstaan die zich in de handen spugen en vastberaden zeggen: nu gaan wij het ook echt doen!

Tony van der Meulen was vele jaren hoofdredacteur, onder andere van het Brabants Dagblad

Krantenmensen, bestuurders en politici moeten opstaan en vastberaden zeggen: nu gaan wij het ook echt doen

gewest neerdalen. Daar kun je van alles van vinden, maar als de Belgische Persgroep onze zuidelijke regionale kranten niet had overgenomen waren ze vermoedelijk verdwenen. Ze waren jarenlang volstrekt uitgebend en leeggelepeld door hebzuchtige Britse investeerders.

Want regionale en lokale journalistiek zijn commerciële activiteiten. Uit ethische verontwaardiging daarover kun je De Internationale gaan aanheffen. Een feit is dat professionele journalistiek door de gebruiker en/of de adverteerders betaald moet worden. Dáár gaat het steeds meer

den, die toch vooral hun wethouder of burgemeester uit de wind houden. Die betrokken burger zit volgens mij ook niet te wachten op hapklare brokjes met een maximale lengte van twee tweets. Er is nog steeds veel behoefte aan grondige maar leesbare stukken. Daarvoor zijn professionele journalisten nodig die de lokale democratie goed in de gaten houden en durven te blaffen en te bijten als dat nodig is.

Enige jaren geleden heeft het Brabants Dagblad furore gemaakt met de serie Boven De Wet. Hoe kon het toch dat allerlei oppassende burgers een gemeentelijke aanzegging kregen

HET BELANG VAN BEREIKBAARHEID

Tekst: Anne van der Veen Foto: SP Nijmegen

Eerlijk en toegankelijk openbaar vervoer is ontzettend belangrijk, maar speelt onvoldoende een rol in de praktijk van beleidsmakers. Door het begrip efficiëntie eenzijdig op te hangen aan het streven naar winst, groeit de kloof tussen goed en slecht bereikbare plekken. Het zou beter zijn om ook 'basisbereikbaarheid' op te nemen als beleidsdoel.

Dagelijks reizen meer dan een miljoen Nederlanders met het openbaar vervoer. Het ov heeft een belangrijke maatschappelijke functie: dankzij een goed dekkend netwerk van treinen, trams en bussen zijn banen, scholen, ziekenhuizen, winkels en supermarkten voor bijna iedereen bereikbaar. Helaas is die maatschappelijke functie steeds meer uit het zicht geraakt. Het belang van bereikbare steden wordt vaak genoemd, maar er wordt maar weinig beleid gevormd rondom bereikbaarheid van belangrijke bestemmingen. In plaats daarvan zijn de pijlen vaak gericht op een efficiënter en winstgevender openbaar vervoer. Die doelen zijn zeker belangrijk, maar kunnen de maatschappelijke functie ondermijnen als ze de overhand krijgen.

Wat kan er misgaan? Efficiëntie in verkeer en vervoer houdt in dat zoveel mogelijk mensen zo snel mogelijk van A naar B vervoerd worden. In een ideale wereld met oneindig veel geld zou iedereen dus snel van A naar B kunnen komen. In de echte wereld, met beperkt geld voor ov-investeringen, worden keuzes gemaakt zodat de grootste groep reizigers sneller kan reizen. Met die logica worden minder populaire lijnen geschrapt of verschaald, zodat de drukkere lijnen nog meer mensen nog sneller kunnen vervoeren. Dat is immers het meest efficiënt.

MAATSCHAPPELIJKE FUNCTIE OV

Maar is dat wel zo eerlijk? Hoe minder vervoer je tot je beschikking hebt, hoe afhankelijker je wordt van het vervoer dat je nog wél hebt. Het gebruik van

openbaar vervoer hangt ook sterk samen met de kwaliteit ervan: hoe beter het openbaar vervoer is, hoe meer mensen er gebruik van maken. Andersom werkt dat ook: wanneer er wordt gekort op ov zullen minder mensen in de bus of de trein stappen. Aangezien lage of teruglopende reizigersaantallen een efficiëntere dienstregeling in de weg staan, wordt er al gauw nog meer op die lijnen bezuinigd.

Zo ontstaat er een kloof tussen goed en slecht bereikbare plekken: de goed bereikbare plekken worden steeds beter bereikbaar, ten koste van de minder goed bereikbare plekken die (zonder ingrijpen) langzaam verder verslechteren. En dat terwijl het belang van bereikbaarheid, de maatschappelijke functie dus, het grootst is op de plekken die niet goed bereikbaar zijn.

Hoe kan dat beter? Deze vraag heb ik geprobeerd te beantwoorden in mijn masterscriptie. Allereerst is een hernieuwde focus op bereikbaarheid nodig. Ondanks het feit dat bereikbaarheid een van de belangrijkste doelen van openbaar vervoer is, wordt zij nauwelijks gemeten en wordt er weinig beleid aan gekoppeld. Met moderne software is precies te berekenen hoeveel banen, scholen, winkels en supermarkten binnen een bepaalde tijd te bereiken zijn. Bijvoorbeeld: bij hoeveel scholen kun je in een half uur tijd komen met het ov?

BASISBEREIKBAARHEID

Heb je eenmaal een goed beeld van de bereikbaarheid in een stad of gemeente, dan kun je een ondergrens bepalen. Noem het 'basisbereikbaarheid': de minimale hoeveelheid banen, ziekenhuizen et cetera die voor iedereen te bereiken moeten zijn. Dat kan ook bepaald worden voor hulpbehoevende groepen, bijvoorbeeld door 'iedereen' te vervangen door 'ouderen'. Op die manier zorg je

ervoor dat de maatschappelijke functie van openbaar vervoer een concreet doel wordt.

Om die doelstelling te vertalen naar maatregelen en investeringen, moet in kaart gebracht worden waar de basisbereikbaarheid niet gehaald wordt. Waar wonen de mensen die het ziekenhuis niet kunnen bereiken? Openbaar vervoer is niet de enige oorzaak van bereikbaarheidsproblemen en is ook zeker niet de enige oplossing. Zo zou zorg ook naar de ouderen toe kunnen komen. Wanneer ergens veel mensen onder die basisbereikbaarheid vallen én het openbaar vervoer op die plek inderdaad ondermaats is, dan zijn investeringen in het ov aan te bevelen.

Eigenlijk is de conclusie van mijn onderzoek vrij simpel: aangezien bereikbaarheid zo belangrijk is voor het openbaar vervoer, is het niet meer dan logisch om bereikbaarheid ook als basis te gebruiken voor beleid, concessies en investeringen. Daar is geen revolutie voor nodig: met nieuwe kwaliteitseisen voor het openbaar vervoer, zoals 'het ov moet iedereen binnen X minuten naar Y kunnen vervoeren', kunnen we al ontzettend ver komen om nuttig openbaar vervoer voor iedereen te waarborgen.

Anne van der Veen heeft Infrastructuur gestudeerd aan de Technische Universiteit Delft. Eerder schreef hij voor De Correspondent over een eerlijk systeem voor openbaar vervoer. Zie: decorrespondent.nl/annevanderveen

‘WAAROM MOET EEN PUBLIEKE VOORZIENING RENDABEL ZIJN?’

Tekst: Bart Linssen

Fatsoenlijk openbaar vervoer staat onder druk. In wijken aan de rand van de stad en in dorpen die te maken hebben met krimp, worden bushaltes opgeheven en verdwijnen buslijnen die juist van grote waarde zijn voor de mensen die daar wonen. De Europese Commissie maakt plannen om het openbaar vervoer nog verder te liberaliseren. Maar de SP verzet zich tegen de verschraving en komt met sociale alternatieven, zoals vrij reizen in de daluren.

Terwijl veel dorpen en buurten te maken hebben met krimp, loopt het aantal publieke goederen hard terug. Overal in het land verdwijnen voorzieningen als pinautomaten, brievenbussen, wijkcentra en winkels. Ook het aanbod van openbaar vervoer neemt steeds verder af. Zo is de bus sinds 2011 maar liefst 6 procent minder kilometers gaan rijden. Dat merken mensen in hun buurt. Zoals in Heerlen, waar volgens de nieuwe dienstregeling ineens geen bus meer reed over de Caumerweg.

Vervoerder Arriva, die de lijn had overgenomen van Veolia, vond de halte in deze buurt niet meer nodig, aldus SP-raadslid Yolanda Claessens: ‘Terwijl veel ouderen uit de seniorenwoningen aan de nabijgelegen Corisbergweg via deze lijn rechtstreeks naar het ziekenhuis reisden. Het verdwijnen van de halte betekent dat er geen openbaar vervoer is voor hen, want andere haltes liggen

simpelweg te ver weg.’ Samen met de SP en de lokale ouderenpartij kwam de buurt in actie. Ze haalden maar liefst 700 handtekeningen op. Bij de nieuwe dienstregeling is de bushalte in ere hersteld.

PRIVATISERINGSROES

Het zijn overwinningen tegen de stroom in. Onlangs zijn in Brussel plannen gepresenteerd om het openbaar vervoer verder te beperken. Eurocommissaris Bulc wil het streekvervoer voortaan aan de markt overlaten. SP-Europarlementariër Dennis de Jong: ‘De Europese Commissie leeft nog steeds in een verstikkende liberaliseringsroes. Zij denkt dat de concurrentie wordt bevorderd, maar daar heeft de burger die gewoon fatsoenlijk openbaar vervoer wil helemaal niets aan. Als we dit niet stoppen, gaan busbedrijven zich alleen nog maar op populaire lijnen richten en verdwijnen belangrijke buslijnen op andere plaatsen.’

Het plan van de Europese Commissie versterkt de neerwaartse spiraal. Al jaren proberen busbedrijven die door de provincie worden ingehuurd om het openbaar vervoer te verzorgen, te bekijven op buslijnen waar ze te weinig winst op maken. Zoals in de Aldenhof, een wijk in het Nijmeegse stadsdeel Dukenburg, waar veel ouderen dankzij de gratis bus voor 65+ de rest van de stad kunnen bereiken. De grote bus werd vervangen door een klein busje en werd op zondag en in de avond helemaal

geschrapt. Wijkbewoner van het eerste uur Ed van den Hoogenband verwoordt de woede onder buurtbewoners: ‘Het is voor de zoveelste keer dat ze aan de bus in onze wijk zitten. Laat onze buurt toch eens met rust!’

Bewoners van de Aldenhof, ondersteund door de SP, kwamen snel in actie en dwongen gelijk af dat de bus in ieder geval in de avond en in het weekend zou blijven rijden. Die overwinning smaakt naar meer. De buurtbewoners willen nu hun volwaardige buslijn terug. Yurre Wieken, SP-raadslid en zelf woonachtig in de wijk: ‘Bij het vervoersbedrijf Breng zeggen ze steeds dat er te weinig mensen in de bus zitten om rendabel te zijn. Los van de vraag of dat waar is, waarom moet een bus rendabel zijn? Openbaar vervoer is een publieke voorziening!’

VRIJ REIZEN

De SP verzet zich niet alleen tegen het verdwijnen van buslijnen, maar komt ook met sociale alternatieven. Zo heeft de SP-fractie in de provincie Gelderland onlangs het plan gelanceerd om de bus in de daluren gratis te maken. SP'er Maurits Gemmink: ‘In de daluren rijden de bussen vooral op subsidie. Als die bussen toch rijden, waarom zorgen we dan niet dat iedereen in de daluren vrij kan reizen? Dat kost de provincie helemaal niet zoveel geld, en is goed voor de bereikbaarheid van Gelderland en het milieu.’

Het plan van de Gelderse SP-fractie volgt een trend die wereldwijd op gang komt: vrij reizen met het openbaar vervoer. Volgens Wojciech Koblowski, urbanisatie-onderzoeker aan de Vrije Universiteit Brussel, is het aantal steden waar openbaar vervoer grotendeels vrij toegankelijk is sinds 1980 toegenomen van 6 naar 138. In 96 van deze steden hoeven helemaal geen kaartjes te worden gekocht. Gemmink: ‘Het is hoog tijd dat we ook in Nederland het tij keren en investeren in bereikbaarheid.’

Buurtbewoners met de SP in actie voor behoud van de lokale buslijn.

JESSE FREDERIK

‘DE OVERHEID IS DE VERVELENDSTE SCHULDEISER’

Tekst: Tijmen Lucie Foto: Isabelle van Hemert© voor De Correspondent

Na het zien van de documentaire-serie *Schuldig*, besloot journalist Jesse Frederik onderzoek te doen naar de schuldenindustrie in Nederland. Hij stuitte op een buitengewoon onrechtvaardig systeem, dat honderdduizenden mensen in grote problemen brengt. Samen met onder anderen de makers van *Schuldig*, lanceerde hij het manifest *Schuldvrij!* Daarin staan, met het oog op de gemeenteraadsverkiezingen, concrete voorstellen om een einde te maken aan een peperduur systeem dat bijna alleen maar verliezers kent.

› **Je bent nu bijna een jaar bezig met je onderzoek naar de schuldenindustrie. Wat is je opgevallen?**

‘Hoe snel de situatie kan escaleren. Vooral als je schulden hebt bij de overheid. Een verkeersboete van 400 euro kan na twee aanmaningen al oplopen tot 1200 euro. Betaal je deze boete niet, dan komt er een deurwaarder langs en krijg je er nog eens 300 euro bovenop. Voor je het weet is een schuld van 400 euro opgelopen tot 1500 euro. Een ander voorbeeld. Als jij zes maanden je zorgverzekering niet betaalt, wat voor driehonderdduizend Nederlanders geldt, dan moet je 25 procent extra zorgpremie gaan betalen.

Wat mij ook opviel tijdens mijn onderzoek is dat er heel veel mensen met schulden bezig zijn. Je hebt schuldhulpverleners, bewindvoerders, sociale wijkteams, maatschappelijk werkers, noem maar op. Maar vreemd genoeg zijn deze mensen niet bezig met het oplossen van de schuld. Die neemt alleen maar verder toe. Als mensen hun bestaanszekerheid verliezen, raken ze volledig in de

stress, gaan ze slechter voor hun kinderen zorgen, zijn ze vaker ziek en voelen ze zich doodongelukkig. Er zijn een half miljoen Nederlanders met problematische schulden, die in deze situatie zitten. Dat vind ik een maatschappelijke schandvlek.’

› **Wat zie je terugkomen in de verhalen van mensen met schulden die je gesproken hebt?**

‘Dat ze eindigen met een plastic tas ongeopende post. Op een gegeven moment wordt de situatie uitzichtloos. Mensen komen vaak in de schulden als ze ziek worden, of in scheiding liggen, of hun baan verliezen. Dan moeten ze allerlei dingen regelen, terwijl ze daar niet toe in staat zijn. Het is nooit helemaal hetzelfde verhaal, maar alles wat misloopt in Nederland eindigt altijd met schulden. En schulden zorgen weer voor nieuwe problemen.’

› **Hoe verklaar je dat er nu zoveel aandacht is voor schulden?**

‘Ik denk door de serie *Schuldig*. Een miljoen mensen hebben naar deze

‘Eigen schuld dikke bult zeggen we gek genoeg nooit tegen schuldeisers’

documentaireserie gekeken waarin werd getoond hoe mensen in de schulden zijn geraakt en wat er dan op ze afkomt. Zonder goedkoop effectbejag, zoals bij programma’s als *Dubbeltje* op zijn kant. Dat heeft volgens mij veel impact gehad. Je ziet in de politiek in ieder geval dat er anders

over schulden gepraat wordt. Veel journalisten, onder wie ikzelf, zijn na *Schuldig* over schulden gaan schrijven. Opvallend is dat nagenoeg iedereen die in de schuldensector werkt, toegeeft dat het huidige systeem niet functioneert.’

› **Welke politieke beslissingen hebben ervoor gezorgd dat de schuldenindustrie zo omvangrijk heeft kunnen worden?**

‘Dat komt door allerlei besluiten die in de afgelopen tien jaar zijn genomen. Allemaal wetten die zijn geschreven vanuit het idee dat als je niet betaalt, dat je dan wel niet zal deugen. Neem de wanbetalersregeling bij zorgverzekeringen. Tweehonderdduizend Nederlanders zitten al meer dan twee jaar vast in die regeling. Zij betalen al twee jaar een kwart extra zorgpremie. Een ander schrijnend voorbeeld zijn de mensen bij wie bankbeslag is gelegd door de Belastingdienst. Dat gebeurde vorig jaar vijfhonderdduizend keer. Bij hen werd in een keer 500 euro van de rekening afgeschreven, met als gevolg dat velen van hen onder het bestaansminimum terechtkwamen.’

› **Hoe heeft de overheid kunnen uitgroeien tot de grootste schuldeiser?**

‘Ik denk dat de overheid altijd vrij groot is geweest als schuldeiser. Maar de overheid is de vervelendste, omdat die zichzelf allemaal privileges toedicht die particuliere schuldeisers niet hebben. Een voorbeeld: een incassobureau mag volgens de wet 15 procent kosten rekenen, de overheid berekent bij verkeersboetes 300 procent en bij zorgverzekeringen

25 procent, elke maand weer. Het ging zelfs zo ver dat ze mensen in de gevangenis gooide, omdat zij hun verkeersboetes niet konden betalen.'

› **Zijn er landen waar de schuldenindustrie beter geregeld is?**

'Twee landen springen in het oog. Wat in de VS goed geregeld is, is dat de schulden eindig zijn. In de VS kun je naar de rechtbank gaan en je bezit laten taxeren. De rechter bepaalt vervolgens wat je moet verkopen en dan ben je van je schuld af. Dat mag je eens in de acht jaar doen.

In Zweden hebben ze alle bureaucratie in een instelling ondergebracht. Daar moeten schuldeisers de regeling accepteren die hen door deze instelling wordt voorgelegd. Gaan zij hier niet mee akkoord, dan moeten zij naar de rechter. De bewijslast wordt dus omgedraaid.'

› **Zijn er voorbeelden van gemeenten die op een andere, meer menselijke manier met schuldenaren omgaan?**

'Ik zie wel veel bereidheid bij gemeenten om te experimenteren. Zo loopt in onder andere Amsterdam het project 'Vroeg eropaf', om mensen met schulden in een vroeg stadium te helpen. In Zaanstad hebben ze aan sociale wijkteams budget ter beschikking gesteld dat ze vrij mogen besteden. Daardoor worden vaak schuldensituaties opgelost. Voor professionals werkt deze aanpak heel

fijn, want ze hoeven niet over alles verantwoording af te leggen. Als gemeente bespaar je er bovendien veel kosten mee.'

› **Waarom ben jij met de makers van Schuldvrij! begonnen?**

'We vonden dat er meer gedaan moest worden tegen de schuldenindustrie, die mensen de vernieling in helpt. Dat is gelukt. We hebben veel partijen uit de schuldensector achter het manifest gekregen. Zelfs schuldeisers, zoals zorgverzekeraars. Ook in de politiek zie je een verschuiving. Zo is er onlangs een motie aangenomen door de Tweede Kamer die stelt dat mensen die onder bewind staan, niet langer onder het zorgboeteregime vallen. Dankzij deze motie hoeven tienduizenden mensen de zorgboete niet meer te betalen. Dat is echt een concrete verbetering. Daarnaast is er voor het eerst in de parlementaire geschiedenis een paragraaf over schulden in het regeerakkoord opgenomen.'

› **Wat is de belangrijkste boodschap die jullie gemeenten willen meegeven?**

'Dat we in Nederland de schuld meer moeten neerleggen bij de schuldeiser, in plaats van alleen maar bij de schuldenaar. Het moet makkelijker worden om van je schulden af te komen. Daarvoor is het nodig dat alle

overheidsinstanties die zich met schulden bezighouden onder één dak worden gebracht, zoals in Zweden. En er moet hard opgetreden worden tegen degenen die verdienen aan schulden en het probleem in stand houden, zoals incassobureaus.'

› **Wat is er nodig om tot een systeemverandering te komen?**

'Op lokaal niveau is er al veel animo om dingen te veranderen. We gaan na de gemeenteraadsverkiezingen waarschijnlijk zien dat nog meer gemeenten experimenten gaan doen met radicalere manieren om schulden op te lossen. Bijvoorbeeld door ze op te kopen en kwijt te schelden.'

› **Denken veel mensen niet gewoon: eigen schuld dikke bult?**

'Het gekke is dat we de schuldeiser uitzonderen van die eigen verantwoordelijkheid. Die geven we allemaal privileges om mensen met schulden achterna te blijven zitten. Door alle verhalen die de laatste tijd naar buiten zijn gekomen over wanpraktijken in de schuldenindustrie, is voor veel mensen wel duidelijk geworden dat dit systeem niet langer houdbaar is.'

› **Dus jij denkt dat de publieke opinie gaat kantelen?**

'Ja, dat zie je al gebeuren. Voorwaarde is wel dat de druk op de ketel blijft. Dat er concrete verhalen over misstanden in de schuldenindustrie gepubliceerd blijven worden. Er verandert immers niets vanzelf. Ik ben wel hoopvol wat dat betreft. Maar probleem blijft dat de huren te hoog zijn en de lonen te laag. Dat zijn net zo goed oorzaken van schulden, waar nog weinig aan gedaan wordt.'

Jesse Frederik overhandigt het manifest Schuldvrij! dat door bijna 30.000 mensen ondertekend is aan staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid Tamara van Ark.

Jesse Frederik is correspondent Economie bij De Correspondent. Eerder schreef hij onder andere voor Follow the Money en De Groene Amsterdammer. In 2013 won hij samen met Eric Smit de journalistieke prijs De Tegel. Zijn artikelen zijn te lezen op decorrespondent.nl/jessefrederik

OOK WASSENAAR MOET VLUCHTELINGEN OPVANGEN

Tekst: Jasper van Dijk Foto: archief SP

Miljoenen mensen verlaten noodgedwongen huis en haard vanwege bittere armoede, terrorisme, natuurrampen, mensenrechtenschendingen of oorlog. Hen wacht een lange, zware weg. Wekelijks verschijnen er berichten over vluchtelingen die de vlucht niet hebben overleefd. We moeten de grondoorzaken aanpakken. Dat betekent stoppen met bommen gooien en foute oorlogen, stoppen met het faciliteren van belastingontwijking en –ontduiking, en prioriteit geven aan de bestrijding van armoede en ongelijkheid, en niet aan winsten.

Nederland zou veel meer kunnen en moeten doen om de oorzaken van het vluchtelingenprobleem aan te pakken. Bijvoorbeeld door te stoppen met de oorlogsmismissies in Syrië, Afghanistan en Irak en te erkennen dat Nederland een belastingparadijs is.

Totdat een vreedzamere en gelijkere wereld realiteit is, blijven mensen hun leven riskeren voor een betere toekomst voor zichzelf en hun kinderen. Vluchtelingen komen hoofdzakelijk in de buurlanden terecht. Momenteel bevindt zo'n 90 procent van de vluchtelingen zich in de regio. Zo is in Libanon 1 op de 4 inwoners vluchteling. De kampen zitten overvol en er is gebrek aan alles. Mensen kunnen of mogen vaak niet werken om in hun eigen levensonderhoud te voorzien. Op dit moment zijn er 1,3 miljoen kwetsbare mensen die liever gisteren dan vandaag elders onderdak krijgen. Denk aan LHBTI's (mensen die gevaar lopen vanwege hun seksuele geaardheid) en aan ouderen en gehandicapten die in de regio niet kunnen overleven. Van wereldwijde solidariteit is helaas geen

sprake. Het Westen stuurt liever extra geld dan daadwerkelijk de oorzaken van vluchtelingenstromen aan te pakken. Ook verzuimt het kwetsbare mensen per vliegtuig naar veiliger oorden te vervoeren, in plaats van met gammele bootjes. Ondanks herhaalde oproepen van de VN-vluchtelingenorganisatie UNHCR om dit wel te doen. Uiteindelijk zien ook jonge en gezonde mannen en vrouwen zich genoodzaakt om weg te trekken, wegens gebrek aan perspectief. Een deel van hen komt in Nederland terecht.

ORANJE

Tijdens de verhoogde instroom van vluchtelingen in 2015, werden in rap tempo noodopvangcentra opgezet. Er kwamen zelfs tentenkampen voor duizenden vluchtelingen. De snelheid van handelen was prijzenswaardig, maar het democratisch gehalte van de besluiten en de omstandigheden waarmee vluchtelingen geconfronteerd werden, allerm minst. In deze periode openden de honderd rijkste gemeenten van Nederland drie nieuwe opvanglocaties, terwijl de honderd armste gemeenten maar liefst zestien nieuwe locaties voor vluchtelingen inrichtten. Dit past binnen een trend die we al eerder zagen. Tussen 2005 en 2015 vingen gemeenten met veel lage inkomens meer dan drie keer zoveel mensen op als gemeenten met veel hoge inkomens. Een andere ontwikkeling die we zien terugkomen, is dat een groot aantal mensen in kleine gemeenten wordt geplaatst. Zo was het kabinet-Rutte II voornemens om het 140 inwoners tellende Drentse dorpje Oranje 1.400 vluchtelingen te laten opvangen. Tegen deze beslissing kwam, mede door het gebrek aan democratische inspraak, veel protest van de bewoners. Aan dit soort excessen moet dan ook een einde worden gemaakt. Daartoe is de inzet van heel Nederland nodig. Niet alleen van de arme, maar zeker ook van de

rijke gemeenten. Niet alleen van Dokkum, maar ook van Wassenaar. Om dit doel te bereiken zijn verschillende maatregelen nodig.

DRAAGKRACHT

Momenteel worden statushouders – mensen met een verblijfsvergunning – al over de verschillende gemeenten verspreid. Ook vluchtelingen die nog in de procedure zitten, zouden op basis van de draagkracht van een gemeente moeten worden opgevangen. De draagkracht wordt berekend aan de hand van het inwonertal en het gemiddelde inkomen van een gemeente. Zo krijgt elke gemeente een wettelijk verplichte taakstelling, waardoor ook rijke gemeenten genoodzaakt zijn om opvangplekken te creëren. Doordat de verdeling momenteel ongelijk is, zouden nieuwe opvanglocaties voorlopig vooral in rijke gemeenten geplaatst moeten worden.

INSPRAAK

Ook binnen gemeenten komen vluchtelingen vaak in de arme wijken terecht. Bewoners vinden dit onrechtvaardig. Zo stelde een inwoner van de Rotterdamse wijk Beverwaard: 'Hoge werkloosheid, armoede, moorden, schietpartijen, alles hebben we hier meegemaakt. We zijn net een beetje uit het dal aan het klimmen en juist nu krijgen we er een azc bij.' Negen van de tien grootste Nederlandse steden plaatsten hun noodopvanglocaties in arme wijken. Tegelijkertijd werd in de rijke Haagse wijk Benoordenhout de komst van een azc (asielzoekerscentrum) tegengehouden door de VVD, die dit voornemen 'onbespreekbaar' noemde. In Oudbosch kochten rijke buurtbewoners een stuk grond op om te voorkomen dat er 750 vluchtelingen geplaatst werden. In Den Helder kochten bewoners van een villawijk een pand aan om te voorkomen dat er 16 vluchtelingenkinderen geplaatst zouden worden door het Centraal

Op 29 december 1998 bezette de SP in Vught De Steffenberg om te eisen dat ook in rijke buurten vluchtelingen worden opgenomen. Het gebouw was door de rijke buurtbewoners opgekocht om te voorkomen dat er opvang zou komen.

Orgaan opvang Asielzoekers (COA). Om ervoor te zorgen dat vluchtelingenopvang niet wordt afgewenteld op arme wijken, zou het COA bij het vinden van opvanglocaties voortaan rekening moeten houden met de draagkracht van een wijk. Zo moet er gekeken worden naar het gemiddeld inkomen en de beschikbaarheid van voorzieningen, zoals scholen en openbaar vervoer. Inspraak van omwonenden en vluchtelingen zelf is daarbij van groot belang.

KLEINSCHALIGE OPVANGLOCATIES

Uit onderzoek blijkt dat 71 procent van de Nederlanders kleinschalige opvang in de eigen buurt acceptabel vindt. Wanneer het gaat om groot-schalige opvang, is het draagvlak minder. Tijdens de verhoogde instroom in 2015 werd een opvangcapaciteit van minimaal 300 mensen per locatie gehanteerd. Dit aantal zou eigenlijk het maximum moeten zijn, waarbij het aantal te ontvangen mensen in redelijke verhouding moet staan tot het inwonertal van de gemeente. Dat is van belang om het draagvlak voor een ruimhartig en humaan vluchtelingenbeleid te kunnen behouden. Het is ook beter voor de vluchtelingen zelf. In kleinschalige opvanglocaties kunnen zij hun trauma's verwerken en een begin maken met het opbouwen van een nieuw leven. Er is minder kans op conflict tussen verschillende groepen,

mensen kunnen zelfstandiger leven en zijn beter in staat om een band op te bouwen met het personeel.

EERLIJKER VERDELING VLUCHTELINGEN

Ten slotte moeten scenario's als in 2015 voorkomen worden, toen locaties binnen enkele dagen werden opge-tuigd. Er was destijds geen tijd voor democratische inspraak van omwonenden, die overvallen werden door de komst van de nieuwkomers.

Bovendien waren de opvanglocaties van onvoldoende niveau op het gebied van de asielprocedure, onderwijs, maaltijden en privacy.

In 2015 werd de opvangcapaciteit voor 2016 verhoogd naar 50.000 plaatsen, maar in 2017 werd dit aantal alweer verlaagd naar 31.000. Niet omdat er minder vluchtelingen zijn. Het totaal aantal mensen dat op de vlucht is, groeit immers nog elke dag, maar mede door de Turkijedeal en de Europese afspraken komen zij niet meer naar Nederland toe. Ze zitten vast in de regio, verdrinken op zee, of komen niet weg van de Griekse eilanden die sinds de Turkijedeal zijn verworpen tot een openluchtgevangenis. De noodzaak van het op- en afbouwen van opvangcapaciteit is zo het gevolg van politieke keuzes. De schommelingen zorgen voor veel onzekerheid bij de vluchtelingen, de omwonenden en het personeel van de Immigratie- en Naturalisatiedienst

IND en het COA, dat veelal op tijdelijke contracten werkt. Door een permanente noodbuffer voor opvanglocaties en personeel van bijvoorbeeld 10 procent aan te houden, kan voortaan beter gereageerd worden op verhoogde instroom van vluchtelingen. Een andere mogelijkheid is om flink in het personeel te investeren, zodat werknemers in verschillende fasen van de asielprocedure inzetbaar zijn en er niet telkens weer nieuwe mensen opgeleid hoeven te worden.

De wereld zucht onder de gevolgen van de drang naar macht, oorlogspolitiek en het stellen van winst boven mens en natuur. Zolang dit niet drastisch verandert, blijven mensen naar Europa komen – en dus ook naar Nederland. Hoe hard ook geprobeerd wordt om van Fort Europa een onneembare horde te maken. Het is onze humanitaire plicht om vluchtelingen goed op te vangen. Door enkel grote opvanglocaties te plaatsen, in arme wijken en arme gemeenten, verlies je draagvlak onder de bevolking en laat je vluchtelingen in de steek. We moeten naar een eerlijker en rechtvaardiger verdeling van vluchtelingen, in kleinschalige opvang. Niet alleen in Dokkum, maar ook in Wassenaar.

DE SLEEPWET IS ONNODIG EN GEVAARLIJK

Tekst: Ronald van Raak, SP-Tweede Kamerlid Still: Everett Collection, Inc.©

Tegelijk met de gemeenteraadsverkiezingen vindt op 21 maart het referendum plaats over de nieuwe Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten, beter bekend als de Sleepwet. Dat het raadgevend referendum doorgaat is bijzonder, aangezien VVD, CDA, D66 en ChristenUnie in het regeerakkoord besloten hebben om het af te schaffen. Bovendien hebben deze partijen al laten weten dat de Sleepwet er hoe dan ook gaat komen. De overheid wil je wel afluisteren, maar niet naar je luisteren, zo lijkt het.

Aanslagen voorkomen doe je door gericht terroristen te volgen en geradicaliseerde salafistische netwerken te ontmantelen, het met een 'sleepnet' massaal binnenhalen van gegevens van onschuldige burgers helpt daarbij niet. Informatie van alle Nederlanders kan straks worden gedeeld met de geheime diensten van andere landen, ook gegevens die helemaal niet zijn geanalyseerd en waarvan we dus ook niet weten of die tegen onze burgers kunnen worden gebruikt. De nieuwe wet op de geheime diensten gaat gelden voor alle mogelijke technologieën die in de toekomst worden ontwikkeld, zonder dat de Tweede Kamer dat weet of daarvan op de hoogte wordt gebracht. Dit zijn enkele argumenten tegen de Sleepwet, een wet die volgens het kabinet geen 'Sleepwet' mag heten. Bij het opstellen van de wet sprak de regering van 'ongerichte kabel-gebonden interceptie', dat is massaal verzamelen van gegevens van burgers. Maar omdat dit niet erg populair klinkt, maakte toenmalig PvdA-minister Plasterk daar maar 'doelgericht' van. Na een kritische internet-consultatie werd het plotseling wéér anders: een 'onderzoeks-opdracht-gerichte interceptie'. Dit is gegoochel met

woorden, wat moet verdoezelen wat deze wet in werkelijkheid is: namelijk gewoon een 'Sleepwet'.

TRAP NIET IN DE TERREURSCHWALBE

In het debat over de regeringsverklaring in november werd al duidelijk wat in maart de strategie is van de regeringspartijen in het referendum over de nieuwe Sleepwet. Zij willen niet zozeer een discussie voeren over de noodzaak en effectiviteit van deze wet, maar zullen vooral proberen tegenstanders verdacht te maken: als je vóór dit referendum bent, zou je ook verantwoordelijk zijn voor aanslagen. Arjen Lubach muntte voor deze houding in zijn tv-programma de prachtige term 'terreurschwalbe'. Het is maar zeer de vraag of het massaal binnenhalen van gegevens van onschuldige burgers noodzakelijk en effectief is voor het voorkomen van aanslagen en het bestrijden van terrorisme. Die discussie heeft de SP ook in de Tweede Kamer proberen te voeren, tijdens de behandeling in februari van de nieuwe wet voor de geheime diensten, waar het nieuwe 'sleepnet' een onderdeel van is. Die discussie bleek moeilijk, omdat de woordvoerders van de meeste partijen zich ook hier beperkten tot *terreurschwalbes*. Opmerkelijk is de rol van D66. Tweede Kamerlid Kees Verhoeven voerde destijds samen met ons oppositie tegen deze wet en diende zelfs een amendement in om de 'sleepfunctie' uit deze wet te halen. In maart zal D66 echter campagne gaan voeren vóór de Sleepwet.

DE FBI GELOFT HET OOK NIET

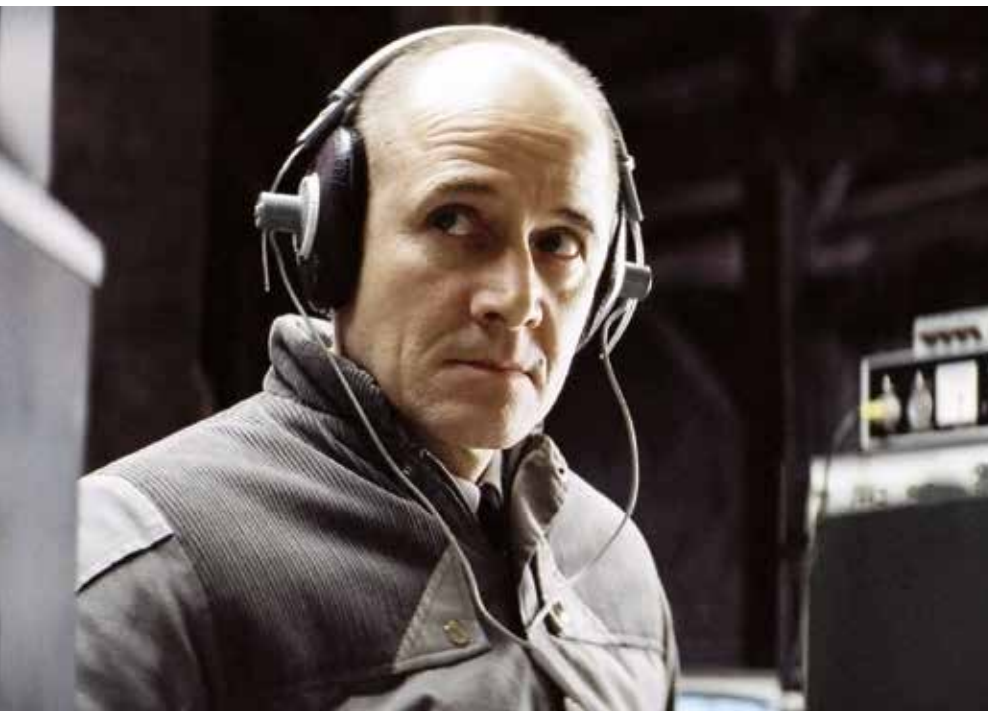
De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) waarschuwde vorig jaar dat het doorzoeken van massa's gegevens van onschuldige burgers niet effectief is voor de bestrijding van terreur: 'Omdat elke terroristische aanslag uniek is, is het nagenoeg onmogelijk om een goed profiel te maken.' In de Verenigde

Staten heeft de geheime dienst NSA al jarenlang ervaring met het massaal binnenhalen van gegevens van burgers, maar ook daar groeide de kritiek. De FBI moest na een onderzoek toegeven dat de werkwijze van de NSA niet bewijsbaar heeft bijgedragen aan het voorkomen van aanslagen. Hoogleraar Beatrice de Graaf – een vooraanstaand lid van de ChristenUnie – stelt dat je terrorisme niet zozeer bestrijdt met data, maar vooral met mensen. Of wat te denken van onderzoek van de Raad van Europa, onder leiding van CDA-Kamerlid Pieter Omtzigt? Dat bevestigt nogmaals dat uit onafhankelijk onderzoek in de VS is gebleken dat dit soort massasurveillance 'vermoedelijk niet heeft bijgedragen aan het voorkomen van terroristische aanslagen, in tegenstelling tot hetgeen werd beweerd door hoge inlichtingenofficieren'. Tijd voor het CDA om toch eens naar Pieter Omtzigt te luisteren.

ZE KUNNEN STRAKS ALTIJD MEEKIJKEN

Het *Internet of Things* – het internet der dingen – biedt in de toekomst veel mogelijkheden, om problemen op te lossen en ons leven gemakkelijker te maken. Maar deze nieuwe technologieën bieden ook ongekende mogelijkheden voor afluisteren en spionage. En om te hacken. Je auto bijvoorbeeld, als je onderweg bent, of je telefoon, als je thuis bent – en in theorie kan zelfs je pacemaker worden gehackt. Geheime diensten kunnen straks meekijken en meeluisteren als je aan het mailen bent of aan het daten. Of als je met je geliefde belt, of bankzaken doet, of gewoon een computerspelletje speelt. Ook als je zelf niet met je computer of je telefoon werkt, kunnen deze door anderen als een camera of microfoon worden gebruikt. Ook chips in het lichaam kunnen in de toekomst worden gehackt.

Zit de overheid straks bij ons op zolder zoals in de film *Das leben der anderen*?

ELKE HACK IS EEN TOEGANGSPOORT

De nieuwe wet voor de geheime diensten is ‘techniek onafhankelijk’. Bewust is niet opgenomen op welke technologieën de geheime diensten allemaal mogen inbreken. Dat is wel zo gemakkelijk, omdat de wet dan bij nieuwe ontwikkelingen niet steeds opnieuw hoeft te worden aangepast. Maar het is tegelijk ook gevaarlijk, want de geheime diensten kunnen in de toekomst van alles gaan doen. Denk aan hacken. Dat kan heel gericht bij verdachte personen, maar evengoed bij onschuldige burgers en bij alle dingen die verbonden zijn met internet. Dit kan een effectief middel zijn voor geheime diensten, in de strijd tegen potentiële terroristen. Maar de hack van de één is ook een poort voor de ander. De AIVD en de MIVD maken gebruik van zwakheden in informatiesystemen, maar de vraag is natuurlijk of zij die zwakheden niet juist zouden moeten melden, zodat burgers en bedrijven zich zo goed mogelijk kunnen beveiligen.

INFORMATIE ALSNOG WITWASSEN

Als de AIVD en de MIVD straks massaal informatie gaan opslaan, kunnen deze gegevens alleen op een geautomatiseerde wijze worden verwerkt. Dat gebeurt met behulp van modellen en algoritmen, die patronen en profielen maken. Deze analyses geven correlaties, maar geen causaliteit. Mensen lopen de kans dat over

hen allerlei conclusies worden getrokken, zonder dat naar hun persoonlijke omstandigheden wordt gekeken. Het houden van toezicht op dit soort geautomatiseerde processen kan ook alleen op een geautomatiseerde wijze. Een soort ‘meta-toezicht’ op processen, maar niet op de gevolgen voor personen. Nog groter is het probleem als onze geheime diensten niet-geëvalueerde data gaan delen met geheime diensten uit andere landen.

We weten dan niet meer wat voor soort gegevens worden gedeeld en we weten ook niet wat voor soort bewerkingen worden gedaan – en wat voor maatregelen op basis daarvan worden genomen. Maar dat gebeurt wel met gegevens die onze diensten hebben verzameld over onze eigen burgers. Data die vervolgens door andere diensten weer kunnen worden gedeeld met de AIVD en de MIVD. Ook informatie die onze diensten volgens onze wet helemaal niet zouden mogen hebben.

KUNNEN WE TRUMP VERTROUWEN?

De nieuwe wet gaat over de regels die wij stellen voor onze geheime diensten. Maar het allergrootste gevaar komt uit landen als Rusland of China, Israël of Iran. Maar ook uit de Verenigde Staten, waar president Trump zich heel weinig zal aantrekken van welke wet die wij hier ook

maken. In de wereld van de geheime diensten gelden niet zozeer wetten en regels, maar vooral macht en tegenmacht. Dat geldt voor oude vijanden, maar helaas ook nog steeds voor vermeende vrienden. In april 2014 werd er in de Tweede Kamer op mijn initiatief een debat gevoerd naar aanleiding van de onthullingen van Edward Snowden. Dat was een ongemakkelijk debat, omdat de minister telkens sprak over de bescherming van onze burgers tegen onze geheime diensten. Maar het allergrootste gevaar dat burgers lopen komt niet van de AIVD of de MIVD, maar van het optreden van buitenlandse diensten. Met wie wij massaal gegevens gaan delen van onze eigen mensen, informatie die wij niet eens hebben kunnen analyseren en waarvan we helemaal niet weten wat erin staat. In maart spreken we over nut en noodzaak van de nieuwe Sleepwet. Maar we moeten het ook hebben over de bescherming van onze burgers. Kunnen we erop vertrouwen dat Trump fatsoenlijk omgaat met gegevens van onze mensen?

Bronnen

Ronald van Raak (2017). De hack van de één is een poort voor de ander. In: The Post Online. (sp.nl/ZwZ)

Ronald van Raak (2017). Volgens Gert-Jan Segers zijn voorstanders Sleepwetreferendum medeverantwoordelijk voor aanslagen. In: The Post Online. (sp.nl/Zw4)

Zondag met Lubach (2017). Sleepwet. (sp.nl/Zwo)

WRR (2016). Big Data in een vrije en veilige samenleving. (sp.nl/ZwJ)

Maggie Ybarra (2015). FBI admits no major cases cracked with Patriot Act snooping powers. In: The Washington Times. (sp.nl/Zw3)

Pieter Ariese (2015). Zoeken naar balans tussen veiligheid en privacy. In: Reformatorisch Dagblad. (sp.nl/ZwA)

SOCIALISTISCHE STRIJD IN DE LOKALE POLITIEK

Tekst: Nils Müller en Pim Siegers Foto: SP Zutphen

Bijna tweeduizend kandidaten en honderden (nieuw) opgeleide volksvertegenwoordigers in spe staan in de startblokken voor een overtuigende overwinning bij de naderende raadsverkiezingen. Want meer SP'ers in de gemeenteraad betekent meer invloed van gewone mensen op hun buurten en in hun gemeenschappen. Zij weten: de politiek is te belangrijk om aan politici over te laten.

De opdracht van de SP is even groot als helder. De statuten van de partij beginnen ermee: 'De vereniging stelt zich ten doel dat het verwezenlijken van een socialistische maatschappij in Nederland, een maatschappij waarin de menselijke waardigheid, de gelijkwaardigheid van mensen en de solidariteit tussen mensen daadwerkelijk gestalte krijgt.' Alle wettige middelen die dit doel dichterbij brengen, grijpen we aan. Twee van die middelen worden specifiek benoemd. 'Het organiseren van activiteiten onder de bevolking' en het 'deelnemen aan verkiezingen'.

DEELNAME NIET VANZELFSPREKEND EN NOOIT LICHTZINNIG

Socialisten verzetten zich tegen een maatschappij waarin het recht van de sterkste het wint van het principe van gelijke kansen voor iedereen. SP'ers bevechten de verstikkende overheersing van het grote geld door meer zeggenschap, zekerheid en zelfvertrouwen af te dwingen. De SP staat daarmee in een lange traditie van socialistische strijd, die buiten het parlement, in buurten, kroegen en op werkvloeren begonnen is.

De vraag of socialisten daarvoor ook het parlementaire podium moeten grijpen is al zo oud als de vertegenwoordigende democratie zelf. Begin jaren dertig bakkeleide de Communistische Partij Nederland over de wenselijkheid van deelname aan

raadsverkiezingen. CPN-wethouder Luppo Leeuwerik uit Pekela beschrijft in zijn boek *Van Karl May tot Karl Marx* de interne twist. Tegenstanders van deelname vonden 'de gemeenteraad een instrument in handen van kapitalisten', voorstanders zagen de raad als (extra) bühne om de arbeiders toe te spreken. De voorstanders kregen hun zin. In Oost-Groningen leverden de breedsprakige wereldbeschouwingen en praktische lokale voorstellen van de CPN'ers volle tribunes en veel politiek vuurwerk op. De communistische raadsleden, per verkiezing werden het er meer, schuwden de confrontatie met de zittende macht niet en brachten als geen ander het geluid van de straat in de raad.

Als in juli 1973 het Centraal Komitee van de SP met een plan komt om mee te gaan doen aan de gemeenteraadsverkiezingen van mei 1974, doet dat in Oss de wenkbrouwen fronsen. De lokale afdeling is op dat moment zeer succesvol met buitenparlementaire acties en voelt in eerste instantie weinig voor deelname. 'Niet de zetelverdeling in het parlement, maar de machtsverhoudingen daarbuiten zijn beslissend', staat immers in het beginsel- en actieprogramma van de partij. Desalniettemin besluit de SP de sprong te wagen. 'Vanaf de gemeenteraadtribune kunnen we voor een groot publiek ons standpunt duidelijk maken op vele gebieden van het maatschappelijke leven. Ook daar kunnen we ons onderscheiden van alle andere partijen', stellen de gezamenlijke afdelingen. De volhardende acties en ondersteuning van gemeenschappen, levert de eerste vijf zetels in het bestaan van de partij op. Twee in Nijmegen. Drie in Oss.

STERKE AFDELING ALS BASIS

Inmiddels is de SP niet meer weg te denken uit de lokale volksvertegenwoordiging. In 2014 brak de partij alle eigen records met een verdubbeling

van het aantal raadszetels. Het aantal wethouders van socialistische huize verdrievoudigde. Bijna tien miljoen Nederlanders kunnen op 21 maart SP stemmen. Het vragen van vertrouwen gaat bij de SP nooit lichtzinnig. De partij doet alleen mee aan verkiezingen als de belofte van lokaal activisme en activistisch besturen waargemaakt kan worden. Wat ons betreft moeten afdelingen waar voldoende menselijke en ideologische kracht aanwezig is, altijd het lef hebben om deel te nemen aan verkiezingen. Daarentegen moeten we op plekken waar we lokaal niet goed genoeg georganiseerd zijn, de moed hebben om een keer over te slaan – om vervolgens sterker terug te komen.

Groeiende deelname brengt ook gevaren met zich mee, zoals parlementarisme. Als onze stellige overtuiging is dat omstandigheden de mens maken, zijn SP-volksvertegenwoordigers niet gevrijwaard van de omgeving waarin ze zich begeven. Niets menselijks is ons vreemd. Als die omgeving steeds vaker en langer de binnenkant van de lokale vergaderzalen wordt, dan zullen we die lokale parlementen als vanzelf steeds belangrijker gaan vinden. Terwijl echte verandering, ten gunste van gewone mensen, altijd van buitenaf kwam en zal komen. Het politiek verzuipen in bestuurlijke kringen is een reëel gevaar. Bestuurders van allerlei clubs weten je ineens heel makkelijk te vinden. De burgemeester doet plots erg aardig tegen je en tijdens allerlei bijeenkomsten wordt je wijsgemaakt dat de gemeenteraad eensgezind naar buiten moet treden. De verlokkingen voor nieuwbakken wethouders zijn nog groter. Een compleet ambtenarencorps kijkt immers vol verwachting uit naar de 'nieuwe' bestuurder. Conformereren aan de mores van het ambtelijk apparaat is dan een groot risico.

SP'ers in Zutphen haalden samen met thuiszorgers in drie weken tijd 1.732 handtekeningen op voor afschaffing van de marktwerking in de huishoudelijke zorg.

Dat zijn de momenten waarop een sterke afdeling het verschil maakt. Als er een strijdmiddel in de vorm van een fractie, grotere fractie of coalitie-deelname bij komt, dient het lokale activisme niet af maar juist toe te nemen. Als tegenwicht voor parlementarisme en conformisme. Raadsleden en wethouders worden niet uitgeleend aan de 'gemeente', ze zijn de fronttroepen voor concrete verbeteringen in buurten en gemeenschappen. Dat kan niet zonder een actieve afdeling. Een consequent overleg tussen afdeling, fractie, én wethouder is geen luxe maar noodzaak. Alleen zo zijn ze in staat fundamentele analyses te maken, sterke alternatieven te formuleren en acties te organiseren om die alternatieven mogelijk te maken.

Dat deze aanpak werkt, bewijzen SP'ers elke dag weer. Aan de hand van drie voorbeelden willen we laten zien op welke wijze de socialistische strijd gevoerd wordt op lokaal niveau. Voorbeelden van zaken die overal in het land spelen en waarbij dankzij SP'ers verbetering voor gewone mensen is afgedwongen.

DE ZUTPHENSE ZORGREVOLUTIE

In 2015 kwamen (opnieuw) tientallen Zutphense thuiszorgers op straat te staan door de doorgeslagen vermarktning van de huishoudelijk zorg. Tweejaarlijks bepaalde de gemeente door 'aanbesteding' welk zorgbedrijf de huishoudelijke zorg ging uitvoeren. Het bedrijf dat beloofde het goedkoopst te zijn, won de wedstrijd. De directies behielden hun topsalaris, maar mensen die het uitvoerende werk deden werden uitgeknepen. Die

tegengestelde belangen van bazen en werkers, vormden de belangrijkste voedingsbodem voor verzet.

SP-fractievoorzitter Ten Broeke organiseerde de tegenmacht: 'We wilden de aanbestedingen niet een stukje socialer maken, maar we wilden het hele stelsel op de kop zetten.' Daarom brachten de SP'ers in Zutphen de dappere en strijdbare thuiszorgers bij elkaar, om een alternatief te presenteren dat de politiek niet zomaar terzijde kon schuiven. Ze eisten een gemeentelijke thuiszorgstichting, die de op winst beluste zorgbedrijven overbodig zou maken. Zo zou er geen tegenstelling meer bestaan tussen het belang van de bazen en van de mensen die het werk doen, waardoor thuiszorgers

Lees verder op de achterkant.

fatsoenlijke salarissen en vaste contracten kunnen krijgen. Zoiets is uniek in Nederland.

Met vallen en opstaan voeren de thuiszorgers samen met de SP actie voor hun alternatief. Uiteindelijk oarmde de zorgwethouder van Zutphen het plan en zij kwam met een voorstel tot oprichting van een stichting. VVD, D66 en de lobbyorganisatie van de zorgbedrijven raakten in paniek. Ten Broeke: 'De neoliberale verdedigers van het marktsysteem sputteren flink tegen en doen er alles aan om hun achterhaalde strijd te winnen. Maar dat gaat ze niet lukken. Wij gaan dit winnen. En mochten er politici denken dat ze de thuiszorgers alsnog de rug kunnen toekeren, dan zien we ze bij de stembus.'

MASSAAL BIJBOUWEN IN AMSTERDAM

Veel, héél veel mensen zoeken een woning in Amsterdam. Terwijl er lang niet voor iedereen een woning beschikbaar is. Daar waar de vrije markt de prijzen van woningen mag bepalen, leidt dat tot een gigantische stijging van de woonlasten. Voor een driekamerwoning betaal je al gauw 1500 euro per maand. Wonen in Amsterdam is straks alleen nog weggelegd voor de rijken.

Om dat te voorkomen bouwt Amsterdam een gigantische hoeveelheid

Sociaal doen is mooi, maar socialist zijn vraagt meer

woningen bij, met SP-wethouder Laurens Ivens als grote aanjager. De afgelopen jaren zijn er al meer dan 30.000 woningen gebouwd en in de komende jaren komen daar nog eens 50.000 woningen bij. Een stad zo groot als Den Bosch of Haarlem. Het bijzondere is dat van 80 procent van die woningen de democratisch gekozen gemeenteraad bepaalt wat de prijs wordt, in plaats van de vrije markt. Met de bouw van tienduizenden sociale huurwoningen als gevolg. Ivens: 'Sinds de jaren tachtig is er geen stadsbestuur geweest dat zoveel heeft gebouwd als het huidige college. Het

aantal huizen is een stuk sterker gegroeid dan de bevolking. Dat betekent dat we de woningnood direct tegengaan.' De SP kreeg dat voor elkaar, terwijl ze in een college zit met VVD en D66, door hoge eisen te stellen en haar huid duur te verkopen.

VAN WIE IS DE GROND IN HEERLEN?

Sibelco is een Belgisch miljardenbedrijf dat het waardevolle zilverzand uit de bodem haalt in Heerlen. Het miljoenenbedrijf profiteert van de grond, maar de mensen die hier wonen zijn het vrijkomende fijnstof en de geluids- en lichtoverlast beu. In plaats van een pas op de plaats te maken, dendert het bedrijf met eurotekens in de ogen door en Sibelco wil het graafgebied uitbreiden. De inwoners hebben precies het tegenovergestelde belang. Toen de 'buren' van Sibelco in verzet kwamen tegen de uitbreidingsplannen, vonden ze in de SP een bondgenoot.

Maar Sibelco kende zijn klassiekers en probeerde met een bekende truc tweespalt te zaaien in de gemeenschap: werknemers van het bedrijf werden opgeroepen in te spreken bij de raadsvergadering om te knokken voor het behoud van hun baan. De SP was echter niet bang om in het debat de échte tegenstelling te benoemen.

Een fragment hieruit spreekt boekdelen. SP: 'Te lang is het aandeelhoudersbelang leidend geweest in dit geheel. We hebben gezien hoe geprobeerd werd om werknemers van Sibelco en de omwonenden tegen elkaar op te zetten. Maar de grote afwezige was Sibelco zelf. De gemeenschap heeft Sibelco toegestaan om onze natuurlijke hulpbronnen uit te putten, om die omhoog te halen, om daar rijk van te worden, en daar 100 miljoen euro winst op te kunnen maken.' PvdA: 'Sibelco heeft de Mijnsteenbergh destijds gekocht van de Staatsmijnen en is daarmee eigenaar geworden van het gebied. Het is dus niet onze hulpbron, niet van de gemeente Heerlen, het is gewoon eigendom van Sibelco.' Reactie SP: 'Als je 100 miljoen euro winst maakt, mag je dan verwachten dat je op een normale manier ons gebied achterlaat? Als je 100 miljoen euro winst maakt, mag je dan verwachten dat je voor je werknemers een potje hebt

gemaakt, zodat mensen ofwel nieuw werk hebben, ofwel in ieder geval een fatsoenlijk bestaan kunnen hebben tot aan hun pensioen? Niets van dat alles! Mag je van een bedrijf dat onze aarde uitput verwachten dat het in ieder geval op een goede manier omgaat met onze inwoners? Dat is toch het minste dat we mogen verwachten?'

Door de analyse van de SP kandelde het debat in raad, media en omgeving. Niet langer was de tegenstelling tussen werknemers en de buurt leidend, maar die tussen kapitaal en gemeenschap. Op initiatief van de SP kwam er een brede oproep om tot een nieuw plan te komen waarin de Mijnsteenbergh behouden blijft en er gestopt wordt met de ontgrondingsactiviteiten. Het voorstel werd met overgrote meerderheid aangenomen. Sibelco moet uiterlijk 2025 stoppen met het afgraven van de Mijnsteenbergh in Heerlen.

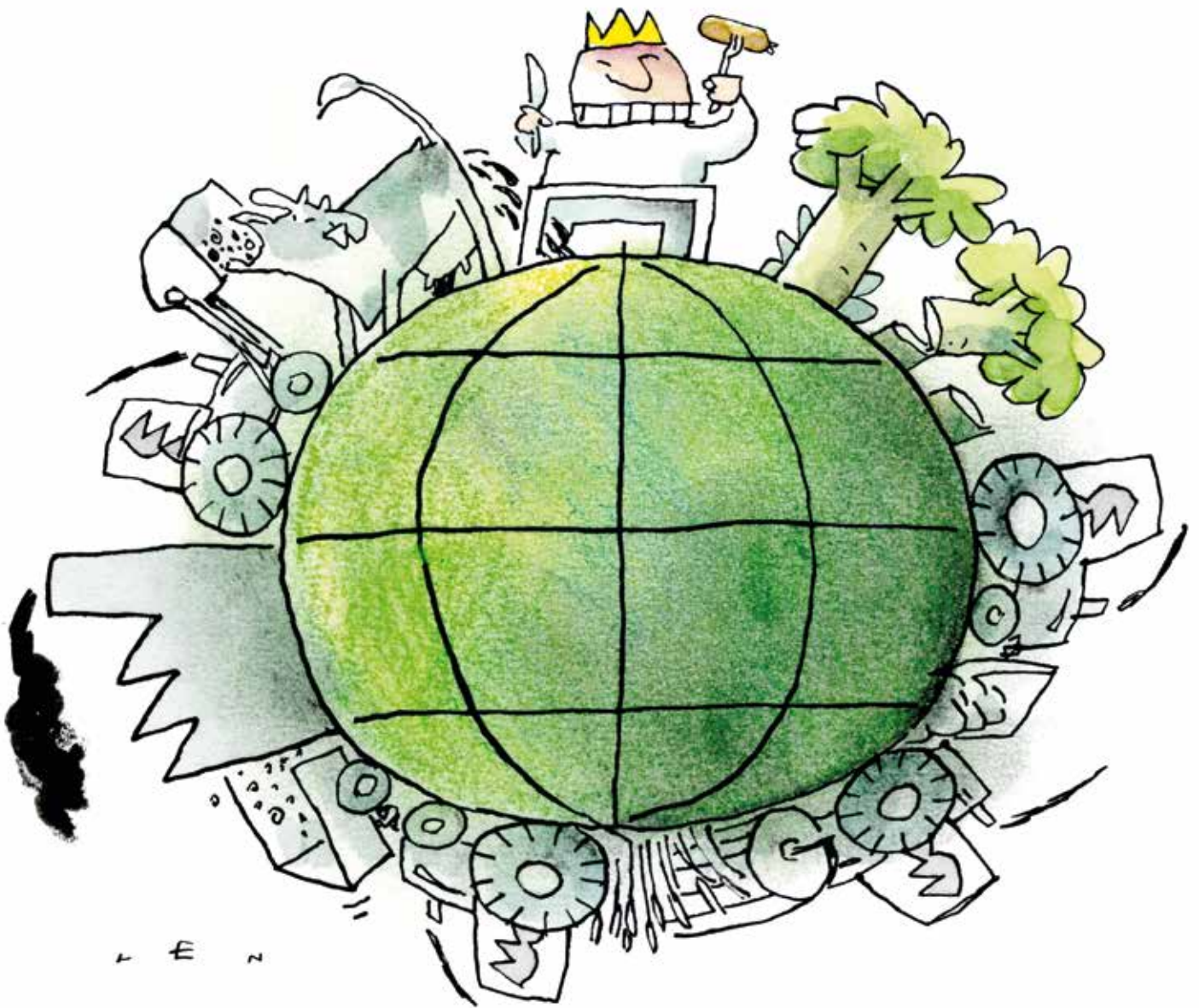
ANALYSE, ALTERNATIEVEN EN ACTIVISME

Drie voorbeelden van succesvolle inzet van de lokale SP. Daaruit blijkt dat alleen met lef, moed en overtuiging de gemeenteraad effectief gebruikt kan worden voor socialistische strijd. Als de SP niet te bang is om het grote klein en het kleine groot te maken, als raadsleden niet aan de leiband lopen van een gemeentebestuur maar zelf de agenda domineren en als analyse, alternatieven en activisme hand in hand gaan, dan is de SP een niet te kloppen beweging.

Onze oproep: heb het lef om de hoogste eisen te stellen, heb de moed om de bevolking te mobiliseren en benoem de tegenstellingen in plaats van ze uit de weg te gaan. Sociaal doen is mooi, maar socialist zijn vraagt meer. Het betekent de tegenstelling bevechten, fundamentele kritiek leveren en samen met de bevolking verbetering opeisen. Alleen dan is de gemeentepolitiek niet rommelen in de marge, maar een onmisbare schakel in ons moderne socialisme. Wat ons betreft groeien we op 21 maart niet alleen in zetels, maar ook in aantal SP-volksvertegenwoordigers, bestuurders en afdelingen die deze werkwijze consequent en constant toepassen.

SPANNING

VOEDSEL EN KAPITAAL

Wiel Senden en Remi Poppe van het SP-MilieuAlarmteam. Poppe was in 2001 ook betrokken bij de oprichting van Platform Aarde Boer Consument.

VOEDSEL EN KAPITAAL

tekst: Redactie Foto: archief SP

‘De noodklok luidt over onze landbouw. Onze boerenstand is in korte tijd gehalveerd. Voor onze voedselvoorziening zijn we steeds meer afhankelijk van multinationals en internationale handelaren. We kunnen zelf niet meer bepalen wat en hoe we willen verbouwen, verwerken en consumeren. Waarom krijgt de boer niet genoeg voor zijn centrale taak: betrouwbare voedselproductie en behoud van het platteland?’

De tekst zou nu geschreven kunnen zijn, maar komt uit 2002. Aarde, Boer, Consument lanceert dan zijn manifest: een platform van progressieve landbouworganisaties, bij elkaar gebracht door de SP. Het platform streeft naar een ander landbouwsysteem dat meer oog heeft voor boer, dier en milieu.

Nog niet één procent van de Nederlandse beroepsbevolking is boer, terwijl zij ongeveer 80 procent van het landschap beheren. De landbouw is in Nederland sinds de Tweede Wereldoorlog flink geïntensiveerd. 60.000 Nederlandse boeren produceren nu drie keer onze nationale voedselbehoefte en we zijn het tweede exportland van landbouwproducten ter wereld.

Daarmee wonen we de zekerheid van altijd genoeg voedsel voor een lage prijs. Maar met de welvaart kwamen nieuwe problemen. Houtwalleetjes en weidevogels verdwenen uit de cultuurlandschappen. Veeziektes en voedselschandalen wierpen vragen op over wat er in ons eten zit en wie de productie controleert. In Nederland kregen we milieuverontreiniging en

mestoverschotten, in veel andere landen monoculturen en uitbuiting. Overal ter wereld krijgen boeren te weinig betaald voor de meest basale bezigheid van de mens: het voeden van zichzelf en zijn omgeving. Het drijft ze tot schulden, armoede en in sommige gevallen zelfs tot zelfmoord.

De gevolgen zijn intrinsiek aan een kapitalistisch voedselsysteem. Boeren staan onder druk om voor een zo laag mogelijke prijs zoveel mogelijk te produceren. De winsten daarvan concentreren zich bij een paar grote voedselbedrijven. In dit nummer van Spanning lees je hoe de machtsverhoudingen in ons voedselsysteem liggen, wie verliest, wie wint, en hoe het rechtvaardiger en duurzamer kan.

IN DIT NUMMER

4 RADICALE KOERSWIJZIGING IN DE LANDBOUW NODIG

Een pleidooi voor boerenlandbouw met respect voor de natuur, hart voor dierenwelzijn en een goede band met de gemeenschap

Jules Iding

6 DE LAATSTE BOER?

Een geschiedenis van de landbouw en de boerenstand in Nederland

Tijmen Lucie

9 DE VELDSLAG OP HET PLATTELAND

De boer moet altijd maar meer en goedkoper produceren, maar houdt er zelf steeds minder aan over

Remco Bouma

12 ZET TECHNOLOGIE IN TEN DIENSTE VAN ONS ALLEMAAL

Microbioloog en wetenschapsjournalist Hidde Boersma stelt dat we nieuwe technologieën zoals genetische modificatie moeten inzetten om mensen in ontwikkelingslanden een beter leven te geven

Eduard van Scheltinga

14 DE SOCIALISTISCHE GRAANUNIE VAN SICCO MANSHOLT

Na de Tweede Wereldoorlog verenigde Sicco Mansholt de belangen van arbeiders en boeren om nooit meer een hongervinter mee te hoeven maken

Bart Linssen

16 CONCENTREER EN HEERS

Hoe kapitaal en macht zich concentreren bij drie agro-chemiereuzen

Bart Linssen

19 VOEDSEL, VRIJHANDEL EN MACHT

Westerse voedselimperies bepalen de regels van het spel dat zij zelf winnen

Remco Bouma

22 MACHT EN ONMACHT IN DE VOEDSELVOORZIENING

Hoe supermarkten boeren onder druk zetten om met de laagste prijs genoeg te nemen

Dennis de Jong en Femke Reudler Talsma

24 DE VOEDSELINSPECTIE IS UITGEBEEND

Volgens onderzoeksjournalist Marcel van Silfhout is onze voedselinspectie kapot bezuinigd, waardoor we de ene na de andere voedselaffaire hebben

Eduard van Scheltinga

26 EEN NIEUWE REVOLUTIE IN DE LANDBOUW IS NODIG

De inzet van de SP voor een landbouw die beter is voor mens, dier en milieu

Frank Futselaar

COLOFON

Spanning wordt uitgegeven door het Wetenschappelijk Bureau van de SP.

Een abonnement kost 25 euro per jaar voor niet-leden. De betaling gaat per incasso.

Abonnementenadministratie

Snouckaertlaan 70
3811 MB Amersfoort
T (088) 243 55 40
E administratie@sp.nl

Redactieadres

Snouckaertlaan 70
3811 MB Amersfoort
T (088) 243 55 35
E spanning@sp.nl

Redactie

Tijmen Lucie, Bart Linssen
Eduard van Scheltinga,
Remco Bouma
Tekstredactie
Daniël de Jongh
Redactieraad
Ron Meyer, Hans van Heijningen, Lieke Smits

Basisontwerp

Thonik en BENG.biz
Vormgeving
Robert de Klerk, Nenad Mečava, Gonnies Sluijs
Illustratie cover
Len Munnik

Tenzij anders vermeld, is op de inhoud van deze publicatie de Creative Commons Naamsvermelding-Niet Commercieel-Geen Afgeleide Werken 3.0 Nederland licentie van toepassing. creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/nl

DE SP ZET ZICH IN VOOR MENSELIJKE WAARDIGHEID, GELIJKWAARDIGHEID EN SOLIDARITEIT

PLEIDOOI VOOR BOERENLANDBOUW RADICALE KOERSWIJZIGING IN DE LANDBOUW NODIG

Tekst: Jules Iding Foto: wytze / flickr.com CC

Nederland is opgeschrikt door grootschalige mestfraude en gesjoemel met het aantal koeien, waardoor het gevaar voor de volksgezondheid toeneemt. De boerenvoormannen huilen krokodillentranen en landbouwminister Carola Schouten wil hard tegen de megafraude optreden. Dat maakt geen einde aan de diepe crisis die de sector doormaakt. Een radicale koerswijziging van de landbouw is noodzakelijk.

Onder de visionaire boerenvoorman en politicus Sicco Mansholt is in de jaren zestig van de vorige eeuw de basis gelegd voor de grootschalige ondernemerslandbouw. Mansholt wilde de honger uitbannen en de boerenstand verheffen, door een goed inkomen te bieden. Schaalvergroting, specialisatie en intensivering leken daarvoor noodzakelijk. De intensieve veehouderij werd geboren. Al in 1972 kwam Mansholt, mede onder invloed van de Club van Rome, tot de conclusie dat hij de verkeerde weg was ingeslagen. Er werd meer dan voldoende voedsel geproduceerd, maar lang niet alle boeren verdienden een redelijk inkomen en de schaalvergroting en intensivering gingen ten koste van natuur, milieu en landschap. Mansholt bleek echter een roepende in de woestijn.

We zijn nu vijfenveertig jaar verder en wat is het resultaat? De agrarische sector, daarin gesteund door de politiek en de Wageningse wetenschap, wist van geen wijken. Schaalvergroting en specialisatie zijn in de hoogste versnelling doorgegaan. Het gemengde agrarische gezinsbedrijf, waarin de productie van melk, vlees en veevoer in evenwicht was met het milieu, is grotendeels uit de markt geprijsd. Er wordt veel meer voedsel geproduceerd dan we in ons land nodig hebben. Nederland, met zijn

0,04 procent van het aardoppervlak, behoort nu met zijn voedslexport tot de top van de wereld. Daarvoor wordt er immens veel veevoer geïmporteerd en blijft er een overvloed aan mest in ons land achter.

ECOLOGISCHE RAMP, GEZONDHEID OP HET SPEL

De keerzijde van de medaille is dat zich op het platteland een ecologische ramp voltrekt. Het aantal broedvogelparen op het boerenland is de laatste vijftientig jaar met 75 procent achteruit gegaan, het aantal vogelsoorten met 45 procent. De biomassa aan insecten in natuurgebieden is met 75 procent gedaald. In de weilanden verdringt het Engels raaigras alle andere planten. Op de maïsackers, graanakkers en groenteteeltpercelen worden alle planten die er van nature voorkomen, kapotgespoten met landbouwgif. Het grondwater is aanzienlijk gedaald en de bodem is veelal zo dood als een pier. In het landschap heeft kaalslag plaatsgevonden. De meeste houtwallen, ruige overhoeken en bloemrijke slootkanten zijn verdwenen. Megastallen domineren het landschap.

‘Op het platteland voltrekt een ecologische ramp’

De intensieve veehouderijen hebben ook steeds grotere effecten op onze gezondheid. Maar liefst vijftig- tot honderdduizend mensen zijn in de laatste tien jaar besmet geraakt met de Q-koorts. Daarvan zijn er inmiddels voor zover bekend 74 overleden. Honderden patiënten zijn er slecht aan toe. Hun leven wordt geruïneerd door chronische vermoeidheid, spier- en gewrichtspijnen, arbeidsongeschiktheid, depressiviteit en financiële nood.

Ook het dierenwelzijn staat op het spel. Melkkoeien worden na 5 jaar afgeschreven, varkens worden in 4 tot 6 maanden vetgemest en kippen gaan al na 6 weken naar de slacht, meestal zonder ooit in de buitenlucht te zijn geweest. Er worden nog steeds te veel antibiotica toegediend.

BAND MET SAMENLEVING VERLOREN

De relaties tussen aarde, boer en consument raken steeds verder verstoord. Het verzet tegen megastallen en mestfabrieken groeit. De overheid en landbouwwetenschap lopen achter de feiten aan. Geen enkele doelstelling om aan deze onoverwinnelijke gang van zaken een einde te maken, wordt gehaald. Van een fundamentele koerswijziging is geen sprake. Het blijft dweilen met de kraan open.

Veel boeren zijn door deze ontwikkelingen de band met de samenleving verder aan het verliezen. Belangrijkste oorzaak? Veel te veel dieren en dus veel te veel mest. De nieuwe regering profileert zich als een vooruitstrevend klimaatkabinet, dat voorop wil lopen om de doelen van het klimaatakkoord van Parijs te halen. De Stichting Natuur en Milieu rekende uit dat daarvoor in 2030 het aantal koeien en varkens met 40 procent moet dalen en het aantal kippen met 20 procent. Maar niets daarvan staat te lezen in het regeerakkoord. Meer (fraudegevoelige) regelgeving, meer controle, meer mestfabrieken, nog verfijndere technieken, nog groter en kapitaalintensiever – dat is het antwoord van de sector, de wetenschap en de overheid.

MACHT VAN HET KAPITAAL

Een blik op de Quote 500 laat zien dat 10 procent van rijkste Nederlanders multimiljonairs zijn die hun geld verdienen in de agribusiness. Het meest lucratief blijkt de handel in diervoeders en zaden. Toch zijn het op

wereldschaal maar kleine spelers. Daar zijn het de grote handelshuizen ADM, Bunge, Cargill en het op de Zuidas gevestigde Louis Dreyfus die de dienst uitmaken. Deze hebben samen een omzet van 250 miljard euro en controleren 70 procent van de wereldwijde graanhandel en een groot deel van de sojahandel. Ze breiden hun invloed uit tot de voedingsindustrie en begeven zich via *hedging* ook op de financiële markten. In feite is er van een echte vrije markt geen sprake meer. De accumulatie van hun kapitaal en kennis vormt hier een ongekende macht, die in staat is de vrijhandel te manipuleren. Op grote schaal slepen ze veevoer en voedsel over de wereld, waarbij ze de landbouw in de Derde Wereld steeds meer in hun greep krijgen. Maar ook onze geïndustrialiseerde landbouw, met hoge kapitaalsinvesteringen, past goed in hun straatje. Deze handelshuizen, en in het verlengde daarvan de supermarktketens, bepalen de prijs voor boer en consument. De marges waartegen boeren hun producten moeten leveren staan sterk onder druk. Van de veeboeren in ons land heeft 40 procent een gezinsinkomen lager dan 22.500 euro per jaar. De keus is dan stoppen, wat op grote schaal ook gebeurt, of gefaciliteerd door de overheid de vlucht naar voren nemen. Nog grootschaliger en

kapitaalintensiever produceren waardoor de kostprijs kan worden gedrukt.

BOERENLANDBOUW ALS ALTERNATIEF

Met schaalvergroting en intensivering zitten we op een heilloze, doodlopende weg. Boerenlandbouw is het alternatief. Dat betekent: boeren met respect voor de natuur en het landschap, met een hart voor dierenwelzijn en met een goede band met de gemeenschap. De agrarische productie vindt bij boerenlandbouw weer plaats in een gevarieerd landschap, met aantrekkelijke boerenlandnatuur en aangepast waterbeheer. Er is meer oog voor het natuurlijk gedrag van dieren. Het vee heeft meer leefruimte en komt ook buiten. Het antibioticagebruik is geminimaliseerd en de dieren worden tijdig geënt om epidemieën te voorkomen. Er wordt gestopt met het gebruik van landbouwgif en er wordt niet meer gemest dan de gewassen kunnen opnemen. Het gevolg is een aanzienlijke afname van het aantal koeien, varkens en kippen en derhalve afscheid van onze prominente rol op de wereldmarkten en ook afscheid van de mestfabrieken. Het areaal grasland zal afnemen, ten gunste van akkerland dat dan beschikbaar komt voor

de productie van eiwitrijk voedsel en veevoer.

Er wordt meer geproduceerd voor lokale en regionale markten, zodat de macht van de grote handelshuizen en supermarkten wordt ingeperkt. De landbouw wordt op deze manier echt circulair en het platteland wordt weer aantrekkelijk voor de grote groep mensen die in de steden en dorpen wonen.

Er zijn voldoende voorbeelden in ons land dat boeren op deze manier ook een goed gezinsinkomen kunnen verdienen. Meestal gaat het om gezinsbedrijven in vele variëteiten. Er zijn er die er zorg of recreatie bijdoen, zelf landbouwproducten verwerken en leveren aan de lokale markten. Het zijn de pioniers die niet geloofden in de koers van alsmat groter en intensiever. Ze roeiden tegen de stroom van Mansholt in.

Er is alle reden om de koers van onze landbouw radicaal om te gooien. Dat vraagt vooral om politieke moed. De moed om gebaande wegen te verlaten en de relatie tussen aarde, boer en consument na vijftienveertig jaar dwalen te herstellen.

Jules Iding (1948) is landschapsarchitect en werd in 1996 de eerste wethouder van de SP in Oss. Later hield hij zich als eerste gedeputeerde van de SP in Noord-Brabant, bezig met ecologie en handhaving.

DE LAATSTE BOER?

Tekst: Tijmen Lucie Foto: Piet Osefius (CC BY-NC-ND 2.0)

Van oudsher behoren de Nederlandse boeren tot de meest productieve ter wereld. Lange tijd ging productiviteitsstijging gepaard met een toename van het aantal landbouwers, maar dat veranderde fundamenteel na de jaren zestig. De modernisering van de landbouw die toen plaatsvond, leidde tot een snelle afname van het aantal boeren.

Voor de Nederlandse landbouw kwamen de grote veranderingen rond het midden van de negentiende eeuw op gang, gestimuleerd door een periode van vrijhandel en door de transportrevolutie die zich voltrok met de komst van stoomschepen en spoorwegen. Door de toenemende vraag vanuit een snel groeiende Europese bevolking en de voorspoedige ontwikkeling van de economie in de sterk industrialiserende buurlanden, stegen de landbouwprijzen na 1840 aanzienlijk. De Nederlandse landbouw speelde in op de groeiende vraag, uit met name Groot-Brittannië, naar 'luxere' producten als vlees, groente en fruit. Vooral in de zandgebieden van Noordoost- en Oost-Nederland ontstonden vele nieuwe, kleine, gemengde boerenbedrijven. Ook de tuinbouw nam een hoge vlucht. Meer dan voorheen het geval was geweest, richtte de Nederlandse landbouw zich op de export. Vaak wordt deze sterke oriëntatie op de export gezien als een van de oorzaken dat de agrarische sector zo'n belangrijke rol bleef spelen in onze economie. Dit was af te lezen aan het hoge percentage van de beroepsbevolking dat in de landbouw werkzaam was. Tot in de eerste twee decennia van de twintigste eeuw nam het absolute aantal boeren zelfs nog toe, en het bleef daarna hoog tot 1950 (zie grafiek).

Vanaf de jaren zeventig van de negentiende eeuw werd de Europese markt overspoeld met goedkoop graan uit de Verenigde Staten, dat met moderne stoomschepen in grote hoeveelheden naar Europa werd

getransporteerd. Als gevolg van deze toenemende toevoer van graan en ook andere landbouwproducten, kwam er rond 1880 een abrupt einde aan de stijging van de landbouwprijzen. De 'grote landbouwcrisis' duurde in Nederland van omstreeks 1878 tot 1895. Vooral de akkerbouw – meer specifiek de graanteelt – werd hard getroffen.

EMANCIPATIE KLEINE BOEREN

Tijdens de 'grote landbouwcrisis' en de daaropvolgende periode van economische bloei, kwamen de ontwikkelingen in de landbouw in een stroomversnelling. Vooral na 1895 toen de industrialisatie in Nederland goed op gang was gekomen, werden allerlei technische en economische vernieuwingen op grote schaal toegepast. Een van de belangrijkste innovaties uit die tijd was de introductie van kunstmest, waardoor de landopbrengsten enorm verhoogd konden worden. Een andere innovatie die niet onvermeld mag blijven, was het ontstaan van coöperaties in

allerlei sectoren van de landbouw – van coöperatieve zuivelfabrieken tot aankoopverenigingen en boerenleenbanken. Coöperaties stelden vooral kleine boeren in staat om te profiteren van het schaalvoordeel dat zij boden bij de aankoop en verwerking van producten. Daarnaast gaven zij boeren de mogelijkheid om hun producten tegen betere voorwaarden af te zetten. Al deze coöperatieve innovaties leidden tot de emancipatie van de kleine boeren. Tijdens de economische bloeiperiode tot aan het begin van de Eerste Wereldoorlog, waren zij min of meer in staat om een zelfstandig bestaan in de landbouw op te bouwen.

Van ander groot belang voor de ontwikkeling van de landbouw was dat

de overheid zich vanaf de jaren tachtig van de negentiende eeuw meer met de sector ging bemoeien. Dankzij de grote internationale landbouwtenoonstelling die in 1884 in Amsterdam werd gehouden, raakte de overheid ervan doordrongen dat Nederland achterliep ten opzichte van andere landen op het gebied van onderzoek, voorlichting en onderwijs. Mede op aandringen van de landbouworganisaties die verenigd waren in het Nederlands Landbouw Comité (NLC) benoemde de regering in 1886 een staatscommissie die de taak kreeg om een onderzoek in te stellen naar de toestand van de landbouw en voorstellen te doen op welke wijze de overheid de ontwikkeling van de landbouw kon stimuleren. De belangrijkste voorstellen die de commissie deed hadden betrekking op landbouwonderwijs en het opzetten van een land- en tuinbouwvoorlichtingsdienst en proefstations voor landbouwwetenschappelijk onderzoek. Onderzoek, voorlichting en onderwijs werden de drie speerpunten van het overheidsbe-

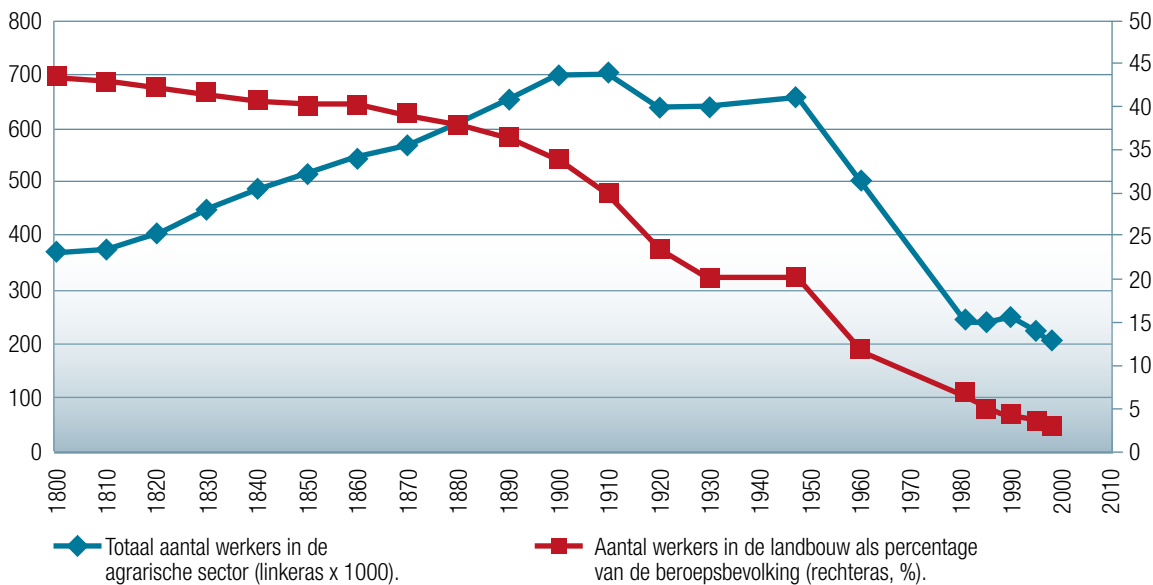
De overheid onthield zich van ingrijpen in de markt en de prijzen

leid, dat bekendheid kreeg onder de naam 'ovo-drieluik'. Dat droeg in belangrijke mate bij aan het succes van het Nederlandse landbouwbeleid, vooral in de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog. De overheid onthield zich verder van ingrijpen in de markt en de prijzen, vanwege het belang van de export en de nog altijd dominante laissez-faire-politiek. Dat veranderde aan het begin van de jaren dertig, toen Nederland getroffen werd door een wereldwijde economische crisis.

OVERHEID GRIJPT IN

In de jaren daarvoor was de extreme exportafhankelijkheid van de Nederlandse landbouw al op pijnlijke wijze aan het licht gekomen. Als gevolg van de wereldwijd toegenomen

WERKERS IN DE LANDBOUW, 1800-2000, IN ABSOLUTE AANTALLEN EN ALS PERCENTAGE VAN DE BEROEPSBEVOLKING.

Bron: CBS. Uit: M. de Haas, Two centuries of state involvement in the Dutch agro sector, p.16.

landbouwproductie en economische problemen in landen die onze producten importeerden, waren de landbouwprijzen in de loop van de jaren twintig zozeer gedaald dat een zelfstandige boer er nauwelijks nog van rond kon komen. Toen het buitenland vervolgens steeds meer importbeperkende maatregelen instelde, was de crisis compleet. Onder druk van de landbouworganisaties en het parlement kwam de overheid vanaf begin 1930 met een reeks crisiswetten, culminerend in de Landbouwcrisiswet van 1933/1934, om de land- en tuinbouw van de ondergang te redden. Boeren kregen aanzienlijke financiële steun, maar moesten daarvoor wel hun productie beperken.

Deze crisiswetgeving betekende een breuk met het verleden. Tot 1930 was het overheidsbeleid vooral faciliterend van aard geweest. Daarna werd het sterk regulerend van karakter. Volgens landbouwhistoricus Jan Bieleman heeft de overheid haar greep op het boerenbedrijf sindsdien niet meer losgelaten. Hij beschouwt de crisiswetgeving uit de jaren dertig als een 'fundamenteel keerpunt in de verhouding tussen boer en overheid'.

MEER PRODUCTIE, MINDER ARBEID

Na de Tweede Wereldoorlog moest het land weer opgebouwd worden. Eerste prioriteit voor de overheid was het

herstel van de voedselvoorziening tegen lage consumentenprijzen. Daarnaast moest de landbouwexport bevorderd worden om de betalingsbalans in evenwicht te brengen en voor de boeren diende een redelijk inkomen te worden gegarandeerd. Een belangrijke factor die bijdroeg aan het herstel was de beschikbaarheid van kapitaal en technologie uit de Verenigde Staten, als onderdeel van het Marshallplan.

Toen de voedselproductie binnen een paar jaar weer op peil was, richtte het overheidsbeleid zich volledig op economische ontwikkeling en groei. Een belemmerende factor daarbij was het grote aantal kleine boerenbedrijven dat volgens velen in de jaren vijftig 'de zwakste schakel in de agrarische bedrijfstak' vormde. Dit probleem had zich al in de jaren twintig gemanifesteerd en stond bekend als het 'kleinboerenvraagstuk'. Er waren eigenlijk te veel werkers voor de gecultiveerde grond, waardoor het gezinsinkomen te laag was, evenals de arbeidsproductiviteit. Dit speelde vooral bij de kleine gemengde bedrijfjes in de zandgebieden, maar ook elders in het land. Toen begin jaren zestig als gevolg van de economische groei het algehele loonpeil steeg, betekende dit voor de boeren hogere loonkosten. Tegelijkertijd bleven de inkomsten van de boeren achter, omdat de prijzen van

hun producten zoals melk en tarwe, nauwelijks meer stegen. Zij moesten daarom meer produceren om eenzelfde inkomen te verdienen als in andere sectoren van de economie inmiddels gebruikelijk was. Een fundamentele koerswijziging werd daarom noodzakelijk geacht. Waar voorheen de nadruk had gelegen op het verbeteren van allerlei teelttechnieken, werd er nu vooral gekeken naar mogelijkheden om zoveel mogelijk arbeid te besparen. Zowel het overheidsbeleid als het landbouwkundig onderzoek richtte zich op het vergroten van de arbeidsproductiviteit, zonder daarbij overigens het streven naar een zo groot mogelijke grondproductiviteit uit het oog te verliezen. Dit alles samen vormde volgens de eerder genoemde Jan Bieleman de ingrediënten voor een 'tot dan toe ongekend proces van mechanisatie, intensivering, specialisatie, rationalisering en schaalvergroting'. Kort gezegd moest in de landbouw arbeid plaatsmaken voor kapitaal.

STRUCTUURBELEID

Het mechanisatieproces was vooral zichtbaar door de vervanging van het trekpaard door de trekker, maar ook door de komst van de melkmachine en de maaidorser. Het proces van intensivering kwam met name tot uiting in het snel toenemende gebruik van kunstmest, en dan specifiek van

stikstofmeststoffen. De tendens tot specialisatie leidde ertoe dat de gemengde boerenbedrijven, die vaak meerdere producten voortbrachten, plaatsmaakten voor gespecialiseerde melkveehouderijbedrijven, varkensboeren en kippenboeren. Het proces van rationalisatie en schaalvergroting dat zich bij dit alles voltrok, werd actief door de overheid ondersteund in het kader van het zogenaamde 'structuurbeleid'. Een belangrijk instrument daartoe waren de ruilverkavelingen, waarbij het traditionele boerenlandchap grootschalig op de schop ging, om het aan te passen aan de nieuwe eisen van rationaliteit en efficiëntie. Met behulp van forse overheidssubsidies werd de ontsluiting van het Nederlandse platteland aanzienlijk verbeterd, werden boerderijen verplaatst en werden de perceelgrootte en –vorm aangepast. Met als doel om moderne landbouwbedrijven te creëren met lage arbeidskosten voor elk gemaakt product.

OVERSCHOTTEN

Landbouwbeleid was na de Tweede Wereldoorlog aanvankelijk een nationale aangelegenheid, maar dat veranderde met de oprichting van de Europese Economische Gemeenschap (EEG) in 1957. Toen werd een gemeenschappelijk landbouwbeleid ontwikkeld dat moest zorgen voor een stabiele voedselproductie, lage consumentenprijzen en een redelijk inkomen voor de boeren binnen de Europese Gemeenschap. In dit systeem kregen boeren een gegarandeerde prijs voor hun producten, ze konden hun producten altijd afzetten en er waren allerlei subsidies om het bedrijf verder te ontwikkelen. Al snel oversteeg de productie de vraag en ontstonden er grote, kostbare landbouwoverschotten. Eind jaren zestig kwam Eurocommissaris Sicco Mansholt (1908-1995), een van de architecten van het gemeenschappelijk landbouwbeleid en van 1945 tot 1958 de eerste naoorlogse minister van landbouw, met een plan om de productie te begrenzen. In het Mansholt-plan moesten kleine familiebedrijven plaatsmaken voor grootschalige en rationeel gerunde bedrijven. Vóór 1980 moest het aantal boerenbedrijven gehalveerd zijn. Tegen het plan van Mansholt kwamen boeren in 1971 massaal in verzet. Van

productiebeperking kwam dan ook weinig terecht. Ook in Nederland bleven de landbouwoverschotten toenemen, evenals het gebruik van mest en bestrijdingsmiddelen. Pas in 1984 werd met het melkquotum, dat overigens in 2015 weer is afgeschaft, de eerste Europese maatregel ingevoerd om de landbouwproductie te beperken. Onder druk van de vrijhandelsverdragen werden vanaf de jaren negentig de Europese subsidies op landbouwproducten teruggeschroefd en namen de overschotten af. Toch is de landbouw nog altijd goed voor bijna 40 procent van de totale uitgaven van de EU.

LANDBOUW ONDER DRUK

Aanvankelijk was er in Nederland nauwelijks maatschappelijke weerstand tegen de op groei en productiviteitsstijging gerichte landbouw. Deze paste uitstekend in de toenmalige expanderende economie. Bovendien vonden boeren die moesten stoppen met hun bedrijf makkelijk werk in andere sectoren. Vanaf de jaren zeventig werden er echter steeds meer vraagtekens gezet bij de intensieve productiemethoden, het beslag op schaarse grondstoffen en ruimte, en de kwaliteit van de producten zelf. Bovendien had de sterk toegenomen intensiteit van de landbouw weliswaar de inkomens van de boeren op een redelijk peil gebracht, maar legde deze tegelijkertijd een te zware belasting op milieu, natuur en landschap. Geleidelijk kwam er meer en bredere kritiek op de intensieve landbouw en kreeg de sector een negatiever imago als gevolg van milieuproblemen en voedselveiligheidscrises.

De innige samenwerking tussen de overheid en de agrarische sector, die na de Tweede Wereldoorlog gestalte had gekregen, kwam onder druk te staan. Vanaf de jaren tachtig streefde de overheid niet langer alleen maar productiviteitsgroei na, maar richtte het beleid zich meer op bredere publieke belangen als natuur en milieu, dierenwelzijn en volksgezondheid. Er kwamen wetten en regels die de landbouwproductie en de schadelijke gevolgen daarvan voor mens, dier, natuur en milieu moesten beperken. En de financiële en organisatorische ondersteuning van de landbouw door de overheid nam in de loop der jaren

verder af, onder invloed van het opkomende neoliberale denken. Steeds meer boeren hadden moeite om het hoofd boven water te houden. Tussen 1950 en 2000 was het aandeel van de agrariërs in de beroepsbevolking al afgenomen van 19 naar minder dan 3 procent en deze daling zette in de eenentwintigste eeuw verder door.

WAT BRENGT DE TOEKOMST?

Wat de rol en de toekomst voor de landbouw in de Nederlandse samenleving zullen zijn, is onzeker. Sommigen menen dat de laatste boer binnen afzienbare tijd een feit is. Zij wijzen op de snelle daling van het aantal boeren, zeker in de laatste jaren. Anderen zijn van mening dat de boeren zich zoals altijd weten aan te passen aan de omstandigheden en zich zullen blijven vernieuwen. Zij wijzen op de boeren en tuinders die zich zijn gaan toeleggen op andere activiteiten waar zij inkomsten uit halen, zoals boerencampings, de verkoop van streekproducten en het aanbieden van zorgarrangementen.

Geraadpleegde bronnen

- J. Bieleman (2008), *Boeren in Nederland. Geschiedenis van de landbouw 1500-2000*.
- M. de Haas (2013), *Two centuries of state involvement in the Dutch agro sector*.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (rapport nr. 93, 2014), *Naar een voedselbeleid*.

BOERENBEDRIJVEN IN DE KNEL OP DE WERELDMARKT

DE VELDSLAG OP HET PLATTELAND

Tekst: Remco Bouma

Iedereen verdient aan de boer, behalve de boer zelf. De race naar de bodem op de geliberaliseerde wereldmarkt dwingt de boer steeds verder in de fuik van nog meer productie voor nog lagere prijzen. 'Het systeem is bijna failliet.'

'Eigenlijk klopt het niet', zegt Johan Vullings, varkenshouder. 'Als jij ergens een baantje neemt, weet je van tevoren precies hoeveel je daarvoor krijgt. Een boer niet. Die weet niet eens óf er wel betaald wordt.' Zijn verhaal is herkenbaar voor veel boeren. 'Je zit steeds te kijken waar je nog wat winst kan halen', zegt Jeanet Brandsma, melkveehouder uit Giethoorn. 'Je moet eigenlijk steeds voorloper zijn in nieuwe ontwikkelingen. Als je nu de controle verliest op je bedrijfsvoering, ben je over tien jaar weg.'

Boeren zijn prijsnemer. Dat betekent dat ze zelf niet kunnen bepalen tegen welke prijs ze hun product verkopen, maar de prijs op de wereldmarkt moeten aanvaarden. 'Het enige waarop je invloed hebt,' zegt Brands-

ma, 'is je eigen kostprijs. Die moet je zo laag mogelijk houden.'

'Voor jou tien anderen', zegt Elly Michiels, ook varkenshouder. 'Dat voelt best weleens ondankbaar.'

Boeren klagen niet graag, zeggen ze allemaal. Liever werken ze een tandje harder. Maar hoeveel harder kun je werken, als het altijd maar goedkoper moet?

DE WERELDMARKT OP

Het Nederlandse boerenlandschap is de afgelopen decennia onherkenbaar veranderd. Na de oorlog telde Nederland 400.000 boeren, vaak familiebedrijven. Nu produceren 60.000 boerenbedrijven vijf keer zoveel, en dat op minder landbouwgrond. Nederland telt 120 miljoen stuks vee, waarvan 100 miljoen kippen en 12,5 miljoen varkens. Daarmee zijn we het meest 'veedichte' land ter wereld. Nederland is het tweede exportland in landbouwproducten ter wereld. Daarmee komen we na de VS, maar nog voor Brazilië, China of Rusland.

Maar het succes heeft een keerzijde. Uit onderzoek blijkt dat de voedselprijzen voor consumenten gestaag oplopen, maar de prijzen die boeren krijgen steeds verder dalen. Van elke euro die in de voedselketen verdiend wordt, gaat nog maar zes cent naar de boer. In de jaren zestig kon een boer zes postzegels kopen voor een ei. Nu kost één postzegel een boer tien eieren.

Het effect is stille armoede onder boeren, zegt Riky Schut. Via de Werkgroep Landbouw en Armoede, in 1998 door haar opgericht, vroeg ze aandacht voor het feit dat 44 procent van de boeren niet kon leven uit het inkomen van hun bedrijf en 15 procent zelfs een negatief inkomen had. Schut was ook medeoprichter van het platform Aarde, Boer, Consument, bij elkaar gebracht door de SP in 2001. Het platform bestaat nog steeds. Volgens de aangesloten organisaties moet ons landbouwmodel om. Vrije

markt en winstmaximalisatie moeten ruimte maken voor de gezondheid van mens, dier en bodem.

Schut werd in 1942 geboren op een 'grondgebonden boerderij': het voer voor de dieren kwam van de akker, de mest van de dieren ging op het land. Zo hadden ze bijna niks van buiten nodig. Ook met haar man, op haar eigen boerderij, heeft ze tot haar pensioen in 2004 grondgebonden geboerd.

Maar die stijl werd boeren steeds onmogelijker gemaakt, zegt Schut. Door de dalende prijzen moest steeds de productie omhoog om nog een goed inkomen te halen. Daarvoor moest je of intensiveren – meer dieren op minder oppervlak – of uitbreiden. In beide gevallen had je geld nodig. Eenmaal in de structuur van banken en toeleveranciers van krachtvoer, machines en technologie werkt alleen de vlucht naar voren.

Ziehier het cirkeltje dat boeren tegen elkaar opzet in een race naar de bodem, waarin dierenwelzijn, bodemkwaliteit, weidevogels, cultuurlandschappen en boerenverstand allemaal moeten sneuvelen voor een maximale productie. Boeren vergelijken deze stille dwang met een fuik: hoe verder je erin zwemt, hoe moeilijker je de weg terug vindt.

'Het antwoord van boeren op problemen is altijd harder werken', zegt Schut. 'Maar daardoor blijft uit zicht dat het niet de schuld is van de individuele boer. Het is een probleem van relaties in de keten.'

ONDERAAN DE KETEN

Er wordt vooral aan de boer verdiend, niet door de boer, zegt ook Remi Poppe, van 1994 tot 2006 woordvoerder Landbouw voor de SP in de Tweede Kamer. Om zijn punt te illustreren, schuift hij zijn vinger over de Quote 500 en blijft dan hangen bij nummer 123.

'Er staat hier ene meneer met pluimvee', zegt Poppe. 'Maar die meneer

hééft helemaal geen pluimvee. Die meneer hándelt in pluimvee.' Hoger op de lijst staan handelaren in diervoer, machines, vis, bloemen, rundvlees en trekkeronderdelen. 'Al die gasten hebben miljoenen verdiend aan de spullen van een ander. Niemand ervan is boer!'

Poppe vergelijkt de boer met 'de mijnwerker in Chili of Congo', die het materiaal voor 'onze telefoontjes' uit de grond haalt. 'Ze zijn volkomen afhankelijk van de inkopers. Ze kunnen net eten, en de volgende dag moeten ze weer twaalf uur de modder in.' Natuurlijk zijn de omstandigheden anders, zegt Poppe, maar het gaat om het systeem. De mensen die het werk doen worden arm gehouden, de aarde uitgeput en de winsten zo hoog mogelijk gemaakt, voordat een concurrent hetzelfde net iets goedkoper doet en de aandeelhouders weglopen. 'Het is hoe kapitalisme werkt.'

Niemand heeft er wat aan, zegt Poppe, behalve de agro-industrie. 'Nooit heb ik één van al die boeren die ik sprak, horen zeggen dat ie zelf gekozen had voor zo'n leven. Allemaal zeggen ze me dat als ze goed konden leven van een minder intensieve productie, ze het onmiddellijk zouden doen.'

Maar hoe doe je dat, als je eenmaal in de fuik zit? Boeren doen enorme, specialistische investeringen om één enkel product concurrerend te kunnen leveren voor de komende twintig, dertig jaar. Zomaar veranderen kan dus niet, zeggen de boeren, zelfs niet als 'de markt' erom vraagt. Volgens Jan Douwe van der Ploeg, landbouwsocioloog aan de Universiteit Wageningen, hebben de boeren in Nederland in totaal zo'n 30 miljard schuld uitstaan. Poppe: 'Al die boeren werken eigenlijk voor de Rabobank.'

VOEDSELIMPERIA

Dit systeem is er duidelijk niet voor de boeren, zegt ook Van der Ploeg. Steeds als het gaat over het belang voor 'de landbouw' en 'de boeren', moet je eigenlijk lezen: de voedselimpéria. Die term geeft Van der Ploeg aan de Unilevers, Nestlés, Danones en Coca-Cola's van deze wereld. Die controleren de netwerken om voedsel, of de grondstoffen daarvoor, aan te kopen waar dat het goedkoopst is en

die, al dan niet bewerkt, te verkopen waar dat het duurst is. Naarmate de tentakels van deze netwerken verder reiken of de wereldwijde ongelijkheid groeit, nemen de winsten van deze imperia dus ook toe. Dat gebeurt vooral vanaf de jaren tachtig, met het wegvallen van internationale belemmeringen op vrij verkeer van goederen en kapitaal. Het is dus geen toeval dat vanaf die tijd de imperia, die al veel langer bestaan, zulke megalomane vormen aannemen dat van een vrije markt welbeschouwd helemaal geen sprake meer is.

'Je ziet wel eens een partij uien uit Nieuw-Zeeland in de Nederlandse supermarkten,' zegt Van der Ploeg, 'of aardappelen uit Oostenrijk. Dan denk je: dat kunnen we toch prima zelf? Maar de logica is, dat zo'n partij de prijs van aardappelen of uien in Nederland zo omlaag brengt dat zo'n imperium ze hier weer goedkoper op kan kopen. En met de transactie als geheel dus winst maakt.'

Een derde van de wereldwijde handel in voedsel vindt niet plaats tussen maar binnen hetzelfde concern. Cargill Brazilië verkoopt bijvoorbeeld veevoer aan Cargill Nederland. Friesland Campina in Nederland verkoopt melkpoeder aan Friesland Campina in China. Op die manier kunnen deze partijen de wereldmarktprijs beïnvloeden zonder van marktmanipulatie beticht te worden: binnen je eigen concern kun je immers niet samenzweren.

Ondertussen zijn het de boeren die wereldwijd tegen elkaar uitgespeeld worden om steeds goedkoper te leveren aan voedselimpéria in wier territoria, naar analogie met de vroegere koloniale machten, de zon nooit onder gaat.

KARTELVORMING

Hans Huijbers, voorzitter van de boerenvereniging ZLTO, loopt er al heel lang tegen te hoop. 'Als ik met een paar boeren iets samen wil doen, krijg ik Mededinging aan mijn broek. Maar die voedselgiganten, daar praat niemand over. Want dat betekent dat voedsel goedkoop is voor consumenten, en dus is het goed.' Mededinging is de Autoriteit Consument en Markt (ACM), die waakt over prijsafspraken van marktpartijen die zo kunstmatig

Van elke euro die in de voedselketen verdiend wordt, gaat nog maar 6 cent naar de boer

de prijs opdrijven. In 2012 en 2016 kregen telers van paprika daarvoor bijvoorbeeld een miljoenenboete. Ook het project 'De Kip van Morgen' sneuvelde op de Mededingingswet. Op initiatief van Wakker Dier waren boeren en supermarkten overeengekomen om geen plofkip meer aan te bieden. Maar de ACM verbood het. Kartelvorming. Collectief 'de bodem' in het aanbod verhogen staat dus haaks op de vrije markt, en die gaat boven alles.

Om dezelfde reden zijn teksten op verpakkingen verboden als 'dit product is gemaakt op een manier die in dit land verboden is', of 'die de meeste mensen hier afkeuren'. In Zwitserland bleek een experiment hiermee ongelooflijk effectief, zegt Van der Ploeg. De Nederlandse instanties verbieden het, en wijzen daarvoor naar Europa. Maar Nederland is binnen Europa juist een van de grootste tegenstanders van het inperken van de vrije markt, omdat onze hele landbouwexport daarop draait.

De boeren vragen niet veel, zegt Huijbers. Eén cent op een liter melk, twee cent op een kilo vlees, een tiende cent op een ei, een honderdste cent op een bloem: het maakt op het gemiddelde boerenerf het verschil tussen rode cijfers en een zorgeloos leven. 'Het probleem is dat veel bedrijven die centen wel uit jouw kontzak proberen te halen, maar niet met het doel die bij mij terecht te laten komen.'

COÖPERATIES DE MARKT OP

Wat ook niet helpt is dat de voormalige boerencoöperaties een verlengstuk geworden zijn van diezelfde marktkrachten waartegen de boeren zich ooit juist collectief wilden beschermen.

Friesland Campina heeft uit de statuten gehaald dat het een zo hoog mogelijke melkprijs voor de Nederlandse boeren wil bedingen. In plaats daarvan heeft het juist belang bij een

lage inkoopprijs van Nederlandse melk, omdat het concern daarmee een groter deel van de wereldmarkt kan pakken. De logica erachter is dat een groot marktaandeel op de wereldmarkt goed zou zijn voor de Nederlandse boeren, die die melk dan kunnen leveren.

De Rabobank heeft al helemaal een interessante draai gemaakt. Van boerenleenbank is deze bank verworven tot, in eigen woorden, een 'wereldspeler van formaat in de food en agri-business'. Elke boer in Nederland kent wel verhalen van collega's die van de Rabobank geen lening kregen voor een project dat vervolgens werd uitgevoerd door een meer kredietwaardige speler met geld van dezelfde Rabobank. De leenbank voor boeren onderling is dus verwor-

den tot de bank die de productiecapaciteit concentreert bij de allergrootste spelers en menig kleine boer de nek omdraait. Hier, en nog veel meer in ontwikkelingslanden.

DENKFOUT

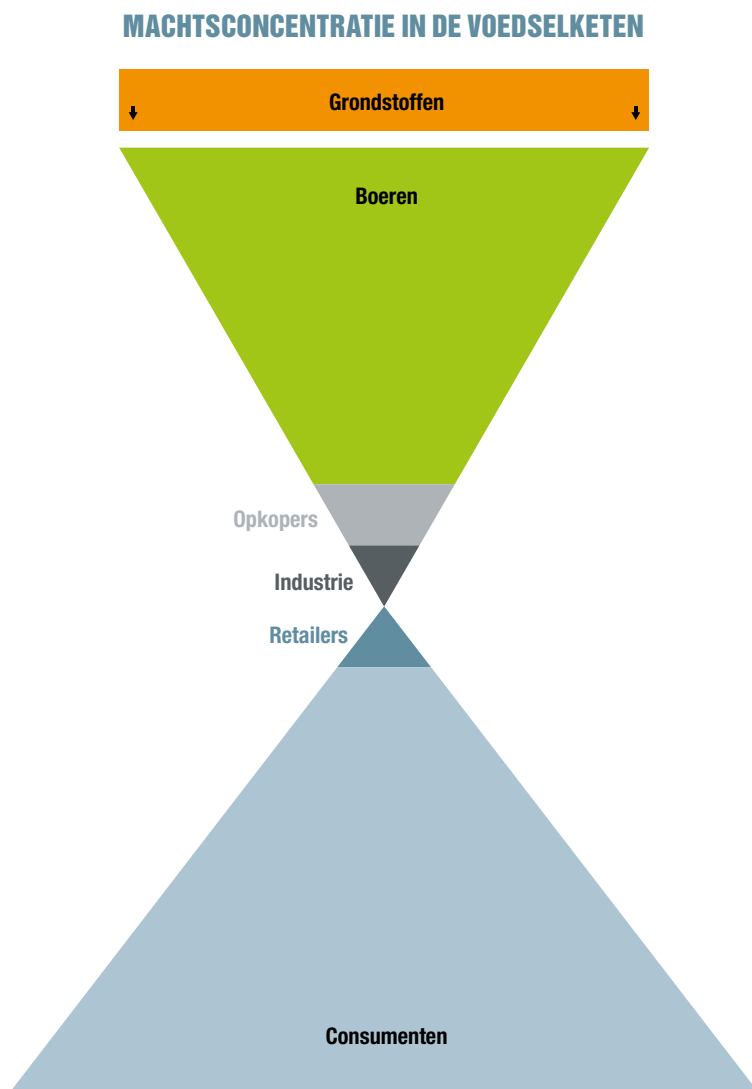
'Het hele systeem is gebaseerd op een denkfout', zegt Van der Ploeg. Namelijk dat boeren entrepreneurs zouden zijn, met als hoogste doel winstmaximalisatie. Van der Ploeg maakt onderscheid tussen boerenlandbouw en ondernemerslandbouw. Boerenlandbouw draait op natuur – dus planten, dieren, bodem, ecosystemen – en arbeid, waaronder de kennis van boeren over die natuur. Ondernemerslandbouw draait op technologie en externe financiering, waarmee de boer zich juist kan loszingen van de beperkingen van natuur en arbeid.

De boer als ondernemer bestaat vooral op de spreadsheets van het ministerie van Landbouw, de Universiteit Wageningen en de Rabobank, zegt Van der Ploeg. Voor deze 'virtuele boer' worden alle modellen en al het beleid gemaakt: de boer die als ondernemer handelt wordt bevoordeeld. Maar tachtig procent van de Nederlandse boeren is van de eerste categorie, zegt Van der Ploeg, namelijk de boer die wil werken met natuur en arbeid. De boer wil de grenzen van zichzelf en de natuur niet eindeloos oprekken met als enige doel meer en goedkoper te produceren, maar wordt gedwongen dat toch te doen.

Wat is de toekomst van de landbouw in Nederland? Bij ongewijzigd beleid gaan we naar een model toe van 'landbouw zonder boer', zegt Van der Ploeg, waarin het meest rendabele steeds al het andere uit de markt zal drukken. Een groeiend deel van de Nederlandse landbouwexport – nu 90 miljard per jaar – komt niet meer van het land. Het is kennis en technologie, als melkrobots, hoogproductieve dierrassen en megastallen. Dat exporteren levert meer op dan zelf landbouwproducten verbouwen. Het Nederlandse platteland wordt dan in toenemende mate een etalage voor onze kennis naar het buitenland, een grote openluchtshowroom. Ons voedsel kopen we dan wel elders op de wereld in.

Wat als we dat niet willen? Boeren kunnen en willen veel meer zijn dan alleen voedselproducent, zegt Huijbers. Hij ziet ruimte op het gebied van recreatie, educatie, zorg, het beheer van landschap, natuur en water, en opwekking van duurzame energie. Boeren kunnen zo het platteland leefbaar houden én bijdragen aan een oplossing van de grote vraagstukken van deze tijd. Maar dan moeten we wel bereid zijn boeren in Nederland een eerlijke prijs te betalen. 'Het systeem is bijna failliet.'

Alles begint met het instellen van plafonds op de productie en het reguleren van de vrije wereldmarkt, zegt Van der Ploeg. En ja, daarvoor moet het systeem om.

Boeren en consumenten in de industriële voedselketen zijn afhankelijk van maar een paar tussenhandelaren, verwerkers en retailers. Dit model van de flessenhals geeft deze spelers veel marktmacht in het bepalen van prijzen, productie en aanbod voor boer en consument.

INTERVIEW MET HIDDE BOERSMA

ZET TECHNOLOGIE IN TEN DIENSTE VAN ONS ALLEMAAL

Tekst: Eduard van Scheltinga Foto: Philip Fountain®

Veel milieu- en ontwikkelingsorganisaties verzetten zich fel tegen het genetisch modificeren van gewassen. Ten onrechte, volgens microbioloog en wetenschapsjournalist Hidde Boersma. Hij stelt dat genetische modificatie juist kan bijdragen aan de bestrijding van armoede onder boeren in ontwikkelingslanden en dat je er de voedselzekerheid mee kan verbeteren. Hij maakte daarover de documentaire *Well Fed*.

Genetische modificatie is een techniek die ook wel bekend staat als gentic. Maar wat houdt het eigenlijk in? Lange tijd veredelden boeren hun gewassen door ze te kruisen en te selecteren op de gewenste eigenschappen. Zoals een bepaalde lekkere zoete smaak, of een bepaalde vorm of grootte. Zo zijn broccoli, bloemkool en spruitjes allemaal door mensen gemaakt vanuit een klein mosterdplantje. Het nadeel van planten kruisen is dat de nieuwe plant meer dan alleen de specifieke eigenschap krijgt die je wilt hebben. Zo kan de vorm naar je zin zijn, terwijl de smaak per ongeluk weer bitterder is geworden. Met genetische modificatie gaat dat anders. Door wetenschappelijk onderzoek weten we dat bepaalde genen verantwoordelijk zijn voor bepaalde eigenschappen van planten. Een specifiek gen kan vanuit de ene plant in een andere worden gezet. Daarmee kunnen planten veel sneller verbeterd worden. Bijvoorbeeld door ze resistent te maken tegen veelvoorkomend ongedierte of door vitamines toe te voegen.

› **Waarom heb je *Well Fed* gemaakt?**

‘Het hele idee van *Well Fed* was om de dogma’s over genetische modificatie te bestrijden. In de discussie over gentic ben je of principieel helemaal voor of helemaal tegen. We wilden

duidelijk maken dat er een andere kant is dan alleen het grootkapitaal en de Monsanto’s van deze wereld, die de technologie gebruiken om er vooral rijker van te worden. Doordat genetische modificatie zo sterk geassocieerd wordt met Monsanto, willen milieuorganisaties het verbieden. Ook in ontwikkelingslanden. Terwijl gentic zo ingezet kan worden dat juist de armste mensen er baat bij hebben. Technologie is niet hetzelfde als het grootkapitaal dat er gebruik van maakt. Als wij de techniek collectief toe-eigenen, kunnen we er prachtige dingen mee doen.’

› **Wat zijn voorbeelden van genetische modificatie in het algemeen belang?**

‘Voor de documentaire ging ik naar Bangladesh. Daar spuiten boeren tachtig keer per seizoen met pesticiden, zonder bescherming, om hun oogst te behouden. Dat is heel slecht voor hun gezondheid. De overheid heeft er het initiatief genomen om genetisch gemodificeerde aubergines te telen, waar veel minder pesticiden voor nodig zijn.

Golden rice vind ik ook een mooi voorbeeld van genetische modificatie in het algemeen belang. In veel Zuid-Aziatische landen hebben mensen een vitamine A-tekort, omdat ze geen groenten kunnen betalen. Ze eten wel de hele dag rijst. *Golden rice* is zo aangepast dat er vitamine A in zit, waardoor het zijn karakteristieke goudachtige kleur krijgt. Maar ik vind dat er nog veel te weinig goed gebruik van de technologie wordt gemaakt: 95 procent van de landbouwvelden wereldwijd waar genetisch gemodificeerde gewassen op staan, is bestemd voor veevoer. Dat is zonde.’

› **Welke rol heeft de overheid in deze projecten?**

‘Nieuwe technieken hebben altijd het risico gekaapt te worden door een kleine groep grote bedrijven. Om

nieuwe technieken in te zetten voor een beter leven voor ons allemaal, moeten we het niet op z’n beloop laten. Er is een sterk sturende overheid nodig om ervoor te zorgen dat toepassingen van technologie ten dienste van ons allen komen te staan. De voorbeelden die ik noemde zijn allemaal overheidsprojecten. Ze laten zien dat overheden met lokale universiteiten en ontwikkelingsorganisaties samen technologie op een democratische manier in kunnen zetten.’

› **Greenpeace reageerde op je documentaire met een verwijzing naar Zuid-Amerika. Daar worden veel gentic-gewassen gebruikt, maar allemaal voor veevoer en het gebruik ervan levert boeren over aan Monsanto. Greenpeace zegt dat ontwikkelingslanden behoed moeten worden voor wat grote bedrijven met gentic in Zuid-Amerika hebben gedaan en dat de technologie daarom verboden moet worden.**

‘Dat vind ik een hele gekke redenering. Als het ergens niet goed gaat, dan betekent het toch niet dat het altijd en overal verkeerd zal gaan? Hoe genetisch gemodificeerde gewassen over het algemeen worden gebruikt in Zuid-Amerika vind ik ook niks, maar de techniek op zich is redelijk neutraal. Internet is daar ook een voorbeeld van. Het kan gebruikt worden om kinderporno te verspreiden, maar ook om informatie te delen via Wikipedia. We bannen niet het hele internet uit omdat er kwaad mee gedaan kan worden. We moeten er juist goede toepassingen voor ontwikkelen waar we allemaal wat aan hebben. Dus als er een project is waar gentic wel goed kan worden ingezet, dan kunnen we dat toch gewoon doen? Als wij – linkse partijen, milieubeschermers en ontwikkelingsorganisaties – onze handen van nieuwe technieken aftrekken, dan

Een boer in Bangladesh spuit zonder bescherming gif op zijn aubergines. Door een overheidsproject zijn er nu genetisch gemodificeerde aubergines die minder bespoten hoeven worden.

eigen ongemak te verminderen, is niet per se beter voor de wereld, en al helemaal niet voor mensen in ontwikkelingslanden.

We hebben in het Westen een ontwikkeling doorgemaakt van een agrarische economie naar een geïndustrialiseerde economie, naar een diensteneconomie. Door het ongemak met de moderne maatschappij romantiseren mensen de tijd van de agrarische economie. Toen zouden we nog in harmonie met de natuur leven. In een groot deel van Afrika leven mensen op het platteland in zo'n economie. Maar het leven daar is echt niet te benijden. De romantisering van het pre-industriële bestaan lost ons ongemak op, maar we beseffen te weinig hoe zwaar dat bestaan is, vooral voor vrouwen. Professor Internationale Gezondheid Hans Rosling zei altijd treffend: "Mensen leven niet in harmonie met de natuur, ze sterven in harmonie met de natuur." Het is gemakkelijk om de natuur te romantiseren als je er ver vanaf staat, maar de natuur is gewoon gevaarlijk. De kindersterfte was vroeger wel iets van 20 procent. Dat percentage lag juist zo hoog, omdat we zo dicht op de natuur werkten. En terug naar de landbouw van tweehonderd jaar geleden, betekent veel onzekere opbrengsten en hongersnoden. Als je echt in harmonie met de natuur leeft, dan wil je je daar het liefst zoveel mogelijk aan onttrekken. Daarom pleit ik ervoor dat Afrika eenzelfde ontwikkeling doormaakt als Zuid-Amerika, Noord-Amerika en Europa. Het is nodig om er industrialisatie en een diensteneconomie na te streven om het lijden van die mensen te verlichten en om uiteindelijk ook een duurzamere samenleving te creëren.'

Hidde Boersma is microbioloog en wetenschapsjournalist. Hij maakte de documentaire *Well Fed* en schreef mee aan het boek *Ecomodernisme: het nieuwe denken over groen en groei*.

laten we het gebruik ervan over aan grote bedrijven. Zij handelen niet per se in het algemeen belang.'

› **Waarom doen ontwikkelings- en milieuorganisaties dat?**

'De klassieke milieubeweging pleit ook in Afrika voor biologische landbouw zonder kunstmest, bestrijdingsmiddelen en verbeterde zaden. Maar in Afrika is de landbouw voor een heel groot deel al biologisch en schiet daar tekort. De opbrengst is vaak een vijfde, soms zelfs maar een tiende, van de opbrengst in Nederland. En dan moet je bedenken dat er de komende jaren ook nog eens drie miljard mensen op aarde bijkomen, waarvan een groot deel in Afrika. Als we willen dat ze zichzelf kunnen voeden en het Congo Basin en het Krugerpark willen behouden, dan is er maar een oplossing: intensiveren. Dat hoeft natuurlijk niet zo ver te gaan als in Nederland. Als de opbrengsten op het Afrikaanse continent verdriedvoudigen, dan is de landbouw nog steeds niet zo intensief als hier en is er genoeg voedsel. Zonder dat het extra landbouwgrond kost. Boeren die geen toegang hebben tot landbouwtechnieken, zoals kunstmest en gevente gewassen, kunnen hun opbrengst alleen vergroten door er meer land voor vrij te maken. Dat gaat allemaal ten koste van de natuur.'

› **Je pleit voor intensivering van landbouw. Moet de landbouw in Nederland nog intensiever?**

'Nee hoor, we leven hier in het land met misschien wel de meest intensieve

landbouw ter wereld. Dat is een hele andere situatie dan op veel andere plekken. Wat hier goed is om te doen – zoals minder kunstmest gebruiken – kunnen we niet zomaar exporteren naar ontwikkelingslanden. Afrikaanse boeren moeten juist meer beschikking krijgen over kunstmest, alleen niet in de hoeveelheden die in Nederland worden gebruikt. Op sommige punten zijn we in Nederland wat te ver doorgeslagen met de intensieve landbouw. Daardoor voelen mensen zich er ongemakkelijk bij. Maar het is onterecht om te stellen dat intensivering altijd en overal ter wereld een slecht idee is.'

› **Waarom is er dan toch veel weerstand tegen intensievere landbouw in ontwikkelingslanden?**

'We voelen ons onthecht van de natuur. We voelen geen band meer met onze voedselproductie. Er is sprake van individualisering en mensen ervaren dat ze niet meer meester zijn over hun eigen leven. De ontvlechting van de natuur levert als reactie op dat we precies het tegenovergestelde willen en ons dus afzetten tegen modernisering. Daar komt de liefde voor het eigen moestuintje en biologische landbouw vandaan.

Maar het is een grote denkfout dat biologische landbouw een duurzamere samenleving oplevert. Als de hele wereld biologisch voedsel produceert, dan kost dat 20 procent meer landbouwgrond omdat de opbrengsten lager zijn. Deze oplossing, die mensen nastreven om hun

DE SOCIALISTISCHE GRAANUNIE VAN SICCO MANSHOLT

Tekst: Bart Linssen Foto: Nationaal Archief/Collectie Spaarnestad/UPI/Fotograaf onbekend

Het Europees landbouwbeleid is sinds de oprichting van de Europese Gemeenschap in 1957 behoorlijk veranderd. Ging in het verleden nog 80 procent van de Brusselse uitgaven naar de agrarische sector, inmiddels is het ongeveer 38 procent. Ook de doelen zijn verschoven. Maar er is één constante: in debatten valt vroeg of laat de naam Sicco Mansholt. Als geen ander drukte deze Groningse boerenzoon in de twintigste eeuw zijn stempel op de Europese agrarische koers.

Kun je als boer socialist zijn? Hoe verhouden de belangen van de boer zich tot die van de arbeider? Het zijn vragen die vrijwel nooit meer gesteld worden. Maar meer dan een eeuw geleden hield Derk Roelfs Mansholt, de grootvader van Sicco Mansholt, zich er intensief mee bezig. Het land verbouwen en Marx lezen waren belangrijke activiteiten in zijn leven.

Grootvader Mansholt dacht niet alleen na over Marx, hij schreef zijn overwegingen en gedachten ook op. Onder meer in correspondentie met de radicale schrijver Multatuli en de socialistische politicus Domela Nieuwenhuis. Zijn notities zouden later worden gelezen door zijn kleinzoon Sicco. Voor hem waren de ideeën van zijn opa de inspiratiebron voor het ontwikkelen van een Europees gemeenschappelijk landbouwbeleid. Onwettelijk: de aantekeningen van een boer en socialist uit Groningen als basis voor het landbouwbeleid van een heel continent. Er is waarschijnlijk niemand die zoveel invloed heeft gehad op het Europese landbouwbeleid van de twintigste eeuw als Sicco Mansholt. Hij wist met zijn beleid in Nederland en in Europa de ingewikkelde kloof tussen de belangen van fabrieksarbeiders en boeren te overbruggen. Hoe hij dat deed? Door zich telkens af te vragen waar het gemeenschappelijk belang lag, en

de belangen van boeren te koppelen aan die van de arbeider. Vanuit die gedachte zag Mansholt het liefst dat boeren voortaan zouden gaan werken bij grote agrarische bedrijven, die grond pachtten van de overheid. 'Boeren zien het bezit van de grond als voorwaarde voor hun bestaan. Ik niet. Het is in het belang van de boer om pachter te zijn van de staat', aldus Mansholt.

NEDERLAND

Hoezeer Mansholt ook geloofde in het ideaal van de boer als arbeider, pragmatisch als hij was realiseerde hij zich maar al te goed dat hij met het nastreven van zijn ideaal niet veel zou bereiken in het calvinistische Nederland. Boeren zouden niet bereid zijn hun eigen boerderij en landbouwgrond te verkopen aan de staat. Daarom richtte hij zich op het versterken van de positie van de arme boer. Na de Tweede Wereldoorlog kreeg hij de kans om dat doel te bewerkstelligen. Mansholt, die tijdens de oorlog zeer actief was geweest in het verzet, werd gevraagd om landbouwminister te worden in het kabinet van de sociaaldemocratische premier Drees. De opdracht was duidelijk: nooit meer een hongerwinter.

Mansholt slaagde erin om de inkomsten van de boer op hetzelfde niveau te brengen als die van de arbeider. Dankzij zijn inspanningen kregen boeren een vergoeding van 20 procent bovenop de kostprijs. Gingen de lonen mede door de strijd van de vakbonden omhoog, dan kregen ook de boeren een hogere prijs. Het resultaat: een fenomenale productiegroei, een fatsoenlijk salaris voor de boer en een brug tussen de belangen van boer en arbeider.

EUROPA

De resultaten van Mansholts beleid vielen ook buiten de landsgrenzen op. Toen de Europese Economische Gemeenschap (E.E.G.) werd opge-

richt in 1957, werd Mansholt dan ook gevraagd om als Eurocommissaris voor Landbouw aan de slag te gaan. Een uitgelezen kans om zijn succesvolle beleid ook buiten Nederland voort te zetten. Met gegarandeerde prijzen werd de productie in Europa flink opgevoerd. Met exportsubsidies werden de deelnemende Europese landen belangrijke spelers op de wereldmarkt, terwijl niet-Europese producenten juist te maken kregen met importheffingen.

Hoewel er veel lof was voor de productiestijging die Mansholt voor elkaar kreeg, klonk er ook steeds meer kritiek. Te grote productie en te weinig vraag leidden al snel tot 'boterbergen en melkmeren'. Voor Mansholt kan dat geen grote verrassing zijn geweest. Al in 1953 ontstond in Nederland het eerste boteroverschot als gevolg van het Nederlandse beleid dat hij had ontwikkeld. In zijn Brusselse plannen had hij dan ook voorzien in remmende maatregelen. Door de producten tegen bodemprijzen op te kopen en op te slaan in EEG-silo's, probeerde hij de productie te beperken. Succes bleef echter uit. De boeren voerden de productie juist verder op, in de hoop hun inkomsten te verhogen.

De enorme productiestijging leidde behalve tot grote overschotten ook tot een gemeenschappelijk landbouwbeleid dat steeds duurder werd. Hoewel daar flink over werd gemopperd, bleek Mansholt in staat om het beleid nog jaren overeind te houden. Tegelijkertijd bereidde hij zich voor om het roer radicaal om te gooien. Te lang waren inefficiënte kleine boeren overeind gehouden. Wat Mansholt betreft was grootschalige landbouw onafwendbaar en moest de kleine boer verdwijnen.

BOERENVERZET

'Nog voor het volgende decennium voorbij is zullen er van de 10 miljoen

Mansholt probeerde de ruim 4.000 boeren uit Noord-Duitsland toe te spreken, terwijl zij hem uitjoelen.

boeren nog 5 miljoen over zijn', schreef hij in 1969 in zijn Plan-Mansholt. Ook moest er direct gestopt worden met het winnen van nieuwe landbouwgrond en diende er een plan te komen om een groot deel van de huidige landbouwgrond uit productie te nemen. Voor boeren die deze stap niet konden maken, moesten goede afvloeiingsregelingen beschikbaar worden gesteld.

Het verzet tegen zijn plannen was enorm, vooral in Duitsland. Toen Mansholt daar zijn ideeën kwam toelichten, stond hij tegenover een zaal vol boze boeren. Slechts enkele kritische plattelandsjongeren verdedigden hem. Zij beklommen het podium met een spandoek met de tekst: 'Alleen koeien roepen boe!' De zaal ontplofte en Mansholt werd net op tijd uit de ruimte gehaald om hem bij de ontstane knokpartij weg te houden.

In Brussel was de situatie niet veel

beter. Massaal kwamen boeren uit de EEG-landen naar de Europese hoofdstad om te laten weten dat zij niet van plan waren te stoppen met boeren. 'Brandweerlieden die een in de fik gestoken tram wilden blussen, krijgen dode kippen naar hun hoofd geslingerd', zo valt te lezen in *De Graanrepubliek*. De spandoeken logen er niet om: 'Hitler roeide de joden uit, Mansholt de boeren.' De overige leden van de Europese Commissie voelden de druk toenemen en maanden Mansholt tot het veranderen van zijn plan. Mansholt kon niet anders dan toegeven. Het Plan-Mansholt werd in 1971 in sterk afgezwakte vorm aangenomen.

DE CLUB VAN ROME

Hoewel Mansholt nog enkele jaren Eurocommissaris is gebleven en zelfs even voorzitter van de Europese Commissie was, voerde hij geen grote veranderingen meer door. De laatste jaren van zijn werkzame leven in

'Brandweerlieden die een in de fik gestoken tram wilden blussen, krijgen dode kippen naar hun hoofd geslingerd'

Brussel groeide bij Mansholt het besef dat zijn beleid grote schade had aangericht. In navolging van de Club van Rome, de groep wetenschappers die voor het eerst de grote ecologische problemen voor de toekomst van onze planeet aankaartte, zag hij in dat Europa af moest van 'het streven naar maximale groei'. Ook vroeg hij zich hardop af 'of de ondernemingsgewijze productie kan worden gehandhaafd'. Tot slot kwam hij ook terug op het streven naar grootschalige landbouw.

In de decennia die volgden na het vertrek van Mansholt uit Brussel, is het Europees landbouwbeleid beetje bij beetje bijgesteld. Zo is in 1984 het stelsel van melkquota ingevoerd om de productie te reguleren. In 2015 is dit systeem weer afgeschaft. De markt is sindsdien weer leidend. Of dit de problemen in de melksector oplost is nog maar de vraag. Voor het alternatief, nieuwe vormen van productiebeheersing zoals grondgebonden productielimieten, is in ieder geval niet gekozen.

NA MANSHOLT

Sicco Mansholt overleed in 1995. Sindsdien is het gemeenschappelijk landbouwbeleid verder aangepast. Boeren ontvangen inkomensondersteuning waar in de loop der jaren steeds meer voorwaarden aan zijn gesteld. Denk aan milieueisen, voedselkwaliteit en dierenwelzijn. Is inkomensondersteuning uiteindelijk de oplossing? Of drijft dit slechts de grondprijzen op, zoals sommige economen beweren? Het plaatst de politiek voor een duivels dilemma: radicaal breken met inkomenssubsidies zou boeren direct in de problemen brengen. Ze afbouwen en meer vergoedingen geven voor andere belangrijke taken, is wellicht de beste optie. De boer als landbouwbeheerder maar ook nog steeds als ondernemer. Niet het ideale, maar wel de meest pragmatische oplossing.

DE GRAANREPUBLIEK

Veel van de anekdotes in dit artikel zijn ontleend aan het boek *De Graanrepubliek* van Frank Westerman, dat in 1999 uitkwam. In het boek wordt uitgebreid ingegaan op Mansholts politieke wederwaardigheden, maar het gaat ook over de tijd dat hij actief was in het verzet. Het boek is een absolute aanrader voor iedereen die geïnteresseerd is in Nederlandse geschiedenis, landbouw en socialisme.

DE MACHT VAN DE AGRO-CHEMIEREUZEN CONCENTREER EN HEERS

Tekst: Bart Linssen Foto: Friends of the Earth Europe®

Niet alleen boerenbedrijven worden steeds groter. Ook de bedrijven die de boeren zaden en bestrijdingsmiddelen verkopen zijn in korte tijd samengeklonterd tot enkele giganten. Een schoolvoorbeeld van hoe kapitalisme werkt. In hele werelddelen maken enkele agrochemiereuzen de dienst uit; de wereldmarkt wordt gedomineerd door vier bedrijven. Of zij hun macht nog verder kunnen consolideren is aan de Europese Commissie, die een aanstaande fusie tussen Monsanto en Bayer onderzoekt.

Eén miljoen. Zoveel handtekeningen ontving Eurocommissaris voor Mededinging Margrethe Vestager van burgers die bezorgd zijn over de fusieplannen van Monsanto en Bayer, twee van de grootste bedrijven in de agrochemische industrie. Zij staan niet alleen: meer dan de helft van de Europeanen wil dat de fusie wordt tegengehouden, aldus een peiling van YouGov.

Het verzet tegen de fusie komt niet onverwacht. Weinig bedrijven roepen zoveel weerstand op als Monsanto, een van oorsprong Amerikaanse fabrikant van chemische producten, die tegenwoordig wereldwijd handelt in zaden en chemische bestrijdingsmiddelen (pesticiden tegen plantenziektes, herbiciden tegen onkruid en insecticiden tegen insecten). In de vorige eeuw raakte het bedrijf in opspraak vanwege de productie van Agent Orange, een ontbladeringsmiddel dat door de VS werd ingezet in de Vietnamoorlog, met zeer ernstige ziektes als gevolg. Ook kwam er verzet tegen DDT, een door Monsanto geproduceerd chemisch insectenbestrijdingsmiddel dat enorm milieuvervuilend bleek te zijn.

Als producent van Agent Orange en DDT werd Monsanto een van de meest gehate bedrijven ter wereld. In de

jaren tachtig begon het bedrijf met onderzoek naar genetische modificatie van gewassen. Daarmee maakte Monsanto een behoorlijke draai in de richting van de landbouwsector, met als boodschap dat het bedrijf voortaan zou helpen om de wereld te voeden.

Tegelijkertijd zette het bedrijf alle beschikbare middelen in om een zo groot mogelijke marktpositie te bemachtigen. De afgelopen decennia lijfde het bedrijf talloze kleine zaadbedrijven in, waaronder de Nederlandse bedrijven Bruinsma (via Seminis) en De Ruiter. In 2011 had Monsanto op deze manier 26 procent van de wereldmarkt voor zaden bij elkaar gekocht. De reputatie van Monsanto verbeterde overigens niet. Nieuwe schandalen bleven het bedrijf achtervolgen. Zo begon onlangs nog een groep boeren in de VS een rechtszaak tegen Monsanto, in verband met het onkruidverdelgingsmiddel RoundUp. Ook stelde het Europees Parlement een onderzoeks-

werkzame stof glyfosaat al jaren is verlopen. De voorgestelde fusie met Bayer versterkt die marktdominantie nog verder.

WAARHEEN LEIDT DEZE WEG?

De plannen van Monsanto en Bayer zijn exemplarisch voor de agrochemische sector, waar steeds meer bedrijven fuseren en de wereldmarkt wordt gedomineerd door enkele giganten. Boeren worden alsmaar afhankelijker van enkele bedrijven. Zeker wanneer er een daarvan zaden verkoopt waar andere marktpartijen niet omheen kunnen (denk aan broccoli met een lange steel, waar Monsanto de rechten voor bezit). Of omdat zij via de verkoopovereenkomst van zaden worden verplicht om ook het bestrijdingsmiddel van dezelfde fabrikant te kopen.

Machtsconcentratie vindt niet alleen in de agrarische sector plaats, maar ook in steeds meer andere sectoren. Eind vorig jaar wijdde de Britse

‘Monsanto’s machtspositie is niet in het belang van boeren, maar schaadt hen juist’

commissie in om de wettelijke gang van zaken rondom dit bestrijdingsmiddel tegen het licht te houden. Het bedrijf wordt ook zwaar bekritiseerd door milieuorganisaties, die stellen dat Monsanto misbruik maakt van zijn macht op de zadenmarkt om ook bestrijdingsmiddelen te verkopen. Monsanto’s machtspositie is volgens deze organisaties niet in het belang van boeren, maar schaadt hen juist. Bijvoorbeeld doordat het bedrijf eist dat de afnemer van bepaalde zaden ook het eerdergenoemde RoundUp aanschaft. Mede hierdoor heeft Monsanto het marktaandeel van het bestrijdingsmiddel hoog kunnen houden, ondanks dat het patent op de

komiek John Oliver, een uitzending van zijn programma Last Week Tonight, aan het probleem van bedrijfsconsolidatie. In vijftien minuten liet hij zien hoe oligopolies (markten met enkele dominante bedrijven) in de luchtvaart-, autoverhuur- en biersector leiden tot bizarre prijsverhogingen. In de luchtvaart zijn bijvoorbeeld de prijzen voor extra bagage enorm gestegen, waardoor de winst op deze dienst is verachtvoudigd. Natuurlijk zijn mensen bereid die prijsverhoging te betalen, want voor veel vluchten kun je simpelweg niet voor een andere luchtvaartmaatschappij kiezen.

Ondanks de vele protesten lijkt het huwelijk tussen Bayer en Monsanto nu echt definitief. De Europese Commissie gaf vlak voor het uitbrengen van deze Spanning toestemming voor de overname van Monsanto door Bayer.

MACHTSMISBRUIK

De steeds grotere dominantie van deze bedrijven heeft gevolgen voor de marktverhoudingen. In haar onvolprezen serie over kapitaal en arbeid in de Groene Amsterdammer stelt Mirjam de Rijk vast dat 'hoewel geen enkel bedrijf de markt helemaal in handen heeft, is er toch sprake van monopolieachtige praktijken'. De Europese mededingingsautoriteit moet machtsmisbruik voorkomen, maar het fenomeen blijkt vaak ongrijpbaar. Als misbruik moeilijk te voorkomen is, zou de overheid er dan niet op moeten toezien dat machtsconcentratie zoveel mogelijk wordt vermeden?

In de praktijk gebeurt nu het tegenovergestelde. 'Grote bedrijven doen er alles aan om concurrentie uit te bannen en overheden helpen hen daarbij', aldus Arnoud Boot, hoogleeraar Ondernemingsfinanciering en Financiële Markten, in datzelfde

artikel. Hij stelt dat nationale overheden hier nooit tegen op zullen treden. Volgens hem proberen Europese mededingingsautoriteiten het wel, maar blijkt de praktijk weerbarstiger. Kort samengevat: het is gewoon lastig.

Politiciologe Angela Wigger denkt daar anders over. 'Het Europese mededingingsbeleid is helemaal niet gericht op het voorkomen van monopolies of oligopolies. Het faciliteert juist economische concentratie – mede door nationale mededingingsautoriteiten en democratische vormen van inspraak uit te schakelen. Onder druk van het georganiseerde kapitaal wordt er gestreefd naar Europese kampioenen: grote, dominante bedrijven die de concurrentiestrijd op de wereldmarkt aankunnen. Dit blijkt ook uit de statistieken: sinds de bovenstatelijke fusiecontrole in 1989 werd aangenomen, heeft de Europese Commissie

negen van de tien fusies goedgekeurd. De meeste zelfs zonder voorwaarden.' Volgens Wiggers wordt niet onderzocht of deze fusies ook in het belang zijn van de Europese burgers of de werknemers: 'In de tekst van de EU-fusiewetgeving is er bewust voor gekozen om "publieke belangen" als criteria weg te laten. De Europese Commissie pretendeert wel in het belang van de consumenten te handelen, bij het toetsen van fusies. Want, zo wordt dan voorondersteld, schaalvergroting leidt tot lagere prijzen voor consumenten.' Maar dat is wel een heel beperkte opvatting van het begrip belang. 'Dat mensen eerst een baan en een fatsoenlijk salaris moeten hebben om überhaupt te kunnen consumeren wordt bijvoorbeeld niet meegewogen. Ook de toekomst van een bedrijf of de economische ontwikkeling van een regio blijven buiten beeld. Door de

nadruk op prijsconcurrentie te leggen worden andere belangrijke dimensies, zoals arbeidszekerheid of het milieu, gedepolitiseerd.’

Of fusies in de toekomst daadwerkelijk tot een prijsvoordeel voor consumenten leiden, moeten we nog maar afwachten. De Commissie geeft dus royaal toestemming voor fusies, op basis van een ‘verwachte’ toekomstige prijsverlaging.

UNIVERSITEITEN ONDER DRUK

Stel dat de Europese Commissie bij een voorgestelde fusie wel zou toetsen of deze het algemeen belang dient. Zouden de fusies in de agrochemische sector die test dan doorstaan?

Voorstanders wijzen op de schaalvoordelen, met name bij onderzoek naar nieuwe producten en diensten.

Opvallend is dat er juist op dit terrein al veel wordt samengewerkt, bijvoorbeeld in de grote onderzoeksprojecten die de Europese Commissie subsidieert. Mede daardoor dreigt overigens een nieuw gevaar: de toenemende invloed van bedrijven op onderzoek bij universiteiten. In een enquête die onderzoeksplatform Follow The Money hield onder 180 hoogleraren, zegt bijna 60 procent van de respondenten dat financiering door het bedrijfsleven doorslaggevend is bij het bepalen van de onderzoeks- onderwerpen. De Koninklijke

---

MACHTSCONCENTRATIE

In de jaren zeventig waren er nog duizenden zaadbedrijven. Dat aantal liep eind jaren negentig al terug tot ongeveer 300, naar een honderdtal rond het jaar 2010. Daar merkten consumenten overigens niets van: veel zaden werden nog altijd onder de oorspronkelijke bedrijfsnamen verkocht. Dus zaden van bijvoorbeeld De Ruiter komen gewoon van Monsanto. Dat bedrijf handelt bovendien niet alleen in zaden, maar bijvoorbeeld ook in bestrijdingsmiddelen. Het is een ware agrochemiereus. Tot voor kort waren er zes van deze agrochemiegiganten: Bayer, Monsanto, Syngenta, DuPont, ChemChina en Dow. Daarvan zijn er inmiddels nog maar vier over (ChemChina nam Syngenta over, DuPont en Dow fuseerden) en Bayer staat nu op het punt om Monsanto over te nemen.

Nederlandse Akademie van Wetenschappen waarschuwde onlangs nog dat ‘de steeds grotere nadruk op maatschappelijk relevant onderzoek de academische vrijheid beperkt’. Ook in het nummer van *Spanning* over wetenschap en vooruitgang (april 2017), wordt belicht hoe invloeden uit het bedrijfsleven fundamenteel onderzoek bedreigen.

Een tweede argument dat voorstanders van fusies maken, is dat de kosten erdoor zouden worden gedrukt.

Hierdoor kunnen de opbrengsten en de winsten stijgen, maar dat hoeft niet te betekenen dat dan ook de prijzen dalen. Het is nog maar de vraag of consumenten er baat bij zullen hebben, zeker bij de agrochemiegiganten.

Philip Howard, universitair hoofddocent aan de Michigan State University, onderzocht in zijn boek *Concentratie en macht in de voedselsector* de samenklontering van bedrijven in de voedselsector, waaronder de agrochemie.

Volgens Howard zijn de fusies vooral gericht op het vergroten van de macht van deze bedrijven op de markt. Dat gebeurt op vele manieren: van het eenvoudiger lospeuteren van subsidies voor onderzoek tot het kunnen eisen van hogere prijzen door minder concurrentie. In de Groene Amsterdammer is ook hoogleraar Arnoud Boot stellig: ‘Schaalvergroting van bedrijven gaat al lang niet meer over kostenvoordeel, maar over het uitbannen van concurrentie, bijvoorbeeld door concurrenten op te kopen.’

De fusies frustreren dus concurrentie op de prijs. Deze analyse verklaart veel. Denk bijvoorbeeld aan de prijzen van soja. Die zijn in de VS verdrievoudigd, terwijl de opbrengsten slechts met 30 procent zijn gestegen, aldus de Wall Street Journal.

DE WENS VAN HET GROOTKAPITAAL

Fusies zijn dus vaak bedoeld om het marktaandeel te vergroten en de concurrentie te verminderen. Maar hoe komt het dat er juist nu weer veel fusies plaatsvinden? Verslaggever fusies en overnames Gijs den Brinker van Het Financieel Dagblad noemt de lage rente als belangrijkste reden, in combinatie met een overvloed aan beschikbare liquide middelen bij bedrijven. Zijn verwachting is dat

PRIJSCONCURRENTIE

Is prijsconcurrentie per se wenselijk? ‘Nee’, stelt Angela Wigger: ‘De neiging, ook bij linkse partijen, om vrijwel altijd een lagere prijs aan te moedigen is enorm problematisch. Prijsconcurrentie verhoogt altijd de druk op lonen. Er is niets mis met concurrentie tussen bedrijven om betere en innovatieve producten te produceren of, om met Marx te spreken, de gebruikswaarde van goederen te verhogen. Maar deze concurrentie mag nooit ten koste van werknemers gaan.’

---

zolang de rente laag is, het aantal overnames hoog blijft.

De laatste fusie- en overnamegolf, waarbij ook veel Nederlandse bedrijven in buitenlandse handen zijn gekomen, heeft ertoe bijgedragen dat er in Den Haag wordt nagedacht over remmende maatregelen. Onder minister Kamp is er een wachttijd van 250 dagen ingevoerd. Dat remt de overname iets, maar lang niet voldoende. Zo hebben medewerkers nog steeds geen bepalende stem. Een inspraakvereiste voor hen zou een flinke stap zijn in de richting van een toets aan het algemeen belang.

Of de fusie tussen Bayer en Monsanto doorgaat, hangt helaas niet af van de vraag of dit in het publieke belang is. Eurocommissaris Vestager laat haar oordeel afhangen van een toekomstprognose, gericht op de groeiemarkt van Big Data. Door een combinatie van een enorme hoeveelheid data en het toepassen van kunstmatige intelligente, is het nieuwe bedrijf straks in staat om boeren te helpen hun oogst verder te maximaliseren. Volgens Louise Fresco van de Wageningen Universiteit ontstaat hierdoor ‘een agrarische dienstverlener zonder weerga’. Dit is precies zoals het grootkapitaal het graag ziet, maar het is de nachtmerrie van menig boer.

Geraadpleegde bronnen

- Philip Howard. *Concentration and power in the Food System*
- Follow The Money, Herman Lelieveldt. *Machtconcentratie in voedselsector is goed. Zeggen ze*
- Follow The Money, Arne van der Wal. *Fusies agrochemie leiden tot sterke machtconcentratie*

HOE ONS VOEDSELSYSTEEM HONGER IN STAND HOUDT VOEDSEL, VRIJHANDEL EN MACHT

Tekst: Remco Bouma

Op de open wereldmarkt eten westerse voedselimperies de rest van de wereld op. De markt lijkt vrij, maar bevoordeelt die spelers die zelf de regels ervan ontwerpen. De oplossing voor honger in de wereld ligt niet in nog meer productie, maar in andere machtsverhoudingen.

‘Schiet ze neer! Torpedeer hun schepjes naar de bodem van de zee!’ Rita Verdonk wist de oplossing wel, in 2009, toen piraten voor de kust van Somalië regelmatig Nederlandse vrachtschepen kaaptten. Tien jaar later blijft het probleem actueel. CDA en VVD kregen vorige maand een wet aangenomen die het inhuren van private beveiliging op deze schepen mogelijk maakt. Rederijen lobbyden al jaren voor de regeling, schrijft De Telegraaf, omdat zij in vergelijking met andere Europese landen, ‘op achterstand worden gezet’.

De vijand? Werkloze vissers. Dat zijn de piraten namelijk meestal. Er zit steeds minder vis in zee, zeggen bewoners van de Somalische kust in de Correspondent. Bovendien zijn de zeeën vervuild geraakt met kernafval en kwik. De oorzaak? Enorme vistrawlers uit Rusland, Europa en Azië, dieper de oceaan in. In één middag vangen die wat een traditionele Afrikaanse kano in 56 jaar vangt. ‘Ik mis de tijden van de burgeroorlog’, zegt een visser in Sierra Leone. ‘Toen vluchtten de buitenlandse vloten weg van hier en hadden we veel vis.’

In buurland Ethiopië plunderde de bevolking de afgelopen jaren regelmatig buitenlandse landbouwbedrijven, waaronder Nederlandse. Een ‘intern conflict’, zei minister Ploumen van Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking, die Ethiopië opriep de bedrijven te beschermen. Maar een Somalische boer denkt daar anders over. Hij zegt in een uitzending van Zembla: ‘Als je het mij vraagt, dan komen de problemen

door de landonteigening.’ Deze boer spreekt uit ervaring. Ooit had hij zelf een stukje land, vertelt hij, tot hij ervan verwijderd werd. Op diezelfde grond staat nu een westers landbouwbedrijf. Hij werkt er als beveiliging, voor één euro per dag.

Veel te weinig om van te leven, blijkt uit de uitzending, over de Nederlandse bloemenkweker Sher. Ook die betaalt de tienduizend werknemers één euro per dag. Verder betaalt het bedrijf amper belasting en trekt het tweeduizend olympische zwembaden water per jaar uit een lokaal meer. Eén bloem van Sher gebruikt meer water om te groeien – 7 liter – dan een inwoner van Noord-Ethiopië per week krijgt. Nog geen jaar na de uitzending werd Ethiopië voor de zoveelste keer wereldnieuws vanwege droogte, honger, vluchtelingenstromen en sterfte.

Het kan allemaal. Sterker nog, de 130 Nederlandse bedrijven in Ethiopië krijgen subsidie van Ontwikkelingssamenwerking vanwege ‘hulp via handel’. Ook Heineken krijgt een miljoen subsidie voor bedrijfsactiviteiten in Afrika. Nog even buiten de vraag of bierconsumptie stimuleren in arme landen bijdraagt aan ontwikkeling, is Charlene de Carvalho-Heineken, bestuurder en grootaandeelhouder van het bedrijf, met een vermogen van 12,5 miljard euro de rijkste Nederlander.

VRAAG EN BEHOEFTE

Hoe kan het dat er structureel één miljard mensen honger heeft en we elke dag het eten voor drie miljard mensen weggooien? Dat we genoeg voedsel produceren voor anderhalf keer de wereldbevolking, en dat toch meer dan de helft van de mensen te weinig of te eenzijdig te eten heeft?

Geld is er genoeg. In de voedselindustrie gaat jaarlijks zo’n 6 triljoen dollar om: zes keer een miljoen keer een miljoen. Honger en voedseloverschot

ten bestaan al een halve eeuw naast elkaar. Als de mensheid voeden het doel was, had dit systeem dat doel allang bereikt. Blijkbaar gaat het dus ergens anders om.

‘We vergeten weleens dat we in een kapitalistisch voedselsysteem leven’, zegt Eric Holt-Giménez, politiek econoom en directeur van de denktank Food First. ‘Om ons voedselsysteem te begrijpen, moeten we kapitalisme begrijpen.’

Hier begint het. Maximalisatie van productie, marktaandeel en winst zijn de intrinsieke drijfveren van de spelers. Als er vraag is op een vrije markt, moet in theorie het aanbod dus vanzelf komen. Maar pas dit toe op voedsel, en we halen vraag en behoefte door elkaar. Er is een enorme vraag waar geen behoefte is, en nog veel meer behoefte onder mensen van wie de vraag niet om te zetten is in een rendabel verdienmodel. Als gevolg zal het verdienmodel voorzien in de vraag, niet in de behoefte.

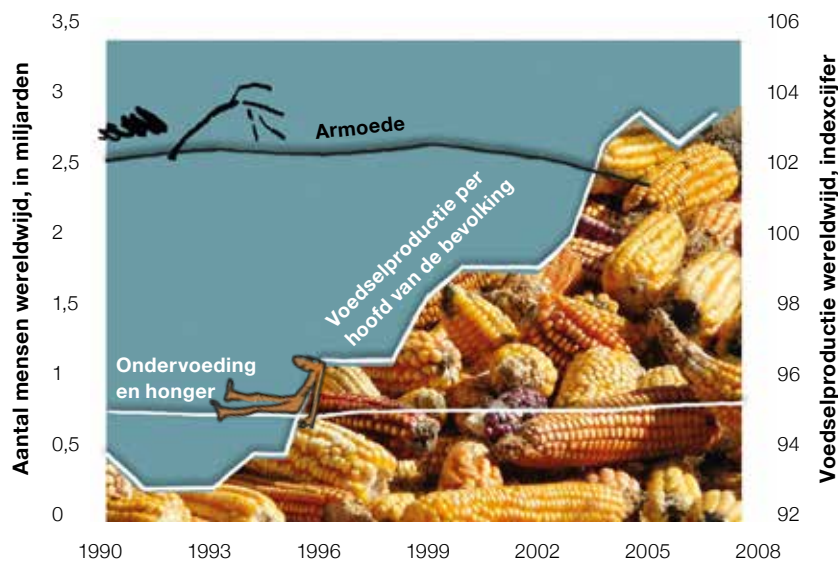
Vis en bloemen voor Europa, noodhulp en private beveiligers voor Ethiopië en Somalië. Dit voedselsysteem is niet de oplossing voor honger, zegt Holt-Giménez. Het is er de oorzaak van.

VOEDSELREGIMES

Sommige dingen lijken zo vanzelfsprekend dat je ze moet benoemen om ze te zien. De Franse filosoof Foucault gebruikt hiervoor het begrip waarheidsregime: een overtuiging die door alle instituties en individuen in een bepaalde context zo is geïnternaliseerd, dat het bestaan ervan niet eens wordt opgemerkt. Macht is het meest effectief als die is verhuld.

Trek dit door naar de politieke economie van voedsel, en je hebt het begrip voedselregime. Harriet Friedmann introduceert het begrip in de jaren tachtig, als ‘alle regels en instituties die de productie en de consumptie van voedsel bepalen’. Het systeem lijkt logisch, is haar punt.

DE WERELDWIJDE VOEDSELPRODUCTIE STIJGT VOORTDUREND, MAAR ARMOEDE, ONDERVOEDING EN HONGER DALEN NIET

Bron data: Food First, infographic: SP

Maar als je er beter naar kijkt, zie je dat het een vorm van macht is, vol inconsequenties en tegenstrijdigheden maar voordelig voor de spelers die het zelf vormgegeven hebben.

In Friedmanns werk komt het Eerste Voedselregime op met de industrialisatie van Europa en, iets later, de Verenigde Staten. De continenten kunnen zich ontwikkelen via goedkope voedselimport uit de rest van de wereld. Na de Tweede Wereldoorlog komt daar een tegenstroom bij. In dit Tweede Voedselregime produceren Europa en de Verenigde Staten volop overschotten, waarvoor ze een bestemming zoeken op de wereldmarkt. En daarom vinden ze de Derde Wereld uit.

Dat zegt de Colombiaanse antropoloog Arturo Escobar. In zijn argumentatie is de Derde Wereld een westers construct van duistere, irrationele en hulpbehoevende continenten, dat Europa en de Verenigde Staten een vrijbrief geeft om er nieuwe markten te openen en de Sovjet-Unie de pas af te snijden. Maar we hebben hier met autonome, zelfvoorzienende culturen te maken, zegt Escobar. Die worden nu juist om zeep geholpen. De gevolgen waren desastreus, betoogt Escobar. De Groene Revolutie moest de landbouw moderniseren, maar concentreerde het land bij een paar kapitaalachtige boeren en duwde de rest de jungle in. De export

van enorme voedseloverschotten voor veel te lage prijzen hielp autonome voedselstructuren volledig om zeep. Open grenzen voor kapitaal zetten aan tot export van grondstoffen en import van dure eindproducten, waardoor er in de landen zelf geen industrie op gang te krijgen was.

En dat allemaal onder de vlag van ontwikkeling.

In 1970 produceerden Afrika, Azië en Latijns-Amerika een voedseloverschot van één miljard dollar. Nu importeren de continenten voor elf miljard dollar aan voedsel, en is het aantal inwoners met honger er hoger dan ooit. Ondanks dat is de voedselproductie er gestegen, ook gemeten per hoofd van de bevolking.

In 1994 kwam, vanuit de Wereld Handelsorganisatie WTO, voedsel ook nog in de vrijhandelsakkoorden terecht. Natiestaten hebben daardoor geen middelen meer om de eigen boeren te beschermen tegen goedkope import, want dat verstoort de open wereldmarkt. Sindsdien hebben alleen al in India 200.000 kleine boeren zelfmoord gepleegd, tot wanhoop gedreven door westerse voedselgiganten die onder de marktprijs produceren, grond opkopen en zaden patenteren, en de overheid verbieden een muur op te werpen. Boerenorganisaties uit India gaan nu bijvoorbeeld tekeer tegen

Friesland Campina, die zich tegen dumprijzen op de markt aan het invechten is. 'Heel Azië drinkt straks melk van Friesland Campina', kopte het Financieele Dagblad in 2015. Maar van lokale boeren zal die niet komen.

Er klopt iets niet aan de vrije markt, zegt Philip McMichael, een collega van Friedmann. Op papier is het systeem duidelijk. Boeren over de hele wereld concurreren tegen elkaar, en wie het beste product het goedkoopste maakt, mag dat leveren zolang er vraag is, op de hele wereldmarkt. Elke boer, elke regio, zal zich dus toelagen op het product dat die daar het meest concurrerend kan leveren.

Maar een koe in de Europese Unie krijgt 2,70 euro landbouwsubsidie per dag. Dat is drie keer zoveel als een gemiddelde boer in India per dag verdient. De Europese Unie geeft dit rechtstreeks aan de boeren, als inkomenssteun, waardoor het niet in strijd is met WTO-regels. De onderbouwing is dat de Europese boeren anders failliet gaan. Maar is dat niet precies het effect dat de Europese landbouwsubsidies – 50 miljard per jaar – nu overal ter wereld op andere boeren hebben?

WERELDWIJDE HERSCHIKING

Zo herschikt de open wereldmarkt voor voedsel overal vraag, aanbod, productie en migratiestromen. In 1994 sloten Mexico, Canada en de Verenigde Staten het vrijhandelsverdrag NAFTA. Meteen daarna werd Mexico overspoeld door goedkope, gesubsidieerde mais uit de Verenigde Staten. Miljoenen Mexicaanse plattelandsfamilies gingen failliet.

Maar aan de noordgrens was werk. Na hetzelfde vrijhandelsverdrag verrezen daar steeds meer enorme fabrieken waar schoenen, kleding en elektronica voor Amerikaanse discounters tegen dumprijzen gemaakt worden, vanwege de lagere loonkosten in Mexico. Omdat deze *maquilas* een belabberde naam hebben – de grensstad Ciudad Juárez was jarenlang de stad met de meeste verkrachtingen ter wereld en staat internationaal bekend om de vele onopgehelderde moorden op vrouwen – trokken nog eens een miljoen voormalige maisboeren de grens over

om in de VS werk te zoeken.

De Mexicanen pakken onze banen af, zegt Trump nu, die van het vrijhandelsverdrag af wil. Maar de Mexicanen doen precies wat de marktideologen voorschrijven: op de wereldmarkt een competitief voordeel zoeken. Als de Verenigde Staten dankzij subsidie voor beide landen de goedkoopste mais levert, dan levert Mexico de goedkoopste arbeid.

De Andeslanden Colombia, Bolivia en Peru maakten al helemaal een bijzondere draai. Ook hier gingen in de jaren tachtig de grenzen open en de boeren failliet. Kort daarna schoot de productie van cocaïne omhoog. De boeren hadden hun plek gevonden op de wereldmarkt, waar de vraag naar cocaïne niet bij te benen was, en de Andes de enige regio ter wereld was waar de cocoplant groeide.

Sindsdien geven de Verenigde Staten miljarden dollars uit om landbouwgif over buitenlandse cocavelden uit te strooien, die ze door het openen van de grenzen voor hun eigen landbouwoverschotten mede zelf veroorzaakt hebben.

Macht is ook het kunnen bepalen wat wel of niet legaal is. Dus wel vrij verkeer van goederen en kapitaal, niet dat van personen. Wel export van wapens – 100 miljard dollar per jaar, waarvan 30 procent van de Verenigde Staten – geen export van drugs. Of in het Europese voorbeeld: wel rozen en vis uit Afrika, niet de bootvluchtelingen. En al helemaal geen piraten.

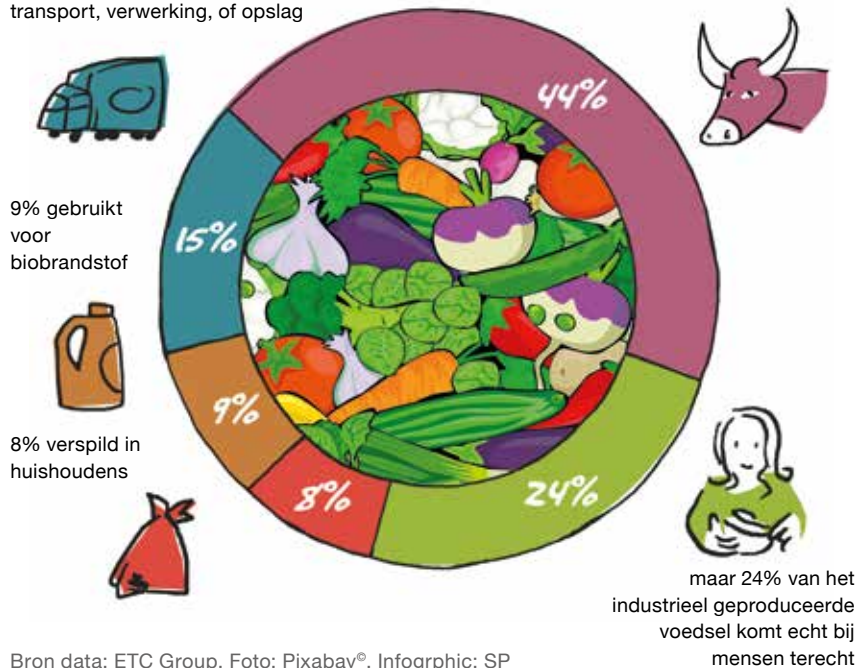
BOTSENDE STRUCTUREN

In het Derde Voedselregime, dat volgens Friedmann en McMichael begint in de jaren negentig, zijn niet landen de hoofdrolspelers, maar bedrijven. Niet waar een product groeit doet ertoe, maar van wie de grond is. De grootste exporteur van soja uit Brazilië is Cargill, een familiebedrijf uit de Verenigde Staten.

Wie bepaalt wat we eten? Twee structuren van productie botsen voortdurend, op talloze frontlinies ter wereld. De eerste structuur is agro-industrieel: die van private bedrijven, technologie, kapitaal, schaalgrootte, maximale productie en een open wereldmarkt. Deze structuur kan ook

GEBRUIK VAN VOEDSEL IN DE AGRO-INDUSTRIE

15% afgekeurd of verloren in productie, transport, verwerking, of opslag

Bron data: ETC Group, Foto: Pixabay®, Infographic: SP

verantwoord en duurzaam leveren, als de markt daarom vraagt. *The green capture*, noemt McMichael dit: door aan de groene wensen te beantwoorden, blijft de machtsstructuur achter ons voedsel dezelfde.

De tweede structuur is agro-ecologisch. Eigenaarschap concentreert zich niet, maar is versnipperd over talloze kleine boeren die vooral produceren voor hun directe omgeving. Boeren kunnen bestaan zonder hulp van buiten, en overleven daarmee onafhankelijk van technologie en kapitaal. Dat maakt het systeem moeilijk centraal stuurbaar, maar daarmee ook minder vatbaar voor stroomstoringen, valutaschommelingen en plantenziektes, die vooral industriële monoculturen platleggen.

De voedsellobby zet dit model systematisch weg als achterhaald, onproductief, kwetsbaar en niet in staat de wereld te voeden, zegt de ETC Group, een wereldwijde denktank over land, ecologie en voedselproductie. De waarheid is dat de agro-ecologie de wereld nu al voedt. Wereldwijd verbouwen 2,5 miljard kleine boeren het eten voor driekwart van de wereldbevolking. Dat doen ze op een kwart van het wereldwijde landbouwareaal, met twintig procent van het water, en vrijwel zonder fossiele brandstoffen.

De agro-industrie verbouwt het eten voor een kwart van de wereldbevolking. Dat doet ze met driekwart van het wereldwijde landbouwareaal en tachtig procent van het water. Praktisch alle uitstoot van broeikasgassen in de landbouw – 20 procent van de totale wereldwijde uitstoot – komt van de agro-industrie. Driekwart van de voedselproductie van dit model wordt aan dieren gevoerd of weggegooid. Daarmee lijkt juist het agro-industriële model niet in staat om duurzaam de wereld te voeden. Dat zeggen niet alleen de agro-ecologen, dat zegt ook de Wereldbank.

Voedselzekerheid is niet de inzet, zegt La Vía Campesina, een koepel met ruim 200 miljoen aangesloten boeren in 180 landen. Voedselconcerns zullen daar een privaat verdienmodel van maken. Het sleutelwoord is voedselsoevereiniteit: het zelfbeschikkingrecht van gemeenschappen om te bepalen wat men eet, wie dat maakt, hoe dat gemaakt wordt, en welke plek voedsel in een cultuur heeft.

Ontneem een boer een koe, zeggen de beleidsplannen van de voedselgiganten, en je kunt hem melk verkopen. Maar vier voedselconcerns hebben nu al het grootste deel van de wereldvoedselmarkt. Misschien is het beter als de boer die koe zelf houdt.

DE AANPAK VAN ONEERLIJKE HANDELSPRAKTIJKEN MACHT EN ONMACHT IN DE VOEDSELVOORZIENING

Tekst: Dennis de Jong en Femke Reudler Talsma

We zien het allemaal weleens: een aanbieding in de supermarkt waarbij we ons afvragen hoe daar ooit iemand geld aan heeft kunnen verdienen. Hoe kan een kip of een zak uien in hemelsnaam zo goedkoop zijn? Natuurlijk zijn we als consument blij met zo'n koopje, zeker als we krap zitten, maar tegelijkertijd voelen we aan dat er ergens onderweg ook verliezers moeten zijn. Wie zijn de verliezers in de keten van de voedselvoorziening? En wat kunnen we eraan doen?

Ons voedsel gaat over heel wat schakels voor het op ons bord ligt. Met deze zogenoemde voedselvoorzieningsketen zijn grote belangen gemoeid. Er werken in Europa ruim 47 miljoen mensen in deze sector en de totale waarde van de EU-markt voor detailhandel in voedingsproducten wordt geschat op 1,05 miljoen euro. Inwoners van de Europese Unie besteden gemiddeld 14 procent van hun huishoudelijke uitgaven aan voedsel. Het is dan ook van groot belang dat de voedselvoorzieningsketen goed en eerlijk functioneert en dat er geen oneerlijke handelspraktijken plaatsvinden.

MACHTSCONCENTRATIE

De laatste jaren zien we in heel Europa een steeds grotere machtsconcentratie bij grote bedrijven in de voedselproductiesector, vooral in de verwerkingsindustrie en de detailhandel. Het Centraal Bureau voor de Leefomgeving heeft in een rapport in 2012 die concentratie op een specifiek punt in de Nederlandse keten treffend in beeld gebracht: slechts 5 inkoopkantoren zijn verantwoordelijk voor de levering van voedsel aan 25 supermarktformules. En dat terwijl de inkopers weer inkopen bij 6.500 levensmiddelenfabrikanten, die op hun beurt weer zaken doen met ruim

65.000 boeren en tuinders. De supermarktformules beslaan vervolgens 4400 supermarktfilialen, die op hun beurt 7 miljoen huishoudens bedienen. Deze inkoopkantoren en supermarktketens hebben dus veel macht, je kunt haast niet om ze heen.

Waar veel macht zit, ligt misbruik op de loer. Oneerlijke handelspraktijken binnen de voedselvoorzieningsketen steken vooral de kop op wanneer de onderhandelingsposities ongelijk zijn, door de toegenomen marktmacht van een klein aantal multinationals. Om bij het voorbeeld van de vijf grote inkoopkantoren te blijven, die kunnen wel tegen individuele leveranciers en afnemers zeggen 'voor jou tien anderen', maar andersom gaat die vlieger niet op. De zwakste schakel in de keten heeft dan het nakijken. Vaak zijn dit de kleine boerenbedrijven. Het gevolg van oneerlijke handels-

praktijken kan zijn dat die bedrijven zich door lagere inkomsten en gebrek aan zekerheid genoodzaakt zien om te snoeien in investeringen en innovatie, bijvoorbeeld op het gebied van milieubescherming, arbeidsomstandigheden en dierenwelzijn. Oneerlijke handelspraktijken zijn daarom niet alleen nadelig voor de bedrijven zelf, maar ook voor mens, dier en milieu.

ER ZIJN SPELREGELS NODIG

Hoe kunnen we ervoor zorgen dat er een einde komt aan dergelijke oneerlijke handelspraktijken? Aan de ene kant zou het goed zijn als de macht wordt gebroken. Dat gebeurt hier en daar al, waar boeren hun producten op boerenmarkten rechtstreeks aan de consumenten aanbieden en zo alle tussenschakels uit de keten omzeilen. Ook duurzame maaltijdboxen, zoals van Willem & Drees, waarbij biologische producten

ONEERLIJKE HANDELSPRAKTIJKEN

Oneerlijke praktijken kunnen in elk stadium van de handelsrelatie voorkomen. Tijdens de onderhandelingen over een contract bijvoorbeeld. Maar ook het contract zelf kan oneerlijke elementen bevatten, of er kunnen oneerlijke en onaangekondigde wijzigingen worden aangebracht nadat het contract is gesloten.

Enkele voorbeelden die het Europees Parlement benoemt:

- Betalingsachterstanden.
- Eenzijdige wijziging van de voorwaarden van een overeenkomst, of wijziging van deze voorwaarden met terugwerkende kracht.
- Verzuimen om voldoende gedetailleerde en ondubbelzinnig geformuleerde informatie te verstrekken met betrekking tot de voorwaarden van een overeenkomst.
- Weigeren om een schriftelijke overeenkomst te sluiten.
- Plotseling en ongerechtvaardigd annuleren van een overeenkomst.
- Oneerlijke overdracht van commercieel risico.
- Eisen van betaling voor goederen of diensten die voor een van de contractpartijen geen enkele waarde hebben.
- Kosten in rekening brengen voor fictieve diensten.
- Gedwongen medewerking aan publiciteit en kosten in rekening brengen om goederen een opvallende plaats in de winkel te geven.
- Druk uitoefenen om de prijzen te verlagen.

direct van de regionale boer aan de consument worden geleverd zijn hier een mooi voorbeeld van. Maar zulke initiatieven zijn niet overal haalbaar en voor iedereen bereikbaar. Op de korte termijn zullen de marktverhoudingen in de keten dan ook niet wezenlijk verbeteren. Daarom zijn er spelregels nodig, met serieuze consequenties voor wie zich er niet aan houdt. De meningen lopen uiteen over de vraag hoe dit moet worden aangepakt. Via strakke Europese wetgeving?

SP-Europarlementariër Dennis de Jong houdt zich, als lid van de parlementaire commissie Interne Markt, al jaren met dit onderwerp bezig. Hij kiest voor een pragmatische opstelling: het is belangrijk om altijd te blijven kijken naar de praktische effecten van voorstellen, vooral voor kleine boeren en ondernemers. Worden die werkelijk beter van een voorstel voor keiharde wetgeving? Dat is nog maar de vraag. Juist wanneer de macht zo geconcentreerd is, krabt een kleine ondernemer zich wel even goed achter de oren alvorens een supermarktketen voor de rechter te slepen. Zo'n rechtszaak kan immers jaren duren en verdere samenwerking zal er niet meer inzitten. Dit heet de *fear factor* en is een serieus probleem.

Ondernemers zouden daarom meer gebaat zijn bij andere, goedkopere en meer laagdrempelige mogelijkheden, zoals bijvoorbeeld een onafhankelijke bemiddelende instantie. Het is dan wel van belang dat alle deelnemers uit de voedselvoorzieningsketen daarbij aangesloten zijn. Ook zou het mogelijk moeten zijn voor gedupeerden om een klacht vertrouwelijk in te dienen, juist om te voorkomen dat zij uit angst voor represailles geen actie ondernemen. In 2013 schreef Dennis de Jong hierover een rapport met aanbevelingen die werden overgenomen door het Europees Parlement. Daarmee steunde het parlement ook de oproep dat het mogelijk moet zijn voor kleine leveranciers om producentengroeperingen op te zetten. Zo kunnen ze een sterkere onderhande-

lingspositie innemen, zonder het meteen aan de stok te krijgen met de nationale mededingingsautoriteiten.

EIGEN INITIATIEF

In 2011 is vanuit de sector zelf een lijst opgesteld met voorbeelden van eerlijke en oneerlijke handelspraktijken in de voedselvoorzieningsketen. Alle deelnemers aan dit initiatief hebben daarbij beloofd zich te onthouden van praktijken die in de lijst als oneerlijk worden beschreven. Dit is in 2013 uitgewerkt tot een volwaardig mechanisme, dat bedoeld is om de oneerlijke handelspraktijken aan te pakken: het *Supply Chain Initiative* (SCI). Helaas bleek al snel dat de Europese koepelorganisatie van boerenbelangenorganisaties Copa-Cogeca zich weliswaar achter de principes had geschaard maar zich toch niet aansloot bij het initiatief. Met als reden dat de vertrouwelijkheid van het indienen van een klacht niet goed geregeld was, evenmin als mogelijke sancties op overtredingen van de regels. Hierdoor verloren de boeren hun interesse om mee te doen. Hoewel er inmiddels in verschillende landen proeven lopen om oneerlijke handelspraktijken aan te pakken via dit model, lijkt het SCI dan ook ontoereikend.

De druk om met wetgeving te komen neemt derhalve toe, want nog steeds worden overtredingen geconstateerd en nog steeds zit de factor angst de zwakste schakels uit de keten in de weg om voor hun belangen op te komen. In 2016 heeft het Europees Parlement opnieuw een resolutie aangenomen waarin alle EU-lidstaten worden opgeroepen om overheidsinstanties of gespecialiseerde organen op te richten of te erkennen op nationaal niveau, met de bevoegdheid om op te treden tegen oneerlijke handelspraktijken in de voedselvoorzieningsketen. Dergelijke overheidsinstanties zouden ook de bevoegdheid moeten krijgen om onderzoeken te openen en te verrichten. Op eigen initiatief en op basis van informele informatie of klachten die op vertrou-

welijke basis worden behandeld, om daarmee de angst weg te nemen.

WAT WIL DE LANDBOUW-EUROCOMMISSARIS?

Het vrijwillige SCI is nog altijd in ontwikkeling en voelt de hete adem van de Europese Commissie in de nek. De Europese commissaris van Landbouw, Phil Hogan, is namelijk van plan om wetgevende voorstellen in te dienen om de positie van met name boeren in de voedselvoorzieningsketen te verbeteren. De supermarkten zijn direct een intensieve lobby begonnen tegen mogelijke Europese wetgeving. Zij waarschuwen dat door de boeren extra te beschermen de kosten omhoog zullen gaan, met als uiteindelijk effect hogere voedselprijzen voor de consument.

Hogan hoopt in april met een voorstel te komen; hoe dat er uit gaat zien is nog niet zeker. De krampachtige reactie van de supermarkten, waarbij ze ook nog beweren dat de beschuldigingen van oneerlijke handelspraktijken anekdotisch van aard zijn, geeft aan dat de verhoudingen nog lang niet in balans zijn. Misschien zijn bij de rechter afdwingbare spelregels uiteindelijk dan toch de beste oplossing. Niet om direct naar te grijpen, maar als laatste middel, wanneer ook de vriendelijke weg via bemiddeling niet loopt. Het is mogelijk dat, juist door het invoeren van een wet, meer spelers in de voedselketen zich bij initiatieven als het SCI aansluiten, waardoor deze vorm van bemiddeling effectiever wordt en een gang naar de rechter niet nodig is.

De tijd is aangebroken om de macht van de multinationals te breken. De SP pakt dit bij voorkeur zodanig aan dat het voor kleine en zwakke schakels in de keten eenvoudig is om oneerlijke handelspraktijken aan de kaak te stellen en deze op te lossen. Het is afwachten waar de Eurocommissaris mee gaat komen. Dit wordt zeker vervolgd.

INTERVIEW MET MARCEL VAN SILFHOUT

DE VOEDSELINSPECTIE IS UITGEBEEND

Tekst: Eduard van Scheltinga Foto: Ger Loeffen / Hollandse Hoogte®

Regelmatig hebben we te maken met een voedselaffaire. Vrijwel elke keer is een van de conclusies dat de voedselinspectie door de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit (NVWA) niet deugt. Voorheen werd de inspectie uitgevoerd door de veelgeprezen Keuringsdienst van Waren. Wat is er met de inspectie gebeurd? Voor zijn boek *Uitgebeend* ploos onderzoeks-journalist Marcel van Silfhout het uit.

› **Hoe is de alom gerespecteerde Keuringsdienst van Waren van twintig jaar geleden veranderd in de gewantrouwde NVWA van nu?**

‘De Keuringsdienst van Waren was in binnen- en buitenland een gerenomeerd instituut. Uit onderzoeken bleek dat Nederlanders heel veel vertrouwen hadden in de keuringsdienst. De kracht van de dienst zat in de goed opgeleide inspecteurs met hun koffertje. Zij kwamen bij bedrijven over de vloer en namen monsters van het voedsel voor inspectie. Zoals een inspecteur mij vertelde: “Als je een monster nam en je zag degene tegenover je van kleur verschieten, dan wist je eigenlijk al wel hoe laat het was.”

Er is daar een ongelooflijk ongeluk gebeurd. In *Uitgebeend* beschrijf ik hoe het ministerie van Landbouw met een soort staatsgreep in 2003 de keuringsdienst naar zich toetrok. Daarna volgde de ene na de andere mislukte fusie, mer verstrekkende gevolgen. Er worden geen monsters meer in de bedrijven genomen. De NVWA controleert vooral op papier of het bedrijf zichzelf wel goed gecontroleerd heeft.

Het bewijst dat de overheid daadwerkelijk iets kapot kan bezuinigen en reorganiseren. Vooral door een combinatie van fusies, reorganisaties en bezuinigingen, het liefst gelijktijdig. Na het verschijnen van mijn boek in 2014 is de situatie bij de voedselinspectie alleen nog maar slechter

geworden. Ik maak op dit moment niet voor niets een vervolg.’

In *Uitgebeend* beschrijft Marcel van Silfhout alle veranderingen die de keuringsdienst de afgelopen jaren heeft ondergaan. In 2003 verhuisde de dienst van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport naar het ministerie van Landbouw. Sinds 2003 is de Keuringsdienst van Waren gefuseerd met de Rijksdienst voor de keuring van Vee en Vlees (RVV), Plantenziektkundige Dienst en de Algemene Inspectiedienst. Na een aantal keer van naam gewisseld te zijn, werd deze in 2012 de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit (NVWA). De manier waarop de fusies zich voltrokken, verklaart de titel van Van Silfhouts boek. Van de 1.000 mensen die oorspronkelijk bij de Keuringsdienst van Waren werkten zijn er in 2013 nog maar 240 bij de NVWA over. Terwijl er zo’n 100.000 Nederlandse voedsel- en horecabedrijven gecontroleerd moeten worden.

Waar dat allemaal toe leidt blijkt uit de feiten over de paardenvleesaffaire die Marcel van Silfhout boven tafel heeft gekregen. ‘Het gesjoemel met paardenvlees had in Nederland op tijd

‘Ik pleit voor de terugkeer van het mannetje met de koffer’

ontdekt kunnen worden. In 2010 zat een aantal medewerkers bij de inspecteur-generaal en zij zeiden dat er geïnvesteerd moest worden in onderzoek naar de paardenvleessector. Ze vermoedden dat het niet op orde was en dat er behoorlijke risico’s konden ontstaan. De inspecteur-generaal heeft toen gezegd dat het niet ging gebeuren, want dergelijk onderzoek was wegbezuinigd. Er werd niet meer tegen oneerlijke handel en

voedsel fraude opgetreden. Alleen als de volksgezondheid in gevaar kwam werd nog onderzoek gedaan. Uiteindelijk kregen we de paardenvleesaffaire.’

› **Welk effect had jouw boek toen het in 2014 uitkwam?**

‘De analyse uit het boek is door vrijwel iedereen overgenomen. Gek genoeg niet door VVD en CDA, terwijl deze partijen toch wel hoofdschuldig zijn aan het kapotmaken van de dienst. *Uitgebeend* heeft de NVWA wel wat uit de wind gezet. Het werd duidelijk dat de politiek wel kan hakken op de NVWA, maar dat de problemen bij de dienst toch echt allemaal door politiek Den Haag veroorzaakt zijn. Natuurlijk heeft ook het bedrijfsleven de nodige steken laten vallen. Keer op keer blijkt zelfregulering daar maar niet te werken. Een resultaat van het boek was dat de voedselinspectie 30 miljoen euro minder hoefde te bezuinigen. Daar zijn 160 mensen van aangenomen.

Ook voor het CDA en de VVD is het van belang dat we weer een goed functionerende voedselinspectie hebben. Het heeft niks te maken met morele verontwaardiging, het is een *business issue*. Als men er zo trots op is dat Nederland de tweede voedsel-exporteur ter wereld is, dan is een goede inspectie cruciaal. Met een voedselramp die een dode veroorzaakt is de reputatie van Nederlands voedsel direct niets meer waard.’

› **Bij elke voedselaffaire hebben we het over een incident, maar je stelt dat er structurele problemen zijn. Wat is er aan de hand?**

‘Het algemene patroon dat erachter zit is de *race to the bottom* die we in Nederland met ons voedsel hebben. 11 procent van ons inkomen gaat nog maar naar eten. Ik ga niet zeggen dat het weer net als vroeger 30 procent moet zijn. Maar een ei kost op dit moment net zoveel als in de jaren vijftig; zeven eurocent. Wat je nu ziet is eigenlijk voedsel fraude

de. Zoals met de fipronil die vorig jaar in eieren werd aangetroffen. Een verboden middel om bloedluis bij kippen te bestrijden. Er wordt gebruik gemaakt van een verboden middel om maar veel te kunnen blijven produceren zonder al te veel onkosten te hebben. We hebben in de race to the bottom de bodem bereikt en nu hebben we ook de kruipruimte nog ontdekt. Het is een systeemfalen. We gaan waarschijnlijk nog meer “incidenten” met voedsel krijgen dan we nu hebben.

En als er een volksgezondheidsbelang tegenover een economisch landbouwbelang staat, dan gaat altijd het economisch belang voor. Dat werd helemaal duidelijk met de uitbraak van Q-koorts. De geitenhouders zijn gecompenseerd voor hun schade, maar de slachtoffers hebben geen excuses van de overheid gekregen en geen financiële genoegdoening ontvangen. Terwijl er zeker 400 à 500 mensen chronisch ziek zijn door de Q-koorts. Zij kampen met hevige vermoeidheid. Er is alleen een algemeen fonds uitgekeerd van 10 miljoen euro voor onderzoeken naar de ziekte. Dat is echt ongelooflijk.’

› **Ondertussen wordt er vaak gezegd dat ons voedsel nog nooit zo veilig is geweest.**

‘Het is een paradox. Aan de ene kant kun je makkelijk zeggen dat ons voedsel nog nooit zo veilig was als nu. Aan de andere kant hebben we er door de schaal- en volumevergroting meer last van als er wat fout gaat. Een inspecteur maakt onderscheid tussen gevaar en risico. Een zwembad in een tuin is bijvoorbeeld een gevaar. Als er een kind naast loopt, dan wordt het een risico. Vroeger werd de koe om de hoek geslacht. Als daar wat mee was, dan werden er hooguit 100 man in het dorp behoorlijk ziek van. Nu zijn de processen van een totaal andere omvang. De fipronil in de eieren was geen volksgezondheidsrisico. Maar stel dat het een evident schadelijke stof was, dan hadden we de eieren tot aan Tokyo terug moeten halen. Door de schaalvergroting in onze voedselvoorziening hebben we nu een heel groot zwembad, met heel veel kinderen eromheen. En zie daar maar eens als inspectie op te handhaven. Mensen weten ergens ook wel hoe lastig dat is en dat geeft ze een naar gevoel over onze voedselvoorziening.’

› **Hoe helpen we de voedselinspectie er weer bovenop?**

‘Het is een enorme puinhoop bij de NVWA. Misschien moeten we dat feit gewoon accepteren en de NVWA op de schop nemen. Ik heb die vraag

voorgelegd aan de inmiddels tachtigjarige oud-directeur Frans Schuring. Hij heeft de Keuringsdienst van Waren destijds tot het gerenommeerde instituut gemaakt dat we hadden. Hij zei dat het weer moet worden opgeknipt in de autonome, los van elkaar staande divisies: Keuringsdienst van Waren, Plantenziektenkundige Dienst, Algemene Inspectiedienst en RVV.

Ik pleit in ieder geval voor de terugkeer van het mannetje met de koffer. Met daarin de meest moderne technologie. Voor veel zaken heb je tegenwoordig geen compleet laboratorium meer nodig, maar volstaat een controle met mobiele apparatuur. Niet langer alleen controle op papier, maar de bedrijven in en monsters nemen. Het is nodig om een club van zo’n twintig man te hebben, de crème de la crème van de inspectie, die voedselbedrijven grondig kan onderzoeken. Alleen al het bestaan daarvan en de kans dat je onderzocht wordt, helpen om voedselbedrijven in het gareel te houden.’

Marcel van Silfhout is onderzoeksjournalist en schreef het boek *Uitgebeend* over de Nederlandse voedselinspectie. Voorheen werkte hij voor de televisieprogramma’s Zembla, Uitgesproken, De Ombudsman en KRO Reporter.

EEN NIEUWE REVOLUTIE IN DE LANDBOUW IS NODIG

Tekst: Frank Futselaar

Het is niet overdreven te stellen dat in het jaar dat ik nu woordvoerder Landbouw voor de SP ben, de sector van de ene op de andere crisis is gestuit. Stalbranden, fipronil-eieren, mestfraude, melkveefraude: het is duidelijk dat er grote problemen zijn in de Nederlandse landbouw. Dat kan en moet anders.

Voor de SP in de Tweede Kamer zijn er in het algemeen vier brede prioriteiten aan te wijzen op het gebied van landbouwbeleid waar wij ons vol voor inzetten, zowel binnen als buiten het parlement.

GEZONDHEID EN LEEFOMGEVING

De eerste prioriteit ligt bij volksgezondheid en leefomgeving. Nederland is een van de dichtst bevolkte gebieden ter wereld, maar tegelijk ook een van de landen met de hoogste veedichtheid. Dat geldt zeker voor deelgebieden als de Peel en de Gelderse Vallei. Deze combinatie van veel mensen en dieren, op een klein stukje grond, brengt grote risico's met zich mee. In de eerste plaats voor de volksgezondheid. Helaas kennen wij deze risico's in Nederland sinds de grote uitbraak van Q-koorts in 2007 maar al te goed. Met voor zover bekend 74 doden (het werkelijke aantal zou nog weleens aanmerkelijk hoger kunnen liggen) en duizenden zieken, is dit een van de grootste rampen uit de naoorlogse geschiedenis. Q-koorts is een infectieziekte die afkomstig is van de intensieve geitenhouderij maar kan overspringen van geiten op mensen. De reactie van de Nederlandse overheid op de uitbraak was buitengewoon slap. Vanwege de belangen van de sector werden de risico's voor de volksgezondheid lange tijd niet onderkend. Ook de Nationale Ombudsman heeft dit bevestigd. Pas in 2017, tien jaar na de uitbraak, kwamen er voor het eerst excuses van

het kabinet en werd er iets van financiële compensatie beschikbaar gesteld – al is het nog afwachten welke vorm deze precies krijgt. Mijn voorganger als landbouwwoordvoerder namens de SP, Henk van Gerven, heeft hier terecht steeds op aangedrongen.

De gezondheidsproblemen beperken zich niet tot Q-koorts. Uit recent onderzoek blijkt bijvoorbeeld dat er een duidelijk verband is tussen longklachten en geitenhouderijen. De provincies Noord-Brabant en Gelderland hebben daarop besloten tot een uitbreidingsstop voor deze tak van veehouderij. De andere grote geitenprovincies, Limburg en Overijssel, hebben dat echter niet gedaan, wat onverantwoord is voor de volksgezondheid. Ook in de Tweede Kamer heeft de SP meerdere malen gepleit voor een maximering van geitenaantallen, maar tevergeefs.

De gezondheidsproblemen beperken zich helaas ook niet tot geiten. Bij pluimveehouders komt veel fijnstof vrij, en is vogelgriep (dat ook op mensen kan overslaan) inmiddels een jaarlijks terugkerend fenomeen. Ook bij varkens is een ziekte-uitbraak die kan overslaan op mensen een voortdurend risico, vooral als er grote aantallen varkens in de buurt van mensen leven.

Naast volksgezondheid is ook de leefomgeving een belangrijk onderwerp. Want ziekte is niet de enige overlast die de intensieve veehouderij kan geven. Geur is bijvoorbeeld ook een groot en groeiend probleem. Natuurlijk is het normaal dat plattelandsbewoners weleens mest ruiken, maar de voortdurende stank van megastallen is van een andere orde – en voor veel mensen in de omgeving niet te verdragen. Het is dan ook logisch dat steeds meer actiegroepen opstaan tegen verdere groei van de intensieve veehouderij in hun omgeving, vaak gesteund of zelfs op initiatief van de lokale SP-afdeling. De

SP Apeldoorn is een mooi voorbeeld van een afdeling die het dankzij actievoeren gelukt is om een megastal tegen te houden.

Omwonenden die een einde willen aan de ongeremde groei van megastallen, vangen vaak bot bij hun gemeente. Dat is soms door onwil (het CDA is vaak sterk in veedichte gebieden), maar ook omdat gemeenten vaak niet de juridische middelen hebben om in te grijpen. Met name de provincie Noord-Brabant, waar de SP meebestuurt, heeft vaak gevraagd om extra wetgeving om het probleem te kunnen aanpakken. Het kabinet heeft echter aangekondigd niets te willen doen. Daarom heb ik deze maand een initiatiefwet ingediend: de Wet veedichte gebieden. Deze wet zal provincies de mogelijkheid geven om op grond van volksgezondheids- en leefbaarheidsargumenten de veestapel in een bepaald gebied te beperken of te verkleinen. Dat betekent ook dat geen bestuurder zich meer achter de wet kan verschuilen om niets te doen aan het probleem. Als onze initiatiefwet wordt aangenomen hebben provincies en gemeenten voortaan de middelen om het probleem echt aan te pakken.

DIERENWELZIJN

Ook dierenwelzijn heeft grote prioriteit voor de SP. 'Een dier is meer dan een lap vlees' is altijd ons credo geweest. Wij hebben dan ook een lange traditie op dit gebied. Zo is het aan het aanhoudende werk van Krista van Velzen te danken dat in 2024 de verschrikkelijke nertshouderij eindelijk definitief verboden wordt. Helaas zijn er nog veel meer misstanden in de intensieve veehouderij. Bijna elke maand verschijnen er weer schrijnende beelden van dieren die onder erbarmelijke omstandigheden in stallen moeten leven. Het is dus ook zaak om voortdurend deze misstanden in de Tweede Kamer en daarbuiten aan de orde te stellen.

DE ONGELIJKE VERDELING VAN LANDBOUWGROND IN EUROPA

3% van de landbouwbedrijven bezit 52% van de landbouwgrond

75% van de landbouwbedrijven bezit 11% van de landbouwgrond

Bron: Transnational Institute (TNI). Bewerking: SP

De problematiek is zo groot en zo breed dat zich bijna elke week wel weer een ander onderwerp aandient. Dat kan het afknippen van varkensstaarten zijn (officieel al 25 jaar verboden, maar nog steeds gangbare praktijk), of het ontbreken van zwemwater voor eenden die in een stal worden gehouden. Daarbij is er een onderwerp dat alle aandacht verdient en dat zijn de stalbranden. Elk jaar breekt Nederland weer het record wat betreft het aantal dieren dat is omgekomen bij afgebrande stallen. In 2017 werd een nieuwe piek bereikt, met 229 duizend omgekomen dieren. En hoewel de piek normaal in de zomer ligt, hebben we ook dit jaar alweer een aantal grote branden gehad. Dit is onacceptabel. Een nieuw actieplan hiertegen is dringend nodig. De meest voor de hand liggende maatregelen zijn betere veiligheidseisen voor bestaande en nieuwe stallen en jaarlijkse controles door de brandweer. Als het kabinet niet met maatregelen komt, zal de SP nog voor de zomer met voorstellen komen.

Twee jaar geleden heeft Henk van Gerven namens de SP al een initiatiefwetsvoorstel ingediend voor verplichte weidegang. Het kabinet wil er nog niet

aan, maar wat de SP betreft hoort elke koe een deel van het jaar in de wei te staan. De enige bedrijven voor wie dit onhaalbaar is, zijn de enorme megastallen die niet genoeg grasland hebben om hun koeien te weiden. Van dergelijke bedrijven willen we af, dus hier gaan we mee door. Datzelfde geldt voor onderwerpen als de veel te lange dierentransporten en problemen bij slachterijen.

Niet alles op dierenwelzijnsgebied is negatief. Ik was onlangs bij Kipster in Venray, een zeer modern pluimveebedrijf met een grote mate van dierenwelzijn en met een mooie filosofie van kringlooplandbouw. Bij Kipster hebben de kippen de ruimte en kunnen ze naar buiten. Bovendien worden daar – anders dan bij de meeste eierproducenten – haantjes niet direct vergast, maar gewoon grootgebracht. Een mooi voorbeeld van een concept dat hopelijk veel navolging krijgt.

NATUUR EN MILIEU

Een derde prioriteit is de grote druk van de landbouw op het milieu. Ook hier staan veel seinen op rood. Er is terecht veel aandacht voor het

afnemende aantal insecten en de teruglopende vogelstand en natuurkwaliteit in Nederland. We zien hier een tweetal grote problemen: landbouwgif en mestoverschotten. Als SP doen wij er alles aan om landbouwgif zoveel mogelijk uit ons land te weren, al stuiten we daarbij steeds weer op tegenstand in de Tweede Kamer en in Europa. Onder andere het veelgebruikte gif glyfosaat en de zogenaamde neonicotinoiden, onder andere verantwoordelijk voor bijensterfte, moeten we zo snel mogelijk vervangen door natuurvriendelijke alternatieven. Die zijn er ook.

Gelukkig is er wel steeds meer aandacht voor de zogenaamde 'natuurinclusieve' landbouw. Door geen gif te spuiten en bijvoorbeeld kruiden in je grasland toe te staan of door bloemrijke akkerranden en houtwallen aan te leggen, kun je de biodiversiteit in het landelijk gebied enorm verbeteren. Waar vroeger agrarisch natuurbeheer toch vooral een bron van subsidie voor boeren was, zien we nu op steeds meer plekken dat er echt werk van gemaakt

MEGA STAL?

GEKKIGEIT!

SP.

Illustratie Matthias van Hunnik

wordt. Wel zal dit veel breder moeten worden ingezet, willen we de natuur in Nederland daadwerkelijk verbeteren.

We zijn ons water en onze bodem echter niet alleen aan het vergiftigen met chemisch gif, maar ook met te veel stikstof. Dit is een direct gevolg van het enorme mestoverschot in Nederland. Wij produceren simpelweg te veel mest om in ons eigen land kwijt te kunnen. Met als gevolg dat er veel te veel stikstof in ons water en in onze grond zit, met alle consequenties van dien. In Oost-Brabant hebben al verschillende waterwinbedrijven locaties moeten sluiten, omdat het water te veel stikstof bevatte. En onze bijzondere natuurgebieden worden aangetast door diezelfde stikstof, waardoor unieke stukjes Nederland dreigen te verdwijnen. Daar komt nog het probleem van

grootschalige mestfraude bovenop. Linksom of rechtsom zal de veestapel in Nederland daarom kleiner moeten worden, simpelweg omdat ons land de mestdruk niet aankan.

BREEK DE KETEN

Misschien wel het lastigste van alles wat er gedaan moet worden, is het hervormen van het landbouwsysteem in zijn totaliteit. Boeren worden in toenemende mate gedwongen zich aan te passen aan de eisen van de keten waarin ze zich bevinden. En zoals overal in onze maatschappij, heersen hier de wetten van het kapitaal. De grote winsten worden niet gemaakt door melkveehouders, maar bijvoorbeeld door de diervoederindustrie en de grote exportbedrijven. Individuele boeren staan bijna machteloos tegenover de Unilevers en de super-

markten. Alles rond de landbouw, of het nu de banken zijn of de agrarische hogescholen, is nog steeds vrijwel volledig gericht op een zo groot mogelijke productie tegen een zo laag mogelijke prijs. Die denkwijze moet doorbroken worden.

Dat is een strijd die op verschillende fronten gestreden moet worden. Dat moet wereldwijd, waarbij we de dumping van goedkoop voedsel in ontwikkelingslanden en de import van soja als diervoeder naar Europa moeten tegengaan. Dat moet binnen Europa, waar het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid niet langer gericht moet zijn op productievergroting, maar op echte vergroening. En dat moeten we nationaal doen, bijvoorbeeld door te zorgen dat onze supermarkten niet langer voedsel voor stuntprijzen verkopen, dat ons agrarisch onderwijs moderniseert zodat de aandacht niet eenzijdig op productieverhoging wordt gelegd, en dat de macht van de grote ketens zoveel mogelijk wordt gebroken.

Het is hier van belang om ook perspectief te bieden aan de landbouw. Boeren voelen zich nu vaak het slachtoffer van campagnes waarin zij de schuld krijgen van bijna alle maatschappelijke problemen. We moeten daarom naar een systeem waarbij een eerlijke prijs voor een eerlijk product mogelijk is en waar boeren volgens biologische, natuurinclusieve en circulaire methodes (waarbij eigen veevoer wordt geproduceerd en mest op eigen grond wordt verspreid) ook echt lonen. Dat kan bijvoorbeeld door afspraken te maken over minimumprijzen voor melk in de supermarkt en over verplichte weidegang.

De afgelopen zeventig jaar is er hard gewerkt om de Nederlandse landbouw de meest efficiënte ter wereld te maken. Dat is gelukt. Maar de prijs die wij er als samenleving voor betalen is te hoog geworden. Daarom is een nieuwe revolutie in de landbouw nodig, die de Nederlandse boeren laat voorlopen in kwaliteit van leefomgeving, dierenwelzijn, natuurbeheer en voedsel. Dat is de landbouw waar de SP naartoe werkt.

SPANNING

VERDEEL EN HEERS

UITGAVE VAN HET WETENSCHAPPELIJK BUREAU VAN DE SP
jaargang 20, nummer 3, juni 2018

VERDEEL EN HEERS

tekst: Redactie Foto: Martin Huijjer©

De wereldwijde kloof tussen arm en rijk is enorm. De acht rijkste mensen ter wereld bezitten evenveel als de armste helft van de wereldbevolking.

Ook in ons land is de ongelijkheid groot, met name als het gaat om de vermogensverdeling. Wereldwijd is die alleen in de VS nog schever, zo blijkt uit net verschenen onderzoek van econoom Geert Reuten. De rijkste tien procent bezit hier 68 procent van alle vermogens, tegen 78 procent in de VS. Van de 53 miljard die Nederland vorig jaar rijker werd, ging 45 procent naar de rijkste 1 procent van de bevolking. Ondertussen staat de koopkracht van het grootste deel van Nederland al decennialang stil, en daalt de inkomenszekerheid voortdurend.

Een klein deel van de bevolking wordt dus snel rijker en machtiger, ten koste van de overgrote meerderheid. In dit tweehonderdste geboortjaar van Karl Marx zetten we deze tegenstelling neer als een tegenstelling tussen

arbeid en kapitaal. De factor kapitaal heeft vanaf de jaren tachtig steeds meer ruimte gekregen, vanuit de neoliberale ideologie dat dit tot economische voorspoed voor iedereen zou leiden. Tegelijkertijd heeft de factor arbeid sterk aan betekenis ingeboet. De machtsverschuiving valt goed af te lezen aan de arbeidsinkomensquote - het deel van de toegevoegde waarde dat in de particuliere sector per jaar wordt geproduceerd dat als inkomen wordt uitgekeerd aan de werkers. Was deze AIQ eind jaren zeventig nog 90 procent, nu is deze gedaald tot ongeveer 72 procent.

De epidemiologen Wilkinson en Pickett laten in hun baanbrekende studie *The Spirit Level* zien dat naarmate een samenleving ongelijker wordt, ongezondheid, geweld, tienerzwangerschappen, overgewicht, drugsmisbruik en psychische problemen vaker voorkomen. In een latere editie van hun boek stellen zij aan de hand van nieuwe data dat duidelijk

zichtbare inkomensverschillen ook negatieve gevolgen hebben voor onderling vertrouwen, sociale cohesie, sociale mobiliteit, pesten op school en het welzijn van kinderen. En dat deze negatieve gevolgen van inkomensongelijkheid niet alleen de armste inwoners treffen, maar ook de rijkere. Kortom: grote ongelijkheid is slecht voor iedereen.

Dit nummer van de *Spanning* laat zien wat de verschuiving van arbeid naar kapitaal inhoudt, waarom die plaatsvindt en wat de gevolgen van de groeiende ongelijkheid zijn voor gemeenschappen en de samenleving. Belicht worden de effecten op sociale samenhang, democratie, gelijke kansen in het onderwijs, de relatie tussen overheid en burgers, de sociaaleconomische veiligheidsverschillen, en de zingeving van mensen en gemeenschappen. Ook worden ideeën aangereikt over hoe we de (ideeën)strijd met de heersende klasse aan kunnen gaan.

IN DIT NUMMER

4 ER IS MEER WAARDE DAN DE MARKTPRIJS

Zonder een ander begrip van waarde zal de ongelijkheid binnen het huidige kapitalistische systeem alleen maar toenemen

Bart Linssen en Remco Bouma

8 MENSEN, MARKTWAARDE EN MOBILITEIT

In het geglobaliseerde kapitalisme worden migranten in de eerste plaats beoordeeld op hun marktwaarde

Remco Bouma

10 BELASTINGONTWIJKing VERGROOT KLOOF TUSSEN ARM EN RIJK

Belastingparadijs Nederland draagt nog steeds bij aan extreme ongelijkheid in ontwikkelingslanden

Esmé Berkhout

12 OP NAAR EEN KLASSENLOZE MAATSCHAPPIJ

Marx' analyse van de machtsstructuren die eigen zijn aan het kapitalisme is nog altijd actueel

Sara Murawski

14 'DEMOCRATIE EN KAPITALISME ZIJN CONTINU IN CONFLICT'

Volgens socioloog Wolfgang Streeck heeft de ontwikkeling van het kapitalisme onze democratie verzwakt

Eduard van Scheltinga

17 'DEN HAAG HEEFT HETZELFDE SEGREGATIE NIVEAU ALS CHICAGO'

Onderzoeksjournalist Anja Vink stelt dat de enorme segregatie in het Nederlandse onderwijs vooral voortvloeit uit de vermarkting van ons onderwijs

Tijmen Lucie

20 DE PARTICIPATIESAMENLEVING ALS SCHAAMLAP VOOR SOCIALE KAANSLAG

Een overheid die zich terugtrekt kan burgers minder aanspreken op het gemeenschappelijk belang

Arjan Vliegthart

22 NARCOSTAAT NEDERLAND?

Tekort aan politiemensen en toenemende ongelijkheid dreigen Nederland onveilig te maken

Eduard van Scheltinga

24 'MENSEN WILLEN DAT HUN LEVEN BETEKENIS HEEFT'

Volgens psychiater Dirk de Wachter heeft de sterke toename van mensen met een burn-out vooral te maken met een gebrek aan betekenis en zingeving

Eduard van Scheltinga en Tijmen Lucie

26 'WE ZIJN GEEN KATTEN'

Een tijd van onbegrip en onbehagen vraagt om een grondige analyse van de staat van ons land

Ron Meyer

COLOFON

Spanning wordt uitgegeven door het Wetenschappelijk Bureau van de SP.

Een abonnement kost 25 euro per jaar voor niet-leden. De betaling gaat per incasso.

Abonnementenadministratie

Snouckaertlaan 70
3811 MB Amersfoort
T (088) 243 55 40
E administratie@sp.nl
Redactieadres
Snouckaertlaan 70
3811 MB Amersfoort
T (088) 243 55 35
E spanning@sp.nl

Redactie

Tijmen Lucie, Bart Linssen
Eduard van Scheltinga,
Remco Bouma
Tekstredactie
Daniël de Jongh
Redactieraad
Ron Meyer, Lieke Smits

Basisontwerp

Thonik en BENG.biz
Vormgeving
Robert de Klerk, Nenad Mečava, Gonnje Sluijs
Illustratie cover
Nenad Mečava

Tenzij anders vermeld, is op de inhoud van deze publicatie de Creative Commons Naamsvermelding-Niet Commercieel-Geen Afgeleide Werken 3.0 Nederland licentie van toepassing. creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/nl

DE SP ZET ZICH IN VOOR MENSELIJKE WAARDIGHEID, GELIJKWAARDIGHEID EN SOLIDARITEIT

ER IS MEER WAARDE DAN DE MARKTPRIJS

Tekst: Bart Linssen en Remco Bouma Illustraties: Nenad Mečava

Ongelijkheid is geen tijdelijk bijverschijnsel van economische groei, maar het logisch gevolg van een gedereguleerd kapitalisme waarbinnen kapitaal steeds machtiger kan worden ten opzichte van arbeid. Dit basale inzicht, dat sinds de opkomst van Piketty weer op de politieke agenda staat, maakt duidelijk waarom de groei van de ongelijkheid niet zal stoppen binnen dit economische model. We hebben een nieuwe kijk op waarde nodig.

Onze minister-president bestuurt niet vanuit een visie, maar vanuit zijn vezels. Zoveel maakte hij duidelijk in de Tweede Kamer, rond het debat over de afschaffing van de dividendbelasting. ‘Ik voel in al mijn vezels dat we dit moeten doen,’ zei Rutte, over een maatregel die in geen enkel verkiezingsprogramma stond, waar een ruime meerderheid van de Nederlanders tegen is, en die de samenleving 1,6 miljard euro per jaar kost. Wat we ermee winnen? Een beter vestigingsklimaat voor multinationals. ‘Als we dit niet doen, prijzen we ons uit de markt,’ verdedigt Rutte. ‘Dit besluit is niet links of rechts, socialistisch of liberaal. Het gaat hier om banen.’

Niks vezels, dit is pure ideologie. Het gaat om de vraag wat je van waarde acht in een samenleving, hoe waarde tot stand komt en hoe je die rechtvaardig verdeelt. Juist het antwoord op die vragen maakt iemand links of rechts, socialistisch of neoliberal. Rutte presenteert zijn wereldbeeld als het logische gevolg van de verhoudingen in de markt, en daarom als a-ideologisch. Maar juist het blind volgen van die markt is pure ideologie. In deze visie is het leiden van Nederland weinig anders dan het leiden van de human-resourcesafdeling van visstickproducent Iglo – de baan van Mark Rutte voor hij politicus werd, bij de multinational Unilever. Het doel van beide is winstmaximalisatie,

binnen de bestaande machtsverhoudingen. De markt bepaalt, de marktpartijen volgen of faciliteren. Maar het is natuurlijk precies andersom. De politiek bepaalt hoe de markt in elkaar zit. Juist het idee dat er een vrije markt is waarop elk ingrijpen van de overheid verstorend zal werken, heeft het evenwicht tussen arbeid en kapitaal de afgelopen veertig jaar zo ongelooflijk uit het lood doen slaan. Sindsdien is de koopkracht voor de veertig procent minstverdienende Nederlanders gedaald, en die van de rijksten juist het sterkst toegenomen. We zagen de opkomst van flexwerk, nul-urencontracten en werkende armen: ‘innovatie van arbeidsvoorwaarden’, zoals vakbonden het cynisch noemen. De lonen stijgen veel minder dan het bbp per hoofd van de bevolking. In Nederland werden we in 2017, volgens cijfers van Oxfam, in totaal 53 miljard dollar rijker. Daarvan ging 45 procent naar de rijkste 1 procent. Hoe de verhouding tussen arbeid en kapitaal verschoven is, zien we goed terug in de arbeidsinkomensquote. Dat cijfer staat voor het aandeel van het nationaal inkomen dat naar de factor arbeid gaat, ten opzichte van de factor kapitaal. Niet zo lang geleden ging 90 procent van het nationale inkomen nog naar de werknemers. Nu is dat minder dan 72 procent. Als de lonen sinds 1992 waren meegegroeid met de economie, berekende De Nederlandsche Bank, was het beschikbare huishoudinkomen 60 miljard hoger geweest. Dat is ruim 3.500 euro per Nederlander per jaar.

THEORIE VAN WAARDE

Hoe heeft de ongelijkheid de afgelopen decennia zo ongemerkt kunnen groeien? Tot de opkomst van Piketty werd ongelijkheid amper besproken door economen. Volgens Eli Cook, universitair docent Amerikaanse Geschiedenis, past dit in een langere trend: al honderd jaar zijn inkomens- en welvaartsverschillen een blinde

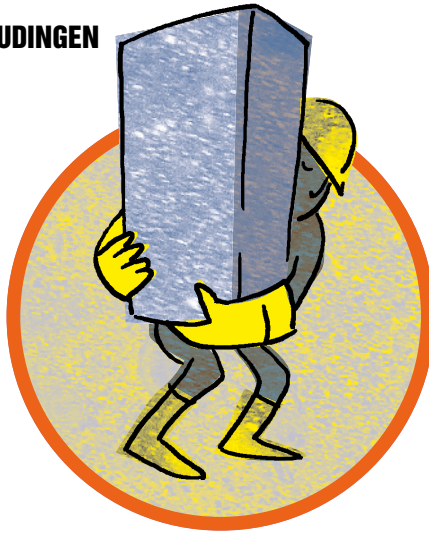
vlek voor economen. Cook legt een verband met de manier waarop door economen over waarde werd gedacht. Voor het begin van de twintigste eeuw hanteerden de meeste denkers meerdere waardetheorieën (arbeid, markt, nut, et cetera), waarbij aan de arbeidswaardetheorie bijzonder belang werd gehecht. Volgens deze theorie is het uitgangspunt bij het bepalen van waarde objectief vast te stellen. Dat is namelijk de tijd die een arbeider gemiddeld besteedt aan het bewerken van materiaal, plus de waarde van dat materiaal. Omdat de waarde van het materiaal weer terug te voeren is op de tijd die arbeiders erin hebben gestoken, is alle waarde uiteindelijk objectief vast te stellen in de hoeveelheid arbeidstijd. Dit was niet alleen het uitgangspunt voor revolutionaire denkers als Karl Marx, maar ook voor liberale denkers als Adam Smith en David Ricardo. Wat Marx toevoegde was dat de impliciete uitbuiting werd aangekaart: het verschil tussen de meerwaarde die een arbeider met zijn arbeid creëert, en de vergoeding dat hij voor zijn werk ontvangt. Een arbeider kreeg bijvoorbeeld één gulden per dag betaald, maar het product van zijn werk werd voor drie gulden verkocht. De kapitalist, die voor één gulden kapitaal ter beschikking had gesteld, maakte zo één gulden winst. Grote ongelijkheid kon eigenlijk alleen worden verklaard doordat arbeiders op deze manier permanent en op grote schaal werden uitgebuit.

Tot het eind van de negentiende eeuw was deze objectieve waardetheorie dominant in het economische denken van wetenschappers en filosofen. Zelfs Amerikaanse filosofen als Benjamin Franklin, die veel waarde hechtten aan het eigendomsrecht, stelden dat grote welvaartsverschillen onnatuurlijk waren en dus wel voort moesten komen uit uitbuiting van arbeiders. Volgens de arbeidswaardetheorie was ongelijkheid dus het gevolg van

DE VERSCHUIVENDE MACHTSVERHOUDINGEN TUSSEN ARBEID EN KAPITAAL

De figuren bij dit artikel laten zien hoe arbeid steeds meer ruimte verliest ten opzichte van kapitaal. De economie (bbp) groeit voortdurend, maar het beschikbaar inkomen blijft achter (figuur 1). Van elke verdiende euro gaat steeds minder naar

arbeid, en steeds meer naar kapitaal (figuur 2). Bedrijven betalen over hun inkomsten steeds minder belasting, werknemers steeds meer (figuur 3). De belastinginkomsten van de overheid komen daarmee steeds meer uit arbeid, steeds minder uit kapitaal (figuur 4.)

oneerlijke transacties, waarbij de arbeider tekort werd gedaan.

Begin twintigste eeuw veranderde de kijk op waarde radicaal. Professor John Bates Clark van de Columbia Universiteit was niet overtuigd van de uitbuiting. 'Als deze bewering wordt bewezen, dan zou elke weldenkende arbeider socialist moeten worden. Zijn ijver om het industrieel systeem te veranderen zou de maat en expressie zijn van zijn gevoel van rechtvaardigheid.' Clark stelde een ander denkbeeld voor, waarin marktwaarde centraal zou staan. Degene die bereid was het meest te betalen, bepaalde de waarde van een goed op de markt. Volgens de economie van Clark, die later bekend kwam te staan als de neoklassieke economie, is er op competitieve markten sprake van eerlijke transacties tussen vrije personen. En als de transactie eerlijk is, is de ontstane ongelijkheid rechtvaardig. Clark: '... de distributie van inkomen in een samenleving wordt gecontroleerd door een natuurlijke wet, waardoor iedereen die iets produceert de welvaart krijgt die hij creëert.' De arbeidstijd die de arbeider verkoopt op de markt, hier gezien als een natuurlijk verschijnsel in plaats van een politiek instituut, weerspiegelt volgens Clark de toegevoegde waarde die de arbeider heeft.

De strijd van arbeiders voor een eerlijk loon, afgedwongen via vakbonden, wordt dan gezien als een verstoring van die natuurlijke wet. Net als het samenspannen van kleine bedrijven. Voor de dominante macht van multinationals was nog weinig oog.

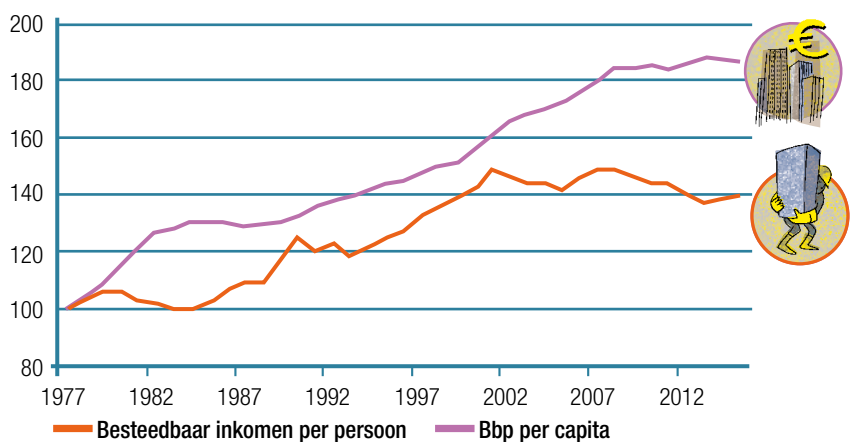
ONGELIJKHEID

Niet alleen het vertrouwen in de onzichtbare hand van de markt, geënt

op de marktwaardetheorie, maar ook economische ontwikkelingen bepaalden het politieke discours van ongelijkheid halverwege de twintigste eeuw. Door de Eerste en Tweede Wereldoorlog was de wereld in economische zin flink gelijk geworden, omdat private vermogens enorm waren afgenomen. De naoorlogse politieke consensus betekende bovendien de opbouw van de welvaartsstaat, betaald met hoge belastingen, en beschermd door sterke vakbonden. Wat ontstond was een historisch ongekennde periode van een relatief hoge mate van economische gelijkheid.

Men begon te geloven dat deze economische gelijkheid min of meer vanzelf ontstond. In de economische wetenschap werd de Kuznets-curve populair. Volgens deze theorie, die niet in strijd was met de op dat moment beschikbare data, neemt ongelijkheid af naarmate kapitalistische samenlevingen zich verder ontwikkelen. Omdat welvaarts- en inkomensongelijkheid in die tijd afnam, voornamelijk als gevolg van twee wereldoorlogen, was deze theorie een tijd lang overtuigend. Toen Reagan en Thatcher in de jaren tachtig de bijl zetten in de welvaartsstaat, kwam aan dat geloof niet direct een einde. Niet zozeer gelijkheid, maar economische vooruitgang werd het politieke mantra. Denk bijvoor-

1. HUISHOUDINKOMEN PER PERSOON LOOPT STEEDS VERDER ACHTER OP BBP

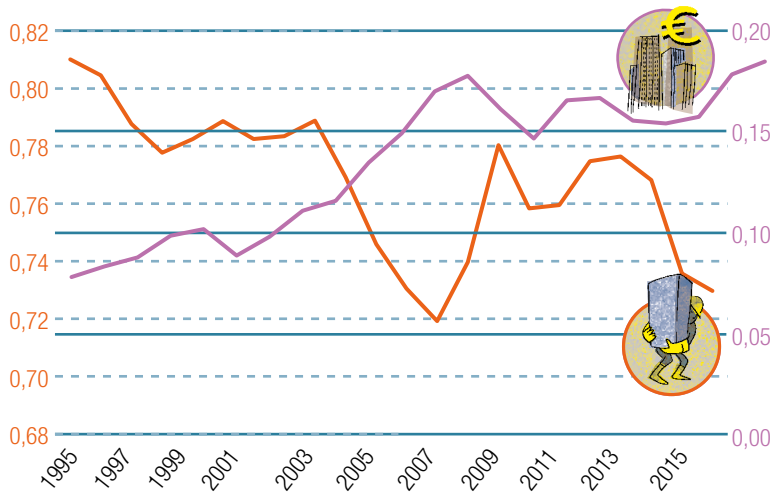

Het bruto binnenlands product per capita is de totale marktwaarde van alle in een land geproduceerde goederen en diensten per jaar, per hoofd van de bevolking. Een steeds groter deel hiervan komt niet als

besteedbaar inkomen bij terecht bij de bevolking, hetgeen samenhangt met de toegenomen bedrijfswinsten. Zie ook figuur 2.

Bron: Rabobank, bron data: CBS.

2. ONTWIKKELING ARBEIDSINKOMENSQUOTE (AIQ) EN DE WINST NA BELASTING IN DE MARKTSECTOREN

Van elke euro die in Nederland wordt verdiend gaat een steeds kleiner deel naar arbeid (AIQ, percentages op de linker-as), en een steeds groter deel naar de vergoeding voor kapitaal (winst na

belasting in marktsectoren, percentages op de rechter-as.) Hierdoor blijft het besteedbaar inkomen per persoon achter bij de groei van het bbp (zie figuur 1).

Bron: FNV. Bron data: CBS

beeld aan de mythe van *trickle down*, populair geworden onder Reagan. Het idee was dat welvaart aan de top vanzelf zou doorsijpelen naar de rest van de bevolking. Het enige waar men voor moest zorgen was dat de top meer winst kon maken. In Amerika werd onder dit mantra de aandeelhouderswaarde heilig verklaard. Bedrijven zouden slechts moeten streven naar een zo hoog mogelijke waarde van hun aandelen. Via de markt zou dit vanzelf leiden tot meer welvaart voor iedereen.

AKKOORD VAN WASSENAAR

In Nederland was het 'Akkoord van Wassenaar' het onofficiële startpunt van deze trend. In de economische crisis begin jaren tachtig, sprak de vakbeweging met de werkgevers af dat de lonen konden worden gematigd. In ruil daarvoor zou er arbeidsduurverkorting komen, zodat de werkloosheid omlaag zou gaan. Het akkoord was het recept voor economische groei, maar leidde ook tot een steeds lagere arbeidsinkomensquote. Van arbeidsduurverkorting kwam op de langere termijn niet veel terecht, terwijl de loonmatiging erg sterk was. Maar in de decennia van economische groei die volgden, viel de toenemende ongelijkheid die mede het gevolg was van de achterblijvende lonen niet gelijk op. Wanneer het onderwerp toch ter sprake kwam, werd de

toenemende ongelijkheid door liberalen én sociaaldemocraten verdedigd. Vaak werd de filosoof John Rawls aangehaald, die in zijn boek *A Theory of Justice* betoogt dat ongelijkheid eigenlijk geen probleem is. Zijn idee was het volgende. Wanneer we ons een voorstelling zouden maken van de ideale wereld, zonder dat we

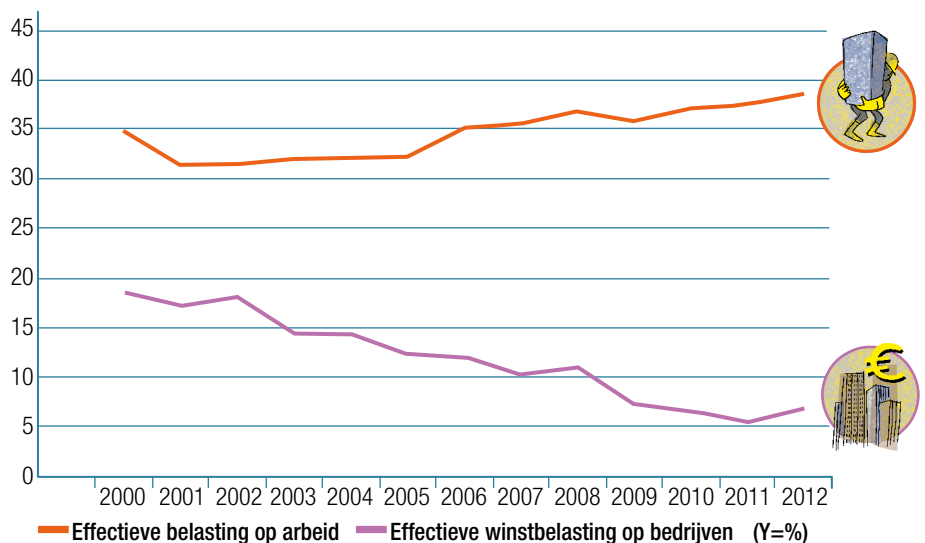
zelf zouden weten welke positie we in die wereld zouden innemen, dan zouden we kiezen voor een wereld waarin diegene die het slechtst af is, in absolute zin het beste bestaan heeft. Ook al zijn er anderen in diezelfde maatschappij die het nog veel beter hebben.

Uiteraard was Rawls populair bij (neo) liberalen, maar juist ook bij sociaaldemocraten als Wouter Bos. Zowel in Nederland als daarbuiten gebruikte men Rawls' werk om economische ongelijkheid goed te praten. Als de hele maatschappij profiteert van het werk van een bankier, dan is het toch prima dat die bankier daar flinke bonussen voor krijgt? Het bleek een mythe die in economisch voorspoedige tijden goed vol te houden was.

PIKETTY

Na de kredietcrisis van 2008 begon dit wereldbeeld te wankelen. Onderzoekers als Atkinson, Salverda en Suez, altijd al kritisch op de groeiende ongelijkheid, kregen een podium. In 2013 verscheen het boek *Kapitaal in de 21ste eeuw*, van de Franse econoom Thomas Piketty. Met een ongekennde verzameling van data en zonder angst om ook politieke uitspraken te doen, zette hij de groeiende ongelijkheid bovenaan

3. EFFECTIEVE BELASTINGDRUK OP CONSUMENTEN, ARBEID EN BEDRIJVEN IN NEDERLAND

De effectieve belastingdruk is het percentage van de inkomsten die bedrijven en werknemers aan belasting afdragen. Door de verlaging van de tarieven van de vennootschapsbelasting heft Nederland nu

minder vennootschapsbelasting dan vijftien jaar geleden, terwijl de bedrijfswinsten gestegen zijn.

Bron: SOMO. Bron data: Eurostat

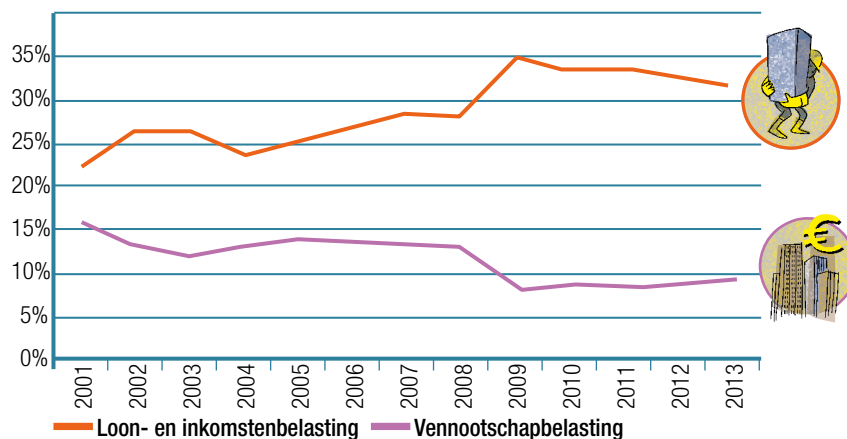
de wereldwijde politieke agenda. Volgens Cook waren er twee redenen voor Piketty's succes. De eerste was zijn relatief eenvoudige argument dat ongelijkheid het gevolg was van steeds verdergaande concentratie van onverdiende welvaart, in de handen van een onproductieve klasse van renteniers. Piketty toonde aan dat de relatieve gelijkheid na de Tweede Wereldoorlog niet het natuurlijke gevolg was van de ontwikkeling van kapitalistische landen. Het was juist de uitzondering op de economische geschiedenis, ontstaan door de uitzonderlijke omstandigheden na de grote oorlogen.

De tweede reden waarom Piketty volgens Cook goed aansloeg, was dat hij een simpele oplossing bood voor de extreme ongelijkheid: een wereldwijde belasting op vermogen. Daarmee zou het elites onmogelijk worden gemaakt om eeuwig te blijven profiteren van hun verzamelde vermogen. Hiermee legde Piketty de vinger op de zere plek voor de politiek. Kapitaal is door politieke keuzes vanaf de jaren tachtig nauwelijks meer aan landen gebonden. Hierdoor kan het Nederland en andere landen tegen elkaar uitspelen. Dat is precies wat Mark Rutte tot in al zijn vezels voelt. Nederland moet mee in de race, ook als die naar de bodem leidt.

Hoe groot deze druk is, blijkt uit de dubbelzinnige houding van liberale en sociaaldemocratische politici over belastingontwijking. Als dominee zegt Nederland dat we belastingontwijking internationaal moeten aanpakken. Maar ons koopmansinstinct, leunend op de marktwaardetheorie, zegt dat we juist meer multinationals, agentschappen en doorvoerindustrieën moeten binnenhalen, door de belasting die Nederland heft op hun activiteiten zo laag mogelijk te houden. Ziehier de 1,6 miljard dividendbelasting (de werkelijke opbrengst van de dividendbelasting in 2017 en 2018, zo bevestigde minister Hoekstra van Financiën) die we buitenlandse aandeelhouders van multinationals cadeau doen. Als we in dit tempo doorgaan, zo berekende de ngo Tax Justice, heft in 2052 geen enkel land meer belasting op winst en dividend van bedrijven. Hiermee holt het kapitaal gemeenschappen uit. Lonen dalen, arbeids-

OPBRENGST UIT DE VENNOOTSCHAPSBELASTING EN LOON- EN INKOMSTENBELASTING

Als percentage van de totale belastinginkomsten van de Nederlandse overheid

Bedrijven financieren een steeds kleiner deel van de inkomsten van de Nederlandse overheid. Werknemers financieren een

steeds groter deel van onze collectieve uitgaven.

Bron: FNV en SOMO

voorwaarden verslechteren en belastingopbrengsten dalen. Volgens SOMO betalen bedrijven effectief nog slechts 7 procent belasting over hun winst, terwijl burgers maar liefst 38 procent van hun inkomsten moeten afstaan (zie figuur 3). Ze dragen steeds minder bij aan de staatsfinanciën, waardoor de collectieve sector wordt ondermijnd (zie fig. 4). Bovendien lopen andere landen honderden miljoenen mis doordat Nederland belastingontwijking faciliteert.

NIEUW VERHAAL OVER WAARDE

Voorlopig zal Piketty's wereldwijde belasting op kapitaal er niet komen. Dat geldt ook voor de alternatieven: harde of zachte kapitaalcontroles, of verregaande zeggenschap van werknemers. Dat komt omdat we onze kijk op waarde niet bevragen. De marktwaardetheorie rechtvaardigt dat Nederland met andere landen concurreert op belastingvoorwaarden om internationaal kapitaal aan te trekken. Pas als we erkennen dat we vooroplopen in een spel waarin iedereen verliest, inclusief wijzelf, ontstaat er politieke ruimte voor een antwoord.

Onlangs kaartte innovatie-econome Mariana Mazzucato het probleem van één dominante waardetheorie nog eens aan: 'Door het gebrek aan debat over waarde in vakgroepen Economie konden business-schools het woord kapen: het concept van aandeelhou-

derswaarde wordt theoretisch amper aangevochten.' Dat geldt zeker ook in Nederland. Het platform *Rethinking Economics* publiceerde onlangs een rapport over de staat van het economie-onderwijs in Nederland. De cijfers waren ontluisterend. Zesentachtig procent van de opleiding wordt besteed aan de theoretische stroming die is voortgekomen uit de ideeën van Clark en later Hayek, Friedman en de Chicago School: de neoklassieke economie. Het rapport waarschuwt voor de gevolgen van deze eenzijdige benadering van economie, waarbij de sociale en politieke aspecten van de markt veelal genegeerd worden. 'De neoklassieke theorie veronderstelt dat geld neutraal is, beschrijft banken doorgaans als pure intermediair en negeert macht', recenseert Follow the Money het onderzoek. 'Theoretische aannames die niets met de werkelijkheid te maken hebben. Een sprookjesachtige werkelijkheid... Pure fictie', aldus het onderzoeksplatform.

Deze neoklassieke, sprookjesachtige werkelijkheid vormt nu grotendeels het wereldbeeld van de toekomstige generatie ambtenaren, leraren, journalisten, politici en beleidsmakers. Daarbinnen lijken ideeën als die van Piketty inderdaad radicaal. Terwijl juist de groeiende ongelijkheid binnen dit economische systeem een bom onder de samenleving legt. Dat voelen wij dan weer in al onze vezels.

MENSEN, MARKTWAARDE EN MOBILITEIT

Tekst: Remco Bouma Foto en bewerking: SP Amsterdam

In het geglobaliseerde kapitalisme is iemands marktwaarde de voornaamste determinant van diens mobiliteit. Expats halen we binnen als menselijk kapitaal; vluchtelingen beantwoorden niet aan de marktvraag. Omdat op een gemeenschap geen prijs te plakken is, registreert het systeem geen waardeverlies bij de afbraak ervan.

Twee boodschappen van onze regering voor buitenlanders:

‘Doe het niet. Kost veel geld. Levensgevaarlijke risico’s en je komt onderaan de lijst.’

‘We zijn volledig toegewijd. (...) We helpen jullie met het vinden van huizen voor jullie gezinnen, scholen voor jullie kinderen, en een baan voor jullie partners. Don’t worry, we will be there all the way.’

Eén van deze uitspraken is gericht aan de medewerkers van het medicijn-agentschap EMA, dat Amsterdam na veel lobbyen binnenhaalde nu het uit Londen vertrekt. De ander is een Twitterbericht van premier Rutte aan ‘vluchtelingen die oversteek overwegen’. Een vraag is het al niet meer te noemen, welke uitspraak voor wie is. We hebben humaniteit en mensenrechten verbonden met de marktwaarde van mensen. Het is zo vanzelfsprekend geworden dat we de logica erachter niet eens meer bevragen.

“Ik kan de hele wereld over reizen voor mijn werk”, zegt Farish Noor, een hoogleraar Internationale Politiek uit Maleisië, in de Groene Amsterdammer. “Net als de expats, de professionals, het ‘human capital’. Ik ben de goede reiziger, omdat ik een dienst kan leveren waar de markt om vraagt. Vluchtelingen beantwoorden niet aan de marktvraag.”

Feitelijk gaan we met mensen weinig anders om dan met kapitaal. Levert het ons wat op, dan willen we het hebben. Of het nu een bedrijf is, een

mens, of een brievenbus van een multinationale onderneming die Nederland gebruikt als route om buitenlandse winsten belastingvrij weg te sluisen. Kost het ons geld, dan willen we het niet.

“De termen menselijk kapitaal en vluchteling zijn keerzijden van dezelfde medaille”, zegt Noor. “Het is de markt die uitmaakt wie kan reizen en wie niet. We hebben ook geen mensen meer. Alleen consumenten en producenten. We zijn factoren [geworden] in marktcalculaties.”

SELECTIEVE IN- EN UITSLUITING

Leven we in een tijd van ongekende mobiliteit of van onvrijwillige opsluiting? Het is allebei waar, zegt Hein de Haas, migratiedeskundige. Het hangt ervan af waar ter wereld je geboren wordt. Beide begrippen hangen samen. Hoe meer mogelijkheden tot mobiliteit, hoe meer onvrijwillige opsluiting ook van hen op wie niemand zit te wachten.

Beweging van mensen, goederen, ideeën en kapitaal zijn historisch altijd verbonden geweest. Deze tijd knipt ze los: wel open grenzen voor kapitaal, goederen en ideeën, maar niet voor mensen. Kapitaal dat wordt gewonnen met mijnbouw in bijvoorbeeld Malawi kan vrij Nederland instromen en via hier naar belastingparadijzen verdwijnen, maar mensen uit Malawi weren we. Een Syriër moet, om asiel te krijgen in de Europese Unie, eerst Europa binnenkomen. Na een miljard investeren in het dichtzetten van onze buitengrens wordt dat steeds onmogelijker. Van alle migratiedoden ter wereld valt driekwart aan de grenzen van de Europese Unie. Daarmee is de buitengrens van de EU met afstand de dodelijkste grens ter wereld, met meer dan 30.000 doden sinds 2001.

Globalisering is geen gelijk verspreid, evenwichtig proces, zegt de Spaanse socioloog Manuel Castells. Eerder

moeten we het begrijpen als een proces van selectieve in- en uitsluiting van bepaalde gebieden, producten en groepen mensen. De spelregels van dit proces mogen opstellen, het kunnen bepalen wat wel en niet legaal is, dat is de definitie van macht. De Poolse socioloog Zygmund Bauman spreekt over ‘menselijk afval’: de groepen die over blijven nadat de selectieve globalisering alles van waarde heeft ingesloten.

In de huidige logica is alles wat goed is voor ons bbp, als totaal misplaatste weergave van onze economie, ook goed voor Nederland. Zo kun je verklaren dat Amsterdam vorig jaar in Londen adverteerde met de tekst: “Als je doorhebt dat het je maandelijks huur is, niet je wekelijkse.” De komst van bedrijven en expats uit Londen vergroot namelijk ons bbp. ‘Wie bedenkt nou zoiets?’, zei toenmalig SP-raadslid Tiers Bakker bij de NOS. ‘Terwijl Amsterdammers die in onze stad hun wortels hebben de stad uit moeten omdat de huizen onbetaalbaar worden, prijst Amsterdam Marketing de stad aan omdat de huren er goedkoper zijn dan in Londen.’

Volgens dezelfde logica verdienen expats (gedefinieerd met een jaarinkomen boven de 37.000 euro), 30 procent van hun salaris belastingvrij. Andere arbeidsmigranten betalen sociale premies in het land van herkomst, en zijn daarmee al snel goedkoper dan Nederlandse werknemers voor dezelfde functie.

Het is de gedachte achter een Europese interne markt, vanuit de veronderstelling dat die efficiënter werkt als vraag en aanbod samenkomen binnen een grotere zone. Maar mobiliteit van mensen werkt niet als die van kapitaal. Op een open markt kan kapitaal elk moment de plek zoeken waar het het meest rendeert. Pas dezelfde logica toe op mensen en er ontstaat verdringing, uitbuiting,

schijnconstructies, druk op de lonen en afbraak van gemeenschappen. Elke structuur wordt tijdelijk, zolang het rendoert. Je ziet het zelfs in hoe we onze omgeving inrichten: steeds meer kantoren hebben het interieur van een vertrekhal. Maar omdat op een gemeenschap geen prijs te plakken is, registreert het systeem geen waardeverlies bij de afbraak ervan.

DRAAGVLAK IN DE VERZORGINGSSTAAT

Het is paradoxaal dat natiestaten mensenstromen steeds meer controleren, zegt Bauman, omdat ze verder steeds meer bevoegdheden uit handen geven. Zeggenschap is afgestaan aan supranationale, weinig democratische organen als de Europese Unie en de Wereldhandelsorganisatie. Binnen de landsgrenzen zijn collectieve structuren in de zorg, de huisvesting en het openbaar vervoer ontmanteld en geprivatiseerd. De inkomenszekerheid van de beroepsbevolking is sinds 1980 met 34 procent gedaald, berekende de Utrechtse hoogleraar Cok Vrooman. Elke dag gaan 119 corporatiewoningen de markt op. De koopkracht van de armste veertig procent van Nederland is lager dan in 1977.

Op die manier breekt de overheid zelf de zekerheid onder mensen weg. Dat vermindert het draagvlak voor migratie, concluderen onderzoekers van de Universiteit Groningen. De ander wordt sneller als bedreiging gezien wanneer eigen zekerheden wankelen en mensen concurreren binnen schaarste.

Ook het discours van de overheid beïnvloedt het draagvlak, volgens dezelfde studie. Een overheid die streeft 'naar de nul', in de woorden van Rutte, zet vluchtelingen neer als een probleem dat opgelost moet worden, niet als een realiteit die er altijd zal zijn en waarop we zelf, door ons buitenlands beleid, mede invloed hebben. Ook vermindert zo'n discours de speelruimte van sociale bewegingen die de status quo rond vluchtelingen bevragen via directe actie, zegt criminoloog Sharon Riekerink.

Eind 2011 besloot het Centraal Orgaan opvang Asielzoekers (COA) locaties te sluiten, omdat 'het aantal

Foto boven: 'Wanneer je doorhebt dat het het je maandelijkse huur is, niet je wekelijkse.' Met deze tekst adverteerde Amsterdam Marketing in Londen, om expats en bedrijven binnen te halen die vertrekken vanwege de Brexit.

Foto onder: 'Wanneer je doorhebt dat lokale bewoners de stad uit moeten vanwege jou.' Deze reclame, op Amsterdamse reclameborden, was de ludieke reactie van de SP op bovenstaande advertentie.

het opvangen van vluchtelingen. Het probleem zit vaak in de uitvoering. Het voelt wrang als je omgeving ingrijpend verandert, en anderen er een goede naam of financieel voordeel mee opstrijken.

Ook moeten we af van het idee van competitie om schaarse voorzieningen. Wat als elke vorm van steun voor een vluchteling of statushouder ook altijd beschikbaar zou zijn voor, of altijd ten goede zou komen aan de al aanwezige bevolking?

In 2015 werd de Rotterdamse achterstandswijk Beverwaard landelijk nieuws vanwege protesten tegen een gepland asielzoekerscentrum. Op inloopavonden, opgezet door de SP Rotterdam, bleek dat bewoners de opvang vooral als de zoveelste middelvinger van de politiek in hun richting ervoeren. De SP steunde de komst van het asielzoekerscentrum, maar diende ook moties in voor de aanpak van armoede, schulden, onveiligheid en achterstallig onderhoud. Ook kreeg de SP een motie aangenomen om de opvang zo veel mogelijk bij lokale ondernemers te laten inkopen.

Dik twee jaar later is er ruim een miljoen euro in de wijk geïnvesteerd. De opvang, die er ook kwam, draait zonder problemen. 'We zijn opgehitst', zegt een bewoner in de Volkskrant. 'We hebben ons gek laten maken.'

Alles begint met een andere kijk op de waarde van mensen dan die van de huidige marktlogica. Een kijk die iemands menselijke waarde weer centraal stelt, niet alleen iemands marktwaarde.

asielzoekers in de opvang daalt en de verwachting is dat de daling door blijft zetten.' De oorlog in Syrië was net volop losgebarsten. Toen de vluchtelingen uit die oorlog in Europa asiel aanvraagden, leek Nederland totaal onvoorbereid. Het past in de benadering van het COA als een onrendabel staatsorgaan dat zo klein mogelijk gehouden moet worden, in plaats van een invulling van internationale verdragen en solidariteit vanuit een van de rijkste landen ter wereld.

In 2015 kwam Klaas Dijkhoff, toenmalig staatssecretaris van Justitie, aan in het Drentse dorpje Oranje. Net voor een bus van nog eens 700 asielzoekers arriveerde, bovenop de 700 asielzoekers die al zouden komen. De bewoners waren woest. Hun was niets gevraagd, zelfs niets meegedeeld. Oranje telt 140 inwoners. 'Het gaat niet om de vluchtelingen,' zei een van hen. 'Het gaat erom dat de politiek haar belofte niet houdt.'

In die zin werkt de opvang van asielzoekers weinig anders dan het plaatsen van windmolens: mensen snappen het belang ervan echt wel, maar de lusten en de lasten moeten eerlijk verdeeld worden. Zeventig procent van de Nederlanders is vóór

BELASTINGONTWIJKING VERGROOT KLOOF TUSSEN ARM EN RIJK

Tekst: Esmé Berkhout Foto: flickr^{CC}

Nederland staat bekend als belastingparadijs voor grote internationale bedrijven. Decennialang is het multinationals op vele manieren mogelijk gemaakt om belasting te ontwijken. Ons land ging zo de concurrentie aan met andere landen, die maakte dat zowel hier als elders de belastingdruk is verschoven van grote bedrijven en rijke individuen naar mensen met een laag of gemiddeld inkomen.

Er is de laatste jaren veel ophef geweest over belastingontwijking en over de rol van belastingparadijzen als Nederland. Zowel rijke als arme landen verliezen jaarlijks miljarden aan inkomsten en dit is niet te verteren voor burgers die het contrast zien tussen extreme rijkdom van een kleine elite en hun eigen gebrek aan toegang tot gezondheidszorg of kwalitatief goed onderwijs. Terwijl wereldwijd armoede de afgelopen 25 jaar gelukkig enorm is gedaald, is extreme ongelijkheid toegenomen. En deze extreme ongelijkheid belemmert de verdere terugdringing van extreme armoede. Volgens de meest recente cijfers hadden vorig jaar 42 mensen evenveel vermogen als de armste helft van de wereld. Armoede is een gevolg van de ongelijke verdeling van macht en invloed. Grote bedrijven en extreem rijken gebruiken hun invloed om de regels naar hun hand te zetten. Extreme ongelijkheid draagt ook bij aan sociale problemen en instabiliteit in landen. Eerlijke belastingen spelen een cruciale rol bij het terugdringen van ongelijkheid.

INFORMATIE EN MACHTSONGELIJKHEID

Doordat via klokkenluiders en journalisten naar buiten is gekomen hoe grote bedrijven en rijke individuen belasting ontwijken of ontduiken door gebruik te maken van landen als Luxemburg, Panama, Bermuda en Nederland konden overheden de noodzaak voor maatregelen niet verder ontkennen. De rol

van Nederland als belastingparadijs is zowel vanuit het maatschappelijk middenveld als door wetenschappers regelmatig onderzocht en beschreven. En door gebruik te maken van de Wet Openbaarheid Bestuur is daarbij duidelijker geworden waardoor Nederland een belastingparadijs is, vooral voor internationale bedrijven: werkgeversclubs en belastingadvieskantoren hebben enorm veel invloed op de politiek. Geredeneerd vanuit hun belangen (of die van hun cliënten) is het verhaal dat Nederland, door belastingconcurrentie aan te gaan met andere landen, investeringen en werkgelegenheid aan zal trekken. Dit is door verschillende kabinetten met gebrekkige (cijfermatige) onderbouwing als waarheid aangenomen en leidt tot op de dag van vandaag tot problematische belastingregels.

Zo behoudt Nederland de innovatiebox, terwijl uit evaluaties is gebleken dat er veel betere manieren zijn om innovatie te stimuleren. De innovatiebox kost Nederland jaarlijks honderden miljoenen en is er vooral omdat steeds meer andere landen ook iets dergelijks bieden aan grote bedrijven.

Ook wil dit kabinet nog niet de zaag zetten in schadelijke belastingafspraken met bedrijven: bepaalde 'rulings' waarmee bedrijven belasting kunnen ontwijken. Sommige Nederlandse belastingafspraken met bedrijven bieden meer ruimte voor misbruik dan in veel andere landen mogelijk is. Dit komt ook door het gebrek aan transparantie. Waar België bijvoorbeeld alle belastingafspraken geanonimiseerd openbaar maakt, is Nederland nog steeds niet bereid verder te gaan dan het delen van inhoud met andere landen.

Niet alleen vanuit de overheid zou er meer informatie publiek beschikbaar gemaakt moeten worden; van bedrijven zou dit ook geëist moeten worden. Zo hoeven bedrijven nog steeds hun gegevens niet openbaar te maken over activiteiten en belastingafdracht per land en wereldwijd. Hierdoor blijft het gissen waarom enorm veel winst genoteerd staat in belastingparadijzen en zijn burgers te weinig in staat overheden en grote bedrijven ter verantwoording te roepen. Positief is dat Nederland een van de landen is die vinden dat er een

De Amsterdamse Zuidas staat met duizenden brievenbusfirma's symbool voor Nederland belastingparadijs.

Europese afspraak moet komen voor deze publieke transparantie.

INTERNATIONALE SAMENWERKING TEGEN EXTREME ONGELIJKHEID IN PLAATS VAN CONCURRENTIE

In plaats van de concurrentie met andere landen nog verder aan te gaan zou Nederland juist maatregelen moeten steunen om die tegen te gaan. Het huidige kabinet erkent dat er een risico is op een 'race naar de bodem' door de concurrentie tussen landen. Het risico is dat bedrijven steeds minder belasting over hun winsten hoeven te betalen en dat zo de belastingdruk verder verschuift naar mensen met een laag of gemiddeld inkomen.

Volgens cijfers van het KPMG uit 2018 lag in 1990 het gemiddelde winstbelastingtarief in rijke OESO-landen op ongeveer 40 procent en was dit in 2000 gedaald naar 32 en in 2017 naar 24,7 procent. De Financial Times berichtte recent dat het belastingtarief dat multinationals effectief betalen (na gebruikmaking van verschillende belastingkortingen of ontwijkingsconstructies) is gedaald van 35 procent in de jaren negentig naar 20 procent of minder in 2016.

Het huidige kabinet heeft een aantal positieve voornemers om belasting-

ontwijking naar (andere) belastingparadijzen tegen te gaan, maar veel plannen moeten nog concreet uitgewerkt worden. Tegelijkertijd is dit kabinet van plan de dividendbelasting af te schaffen, waardoor – volgens analyse van het ministerie van Financiën – Nederland het risico loopt vaker gebruikt te worden in internationale belastingontwijkingsconstructies van grote bedrijven. Bovendien kost het Nederland 1,4 miljard euro [zelfs 1,6 miljard volgens de nieuwste cijfers van het ministerie van Finan-

Werkgeversorganisaties en belastingadvieskantoren hebben enorm veel invloed op de politiek

ciën, red.], zonder bewijs of zelfs maar overtuigende theorie dat dit gecompenseerd zal worden door toenemende investeringen en werkgelegenheid in Nederland. Wederom volgen deze plannen op een effectieve lobby vanuit grote bedrijven voor deze afschaffing. In een recent interview in NRC Handelsblad gaf staatssecretaris Snel aan dat "je moet geloven in de maatregel of niet". De komende tijd zullen verschillende organisaties, waaronder de maatschappelijke organisaties die verenigd zijn in Tax Justice Nederland, actie voeren om de dividendbelasting te behouden.

Het verbeteren van nationale en internationale belastingssystemen is van groot belang, vooral ook voor ontwikkelingslanden. Volgens IMF halen lage- en midden inkomenslanden gemiddeld zo'n 16 procent van hun inkomsten uit de winstbelasting. Ze hebben vaak ook een hoger belastingtarief, vergeleken met rijkere landen. Terwijl deze landen de inkomsten uit de winstbelasting niet kunnen missen, is het voor veel bedrijven dus heel aantrekkelijk om te kijken of een deel van de winst gerapporteerd kan worden in landen waar het belastingtarief aanzienlijk lager is; en belasting te ontwijken in ontwikkelingslanden. En te vaak bieden ook ontwikkelingslanden belastingvoordelen aan bedrijven zonder dat daar een goede onderbouwing voor is. Te vaak is daarover te

weinig transparantie richting bijvoorbeeld parlementen en publiek. Positief is wel dat er steeds meer overeenstemming is tussen overheden, ngo's en ook bedrijven dat dit anders moet. Zo zijn Britse ngo's, waaronder Oxfam, en vertegenwoordigers van 190.000 Britse bedrijven recent tot een gezamenlijke aanbeveling gekomen ten aanzien van belastingvoordelen in ontwikkelingslanden: deze zouden alleen verstrekt moeten worden na een transparante procedure en op basis van een 'evidence-

based' (op feiten gebaseerde, –red.) beoordeling van de te verwachten economische en sociale gevolgen.

Het risico op belastingontwijking uit ontwikkelingslanden en de gevolgen van concurrentie tussen landen met verschillende belastingvoordelen maakt internationale samenwerking tegen de race naar de bodem zeer noodzakelijk. Landen zouden meer overeenstemming moeten bereiken over waar de winst belast zou mogen worden – ook meer in het belang van ontwikkelingslanden, waar vaak niet de hoofdkantoren zitten van bedrijven die er actief zijn. En er zou meer samengewerkt moeten worden op regionaal en mondiaal niveau om te komen tot minimale effectieve tarieven voor winstbelasting. Hiervoor is het nodig dat er een grondig debat wordt gevoerd over de wenselijkheid van belastingconcurrentie tussen landen. En dan niet alleen met betrekking tot winstbelasting voor bedrijven, maar ook wat betreft het belasten van vermogens van extreem rijken. Ook voor de extreem rijken laten landen namelijk nog steeds te veel mogelijkheden open vermogens onbelast in belastingparadijzen te parkeren.

Esmé Berkhout is belastingdeskundige bij Oxfam Novib en zet zich als beleidsadviseur in voor eerlijke belastingen wereldwijd.

OP NAAR EEN KLASSENLOZE MAATSCHAPPIJ

Tekst: Sara Murawski Foto: flickr^{cc}

In 2018 is het tweehonderd jaar geleden dat Karl Marx geboren werd. Naast filosoof, historicus, journalist, econoom en socioloog was hij een politiek denker die als geen ander begreep wat macht betekent. Marx' verdienste is dat hij zijn leven gewijd heeft aan het inzichtelijk maken van de machtsstructuren die eigen zijn aan het kapitalisme.

De kapitalistische samenleving anno vandaag ziet er anders uit dan in Marx' tijd: technologische innovatie, de financiële globalisering, internet en digitalisering, flexcontracten en *crowdworking*, het zijn allemaal ontwikkelingen die na zijn tijd en analyses intraden. Toch zijn de ideeën van Marx nog altijd springlevend en zeer bruikbaar om de herkomst en maatschappelijke gevolgen van deze ontwikkelingen te begrijpen vanuit een actuele kapitalisme-kritiek. Marx' analyse voert ons terug naar het begin

van het kapitalisme; een geschiedenis die we tot op de dag van vandaag bevestigd zien in de kapitalistische machtsverhoudingen, en die we moeten doorgronden om vanuit het hier en nu een alternatieve maatschappijvisie te kunnen ontwikkelen.

Ondanks de diverse gedaantes waarin het kapitalisme zich voordoet (door de tijd heen, maar ook in verschillende landen en culturen), zijn er een aantal begrippen en mechanismen te ontwaren die in elke variant van het kapitalisme voorkomen. Althans, tot op heden. Zo is kapitaal – niet verbazingwekkend – een essentieel begrip in de marxistische analyse. Kapitaal stelt een maatschappelijke dynamiek en machtsverhouding voor, die als doel heeft om meerwaarde te scheppen ten koste van de factor arbeid en daarmee ongelijke klassenverhoudingen in stand te houden. De klassenstrijd is het resultaat van de belangentegenstelling tussen arbeid en kapitaal. De kapitalistische klasse, in bezit van de productiemiddelen, buit de arbeidersklasse uit door

loonarbeiders te onderwerpen aan de continue groei van het kapitaal.

HET GEHEIM

De ontstaansgeschiedenis van de kapitalistische productiewijze heeft haar oorsprong in wat Marx de 'oorspronkelijke accumulatie' noemt: de onteigening van de productiemiddelen van de arbeiders door de kapitalisten. Dit begrip wordt pas aan het einde van het vuistdikke *Het Kapitaal Band I* geïntroduceerd. Dat is geen toeval. Marx begint zijn magistrale analyse van het kapitalisme vanuit het hier en nu (het hier en nu van Marx, welteverstaan) en de 'waar'. De waar verwijst in eerste instantie naar de producten van de arbeid, zoals consumptiegoederen. De crux van de structuur van *Het Kapitaal* zit 'm in het feit dat de massaproductie die Marx bij het startpunt van zijn analyse beschrijft, in feite het eindpunt is van de kapitalistische productiewijze. Dit is typisch Marx, want hij toont zich hiermee meester van de dialectiek: door vanuit de enkele waar (een simpel consumptiegoed) de

structuur van het kapitalisme te ontvouwen, onthult hij dat er achter de schijnbare vanzelfsprekendheid van consumptiegoederen een wereld van macht, geweld en klassenverhoudingen schuilgaat, die haar wortels heeft in de oorspronkelijke accumulatie.

Marx spreekt dan ook van het 'geheim' van de oorspronkelijke accumulatie, omdat het kapitalisme zijn eigen ontstaansgeschiedenis versluiert. En met reden, want 'de geschiedenis van deze onteigening [van de productiemiddelen, zoals grond, – Sara Murawski] is in de annalen van de mensheid geschreven met bloed en vuur' (p. 673). Het kapitalisme is tot stand gekomen onder zeer gewelddadige omstandigheden, waarbij twee klassen tegenover elkaar kwamen te staan: de bezitters van geld, productie- en levensmiddelen, oftewel kapitalisten, en het proletariaat c.q. de arbeidersklasse, die niets anders restte dan haar enig overgebleven bezit te verkopen: de arbeid. De oorspronkelijke accumulatie creëert de omstandigheden waarin een steeds kleiner wordende hoeveelheid kapitalisten een gigantische hoeveelheid loonarbeiders op dagelijkse basis kan uitbuiten, en waarbij de ongelijkheid tussen beide klassen stelselmatig kan toenemen doordat de kapitalist de voorwaarden van de arbeid bepaalt en haar macht beknot.

NATUURWETTEN

De staat speelt in de context van de oorspronkelijke accumulatie en het consolideren van de kapitalistische machtsstructuren een cruciale rol: volgens Marx heeft de opkomende bourgeoisie het geweld van de staat nodig om het arbeidsloon te 'reguleren' en de arbeidsvoorwaarden te bepalen, opdat de winst van de kapitalist steeds kan worden vergroot. Marx schrijft dat de arbeidersklasse 'door opvoeding, traditie en gewoonte de eisen van die productiewijze [de kapitalistische productiewijze, – Sara Murawski] erkent als vanzelfsprekende natuurwetten' (p. 692). De staat, kortom, wordt binnen het kapitalisme dat Marx beschrijft gebruikt om de

machtsrelatie tussen de kapitalistische en de arbeidersklasse te bestendigen, en om het klassenbewustzijn van de arbeidersklasse structureel te onderdrukken. Het verzet tegen de kapitalistische productiewijze wordt daardoor ondermijnd.

De kapitalistische productiewijze, de loonarbeid, het staatsmonopolie op geweld, de rol die geld speelt in onze samenleving: het zijn alle geenszins vanzelfsprekendheden of natuurwetten, maar het resultaat van een specifiek historisch proces. Als de kapitalistische maatschappij afhankelijk is van de fundamentele ongelijkheid tussen de heersende klasse en de arbeidersklasse, hoe zou een post-kapitalistische of klassenloze maatschappij er dan uit kunnen zien?

VRIJ

Marx heeft zich slechts zeer spaarzaam uitgelaten over het resultaat van de opheffing van kapitalistische machtsverhoudingen. Hij verwijst er onder meer naar in termen van de communistische maatschappij, de coöperatie of de associatie. In het Communistisch Manifest doet Marx een poging om laten zien wat er nodig is om de kapitalistische verhoudingen in de maatschappij op hun kop te zetten. Volgens Marx is er politieke macht nodig om de bestaande klassenverhoudingen op te heffen, waarbij het proletariaat de macht van de heersende klasse breekt: 'Wanneer het proletariaat in de strijd tegen de bourgeoisie zich noodzakelijk tot klasse verenigt, door een omwenteling zich tot de heersende klasse maakt en als heersende klasse met geweld de oude productieverhoudingen opheft, dan heft het met deze productieverhoudingen de bestaansvoorwaarden van de klassentegenstelling, de klassen in het algemeen en daarmee zijn eigen heerschappij als klasse op.' De klassenloze maatschappij typeert Marx als een 'associatie', waarbij 'de vrije ontwikkeling van ieder de voorwaarde voor de vrije ontwikkeling van allen is'.

Natuurlijk kunnen we alle kanten op met een dergelijke omschrijving, en het gebrek aan concrete maatschappijvoorstellingen wordt Marx niet zelden verweten. Dat is echter onterecht, want Marx kon natuurlijk geen

blauwdruk geven van de klassenloze maatschappij. Hij kon slechts een schets geven van de post-kapitalistische samenleving op basis van een grondige analyse van het kapitalisme en de mechanismen die tegengestelde klassenbelangen in stand houden. Het hele punt van dialectiek is dat een nieuw systeem, een nieuwe maatschappij, zich ontvouwt vanuit het oude, en deze nieuwe werkelijkheid krijgt pas vorm op het moment dat de bestaande machtsverhoudingen gebroken worden. Het resultaat van een dergelijk complex maatschappelijk proces laat zich geenszins voorspellen. In die zin is het nastreven van de klassenloze maatschappij dus niet alleen een theoretisch ideaal, maar vooral een kwestie van doen en proberen, van vallen en opstaan.

De revolutionaire arbeidersstaat of associatie krijgt in dit proces volgens Marx een geheel andere rol dan de kapitalistische staat: deze waarborgt niet het belang van de heersende klasse, maar het collectieve belang, bijvoorbeeld door nutsvoorzieningen in staatshanden te brengen en de kredietschepping onder controle van de staat te brengen.

En daarmee komen toch een aantal ingrediënten naar voren die ingezet kunnen worden in de strijd tegen het kapitalisme en de klassenmaatschappij: arbeiders hebben de productiemiddelen in handen en organiseren zichzelf, de staat beschermt het collectieve in plaats van het particuliere belang, en voor de primitieve accumulatie en de gevolgen daarvan (of het nu gaat om landroof of om de uitbuiting van loonarbeiders wereldwijd) is geen plek meer in de maatschappij. Onder zulke omstandigheden kan het kapitaal niet overleven, en komt de klassenloze samenleving in zicht.

Sara Murawski is fractiemedewerker voor de SP in het Europees Parlement. In september verschijnt een themanummer van *Spanning* dat geheel gewijd is aan het leven en werk van Karl Marx in het kader van zijn 200ste geboortejaar.

WOLFGANG STREECK: 'DEMOCRATIE EN KAPITALISME ZIJN CONTINU IN CONFLICT'

Tekst: Eduard van Scheltinga Foto: Jürgen Bauer / HH

De socioloog Wolfgang Streeck is een van de scherpste kapitalisme-critici van deze tijd. Hij onderzoekt al jaren de ontwikkelingen van samenlevingen. 'We hebben een prachtige wereld gecreëerd, voor kapitaal.'

› **U beweert dat er een fundamentele tegenstelling tussen democratie en kapitalisme bestaat. Hoe verklaart u dat?**

'Kapitalisme is in de kern een ongelijke orde. Het produceert verschillen in inkomen en status. Terwijl democratie, waarbij iedereen één stem heeft, in essentie een ingebouwde egalitaire kracht in de samenleving is. Daarom zijn democratie en kapitalisme continu in conflict. In de negentiende eeuw en in de eerste helft van de twintigste eeuw was de werkende klasse altijd bang voor een *putsch* van het kapitaal en de oude feodale klasse. Ze zouden het egalitaire gevaar van democratie willen stoppen. Aan de andere kant spanden kapitalisten in de meeste landen ook daadwerkelijk samen met het leger en de staatsbureaucratie om de ambities van de werkende klasse te overwinnen.'

› **Hoe konden democratie en kapitalisme in de rijke westerse landen na de Tweede Wereldoorlog dan toch samengaan?**

'Op dat moment waren de traditionele bovenklassen – kapitalisten en de feodale klasse in landen als Frankrijk, Italië en Duitsland – hun macht en prestige in de politiek grotendeels kwijt. Duitsland was bijvoorbeeld doormidden geknipt, waarbij de oosterse aristocratie eerst door de nazi's en daarna door de Russen en de communisten was weggevaagd. In zowel de verslagen als de zegevierende landen was de werkende klasse relatief sterk, omdat de heersende klassen door de oorlog in diskrediet waren geraakt.

De westerse democratieën werden vervolgens allemaal opgebouwd volgens hetzelfde sjabloon. Ze hadden sterke centrumlinkse en centrumrechtse partijen, een politiek systeem dat openstond voor beïnvloeding door sterke vakbonden, een systeem van min of meer gecentraliseerde collectieve onderhandeling, een vakbond als tweede representant van de werkende klasse in aanvulling op sociaaldemocratische of communistische partijen, een actieve staat die volledige werkgelegenheid nastreeft en een groeiende welvaartsstaat die steeds meer sociale zekerheid voor de meeste mensen bracht. Dit gebeurde allemaal in een rap groeiende economie, doordat de samenlevingen na de Tweede Wereldoorlog weer moesten worden opgebouwd.

Dit kwam allemaal samen, waardoor de sociaaldemocratie en georganiseerde arbeid strikte controle over kapitaal kregen en het in een melkkoe voor de samenleving veranderde. In de jaren zeventig viel dat echter uit elkaar.'

› **Wat gebeurde er in de jaren zeventig waardoor het kapitaal zich aan regulering kon ontworstelen?**

'Dat kwam deels doordat de groeiomgankelijkheden van deze economieën waren uitgeput, maar belangrijker was dat de regulering niet langer door kapitaal werd getolereerd. Het kapitaal ontworstelde zich aan de democratische invloed door te internationaliseren. De zeventiger jaren waren een periode waarin na hard nadenken het antwoord van kapitaal was om de natiestaat achter zich te laten. Kapitaal bewoog naar een globale economie waarin geen sociaaldemocratie en vakbonden waren om het aan banden te leggen. Een prachtige wereld, voor kapitaal.

Alle grote historische gebeurtenissen hebben meerdere oorzaken, nooit slechts een. Maar doorslaggevend was

dat de oliestaten in de jaren zeventig meer geld voor hun grondstoffen opeisten, waardoor olie veel duurder werd. Historisch gezien heeft kapitalisme een onderworpen periferie nodig om aan goedkope grondstoffen te komen en markten uit te breiden. Die constructie viel in de jaren zeventig uit elkaar. De strijd over de welvaartsverdeling binnen westerse landen werd daarmee lastiger. De winst voor kapitalisten kwam namelijk onder druk te staan. De *profit squeeze* werd dat genoemd. Door fabrieken naar landen met lage lonen te verplaatsen kon de winstgevendheid vergroot worden, ten koste van de binnenlandse werkende klasse.'

› **Kunnen we kapitaal opnieuw aan banden leggen?**

'Dat is de grote vraag van onze tijd. En ik denk dat vooralsnog niemand daar echt een goed antwoord op heeft. Volgens mij raken we wereldwijd de controle kwijt over ons economisch systeem. Economieën beginnen totaal losgezongen te raken van democratische structuren. Democratie internationaliseerde niet zoals kapitaal dat deed, want democratische structuren kunnen alleen op kleinere plaatsen bestaan. Het is onmogelijk om een parlementaire democratie op te tuigen voor de wereld als geheel. Er zijn wel pogingen van regeringen om de economie onder controle te krijgen, zoals de G20-bijeenkomsten, de Wereldhandelsorganisatie, het IMF en de Europese Unie. Maar dat zijn allemaal geen democratische instituties.

De fundamentele vraag is wat de juiste organisatievorm is voor een internationaal politiek systeem in een geglobaliseerde economie. In kleine nationale economieën die openstaan voor de wereldmarkt verliezen overheden de controle over inkomens- en regionale ongelijkheid. Dit zijn belangrijke parameters voor sociale samenhang. Aan de andere kant geldt dat hoe

Wolfgang Streeck is socioloog en directeur emeritus van het Max Planck Instituut für Gesellschaftsforschung. Hij schreef onder andere *Gekochte Tijd* en *How Will Capitalism End?*

twee andere centra op, Duitsland en Japan, die hun eigen rijk opzetten. Daarbij raakten ze de periferie van de oude en de nieuwe hegemoon, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten. Dat mondde uit in de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog.

Na 1945 waren de imperiale ambities van Japan en Duitsland gebroken. De Sovjet-Unie wendde zich van de wereldmarkt af en de Verenigde Staten heersten over de wereld.

Maar sinds ze de oorlog in Vietnam verloren, brokkelt de Amerikaanse hegemonie af. Vanaf de Vietnamoorlog winnen ze geen enkele oorlog meer. Je ziet China zich nu positioneren als een potentiële nieuwe hegemoon. De Chinese investeringen in Afrika en het nieuwe zijderouteproject – een spoorverbinding tussen China en West-Europa – zijn een poging tot expansie op dezelfde wijze als elke kapitalistische grootmacht dat moet doen. Naarmate China meer naar buiten treedt, raakt het de Amerikaanse invloedssfeer. Dan heb je nog Rusland, een onwillige periferiestaat. Economisch is het een zwak land, maar militair is het sterk. Dit enorme land grenst zowel aan China als aan Europa, wat nog steeds een Amerikaans verlengstuk is.

Dit zijn volgens mij extreem explosieve ontwikkelingen die erg relevant zijn voor de ontwikkeling van kapitalisme. Zoals ik zei heeft kapitalisme altijd alleen gefunctioneerd als het slechts één besturend centrum had. Die situatie zie ik voorlopig niet terugkeren. De wereld zal bestaan uit twee of drie rivaliserende machten, waarbij de Europeanen niet in staat zijn, als dat überhaupt al wenselijk is, om een vierde macht te vormen.'

› **In uw laatste boek schrijft u over het einde van het kapitalisme. Hoe komt het kapitalisme ten einde?**

groter de politieke entiteit is, hoe groter de kans is dat deze uit elkaar valt of onbestuurbaar wordt. De drie grootste politieke entiteiten in de wereld – de Verenigde Staten, China en Rusland – kampen met dit probleem. China en Rusland worden steeds autoritairder om het land bij elkaar te houden. In de Verenigde Staten is een chaot president, terwijl het land uit elkaar lijkt te vallen. We zien met de Europese Unie ook dat het bouwen van een nieuwe politieke entiteit van het formaat van de VS compleet mislukt. Met het vertrek van het Verenigd Koninkrijk stapte de op een na grootste economie uit de EU. De andere lidstaten zijn enorm verdeeld in economische belangen en in de wijze waarop hun politieke economie werkt. Binnen de Europese Monetaire Unie vormen Duitsland, Nederland en Oostenrijk een groep en de mediterrane landen de andere groep. Deze tweedeling komt door groeiende economische ongelijkheden tussen de landen. Daardoor zijn wij hartstikke rijk, terwijl de Italianen door het putje gaan.

Het is een enorme politieke wanorde die we nu in de wereld zien.'

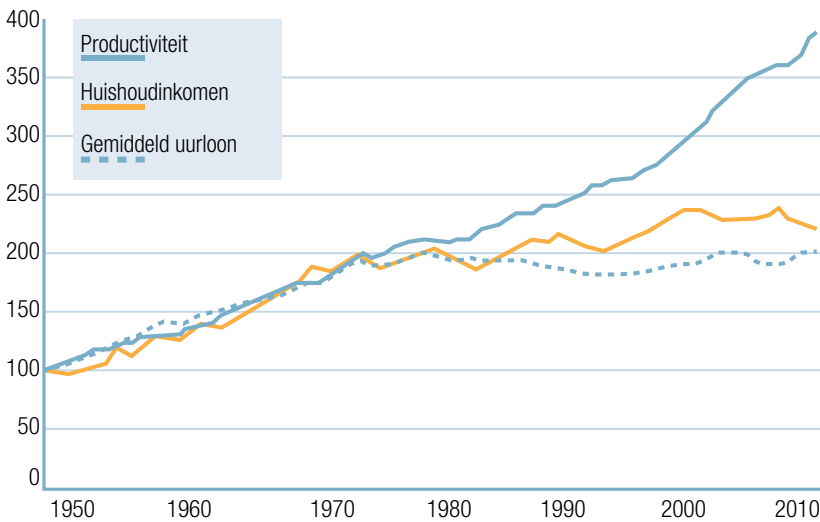
› **Waarom is het moeilijk om kapitaal aan banden te leggen?**

'Historisch gezien is kapitalisme nooit alleen een economie, het is altijd een

politieke economie. Kapitalisme heeft als bedding een staat en een internationaal statensysteem nodig. Staten stellen de buitengebieden veilig om aan grondstoffen te komen en ze breiden markten uit. Het kapitalisme begon in het huidige Noord-Italië, met Genua als centrum. Genua had een sterke marine in heel het Middellandse Zeegebied om ervoor te zorgen dat het voor koopmannen veilig was om handel te drijven. Daarna verschoof het kapitalistisch centrum naar Amsterdam, eveneens een sterke zeemacht. Daarmee werd Nederland het centrum van welvaart in de wereld, tot het de oorlog met de Britten verloor en het centrum naar Londen verschoof. Dat bleef voor het grootste deel van de 19e eeuw het kapitalistisch centrum, totdat de Britten tijdens de Eerste Wereldoorlog niet meer in staat waren om hun rijk bij elkaar te houden. Langzaam verschoof het centrum naar New York en werden de Verenigde Staten de vaandeldrager van het kapitalisme. In deze vier stadia in het kapitalisme is het telkens een maritieme macht, en slechts één macht, die de kapitalistische wereld domineert: de hegemoon.

In de eerste helft van de twintigste eeuw waren de Britten niet meer in staat om de kapitalistische wereld te leiden, maar de VS weigerde de leidende positie over te nemen. In deze overgang was er geen duidelijk kapitalistisch centrum en kwamen

PRODUCTIVITEIT EN INKOMEN IN DE VS

Bron: Thomas Kochan (2013) in: International Labour Relations Review

‘Politieke verandering gaat niet op de bolsjewistische manier. Oftewel Lenin die met een nieuw regime in zijn achterzak het oude regime omverwerpt. Het is goed mogelijk dat het einde van het kapitalisme veel meer lijkt op de ondergang van het West-Romeinse Rijk. Het komt dan ten einde door de vernietiging van de sociale orde die aan kapitalisme ten grondslag ligt, zonder dat daar direct een nieuwe sociale orde voor in de plaats kan komen. Het scenario dat ik schetste van de hegemonie van China, VS en (in mindere mate) Rusland, lijkt erg op de periode na 480 toen er geen West-Romeinse keizer meer was. We hadden toen een periode van zo’n 500 jaar waarin het totaal onduidelijk was hoe Europa georganiseerd zou worden. In de historische ontwikkeling zijn we op feodalisme uitgekomen. Maar er was geen feodalistische partij in 480 die de macht greep en verkondigde dat imperialisme voorbij was en dat we voortaan in het feodalisme zouden leven.’

› Hoe ziet u het effect van individualisering op de samenleving?

‘In onze samenlevingen zien we nu dat onversneden liberalisme geen werkbare formule voor een samenleving is. Individuele bevrijding creëert geen sociale orde. Er is meer nodig in een samenleving. Mensen wordt nu niets geboden waar ze hun leven omheen kunnen organiseren. Met als gevolg allerlei fundamentalistische

uitspattingen. We hebben een collectief gedeelde visie van een rechtvaardige samenleving nodig. In een wereld met alleen individuen hebben demagogen ruim baan. Je ziet dan ook dat een erg liberaal land als de VS extreem vatbaar is voor zulke mensen, van Trump tot evangelische predikers die volle zalen trekken. Elke idioot kan opeens een beweging bouwen. Ze duren telkens niet lang, maar kunnen heel destructief zijn.’

› Maar dat betekent ook dat mensen zoals Bernie Sanders nu een beweging kunnen bouwen.

‘Dat klopt, hetzelfde geldt voor Jeremy Corbyn in het Verenigd Koninkrijk. Maar het is een probleem in onze geïndividualiseerde samenlevingen dat vluchtige sociale bewegingen komen en gaan. Het is onze hoop dat dit probleem te overwinnen is en er een sterke organisatie opgebouwd wordt. Wat we nu zien zijn eigenlijk experimenten in een soort van sociaal en politiek vacuüm, waarin allerlei verrassende dingen kunnen gebeuren. In de Europese geschiedenis is er een belangrijke les die we kunnen leren van de naoorlogse jaren. We zagen dat om iets te veranderen in een samenleving met sterke marktkrachten en een zeer hoge concentratie van economisch kapitaal, het nodig is om een sterke organisatie te hebben. Een organisatie die in staat is om collectieve actie op een breed front te

organiseren. Occupy was zonder organisatie en daarom een van die kortstondige gebeurtenissen.’

› Wat is de rol van Marx in de analyses die u maakt?

‘Zoals we allemaal weten is Marx op een gegeven moment gestorven, en sindsdien is de wereld voortdurend veranderd. Maar het is nuttig om de problemen waar we voor staan te begrijpen in de categorieën die Marx in de negentiende eeuw ontwikkelde. Een centrale premisse van de marxistische theorie is dat de geschiedenis een ontwikkelingsproces is en dus allesbehalve statisch. De geschiedenis is een continue clash, in verschillende vormen, tussen de economische belangen van overheersing en de economische belangen van emancipatie.

Ook kunnen we aan Marx ontleen dat er in een kapitalistische wereld altijd het gevaar is dat de totale systeemarchitectuur – van groei, de geldvoorraad en handel – kan instorten. Mensen denken vaak over kapitalisme: het bestaat nog steeds, dus het zal ook wel blijven bestaan. Maar het is in het verleden al eerder ingestort. We hebben de Eerste en de Tweede Wereldoorlog gehad. De Tweede Wereldoorlog was de grootste vernietiging ooit in de geschiedenis van de mensheid. Dat kwam niet alleen voort uit de krankzinnigheid van de Duitsers en de Japanners plus de Britten die hun rijk probeerden te redden. Onderliggend was de strijd over een fundamentele vraag: hoe voed je een moderne industriële samenleving met grondstoffen en markten om goederen te verkopen. Dat fundamentele probleem hebben we nog steeds. We moeten een manier vinden om de ongelimiteerde kapitalistische groei en hebzucht te temmen, maar dan in vreedstijd. Daarvoor moeten we een antwoord vinden op hoe we de institutionele architectuur van het kapitalisme als een wereldomspannend systeem kunnen veranderen. Het is niet genoeg om het antwoord ergens in ons brein te hebben, we hebben ook de spierkracht nodig om het te verwerkelijken.’

ONDERWIJSJOURNALIST ANJA VINK

‘DEN HAAG HEEFT HETZELFDE SEGREGATIENIVEAU ALS CHICAGO’

Tekst: Tijmen Lucie Foto's: flickrCC

Rijke versus arme buurten in Den Haag en Chicago. Boven: Staatsliedenbuurt en Schilderswijk, Den Haag. Onder: South Loop en Riverdale, Chicago.

De afgelopen twee jaar liet de onderwijsinspectie zien dat de kansen voor leerlingen en studenten sterk afhankelijk zijn van het opleidingsniveau van de ouders en dat er grote kwaliteitsverschillen tussen scholen zijn. In de nieuwste *Staat van het Onderwijs* wordt geconcludeerd dat deze effecten nog eens versterkt dreigen te worden door toenemende sociaaleconomische segregatie. Voor journalist Anja Vink is deze constatering niet nieuw.

Anja Vink begon haar zoektocht naar de segregatie in het onderwijs in 2001. Zij merkte dat er in de discussie over de multiculturele samenleving zoals die in Nederland losbarstte naar aanleiding van de aanslagen van 11 september, nauwelijks aandacht was voor het onderwijs en besloot op onderzoek uit te gaan. Ze gaf in 2002 een tijdje les op een 'zwart' vmbo in de Amsterdamse Bijlmer en was geschokt door wat zij daar aantrof. Vervolgens ging ze naar scholen en buurten met veel sociaaleconomische achterstanden. Ze sprak met deskundigen, volgde docenten en leerlingen

en beet zich vast in het onderwerp. Voor onder andere NRC Handelsblad schreef ze vele artikelen over het Nederlandse onderwijs, die gebundeld zijn in het boek *Witte zwanen, zwarte zwanen* uit 2010. In dat boek beschrijft Vink de segregatie die in stilte toeneemt en de gevolgen daarvan voor leerlingen, scholen en onze samenleving.

› **De ondertitel van uw boek luidt *De mythe van de zwarte school*. Wat is deze mythe?**

‘We zeggen altijd dat de segregatie in ons onderwijs etnisch is, maar deze is

in de eerste plaats sociaaleconomisch. De inspectie laat dat ook heel duidelijk zien in haar rapport. Uitsortering op basis van opleidingsniveau van de ouders blijkt veel hoger dan op grond van etniciteit. Onderzoek van onderwijssocioloog Paul Jungbluth heeft aangetoond dat er niet alleen in de grote steden maar ook in Zuid-Limburg een enorme segregatie in het onderwijs is. Alleen heb je daar vooral 'witte' in plaats van 'zwarte' achterstandsleerlingen. Middenklasse-ouders willen niet dat hun kinderen op dezelfde school zitten als kinderen van arme ouders, ongeacht huidskleur. Dat is overigens altijd zo geweest. Alleen zorgden de verzuiling en de emancipatie van de arbeidersklasse ervoor dat kinderen met verschillende sociaaleconomische achtergronden vaker bij elkaar in de klas zaten. Ook op het havo en het vwo. Dat is nu steeds minder het geval.'

› **U stelt dat Nederland een van de meest gesegregeerde onderwijssystemen van Europa heeft. Hoe komt dat?**
'Vaak wordt gewezen naar artikel 23 van de grondwet ('vrijheid van onderwijs', -red.), maar ik denk inmiddels dat de oorzaak marktwerking is. De segregatie neemt niet zozeer toe bij katholieke en protestants-christelijke scholen, maar veel meer bij de algemeen bijzondere scholen, de montessori- en vrije scholen. Hoogopgeleide ouders willen

'Ik denk dat niet de grondwettelijke vrijheid van onderwijs maar de marktwerking de oorzaak van segregatie is'

deze scholen graag voor hun kinderen en de schoolbesturen spelen daarop in. In hun onderlinge concurrentiestrijd proberen zij zo veel mogelijk van deze 'makkelijker' leerlingen binnen te halen, want dat levert geld op. Ze krijgen per leerling betaald en vragen vaak hoge ouderbijdrages. De marktwerking heeft nog eens een extra slinger gekregen door de invoering van de *lumpsum*. Schoolbesturen krijgen een zak met geld en die mogen ze naar believen besteden. Zij hoeven daar nauwelijks verantwoording over af te leggen en doen dat ook

Uit cijfers van het ministerie van Onderwijs over 2010 blijkt dat de kans om rond de leeftijd van zestien op een onderwijsniveau lager dan mavo te zitten, voor het armste kwart leerlingen ruim vier keer zo groot is als voor het rijkste kwart. Omgekeerd geldt dat het rijkste kwart van de leerlingen een bijna vier keer zo grote kans heeft om op het vwo te zitten als het armste kwart. Nadien heeft het ministerie dergelijke cijfers nooit meer gepubliceerd.

niet. De Inspectie van het Onderwijs kijkt naar het minimumniveau dat gehaald moet worden. Voor sommige scholen is dat dan het doel.'

› **Een ander element dat de segregatie in de hand kan werken is de vroege selectie in het Nederlandse onderwijs. Al op 12-jarige leeftijd wordt bepaald of je naar het vmbo of naar havo/vwo gaat. Wat zegt onderzoek daarover?**

'We weten dat in vroeg selecterende landen, zoals Nederland, België en Duitsland, meer ongelijkheid is. Uit al het onderzoek blijkt dat achterstandsleerlingen negatieve gevolgen ondervinden van vroege selectie. Ze hebben niet de kans om zich volledig te ontwikkelen, komen op scholen terecht met veel andere achterstandsleerlingen en krijgen onvoldoende taalles. In feite sorteren we gewoon laag en hoog uit. Als kind van laagopgeleide ouders met een

mavo-advies haal je hooguit mbo, terwijl een kind van hoogopgeleide ouders met hetzelfde mavo-advies met heel veel bijles de universiteit kan halen. Het boek *De bijlesgeneratie* van Louise Elffers legt de vinger precies op de zere plek. Zij beschrijft daarin hoe hoogopgeleide ouders er vaker in slagen om hun kind alsnog in het havo of vwo geplaatst te krijgen, terwijl kinderen van laagopgeleide ouders met eenzelfde prestatieniveau vaker naar het vmbo gaan (zie kader, -red.).'

› **Wat zijn de gevolgen van de segregatie in het onderwijs voor onze samenleving?**

'We komen elkaar niet meer tegen en we kennen elkaar niet meer. In de grote steden is de kloof vooral etnisch. Daar heb je 'zwarte' en 'witte' scholen, zelfs in gemengde buurten. We worden banger voor elkaar. Op de mbo-school in Den Haag waar ik voor een reportageserie voor Vrij Nederland heb meegelopen, zien heel veel jongeren van niet-westerse afkomst de 'andere samenleving' als beangstigend of neerbuigend.'

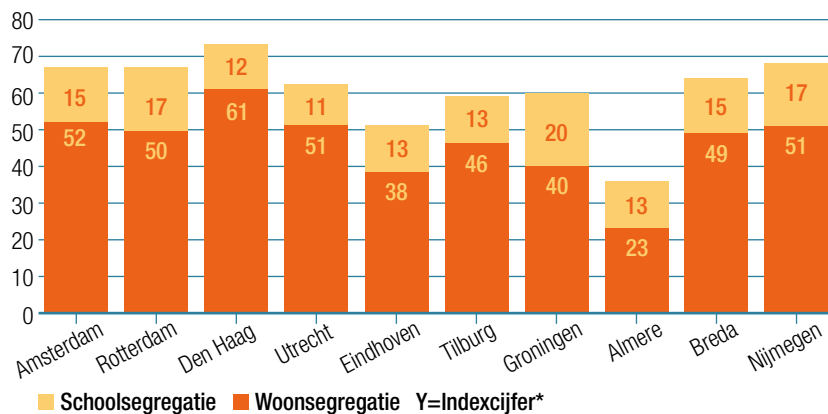
› **Hoe kan het dat er in Nederland nauwelijks politiek en maatschappelijk debat is over ons sterk gesegregeerde onderwijssysteem?**

'Ik zeg altijd als jij als schoolbestuurder, schooldirecteur, of onderwijswethouder wilt dat je hoofd eraf gaat, moet je over segregatie beginnen. Het is een heel brandbaar thema. Je krijgt al snel het verwijt van de maakbare samenleving. Je gaat morrelen aan de onderwijskansen van de kinderen van de middenklasse. Dat roept veel weerstand op. We willen het ook niet weten. Het rapport van de commissie-Dijsselbloem uit 2008 over de onderwijsvernieuwingen in het voortgezet onderwijs rept bijvoorbeeld met geen woord over segregatie. De gevolgen ervan worden – nog – niet door de middenklasse gevoeld.'

› **Speelt ook niet de angst bij middenklasse-ouders mee dat hun kinderen het slechter krijgen dan zijzelf?**

'Ja, daarom zal je deze ouders het gevoel moeten geven dat de kwaliteit van het onderwijs voor hun kinderen gewaarborgd blijft. Tegelijkertijd moet je benadrukken dat onderwijs een publiek goed is dat belangrijk is voor de hele samenleving, waar wij met ons allen verantwoordelijkheid voor dragen. Dat is een enorme opdracht. Dat kun je niet van de ene op de andere dag veranderen. Interessant is wat er in Londen is gebeurd. Ik ben daar vorig jaar geweest. Londen was altijd de stad in Engeland met de meest verschrikkelijke scholen in buurten als Hackney en Tower Hamlets. Scholen die beheerst werden door gangs. In 2001 heeft de regering-Blair veel geld in deze scholen geïnvesteerd. Er is een taskforce opgezet, The London Challenge,

SEGREGATIE IN HET BASISONDERWIJS IN GROTE STEDEN (NAAR OPLEIDINGSNIVEAU OUDERS) UITGESPLITST NAAR WOONSEGREGATIE EN SCHOOLKEUZE IN 2016

*Deze index geeft in een cijfer tussen 0 en 100 weer hoe verschillende groepen leerlingen ten opzichte van elkaar zijn verdeeld over de basisscholen van een stad. Daarbij betekent 100 een volledige scheiding van de gemeten groepen en 0 een evenredige verdeling en een ideale afspiegeling van de samenstelling van de stad.

Bron: Inspectie van het Onderwijs 2018

geleid door een voormalige leraar die eerder al in Birmingham het onderwijs op achterstandsscholen had verbeterd. Londen is nu een onderwijswonder. Achterstandsléerlingen presteren er veel beter dan in de rest van Engeland. De achterstandsscholen in Londen zijn inmiddels zo goed dat middenklasse-ouders er hun kinderen naartoe sturen. Ze hebben zo'n hoog niveau dat leerlingen zelfs doorstromen naar de elite-universiteiten. Ik denk dat daar een belangrijke oplossing zit. Je moet eerst zorgen voor goede scholen. Het probleem in Nederland is de zelfstandigheid van de schoolbesturen. Zij hebben zoveel invloed en staan los van de gemeenschap die zij dienen. Ouders hebben nauwelijks meer iets te zeggen. Ook gemeenteraden staan goeddeels buitenspel.'

› Hoe zou het anders moeten?

'Ik geloof steeds meer in lokaal bestuur voor scholen. Aerdenhout en Rotterdam zou ik niet met elkaar willen vergelijken, maar voor beide gemeenten is het beleid nu hetzelfde. Ik zou willen pleiten voor een lokaal schoolbestuur waar schoolbesturen, leraren, ouders en gemeente deel van uitmaken en dat een mandaat heeft voor bijvoorbeeld tien jaar. Dat dus niet bij iedere nieuwe wethouder het beleid weer verandert. Dan heb je in ieder geval consistent beleid, waarbij

je als gemeenschap keuzes maakt over gemeenschapsgeld waar ook verantwoording over wordt afgelegd.'

› U bent in de VS geweest, waar ze in een paar staten op scholen een quotumregeling hebben ingevoerd van 60 procent middenklasse- en 40 procent arme leerlingen. Kan deze regeling ook in Nederland werken?

'Ja, je moet het alleen niet morgen invoeren. In grote steden zou je kunnen denken aan buurten die qua sociaaleconomische samenstelling gemengd zijn, maar toch 'witte' en 'zwarte' scholen hebben. De schoolsegregatie is immers hoger dan de buurtsegregatie, zo laat de inspectie zien. Als criterium zou je het opleidingsniveau van de ouders kunnen nemen. Scholen werken dan met twee wachtlijsten. Belangrijk daarbij is dat je kijkt naar de samenstelling van de buurt en dat je het onderzoekt. In Nijmegen hebben ze gekozen voor een verhouding van 70 procent middenklasse en 30 procent achterstandsléerlingen. Het verschil met de VS is echter dat de verdeling pas als laatste factor wordt meegenomen. In de VS krijgen eerst broertjes en zusjes voorrang, dan vindt de weging plaats en dan wordt gekeken naar de afstand tot de school. In Nijmegen kijken ze eerst naar broertjes en zusjes, dan naar de afstand tot de school en dan pas naar de verdeling. Daardoor

mengt het niet genoeg. Er zijn in Nederland scholen die heel goed werk doen met achterstandsléerlingen, maar de kennis daarover is nauwelijks bij andere scholen bekend. Dat komt ook weer door de zelfstandigheid van de schoolbesturen. Daarom zou je het lokaal moeten regelen, zoals ze in Londen hebben gedaan. Door leraren, schooldirecteuren en ouders meer inspraak te geven en in te zetten op verbetering van het onderwijs en de scholen.'

› In zijn boek *Our Kids* beschrijft de Amerikaanse socioloog Robert Putnam hoe de Verenigde Staten een klassensamenleving zijn geworden waar arm en rijk, hoog- en laaggeleidelkaar niet of nauwelijks meer tegenkomen en letterlijk in gescheiden werelden leven. Voorziet u een dergelijk scenario voor Nederland?

'Het laatste inspectierapport geeft aan dat het onderwijs in Nederland enorm gesegregeerd is. In Den Haag is het segregatieniveau vergelijkbaar met Chicago: de trieste koploper in de VS. Ik denk dat met de bezuinigingen op het onderwijsachterstandenbeleid en het lerarentekort de problemen op de achterstandsscholen alleen maar groter zullen worden. De middenklasse zal zoveel mogelijk proberen het onderwijs voor de eigen kinderen veilig te stellen. Als de onderwijsprestaties blijven dalen, zoals de inspectie constateert, dan gaat het particulier onderwijs groeien. Net als in de VS is gebeurd. Daar gaat tien procent van de leerlingen naar particulier onderwijs. In Nederland is dat nu nog zo'n anderhalf procent.'

Foto: Dirk Kreijkamp©

Anja Vink schrijft al twintig jaar over onderwijs, voor onder meer NRC Handelsblad, Vrij Nederland en De Correspondent. Haar artikelen vormden de basis voor de boeken *Witte zwanen*, *zwarte zwanen* en *Van deze kinderen ga je houden*.

Het laatste inspectierapport de Staat van het Onderwijs 2018 is hier te vinden: sp.nl/Zwr.

DE PARTICIPATIESAMENLEVING ALS SCHAAMLAP VOOR SOCIALE KAALSLAG

Tekst: Arjan Vliegenthart Illustratie: Marc Kolle

Dit jaar is het vijf jaar geleden dat het woord participatiesamenleving zijn intrede deed in het politieke en maatschappelijke debat. De participatiesamenleving was het liberale antwoord op de economische crisis en de rechtvaardiging van stevige bezuinigingen op de zorg, de sociale werkvoorziening en de bijstand. Maar hoe pakte het in de praktijk uit? Tijd voor een evaluatie.

'Het is onmiskenbaar dat mensen in onze huidige netwerk- en informatiesamenleving mondiger en zelfstandiger zijn dan vroeger. Gecombineerd met de noodzaak om het tekort van de overheid terug te dringen, leidt dit ertoe dat de klassieke verzorgingsstaat langzaam maar zeker verandert in een participatiesamenleving. Van iedereen die dat kan, wordt gevraagd verantwoordelijkheid te nemen voor zijn of haar eigen leven en omgeving.'

Koning Willem-Alexander tijdens de troonrede 2013

Tijdens de eerste troonrede van koning Willem-Alexander en de eerste Prinsjesdag van het kabinet-Rutte-Asscher, klonk daar opeens dat nieuwe woord: participatiesamenleving. Een samenleving waarin mensen verantwoordelijk zijn en zich verantwoordelijk voelen voor hun eigen leven en dat van hun omgeving. 'Wanneer mensen zelf vormgeven aan hun toekomst, voegen zij niet alleen waarde toe aan hun eigen leven, maar ook aan de samenleving als geheel. Zo blijven Nederlanders samen bouwen aan een sterk land van zelfbewuste mensen', aldus het toen net aangetreden kabinet van liberalen en sociaal-democraten.

Mooie woorden, die echter de harde boodschap van bezuinigingen verhulden. Omzien naar elkaar werd het verplichte alternatief voor een overheid die taken zou afstoten en vooral kwetsbare burgers de kosten

van de crisis zou laten betalen. En daarmee maakte het begrip eigenlijk meteen een valse start. Want alle mooie woorden ten spijt, komt de boodschap die met de bezuinigingen gepaard gaat toch vooral aan als: zorgt u maar goed voor uzelf, want de overheid is er niet meer voor u.

MOOIE WOORDEN, GEEN GELD

De gevolgen zijn de afgelopen jaren dan ook navenant geweest. In de praktijk betekende participatiesamenleving voor mensen in de bijstand verplicht vrijwilligerswerk in ruil voor een uitkering en een lager bedrag per maand wanneer je met een uitkering met meerdere mensen op één adres woont. Of je nu mantelzorg verleende of opgroeiende kinderen had die 18 werden of niet. In de zorg deed het keukentafelgesprek zijn intrede, wat in de praktijk toch vooral minder huishoudelijke hulp en andere zorg aan huis betekende. Tegelijkertijd moesten verzorgingshuizen de deuren sluiten en moesten mensen langer zelfstandig thuis blijven wonen – of dat in de praktijk nu kon of niet. En ook bij de sociale werkvoorziening betekende de participatiesamenleving toch vooral dat de broekriem moest worden aangehaald. Het mooie idee dat mensen met een arbeidshandicap bij gewone werkgevers aan de slag zouden gaan, werd nagenoeg onmogelijk doordat er tegelijkertijd 1,2 miljard euro bezuinigd moest worden op deze mensen. Mooie woorden, geen geld en nauwelijks resultaat, moet de conclusie zijn na drie jaar Participatiewet.

Toch ging de invoering van de verschillende voorgestelde maatregelen niet zonder slag of stoot. Neem bijvoorbeeld de kostendelersnorm, in de volksmond vaak de mantelzorgboete genoemd. Verschillende maatschappelijke organisaties schoten in het verweer tegen de gedachte dat mensen die naar elkaar omzien en voor elkaar zorgen, gekort zouden moeten worden op hun uitkering of AOW. In Amsterdam presenteerden

zij een zwartboek met misstanden die het gevolg waren van deze maatregel. En deels hadden zij daarmee succes. Zo werden de scherpste randjes van de wet gevild en werd de maatregel uiteindelijk niet ingevoerd voor mensen die de pensioengerechtigde leeftijd hebben bereikt. Maar het is roeien tegen de stroom in.

De introductie van de participatiesamenleving en de daarmee gepaard gaande bezuinigingen werden door het kabinet vakkundig op het bordje van de decentralisaties gelegd. In het kader van de decentralisaties werden deze verantwoordelijk voor de re-integratie van mensen zonder werk, de jeugdzorg en de langdurige zorg. Hiermee werd een ander – in principe mooi – beginsel misbruikt om pijnlijke maatregelen over de schutting te kieperen. Het idee dat gemeenten door lokaal slimmer te werken geld kunnen besparen, klopt in beginsel. Als je het geld dat je voor zorg, sociale zekerheid en onderwijs krijgt bij elkaar legt en dat vervolgens met de nodige vrijheid mag besteden, kun je met minder toe. Dat vraagt alleen een heel nieuwe manier van werken. Dat kost tijd en die tijd moet je ook gegund worden. Denemarken bijvoorbeeld maakte aan het begin van dit millennium eenzelfde soort decentralisatie door. Het duurde daar vijf jaar voordat de eerste kostenbesparingen zich voordeden. Het kabinet-Rutte-Asscher nam deze tijd helaas niet: de rigoureuze bezuinigingen waren nodig om het begrotingstekort te dichten. En daarmee werden gemeenten in de praktijk met schier onmogelijke opgaven opgezadeld.

SCHIJNTEGENSTELLING

Daarmee past de participatiesamenleving in een bredere neoliberale trend van de afgelopen dertig jaar. In heel Europa en de Verenigde Staten zien we een overheid die zich in toenemende mate terugtrekt uit het sociale leven en die taken overlaat aan de bevolking. Daarbij wordt ook steeds verwezen naar het zogenaamde

Parallel aan de introductie van de participatiesamenleving heeft de nationale overheid taken op het gebied van langdurige zorg, jeugdzorg en werk en inkomen over de schutting van de gemeenten gekieperd, zonder daarbij de benodigde financiële middelen te leveren.

onvermogen om zaken publiekelijk te organiseren. Burgers moeten het zelf maar uitzoeken. Soms komen daar maatschappelijke initiatieven voor in de plaats, zoals de voedselbank. Soms weten mensen die vroeger een beroep konden doen op gemeenschappelijke voorzieningen binnen hun eigen netwerk hulp te mobiliseren. Het aantal mensen dat mantelzorg verleent, neemt nog steeds toe. En daar is ook niets mis mee. Maar met de retoriek van de participatiesamenleving wordt een schijntegenstelling in het leven geroepen, namelijk dat het óf de overheid is die iets moet organiseren, óf dat mensen het zelf moeten doen. Een sterke overheid en een sterke samenleving staan niet tegenover elkaar. Mondige burgers en een stevige verzorgingsstaat sluiten elkaar niet uit, hoewel de geciteerde woorden uit de troonrede anders doen vermoeden.

OVERHEID MOET BONDGENOOT ZIJN

Sterker nog, in de praktijk is het tegenovergestelde vaker het geval. In de criminologie bestaat er de zogenaamde *broken glass theory*. Deze theorie gaat er kort gezegd vanuit dat vuil extra vuil aantrekt. In wijken waar de overheid de openbare ruimte laat versloffen, ontstaat een gevoel van onveiligheid waardoor de inwoners van deze wijk minder snel geneigd zullen zijn om de handen ineen te slaan en op te komen voor de leefbaarheid van hun buurt. Terwijl als overheid en bewoners samen optrekken om de leefbaarheid van een buurt te verbeteren, er het meeste kans op succes is.

En juist daar is het de afgelopen jaren misgegaan. Een overheid die zich terugtrekt, kan burgers minder aanspreken op het gemeenschappelijk belang. Het morele leiderschap van de politiek vervaagt dan. En juist dat is wat onze tijd nodig heeft: politici die – of het nu landelijk is of lokaal – zich

willen laten aanspreken op wat van ons allemaal is en vanuit hun verantwoordelijkheid met mensen samen kijken naar wat er praktisch moet gebeuren.

Een samenleving waarin iedereen kan meedoen vraagt om een meer actieve overheid, niet om een overheid die de boel op zijn beloop laat. Dan zullen er ook vanzelf mensen zijn die daaraan een steentje willen bijdragen. Niet omdat het moet, maar omdat de meeste inwoners van dit land vanuit zichzelf best bereid zijn om te kijken naar anderen. Daar hebben ze wel bondgenoten bij nodig. En als hun blik dan naar de overheid gaat en die geeft niet thuis, zal het animo om mee te doen ook afnemen.

Arjan Vliegthart was de afgelopen vier jaar namens de SP wethouder Sociale Zaken in Amsterdam. Hij schreef over zijn ervaringen als wethouder het boek *Onder Amsterdammers* (2018).

NARCOSTAAT NEDERLAND?

Tekst: Eduard van Scheltinga Foto: rawpixel | Pixabay

Veiligheid heeft een sociaal-economische component: armere wijken zijn vaak minder veilig. Recente bezuinigingen op de politie worden daarom ook vooral in de armere wijken gevoeld. De politie zelf vraagt om meer agenten in de wijk, tijd, ruimte en geld, en verdient dat. Ook de interactie tussen ongelijkheid en onveiligheid moet veel meer benadrukt worden.

De drugshandel tiert welig in Nederland. In Tilburg is de drugseconomie inmiddels meer waard dan de totale gemeente-begroting van 860 miljoen euro. Een onderzoeker in het rapport Noodkreet Recherche van de Nederlandse Politiebond: 'Nederland is echt een narcostaat geworden de laatste dertig jaar. Wat we niet zien, is er niet. Nou, ondergronds heeft het fors doorgewoerd.'

De politie heeft eenvoudigweg te weinig capaciteit. Daarover trekt de Nederlandse Politiebond aan de bel in *Noodkreet Recherche*. Dit probleem uit zich ook bij de behandeling van aangiftes. Ongeveer de helft daarvan blijft op de plank. Tot groot ongenoegen van politiemensen. Zelfs zaken waarvan de dader mogelijk bekend is blijven liggen. De bereidheid van mensen om aangifte te doen daalt dan ook al jaren. Net geen kwart van alle slachtoffers van een misdrijf stapte naar de politie. Dat was in 2012 nog 29 procent, zo blijkt uit onderzoek van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS).

Ondertussen begint Nederland de kenmerken van een narcostaat te vertonen, zo waarschuwen onderzoekers. Daarmee bedoelen ze 'een staat waarin de rechtsstaat wordt ondermijnd door de rijke machthebbers in een parallelle (drugs)economie', zo schrijft de Nederlandse Politiebond in *Noodkreet Recherche*. Afgelopen jaar is er een recordhoeveelheid cocaïne onderschept. Maar ondanks de recordvangst, daalde de prijs. 'Ons land wordt overspoeld met

cocaïne', zei het hoofd van de Nationale Recherche Wilbert Paulissen onlangs. Teun Voeten is cultureel antropoloog en onderzoekt drugsgeweld in Mexico. Hij stelt in het NRC Handelsblad dat een narcostaat vooral gekenmerkt wordt door een bloeiende, parallelle drugseconomie die gepaard gaat met 'corruptie, infiltratie van de gevestigde orde en straffeloosheid'. En hoe staat het met die kenmerken in Nederland? Nu, in Brabant worden lokale burgemeesters geïntimideerd, vrezen bestuurders infiltratie in de gemeenteraden en resulteerden vierhonderd aanhoudingen in slechts zes veroordelingen. De kern van het probleem is dat in de parallelle drugseconomie rijke criminelen opkomen die macht kopen met de miljoenen die ze tot hun beschikking hebben.

ONZE POLITIE

Een sterke politie is nodig om die criminelen aan te pakken. Maar de centralisatie van alle korpsen in de Nationale Politie vanaf 2013 heeft voor grote problemen gezorgd. Een onderzoekscmissie onder leiding van Wim Kuijken heeft geanalyseerd wat er gebeurd is. Een van de conclusies die deze trekt is: 'Er moest veel tegelijkertijd, het gewone werk moest doorgaan, en er was veel operationele drukte terwijl er nauwelijks geld, tijd en ruimte beschikbaar waren gemaakt om de reorganisatie zelf haar beslag te laten krijgen.' Er was dan ook een grote reorganisatie, die gepaard ging met een bezuiniging van maar liefst 230 miljoen euro.

Nederland is niet het enige land dat recent de politie centraliseerde. Ook in Zweden is een Nationale Politie opgetuigd. De Zweedse professor in de rechtsgeleerdheid Bo Wennström noemt deze hervorming een 'falie-kante mislukking'. Voorzitter van de Nederlandse Politiebond Jan Struijs stelt dat de problemen met de Zweedse Nationale Politie erg vergelijkbaar zijn met de Nederlandse. Er is volgens hem in beide gevallen sprake van onderbezetting vanwege

een abrupt doorgevoerde reorganisatie die samenging met een forse bezuiniging.

Terwijl een parallelle drugseconomie groeit, hebben we onze politie dus verzwakt. Een van de effecten van de reorganisatie is geweest dat de politie nog minder in buurten aanwezig is. Terwijl dat een belangrijke plek is om aan informatie te komen. Ook criminelen wonen immers ergens. Pieter van Vollenhoven, voorzitter van de Stichting Maatschappij en Veiligheid, noemt dit een groot probleem. Om de openbare orde te handhaven zetten gemeenten volgens Van Vollenhoven steeds meer buitengewoon opsporingsambtenaren (boa's) in. 'Burgemeesters staan met hun rug tegen de muur. Zij zijn verantwoordelijk voor de handhaving van de openbare orde. Omdat inwoners

soort gemeentepolitie.' Hij pleit er daarom voor om de gemeentelijke boa's bij de Nationale Politie onder te brengen als politieursveillant. Waarbij de burgemeester en officier van justitie in plaats van de Nationale Politie beslissen hoeveel politiemensen er in de gemeente nodig zijn. Zo komt er ook weer meer informatie van de straat bij de politie terecht.

ONGELIJKHEID EN ONVEILIGHEID

De veiligheid in een land heeft niet alleen te maken met de sterkte van de politie. Door het baanbrekende onderzoek van epidemiologen Richard Wilkinson en Kate Pickett weten we dat inkomensongelijkheid ook een rol speelt. In hun boek *The Spirit Level* gaan Wilkinson en Pickett in op de effecten van ongelijkheid op een samenleving. Ze laten zien dat samenlevingen met een grotere inkomensongelijkheid onveiliger zijn. Hoe ongelijker de samenleving is wat betreft inkomen, hoe meer moorden er plaatsvinden, hoe meer pesten onder kinderen voorkomt en hoe meer mensen er in de gevangenis zitten.

Wilkinson en Pickett verklaren het verband tussen ongelijkheid en criminaliteit door status. Zij stellen dat geweldsmisdrijven vooral gepleegd worden door personen die in hun aanzien worden aangetast. Met name door mensen die weinig andere manieren zien om hun status te vergroten. En nu komt de crux: in een ongelijkere samenleving is aanzien belangrijker. Daarom, zo schrijven ze, zijn 'ongelijkere samenlevingen, ruwere, hardere plaatsen'.

MAAR WAT DOEN WE NU?

De samenleving gelijk maken is dus een belangrijke opgave voor meer veiligheid. Dat is mooi voor de lange termijn, maar de invloed van drugs-criminelen verdwijnt er nu niet mee. Daarvoor zullen we ze beter moeten aanpakken. Van Vollenhovens voorstel om BOA's bij de Nationale Politie te voegen lijkt een interessante stap om weer meer informatie uit de buurten bij de politie te krijgen. We krijgen dan politieursveillantanten op straat in plaats van BOA's en dan hebben burgemeesters meer te zeggen over de politiesterkte in de gemeente dan nu het geval is.

Om de politie in de buurten aanwezig te laten zijn, eist de SP dat er geen wijkbureaus meer worden gesloten. De politie moet letterlijk dichtbij zijn om buurten veiliger te maken. Op buurtniveau kunnen ze aan waardevolle informatie over criminelen komen, maar ook het vertrouwen van mensen winnen zodat men sneller aangifte doet van misdrijven. Ook de recherche moet op volle sterkte komen. De Nederlandse Politiebond stelt in Noodkreet Recherche dat er 2000 extra rechercheurs nodig zijn om al het werk gedaan te krijgen. Oftewel criminelen aanpakken en aangiftes nagaan. Het vertrouwen van mensen in de politie en de rechtsstaat zal groeien als niet meer zoveel aangiftes op de plank blijven liggen. Om de Nationale Politie echt op de benodigde sterkte te brengen eisen de politiebonden op dit moment in totaal 4700 extra agenten.

Daarbij moeten we ook achter het criminele geld aan. Uit onderzoek van de Verenigde Naties (VN) blijkt dat de omvang van de criminele schaduw-economie in Nederland in 2003 tussen de 2,6 en de 4,3 procent van de gehele economie besloeg. Dat is nu een waarde van zo'n 18 à 30 miljard. Het is veel geld, dat we beter in de samenleving kunnen investeren dan het in criminele handen te laten. Maar als de politie crimineel geld wil afpakken, dan moet zij bewijzen dat er sprake is van strafbare feiten. Dat lukt niet altijd. Voor de Belastingdienst maakt het daarentegen niet uit of inkomen legaal of illegaal is, het moet hoe dan ook belast worden. Daarvoor hoeven ze alleen maar te bewijzen dat er inkomen is. Volgens fiscaal onderzoeker Robert van Laar kan de Belastingdienst dan ook een belangrijke rol spelen in het plukken van criminelen. Daarover zegt Van Laar in de Volkskrant: 'De politie [...] stuurt ze voor een tijdje de bak in, maar dat beschouwen ze als bedrijfsrisico. De Belastingdienst, daar klagen ze echt over. Die kan het afpakken heel lang volhouden, waardoor criminelen het ellendige gevoel krijgen geen kant op te kunnen.' Dan pak je criminelen waar het zeer doet, in de portemonnee.

vragen om meer blauw op straat, maar als zij van de Nationale Politie geen politiemensen krijgen, kunnen zij niet anders.' Maar boa's hebben niet dezelfde bevoegdheden als politiemensen. Zo kan een boa die op de bus meerijdt weinig doen tegen iemand die van buiten een stoeptegel door de ruit gooit. Ook zijn boa's niet gewapend, terwijl ze tijdens hun werk wel in gevaarlijke situaties terecht kunnen komen.

Van Vollenhoven stelt dat de politie hierdoor ook belangrijke informatie uit de buurten mist. 'Doel van de oprichting van de Nationale Politie was juist versnippering tegengaan. Nu ontstaat sluipenderwijs een nieuw

‘MENSEN WILLEN DAT HUN LEVEN BETEKENIS HEEFT’

Tekst: Eduard van Scheltinga en Tijmen Lucie Foto: Merlijn Doomernik /HH

Aan het begin van dit millennium verdubbelde het aantal Nederlanders tussen de 25 en 35 jaar met een burn-out. Dit is nu de leeftijdsgroep die kampt met de meeste burn-outklachten. Dan slikt ook nog eens ruim een miljoen mensen antidepressiva. Waarom kampen zoveel mensen met een burn-out en waarom doen zoveel mensen aan depressiebestrijding? De Belgische psychiater Dirk de Wachter schetst het verband met de huidige samenleving.

› **Wat is er volgens u aan de hand?**

‘Voor mij heeft die massale toename van burn-outs, die ik ook in Vlaanderen zie, niet zozeer te maken met werkdruk of met het aantal uren dat men moet presteren, maar meer met betekenis en zin. Met het gevoel van op je werk gehoord en gewaardeerd te worden. En zinvol bezig te zijn. Het is een existentiële dimensie. Dat fundamentele gevoel van betekenis te zijn is volgens mij belangrijker dan een meetbaar gevoel van werkdruk. Ik zie het gevaar dat mijn hypothese ook misbruikt kan worden door werkgevers. Zij kunnen haar immers zo interpreteren dat het prima is om de werkdruk steeds verder te verhogen, als ze maar duidelijk maken hoe betekenisvol zij het werk vinden.’

› **Waarom worden vooral jongeren en jongvolwassenen door een burn-out getroffen?**

‘Wat ik in mijn boek *Borderline Times* heb beschreven is dat zinloosheid van

het bestaan – die zich ook uit in werksituaties – een vrij recent fenomeen is in onze westerse maatschappij. Jonge mensen vragen zich af waar alles toe dient, waar we mee bezig zijn en waarom we onszelf moeten uitputten. Dat heeft te maken met de secularisering van de westerse samenleving. Met het verdampen van alle religiositeit. En het heeft te maken met het dreigende uiteenvallen van het sociale weefsel. Met het meer egocentrische bestaan van de mens en met minder verbonden zijn. Van betekenis zijn, heeft immers veel te maken met verbinding met de ander. Als wij op onszelf terugvallen, en weinig anderen hebben om mee samen te leven, dan dreigt betekenisloosheid. Dat is de laatste jaren heel erg naar voren gekomen in onze maatschappij. Het gebrek aan zingeving gaat gepaard met een gebrek aan verbinding. Dat zit op alle niveaus van de samenleving: van relaties tot vrienden, tot burens, tot collega’s.’

› **Wat bedoelt u met het uiteenvallen van het sociale weefsel?**

‘De verbindingen die mensen een generatie geleden aangingen in hun sociale leven waren veel sterker en duurzamer. Nu zijn hobby’s en vrijetijdsbesteding veel meer een eigen keuze en individueler. Op zichzelf is dat geen probleem, maar dat wordt het wel als we meer en meer geïsoleerd dreigen te raken in het leven. Juist wanneer we het moeilijk hebben, is de verbinding met de ander zo belangrijk. Als die duurzame

verbindingen verdwijnen, dreigen mensen verder af te glijden naar de marginaliteit. Uit het sociale en uit het economische weefsel.’

› **Je hebt dus minder mensen op wie je in geval van nood kunt terugvallen?**

‘Dat komt ook door een efficiëntiecultuur. Zo is er voor mensen met weinig opleiding, ambities en talenten die voorheen een waardige functie bekleedden bij staatsinstellingen als de spoorwegen, het leger of de post, tegenwoordig geen plaats meer. Zij dreigen buiten de boot te vallen, omdat de samenleving steeds hogere eisen aan hen stelt.’

› **Toch heeft niet iedereen last van een depressie of een burn-out. Zit er ook niet een belangrijke genetische component bij?**

‘Natuurlijk, elk mens is een genetisch en fysiologisch wezen. Wat een beschaafde samenleving moet doen is een brede invulling geven aan normaliteit. Daarmee wil ik zeggen dat je zoveel mogelijk mensen binnen de samenleving moet houden in functies waar zij waardigheid aan ontlenden. Werk is heel belangrijk voor je identiteit. Als je niet werkt, wordt een waardig en een zinvol bestaan erg moeilijk.’

› **Waarom is het voor mensen zo belangrijk om een zinvolle bijdrage aan de maatschappij te leveren?**

‘In tegenstelling tot dieren hebben wij behoefte aan betekenis en zin. Omdat we weten dat we sterven, willen wij dat ons leven betekenis heeft. De mens wil betekenisvol zijn voor de ander.’

› **Hebben het gevoel van leegte en de toename van het aantal mensen met een burn-out niet te maken met de opkomst van het neoliberalisme vanaf de jaren tachtig?**

‘Ik wijt de toename aan de consumptiemaatschappij en het feit dat we

‘Hoe meer ikkigheid, hoe meer vervreemding van elkaar’

‘Onze vrije tijd is mogelijk nog drukker dan onze werktijd’

steeds maar streven naar meer. En aan een efficiëntie maatschappij waarin verloren tijd als kwalijk wordt beschouwd. Men kan dat neoliberaal noemen, maar ik ben daar voorzichtig mee want het is een politieke term. Het heeft te maken met een cultuur die erop gericht is dat het leven leuk moet zijn, terwijl ik vind dat het leven zinvol moet zijn. Ik wil mijn visie graag over partijpolitieke grenzen heen tillen, want ik denk dat mijn discours voor alle politieke stromingen belangrijk is.’

› **Komt uw boodschap bij de verschillende politieke stromingen aan?**

‘Tot mijn genoegen word ik in Vlaanderen van vrij links tot redelijk rechts uitgenodigd. Mijn discours wordt op zijn minst gehoord, krijgt invulling en er wordt over nagedacht.

Dat is ook de ambitie die ik koester. Hoe kan men over partijpolitieke grenzen heen beginnen met nadenken over die druk die blijkbaar op gewone mensen ligt en die mensen ook op zichzelf leggen? We willen altijd maar bezig zijn. Onze vrije tijd is mogelijk nog drukker dan onze werktijd. Dat kunnen we niet alleen aan de werkgever wijten. We moeten ook naar onszelf kijken.’

› **Leiden de consumptie maatschappij en het gevoel van leegte ook niet tot vervreemding?**

‘Ja, zonder twijfel. Hoe meer “ikkigheid”, hoe meer vervreemding van elkaar. Terwijl de sleutel van het samenleven ligt in het meer toelaten van de ander, van andere ideeën en van zaken die we lastig vinden. En het is die sleutel die we niet gebruiken. Het is een paradox.’

› **Als we solidariteit sterker organiseren, zoals het geval was in de verzor-**

gingsstaat, kunnen wij dan zorgen voor meer empathie?

‘Het solidaire in de mens – dat in elke mens aanwezig is – moet kansen krijgen. Dat moet van onderop ontstaan. Vanuit de gemeenschap. Dat is wat leiders, de verantwoordelijken in de maatschappij, moeten doen. Kaders creëren waarin het solidaire van de mens een kans krijgt.’

Dirk de Wachter is psychiater en hoogleraar Systeem- en Gezinstherapie aan de Katholieke Universiteit Leuven. Hij brak door in België met zijn boek *Borderline Times* (2012) waarvan meer dan honderd duizend exemplaren zijn verkocht. Hij uit daarin kritiek op de westerse samenleving, die volgens hem zou voldoen aan de negen criteria van borderline.

‘WE ZIJN GEEN KATTEN’

Tekst: Ron Meyer Illustraties Nenad Mečava en Len Munnik

Een tijd van onbegrip en onbehagen vraagt om een grondige analyse van de staat van ons land. Daarom sprak ik een jaar lang met vooraanstaande denkers, onder wie Bas Heijne, Geert Mak, Roxane van Iperen, Jan Terlouw, David van Reybrouck, Rianne Letschert, Ahmed Aboutaleb, Paul Verhaeghe en Mirjam de Rijk. Zij deelden hun kritische kijk op onze samenleving en daaruit rijst ook een inspirerend perspectief, weergegeven in het boek *Grip*.

Kapucijnapen zijn in allerlei opzichten net als mensen. Ze vinden druiven doorgaans lekkerder dan komkommers. Wie twee kapucijnapen stukjes komkommer geeft in ruil voor steentjes, ziet de dieren de stukjes groente oppeuzelen. Als dan echter een van de apen in ruil voor een

steentje een druif krijgt van de proefleider, is er een fascinerend tafereel te zien. De aap die slechts de komkommer krijgt, ontsteekt in woede. Eerst wordt het stukje komkommer naar de veroorzaker van het onrecht gesmeten, daarna wordt er getest of er iets mis is met het betaalmiddel, door de steen hard tegen de muur te slaan. Wanneer in een nieuwe poging de ene aap opnieuw komkommer en de ander opnieuw een druif krijgt, is de benadeelde aap het spuugzat. Het filmpje van dit onderzoek is ruim 25 miljoen keer bekeken. De onderzoeker is Frans de Waal, internationaal befaamd bioloog en primatoloog. In 2007 werd De Waal door het Amerikaanse tijdschrift *Time* geschaard onder de *Time 100: the People Who Shape Our World*, een lijst van honderd invloedrijke kunstenaars, wetenschappers en denkers. De Waal

heeft niet alleen bij kapucijnapen, maar ook bij veel andere dieren het bestaan van empathie bewezen. Zijn onderzoek toont zelfs aan dat de dieren die bevoordeeld worden op enig moment het voordeel weigeren, totdat hun soortgenoten het ook krijgen. Een ‘overcompensatie’ die niet per se plaatsvindt omwille van rechtvaardigheid op zich, maar om de vruchten te plukken van voortgezette samenwerking.

Empathie is het vermogen om je in de situatie van de ander te verplaatsen. De Waal werpt met zijn vele onderzoeken een interessant licht op een aantal theorieën: de evolutietheorie, het sociaal darwinisme, *homo homini lupus est* (de gedachte dat de mens in wezen een wolf is voor zijn medemens). Hij noemt die veronderstelde aard van de mens zelfs een ‘aanvechtbare verkla-

ring over onze soort die gebaseerd is op onjuiste aannames over een andere soort'. Immers: ook dieren kennen empathie. Als er al sprake is van een *survival of the fittest*, dan is die meer gebaseerd op samenwerking dan op onderlinge concurrentie.

'Wat kunnen we met die wetenschap?', vraag ik Frans de Waal. 'De mens is niet "gemaakt" door evolutie voor grootschalige anonieme samenlevingen. Principes van delen en gelijkheid worden wel gevolgd in kleinschalige samenlevingen. Dat is waar de vergelijking met apen werkt. Dit betekent dat we in grote samenlevingen gelijkheid zullen moeten forceren, want de dagelijkse psychologie wil het mogelijk wel, maar krijgt het niet voor elkaar,' reageert De Waal. We zijn dus niet de kille winstjagers voor wie sommige economen ons houden. In zijn boek *Een tijd voor empathie: Wat de natuur ons leert over een betere samenleving*, schrijft De Waal: 'Een samenleving die louter op egoïstische motieven en de krachten van de markt stoelt, kan misschien rijkdom voortbrengen, maar niet de eenheid en het vertrouwen die het leven de moeite waard maken.'

'We zijn sociale wezens. De eerste straf voor een kind is uit de groep te worden gezet. In de hoek', valt Paul Verhaeghe met de deur in huis. Verhaeghe is hoogleraar klinische psychologie en psychoanalyse aan de Universiteit van Gent. Ik reed vanuit Heerlen naar de prachtige hoofdstad van Oost-Vlaanderen. 'We hebben autonomie in verbondenheid nodig. We worden ziek en boos van eenzaamheid of ongelijkheid,' zegt Verhaeghe

op zijn werkkamer aan de Henri Dunantlaan in Gent.

Verhaeghe pakt uit. Drie op de tien jongeren voelt zich langere tijd depressief. Ook angsten, somberheid en eenzaamheid komen veel voor onder jongeren. 'Depressie wordt volksziekte nummer één. Dat zegt de Wereldgezondheidsorganisatie. We gaan gebukt onder de prestatie maatschappij, ze laat ons permanent aan stress blootstaan. Stress is geen modeverschijnsel, maar een medisch meetbaar fenomeen. Het probleem van stress is dat het niet één maar vele ziektes kan veroorzaken. Van diabetes tot hartproblemen.'

'Mensen zijn een product van de omstandigheden', zegt Verhaeghe. 'Ken je het Marshmallow-onderzoek van Stanfordprofessor Walter Mischel?' Verhaeghe stuurt me het onderzoek toe en ik verdiep me in de sociaal psycholoog en zijn marshmallows. In 1960 doet Mischel onderzoek bij een aantal kleuters met een bijzondere proef: ze krijgen de keuze tussen één marshmallow nu, of twee marshmallows als ze een kwartiertje wachten. De beelden op YouTube zijn een regelrechte aanrader: kleuters die hun neusjes, mondjes en handjes amper van die ene marshmallow af weten te houden. Sommigen houden vol en krijgen de extra marshmallow, anderen gaan voor directe bevrediging van hun marshmallow-verlangen. Mischel zal de proefpersonen veertig jaar lang volgen. De kleuters die zelfbeheersing aan de dag legden, blijken het op volwassen leeftijd op vele gebieden beter te doen. Ze zijn gezonder, doen het beter op school en zijn gelukkiger. Later onderzoek zal

aantonen dat zelfbeheersing geen aangeboren kenmerk is, maar een wisselwerking tussen het individu en de omgeving. En dat de mate van zelfbeheersing ook nog eens kan veranderen gedurende een mensenleven. Nog interessanter wordt het wanneer zo'n vijftig jaar later de proefopzet wordt aangepast. De ene groep kinderen krijgt te maken met een bewust onbetrouwbare proefleider. De andere groep met eentje die wel deed wat hij beloofde. Daarna komen in beide groepen de marshmallows – en de wonderlijke taferelen die bij zelfbeheersing horen – in het spel. De uitkomst? De eerste groep grijpt veel vaker direct naar de eerste marshmallow dan de tweede groep kinderen. Kinderen die te maken krijgen met onbetrouwbare volwassenen in een onzekere omgeving zullen het zekere voor het onzekere nemen en voor de directe bevrediging kiezen.

Hoe onzekerder de omstandigheden en omgeving, des te meer zullen mensen kiezen voor kortetermijnwinst. Ook de stemming en de opvoeding blijken van invloed. Stress en droefheid zijn geen aanraders, een kind aan z'n lot overlaten of juist autoritair opvoeden evenmin. Ouders die hun kinderen binnen een veilige omgeving aanmoedigen en helpen om zelf problemen op te lossen, bieden de beste garantie voor de ontwikkeling van zelfbeheersing. En die zelfbeheersing is een stevige basis voor een goed leven.

In Gent vraag ik Paul Verhaeghe wat dit betekent voor onze huidige maatschappij. Zijn antwoord zal nog lang door mijn hoofd schieten. 'Onze prestatie maatschappij zorgt niet

'Het is niet het bewustzijn van de mensen dat hun zijn, maar omgekeerd hun maatschappelijk zijn dat hun bewustzijn bepaalt.' – Karl Marx

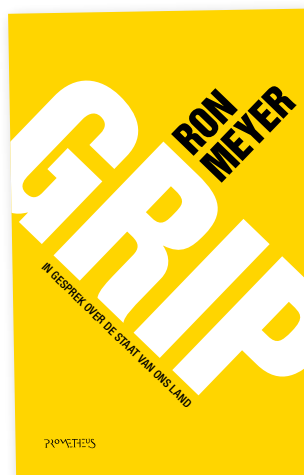

alleen voor stress en onzekerheid, maar probeert het individu los te maken van de groep. Ik gebruik geen ethisch argument, maar biologische en sociologische: we worden ziek. We zijn geen solitaire wezens. We zijn geen katten.'

Als het niet in onze biologische aard ligt, omdat de mens een sociaal wezen is, hoe zijn we dan in deze sterk geïndividualiseerde samenleving terechtgekomen?

Het was afgelopen jaar een van de belangrijkste vragen die ik stelde aan honderd gesprekspartners. Van wetenschappers tot sporters, tot schrijvers, tot burgemeesters, tot film- en theatermakers. Tot mijn grote geluk werd er op vrijwel al mijn verzoeken om te praten over de staat van het land welwillend gereageerd, en zo kwam ik in een jaar tijd in gesprek met honderd zeer interessante mensen op bijzondere plekken. Van het dakterras van het

Muziekinstrumentenmuseum in Brussel tot het Bisschoppelijk Paleis in Den Bosch. Van een voetbalstadion tot een bouwput. Van een wijnlokaal in

Grip, in gesprek over de staat van ons land, van Ron Meyer, is te koop in de boekhandel en te bestellen via de SP-webshop.

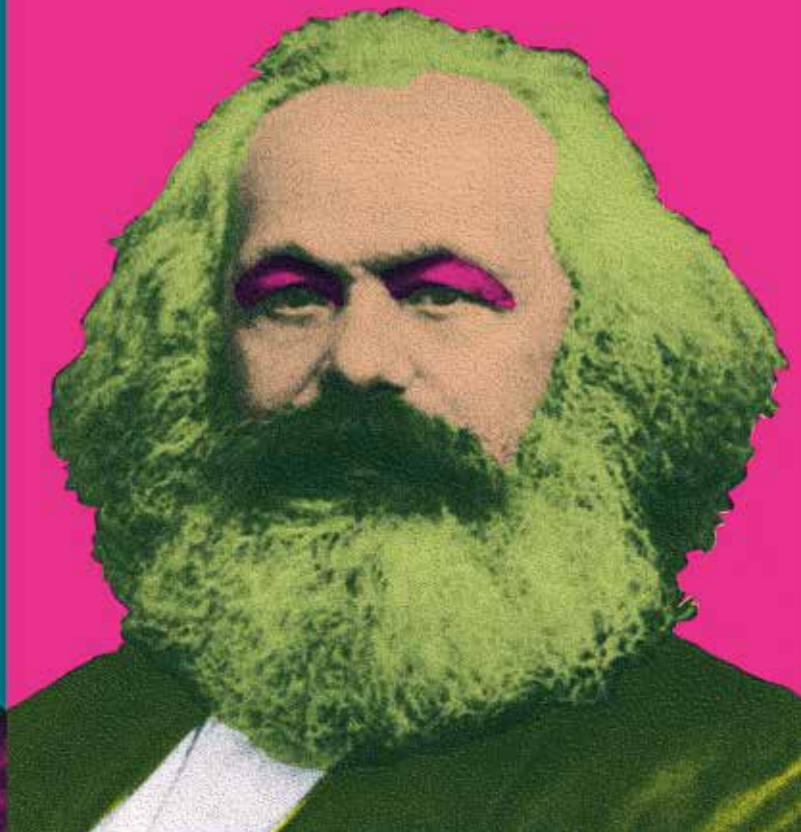
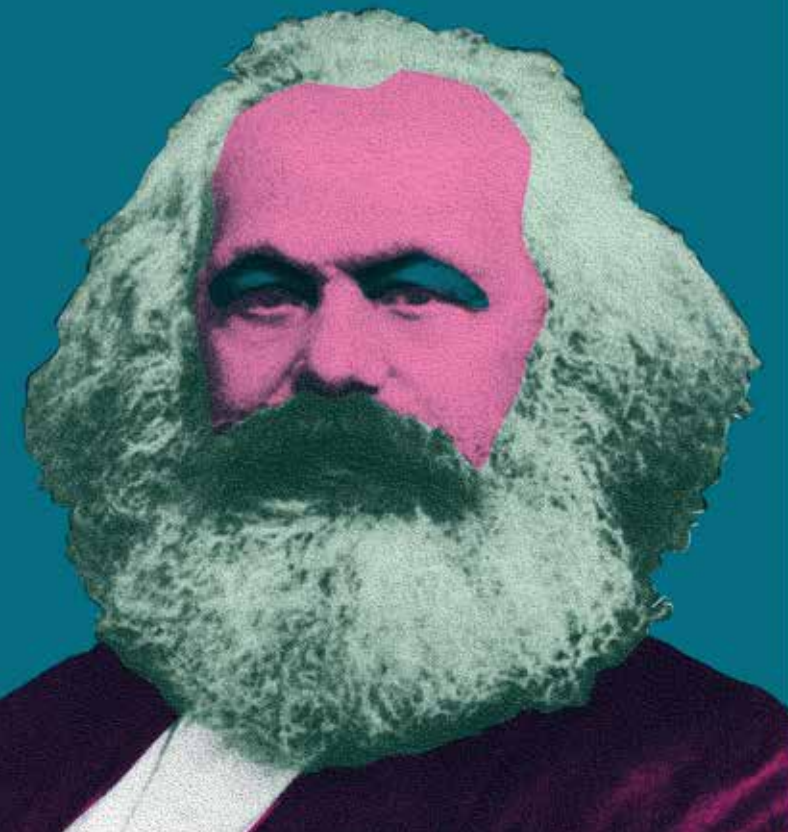
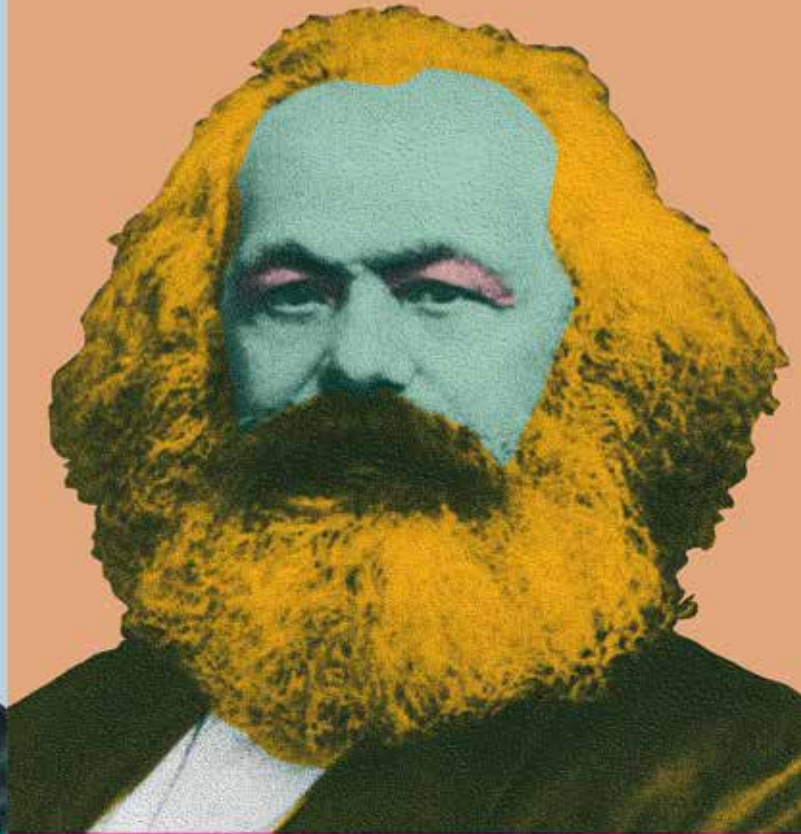
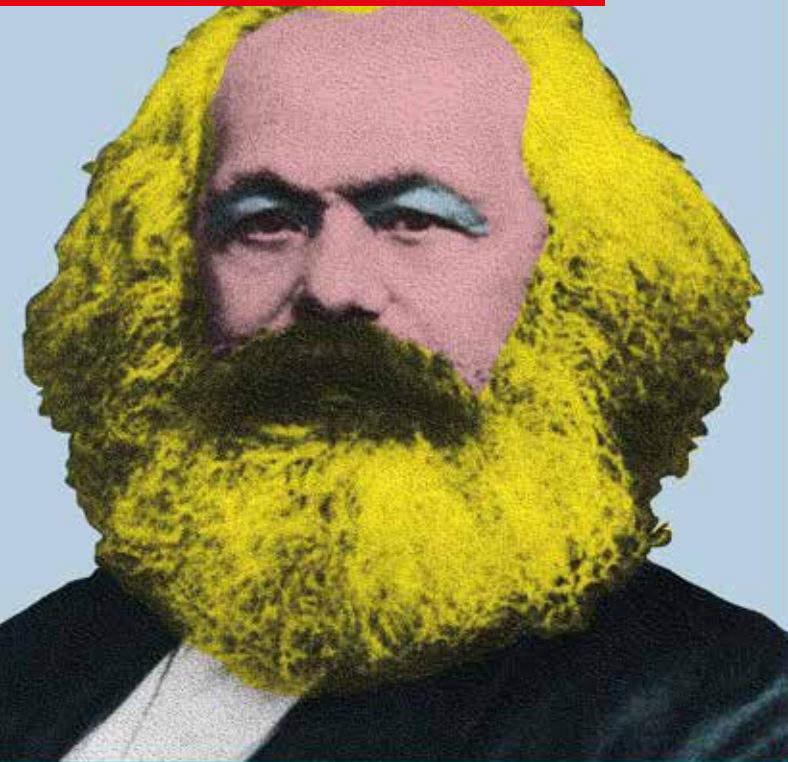
Amsterdam tot het stadhuis in Rotterdam. Dat de deur zo vaak zo enthousiast openging, was een grote meevaller. Toen ik in het bestek van een week gesprekken had met zowel een bisschop, een vakbondsleider als twee generaals, dacht ik even: in sommige landen zouden nu geruchten over een *coup d'état* gaan rondzingen. Het werden zeer boeiende ontmoetingen, die mij enorm hebben geholpen om een completer beeld van Nederland te krijgen.

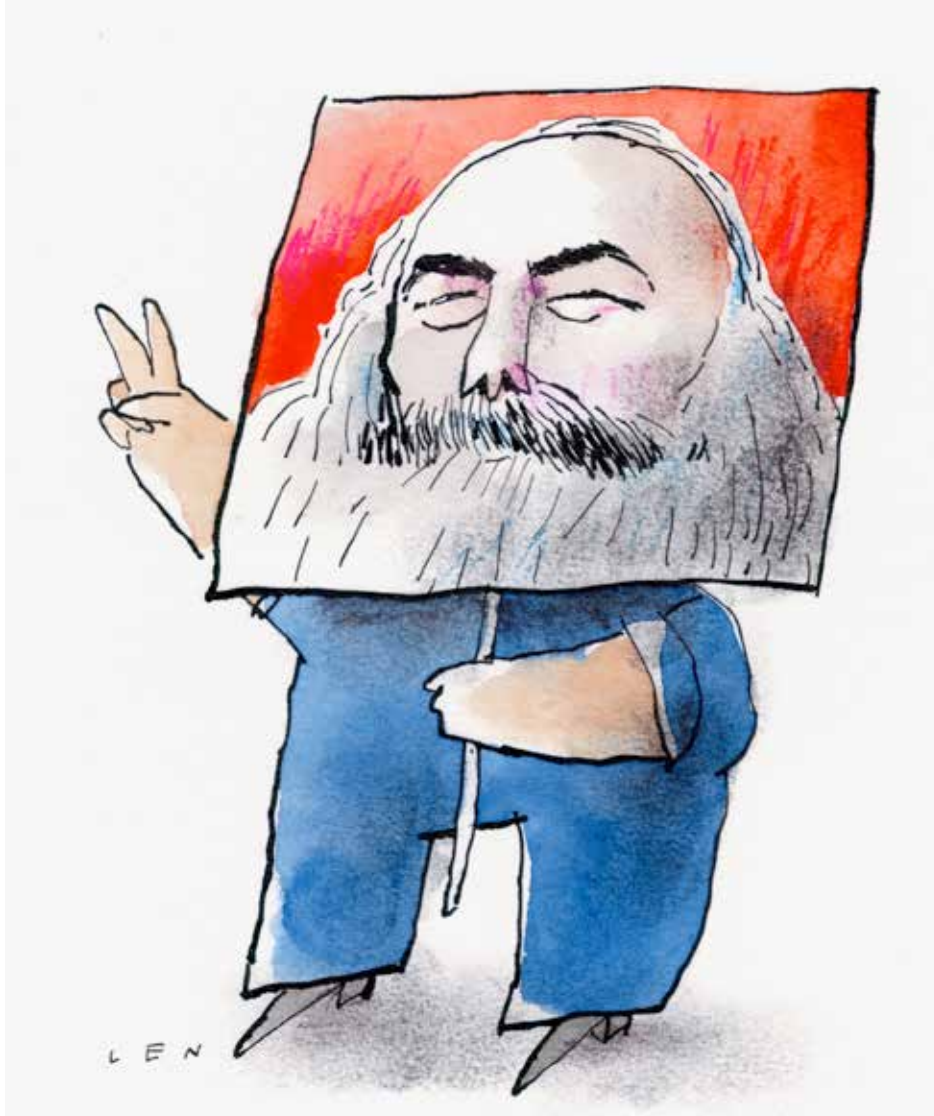
Van de problemen die we ondervinden, van de oorzaken, maar bijna elke keer ging ik weer optimistisch en geïnspireerd van tafel. Want hoe scherp problemen ook werden neergezet, vrijwel niemand bleek echt pessimistisch. Vaak bezorgd, een enkele keer erg bezorgd, maar niemand zei: hou maar op, we zijn verloren. Er was altijd het perspectief van een betere toekomst, en de overeenkomst in gedachten was steeds weer: samen kunnen wij er echt wel iets moois van maken. Als we de ieder-voor-zich-mentaliteit en de marktmanie terugdringen, kunnen we een land verwezenlijken dat we met trots aan de volgende generaties kunnen overdragen.

Het hieruit voortvloeiende boek *Grip: In gesprek over de staat van ons land*, is geen blauwdruk voor dagelijks politiek handelen. Het is een verkenning van de staat van ons land. Een aanzet tot discussie op grond van een zoektocht van ruim een jaar. Een analyse die vier terugkerende thema's kent: wetenschap, visie en grote verhalen, kapitalismekritiek en de noodzaak van échte solidariteit. Luisteren, kijken en nadenken over de staat van het land is ontzettend belangrijk. Maar alleen als we vervolgens de mouwen opstropen en aan het werk gaan. Wie je ook bent, waar je ook woont en wat je ook doet. Bemoei je met je wijk, je werk en je wereld. Wie grip wil, zal moeten grijpen. Wie begrip wil, zal moeten begrijpen.

SPANNING

MARX IS DOOD, LEVE MARX

MARX IS DOOD, LEVE MARX

Illustratie: Len Munnik®

Op 5 mei van dit jaar was het precies 200 jaar geleden dat een van de beroemdste en misschien ook wel beruchtste denkers uit de geschiedenis geboren werd: Karl Marx. De uit Trier afkomstige filosoof, journalist en revolutionair, die bij het grote publiek vooral bekend is vanwege *Het Communistisch Manifest* (1848) en *Het Kapitaal* (1867) en vanwege zijn associatie met het ‘reëel bestaande socialisme’ in de Sovjet-Unie. Vooral dat laatste stond lange tijd een onbevooroordeelde blik op zijn werk in de weg. Dat veranderde na de val van de Muur in 1989. Toen werd het mogelijk om zonder de ideologische bagage van de Koude Oorlog en zonder zijn denken als doctrine te beschouwen naar het werk van Marx te kijken. Hierdoor kwamen veel meer nuances en twijfel in zijn gedachtegoed naar voren, dan zijn volgelingen hadden doen voorkomen.

Zeker na het uitbreken van de financiële crisis in 2008 is er weer meer aandacht voor Marx gekomen. Geen denker heeft immers zo overtuigend de werking en zwaktes van het kapitalisme blootgelegd als hij. Daar zijn vriend en vijand het over eens. Zelfs de niet bepaald linkse krant *The Economist* riep in mei van dit jaar de mondiale elite op Marx te lezen om zo de zwakke punten van het kapitalistisch systeem beter te leren begrijpen. Zolang het kapitaal “zoals een vampier teert op de levende arbeid”, zal de naam van Marx verbonden blijven met een verlangen naar bevrijding en met een steeds weer terugkerende poging om de mechanismen van dat kapitaal te ontmaskeren. Een van de redenen waarom Marx nog altijd velen inspireert is zijn intellectuele betrokkenheid. Zijn enorme honger naar kennis, de

veelheid aan onderwerpen waarover hij heeft geschreven en zijn verlangen om de wereld te begrijpen om haar te veranderen. “De filosofen hebben de wereld slechts verschillend geïnterpreteerd; het komt erop aan haar te veranderen”, luidt niet voor niets een van zijn beroemdste uitspraken. Grote vraag is nu wat de betekenis van Marx is voor de huidige tijd. In hoeverre is de belangrijkste criticus van het negentiende-eeuwse industriële kapitalisme nog relevant om het grenzeloze financiële kapitalisme van de 21e eeuw te doorgronden? Welke van zijn ideeën hebben de tand des tijds doorstaan? Kun je zijn ideeën ook toepassen op kwesties waar Marx zelf weinig tot niets over heeft gezegd, zoals klimaatverandering? Dit zijn enige vragen die centraal staan in dit nummer van *Spanning*, dat volledig aan Marx gewijd is.

IN DIT NUMMER

4 MARX IN ZIJN TIJD

Leven en werk van Karl Marx in een notendop
Tijmen Lucie

6 FILOSOFIE VAN MARX

Niet de ontwikkeling van ideeën maar van de materiële wereld stuwt de geschiedenis voort
Eduard van Scheltinga

7 MARX OVER KAPITALISME

Volgens econoom Geert Reuten leert Marx ons veel over hoe kapitalisme werkt
Eduard van Scheltinga

10 HET COMMUNISTISCH MANIFEST IN DE 21^E EEUW

170 jaar oud, maar nog verrassend actueel
Eduard van Scheltinga

12 MET EEN IDEE DE WERELD VERANDEREN

Historica Christina Morina laat zien hoe Marx in marxisme kon veranderen
Tijmen Lucie

15 WAT MARX MIJ LEERT

Zonder een begrip van klasse kun je de politiek in kapitalistische samenlevingen niet doorgronden
Bastiaan van Apeldoorn

16 “WIJ WILLEN COLLEGA’S, GEEN CONCURRENTEN”

Het verdienmodel van hedendaagse multinationals, geïllustreerd met marxistische begrippen
Ruud Kuin en Remco Bouma

17 TIJD VOOR RECHTVAARDIGHEID

Cijfers tonen aan dat banken en bedrijven steeds meer winst maken ten koste van de werkers
Remco Bouma en Ruud Kuin

22 MARX EN DE CRISIS

Trekken machthebbers lessen uit de inzichten van Marx over kapitalisme en crises?
Bart Linssen

26 “DONALD TRUMP IS DE PRESIDENT VAN VERVREEMDING”

Om te begrijpen wat de dominantie van de markt met mensen doet is het oude marxistische begrip vervreemding zeer bruikbaar
Bart Linssen

28 DE DUNNE LIJN TUSSEN GROEI EN DIEFSTAL

Marx’ “oorspronkelijke accumulatie” toegepast op het financiële kapitalisme van de 21e eeuw
Remco Bouma

30 DE GROENE MARX

Marx’ theorie laat zien hoezeer de sociale en ecologische kwestie met elkaar verbonden zijn
Remco Bouma

32 DE SCHIJNWERPERS OP DE 1 PROCENT

Econoom Wiemer Salverda brengt namens de World Inequality Database de verdeling van inkomen en vermogen zo precies mogelijk in kaart
Remco Bouma

35 “APART ZIJN ALLE VINGERS BREEKBAAR SAMEN VORMEN ZE EEN VUIST”

Alleen door zich te organiseren kan de onderlinge concurrentie in de werkende klasse opgeheven worden
Peter Mertens

36 HET IS TIJD VOOR RECHTVAARDIGHEID!

Toenemende ongelijkheid is een politieke keuze, eerlijk delen is een veel beter alternatief
Lilian Marijnissen

COLOFON

Spanning wordt uitgegeven door het Wetenschappelijk Bureau van de SP.

Een abonnement kost 25 euro per jaar voor niet-leden. De betaling gaat per incasso.

Abonnementenadministratie

Snouckaertlaan 70
3811 MB Amersfoort
T (088) 243 55 40
E administratie@sp.nl
Redactieadres
Snouckaertlaan 70
3811 MB Amersfoort
T (088) 243 55 35
E spanning@sp.nl

Redactie

Tijmen Lucie, Bart Linssen
Eduard van Scheltinga,
Remco Bouma, Ruud Kuin
Tekstredactie
Daniël de Jongh
Redactieraad
Ron Meyer, Lieke Smits

Basisontwerp

Thonik en BENG.biz
Vormgeving
Robert de Klerk, Nenad Mečava, Gonnies Sluijs
Illustratie cover
Nenad Mečava
(geïnspireerd op het werk van Andy Warhol)

Tenzij anders vermeld, is op de inhoud van deze publicatie de Creative Commons Naamsvermelding-Niet Commercieel-Geen Afgeleide Werken 3.0 Nederland licentie van toepassing. creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/nl

DE SP ZET ZICH IN VOOR MENSELIJKE WAARDIGHEID, GELIJKWAARDIGHEID EN SOLIDARITEIT

MARX IN ZIJN TIJD

Tekst: Tijmen Lucie

Tweehonderd jaar na zijn geboorte is Karl Marx nog altijd springlevend. Maar wie was deze negentiende-eeuwse filosoof, econoom, historicus, politiek theoreticus, sociaal wetenschapper, journalist en revolutionaire socialist, die zoveel navolging heeft gekregen? Een impressie van zijn leven en werk.

1818

Karl Marx wordt geboren op 5 mei 1818 in Trier, deel van het koninkrijk Pruisen (het huidige Duitsland). Hij is de derde zoon van de advocaat Heinrich Marx en de in Nijmegen geboren Henriette Presburg. Samen krijgen Karl Marx' ouders negen kinderen, van wie er twee al op jonge leeftijd sterven. Zijn beide ouders zijn van joodse komaf, maar ze bekeren zich later tot het protestantisme. Waarschijnlijk omdat zijn vader daar vanwege zijn beroep toe genoodzaakt is. Hoewel in het Trier van Marx' jeugd grote armoede heerst, geldt dat niet voor het gezin Marx. Vader is een succesvol advocaat en moeder komt uit een welgestelde ondernemersfamilie, die later aan de basis staat van elektronicaconcern Philips. Zijn familie van moeders kant zal Karl in zijn latere leven nog regelmatig financieel te hulp schieten.

Over de jonge jaren van Karl Marx is weinig bekend. Tot zijn twaalfde jaar krijgt hij vermoedelijk privéonderwijs van zijn vader. Heinrich is een man van de Verlichting, met een grote interesse voor de ideeën van Kant en Voltaire. Hij zet zich in voor meer democratische hervormingen in Pruisen, dat geregeerd wordt door een absolute monarchie. Van 1830 tot 1835 gaat Marx naar het Friedrich-Wilhelm Gymnasium in Trier. Deze school staat bekend als een liberaal broeinest en is het lokale, conservatieve bestuur een doorn in het oog. In 1832 vindt er daarom een politie-inval plaats en worden verschillende docenten ontslagen. In deze jaren krijgt hij ook een controversiële relatie (vanwege het verschil in klasse) met de vier jaar oudere Jenny von Westphalen, dochter van baron Ludwig von Westphalen, een liberale aristocraat die voor Marx een belangrijke leermeester is geweest.

1835

Op zeventienjarige leeftijd schrijft Marx zich als rechtenstudent in aan de Universiteit van Bonn. Daar gaat hij volledig op in het studentenleven, duelleert met een medestudent en belandt in de gevangenis wegens dronkenschap en verstoring van de openbare orde. Op aandringen van zijn vader vertrekt hij na een jaar naar de serieuzere en hoger aangeschreven Universiteit van Berlijn, waar hij rechten en filosofie gaat studeren. Hier maakt hij kennis met de veelbesproken filosofie van de pas overleden Georg Hegel (1770-1831). Aanvankelijk moet hij weinig van diens ideeën hebben, maar dat verandert als hij in contact komt met de Jong-Hegelianen, een radicale groep studenten die de politieke, maatschappelijke en religieuze fundamenteën van hun tijd ter discussie stellen.

1841

In 1841 promoveert Marx, dan 22 jaar oud, aan de Universiteit van Jena op een filosofische studie. Maar vanwege zijn radicale ideeën zit een academische carrière er niet in. Marx besluit zich op de journalistiek te richten. In 1842 gaat hij aan de slag bij *Die Rheinische Zeitung*, een progressieve krant in Keulen, waarvan hij binnen de kortste tijd hoofdredacteur wordt. Hierin keert hij zich voor het eerst fel tegen repressie en de uitwassen van het kapitalisme. Slechts een jaar later wordt de krant al door het Pruisische regime verboden, na een zeer kritisch stuk over de Russische monarchie.

MEER LEZEN OVER MARX

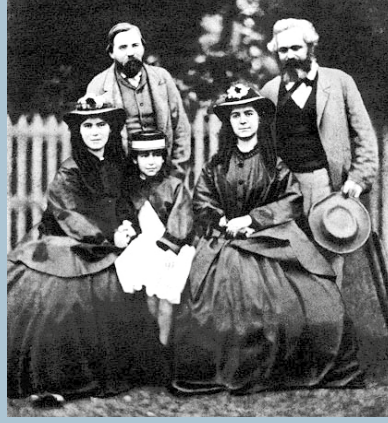
- Een schat aan informatie over de werken en geschriften van en over Marx is te vinden op: www.marxists.org. Er is ook een Nederlandstalige (minder uitgebreide) versie: www.marxists.org/nederlands
- *Geschiedenis van het marxisme* (1980) van Leszek Kolakowski geldt nog altijd als standaardwerk over de theorieën van Marx en zijn volgelingen.
- Enkele recente biografieën die Marx nadrukkelijk in zijn tijd proberen te plaatsen:
Karl Marx: grootheid en illusie (2017), Gareth Stedman Jones
Karl Marx a nineteenth-century life (2013), Jonathan Sperber
Liefde en Kapitaal (2012), Mary Gabriel
Karl Marx: Een eigentijdse biografie (2010), Rolf Hosfeld

Jenny von Westphalen, de vrouw van Marx

Foto's Wikipedia

Friedrich Engels, Karl Marx en de drie dochters van Marx: Jennychen, Laura en Eleanor

1843

In 1843 trouwt Marx – inmiddels werkloos – met zijn jeugdliefde Jenny, met wie hij dan al zeven jaar verloofd is. Niet veel later vertrekken zij naar Parijs, dat dan het intellectuele centrum van Europa is. Alle democratische en socialistische denkers die ertoe doen lopen er rond. Marx ontmoet ze allemaal. Onder hen ook Friedrich Engels (1820-1895), zoon van een textielmagnaat, met wie hij een levenslange vriendschap sluit. Hier wordt hij definitief communist. In 1845 zet de Franse overheid op verzoek van de Pruisische koning Marx het land uit. Hij wijkt uit naar Brussel, eveneens een vrijplaats voor revolutionairen. Samen met Engels schrijft hij hier de *Duitse Ideologie*, volgens velen het boek waarin het concept van historisch materialisme het beste wordt uitgewerkt (zie hierover ook pagina 6 van deze Spanning).

1847

Eind 1847 beginnen Marx en Engels aan hun beroemdste werk: het Manifest van de Communistische Partij, kortweg Communistisch Manifest. Het is bedoeld als revolutionair politiek programma voor de pas opgerichte Bond van Communisten. Niet lang na het verschijnen van het manifest op 21 februari 1848, breken in verschillende Europese landen daadwerkelijk revoluties uit. Zo wordt in Frankrijk de monarchie omver geworpen en de Tweede Franse Republiek gevestigd. De Belgische regering besluit Marx vanwege de dreigende revolutie in Frankrijk het land uit te zetten. Na korte omzwervingen in Parijs en Keulen wijkt Marx in juni 1849 naar Londen uit, waar hij de rest van zijn leven als stateloos burger zal doorbrengen. De eerste jaren in Londen zijn erg moeilijk. Het gezin Marx leeft continu op het randje van de armoede. Vier van de zeven kinderen overlijden in deze periode. Veel inkomsten heeft Marx niet. Het gezin wordt hoofdzakelijk door Engels onderhouden. De loyaliteit van Engels gaat zelfs zover dat hij zich opwerpt als vader van een kind dat vermoedelijk door Marx bij zijn huishoudster verwekt is.

1859-1883

Na het uitblijven van de proletarische revolutie ziet Marx in dat meer kennis over de werking van het kapitalisme nodig is. Hij brengt veel tijd door in de leeszaal van het British Museum, waar hij de werken van belangrijke politieke economen, zoals Adam Smith en David Ricardo, bestudeert en becommentarieert, naast een enorme hoeveelheid economische data. In 1859 publiceert hij zijn eerste economische studie, *Bijdrage tot de kritiek op de politieke economie*. Bedoeld als inleiding op wat zijn levenswerk moet worden: de serie werken over kapitaal. Uiteindelijk verschijnt tijdens Marx' leven alleen deel I van *Het Kapitaal*, in 1867. Deel II en III worden na zijn dood door Engels bewerkt en gepubliceerd. Politiek is Marx in zijn Londense jaren vooral actief in de Internationale Arbeidersassociatie, beter bekend als de Eerste Internationale, die in 1864 wordt opgericht. Marx wordt verkozen in de Algemene Raad en schrijft het beginselprogramma en de statuten van de beweging. Dat betekent echter niet dat zijn positie en ideeën onomstreden zijn. Hij krijgt het al snel aan de stok met de Russische anarchist Michail Bakoenin. En hoewel hij er op het congres in Den Haag in 1872 in slaagt om Bakoenin en zijn aanhangers uit de Internationale te zetten, komt de beweging deze scheuring niet meer te boven en wordt ze in 1876 opgeheven.

In de laatste jaren van zijn leven krijgt Marx aardig wat persoonlijke drama's te verwerken. Eerst overlijdt in 1881 zijn vrouw Jenny en begin 1883 ook nog eens zijn oudste dochter, Jennychen. Marx komt deze klap niet meer te boven en sterft op 14 maart 1883. Hij wordt drie dagen later begraven op Highgate Cemetery in Londen, waar zijn boezemvriend Engels diens grafrede besluit met de profetische woorden: "Zijn naam zal door de eeuwen heen voortleven, en zo ook zijn werk."

Een greep uit de boeken over Marx

FILOSOFIE VAN MARX

Tekst: Eduard van Scheltinga

Karl Marx begint zijn intellectuele carrière met filosofie. Hij groeit op terwijl de filosofie van Georg Hegel (1770-1831) dominant is op de Duitse universiteiten. De kern van Hegels filosofie is dat de geschiedenis geen vaststaande zaak is. De dingen blijven niet zoals ze zijn. De geschiedenis is een groot ontwikkelingsproces, dialectiek in jargon, dat zich voortbeweegt via het opheffen van tegenstellingen. Dat concept staat ook centraal bij Marx, maar op een heel andere manier dan bij Hegel.

Vaak wordt de abstracte beschrijving van de dialectiek platgeslagen tot een drieslag: een idee (these) komt in tegenspraak (antithese), en de clash daartussen resulteert in een nieuwe situatie (synthese). Die drieslag is oorspronkelijk door de filosoof Johann Fichte (1762–1814) genoteerd als beschrijving van een argumentatiestijl, maar werd door Hegel al bekritiseerd als te versimpeld. Toch helpt het om Hegel te begrijpen. Neem als voorbeeld vrijheid. We nemen, in Hegels termen, het abstracte idee vrijheid. Dat komt in tegenspraak met de beperkingen op vrijheid (eindige vrijheid) en die clash resulteert in de realisatie van vrijheid, zoals bijvoorbeeld in de Franse Revolutie.

Marx bekritiseert vooral de aanhangers van Hegel in zijn tijd, de Jong-Hegelianen. Hij neemt ze kwalijk dat zij ervan uitgaan dat ideeën de geschiedenis voortstuwen. In het voorwoord van *De Duitse Ideologie* schrijft Marx daarover gekscherend: “Er was eens een moedige man die er het denkbeeld op na hield, dat de mensen in het water slechts verdrinken omdat zij van het idee van de zwaartekracht bezeten waren. Als zij zich dit idee uit het hoofd zouden zetten, door haar tot bijgeloof, tot een religieuze voorstelling te verklaren bijvoorbeeld, dan zouden zij boven ieder verdrinkingsgevaar verheven

zijn. Zijn leven lang bestreed hij de illusie van de zwaartekracht, van de schadelijke gevolgen waarvan hem iedere statistiek nieuwe en talrijke bewijzen leverde. Deze moedige man was het type van de nieuwe revolutionaire filosofen in Duitsland.”

Bij Hegel is uiteindelijk alles een onderdeel van het Absolute Idee, zeg maar God, dat zich in de wereld manifesteert. Marx hekelde dit mystieke aan Hegels filosofie. Hij schrijft daarover in het voorwoord van *Het Kapitaal* in 1873: “De mystificatie, waaronder de dialectiek bij Hegel te lijden heeft, neemt geenszins weg dat hij de eerste was die volledig en bewust haar algemene bewegingsvormen uiteenzette. Zij staat bij hem op de kop. Men moet haar ondersteboven keren om in het mystieke hulsel de rationele kern te vinden.”

Grote ongelijkheid stond de ontwikkeling van de maatschappij in de weg

Volgens Marx is het namelijk niet zozeer de ontwikkeling van ideeën, maar de ontwikkeling van de materiële wereld die de geschiedenis voortstuwt. Om kennis over materiële zaken te krijgen, moeten we daar een dialectische analyse op toepassen. Dus: echte fabrieken, werkende mensen en maatschappijen analyseren. Dit verschil tussen Hegel en Marx is misschien wel Marx' grootste toevoeging aan de filosofie. Deze zienswijze wordt ook wel dialectisch en historisch materialisme genoemd, hoewel hij deze begrippen zelf niet gebruikt.

Het dialectisch en historisch materialisme is de toepassing van dialectiek op de geschiedenis vanuit een materialistisch oogpunt. Marx

onderzoekt de materiële tegenstellingen die zich in maatschappijen historisch ontwikkelen en richt zich daarbij sterk op de economie. Daarin onderscheidt hij productiekrachten en productieverhoudingen. De productiekrachten zijn de productieve vermogens van een maatschappij: zoals gereedschappen, machines en arbeidskracht. Productieverhoudingen zijn de sociale verbanden die mensen onderling en ten opzichte van de productiemiddelen hebben. Wel of geen productiemiddelen in beheer hebben bepaalt de klassenverhoudingen: grofweg tussen kapitalisten en arbeiders.

De productiekrachten ontwikkelen zich met name doordat de technologie verder ontwikkeld wordt. Denk aan de uitvinding van landbouwwerktuigen, de stoommachine of recenter de computertechnologie. Marx constateert dat op verschillende momenten in de geschiedenis de productieverhoudingen een rem zijn op de ontwikkeling van de productiekracht. In zijn tijd leidde industriële technologie tot grote fabrieken in de handen van kapitalisten, waar werkers zich moesten aanbieden om in hun levensonderhoud te voorzien. Daardoor ontstond een grote ongelijkheid tussen kapitalisten en arbeiders die de ontwikkeling van de maatschappij in de weg stond. Op zo'n moment in de geschiedenis is er een voedingsbodempunt voor een klassenstrijd die de productieverhoudingen verandert: een maatschappelijke omwenteling.

Deze omwentelingen van de maatschappij installeren opeenvolgend nieuwe dominante productiewijzen. Zo onderscheidt Marx grofweg achtereenvolgend de antieke maatschappij, de feodale maatschappij en de kapitalistische maatschappij. Marx stelt dat de geschiedenis niet is afgelopen en ook de kapitalistische maatschappij in een dialectisch proces omgewenteld zal worden. Wat dan volgt noemt hij communisme.

MARX OVER KAPITALISME

Tekst: Eduard van Scheltinga

Geert Reuten heeft veel over het werk van Marx geschreven, zoals *De Kleine Marx*, een lezenswaardige introductie tot Marx' economische analyses. Daarin bespreekt hij de relevante onderdelen van Marx' werk voor onze tijd. Hoewel in 150 jaar tijd veel is veranderd, zijn volgens Reuten een aantal centrale inzichten van Marx overeind gebleven.

Karl Marx was filosoof, socioloog, politiek activist en de grondlegger van een politieke en economisch zienswijze die zijn naam draagt. De veelvoud aan onderwerpen die hij bespreekt en zijn negentiende-eeuwse taalgebruik maken hem niet makkelijk leesbaar. Met econoom en Marxkenner Geert Reuten bespreek ik hoe Marx het kapitalisme van zijn tijd begrijpt. We brengen het ruim 2000 pagina's tellende magnum opus, *Het Kapitaal*, terug tot een aantal centrale begrippen.

WERKERS MAKEN DE WINSTEN

Dat werkers de winst maken was eigenlijk geen nieuw inzicht in Marx' tijd. Ook de klassieke econoom die bekendstaat om zijn idee van de onzichtbare hand, Adam Smith, zag al in dat arbeiders de winst maken. Karl Marx was wel de eerste die analyseerde hoe dat in zijn werk gaat binnen het kapitalisme. Ook was hij de eerste die beschreef hoe technologische ontwikkelingen daarop van invloed zijn.

Hij keek naar wat er in het productieproces gebeurt. In zijn tijd, de negentiende eeuw, betekende dat onderzoeken wat er eigenlijk in fabrieken gebeurt. Het product dat arbeiders daar maken, is meer waard dan het loon dat ze krijgen. Voor het verschil daartussen bedacht Marx de term meerwaarde. Dat deel van de geproduceerde waarde wordt door de eigenaar van de fabriek toegeëigend. "Een deel daarvan wordt weer teruggewerkt als nieuw kapitaal. Een van de belangrijke stellingen van Marx

is dus dat uiteindelijk kapitaal geproduceerd wordt door arbeid. Het is heel wrang dat wat arbeid zelf produceert, kapitaal, tegelijkertijd gebruikt wordt om arbeid in toom te houden", zo stelt Geert Reuten vast.

Maar stel je nu eens een fabriek voor waar schoenen worden gemaakt. Op een dag besluit de baas om betere machines te gebruiken, waardoor met dezelfde mensen meer schoenen kunnen worden gemaakt. Dan gaat de winst omhoog, maar de schoenmakers hebben daar niet voor gezorgd. Heeft de baas dat dan niet gedaan met de aanschaf van nieuwe machines?

"We moeten niet vergeten dat technieken ook het product van arbeid zijn. Sociale arbeid waaraan verschillende werkers verschillende onderdelen bijdragen", zegt Geert Reuten. "Er wordt vaak gedacht dat nieuwe technieken in bedrijven te danken zijn aan de vindingrijkheid van de baas en het management. Maar wie heeft uiteindelijk die nieuwe machines bedacht en gemaakt? Dat zijn veelal de werkers in loondienst. Zo stelt Marx als een van de eersten."

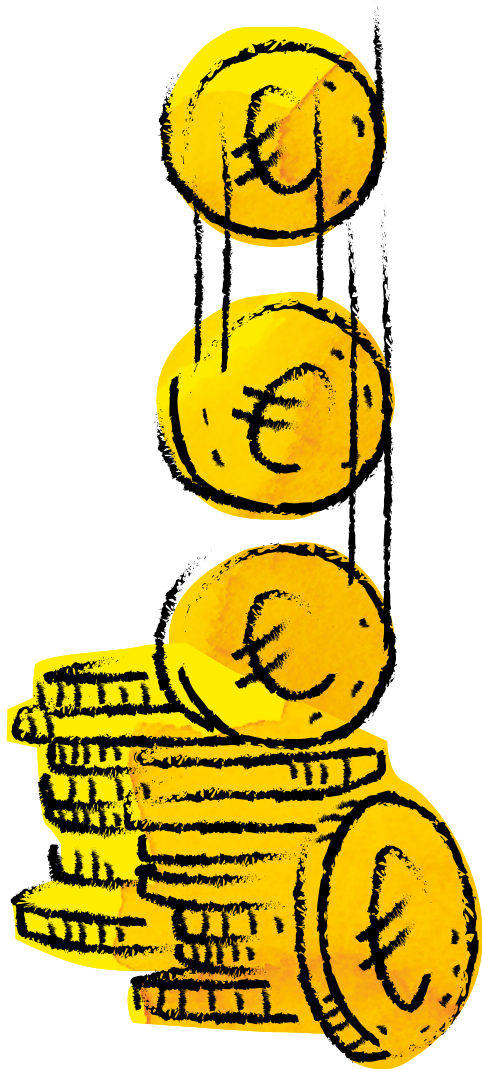
xHet is een belangrijk inzicht van Marx. Zeker in een tijd waarin kapitaalbezitters veel meer worden gewaardeerd dan de mensen die het werk doen. We hebben onze welvaart niet te danken aan een kleine groep mensen die haar kapitaal steeds maar vergroot door het werk van anderen toe te eigenen, maar aan de werkers.

KAPITAALACCUMULATIE

Wereldwijd gaat de armste 50 procent er weliswaar wat op vooruit, maar de rijkste 1 procent wordt vele malen sneller rijk. Om nog maar te zwijgen over de rijkdom die zich bij de grootste multinationals concentreert. Om een voorbeeld te noemen: Apple is net door de grens van 1000 miljard dollar aan beurswaarde gegaan. Terwijl het besteedbaar inkomen van huishoudens in de ontwikkelde landen al een tijd daalt, groeit de ongelijkheid. Volgens Marx is dat geen toeval. Het is een inherente eigenschap van het kapitalisme als het op zijn beloop wordt gelaten.

Als je het woord "kapitaal" hoort, denk je al snel aan een grote som geld. We zeggen niet voor niets dat iets kapitaal-

len kost. Maar bij Marx staat kapitaal niet zonder meer gelijk aan een grote som geld. Kapitaal vertegenwoordigt waarde die telkens weer opnieuw geïnvesteerd wordt om te groeien.

Kapitaal wordt geïnvesteerd in machines, grondstoffen en arbeid om producten te maken die met winst worden verkocht. Het kapitaal is dan gegroeid, zodat er weer meer te investeren is om nog meer winst te maken. En zo heb je een cirkeltje. Kapitaal wordt telkens geïnvesteerd om er meer kapitaal van te maken. Marx noemt dit proces kapitaalaccumulatie. Daarover schrijft Geert Reuten in *De Kleine Marx*, hier en daar de grote Marx citerend: “De bedrijfseigenaren hebben profijt van het kapitalistisch systeem en zijn er een aandrijf wiel van, maar tegelij-

kertijd zijn zij eraan onderworpen. De kapitalistische productie dwingt tot een onafgebroken vergroting van het in een industrieel bedrijf geïnvesteerde kapitaal. “De concurrentie dwingt hem zijn kapitaal voortdurend te vergroten om het in stand te kunnen houden, en hij kan het alleen maar vergroten door een steeds toenemende accumulatie.’ Maar tegelijkertijd resulteert dit in de “uitdijende directe en indirecte heerschappij van de kapitalisten.’”

KAPITALISME HEEFT CRISES NODIG OM DOOR TE GROEIEN

Het proces van kapitaalaccumulatie gaat niet altijd zonder meer door. We zien van tijd tot tijd crises optreden. Wat heeft Marx daarover geschreven? “Karl Marx was de eerste econoom die enige regelmaat in crises zag. In zijn tijd, de negentiende eeuw, was dat een cyclus van ongeveer 10 jaar. Dat is een grote verdienste van Marx. Dat zeg ik niet alleen. Ook de grote conjunctuur-econoom van de twintigste eeuw, Joseph Schumpeter, die je toch zeker niet op socialistische ideeën kunt betrappen, roemt Marx voor zijn analyse van crises.”

Marx laat zien dat het opeenvolgen van economisch goede en slechte tijden niet willekeurig is. Er zitten patronen in die voortkomen uit de werking van het kapitalisme. “De kapitalistische productie is winst gedreven. Er wordt immers geïnvesteerd om winst te maken. Je kunt zeggen dat dit steeds weer doorschiet. Marx noemt dat de overaccumulatie van kapitaal.’

Reuten beschrijft dat als het economisch goed gaat, in de hoogconjunctuur, de winsten weliswaar stijgen, maar het rendement dat op de investeringen gehaald wordt uiteindelijk daalt. Marx noemt dit de “tendentiele daling van de winstvoet’. Dit fenomeen treedt op door de voortgaande technologische ontwikkelingen. Er is in de economie altijd wel een bedrijf dat nieuwe technieken toepast in de productie, waardoor de arbeidsproductiviteit stijgt. Dat bedrijf kan daardoor de prijzen van zijn producten verlagen. Om niet achter te blijven zijn andere bedrijven gedwongen om eveneens de nieuwe techniek toe te passen. Daardoor kunnen ook zij voor

dezelfde lage prijs produceren. Maar als alle bedrijven de producten voor dezelfde lage prijs aanbieden, dan is er in totaal minder winst per investering te maken.

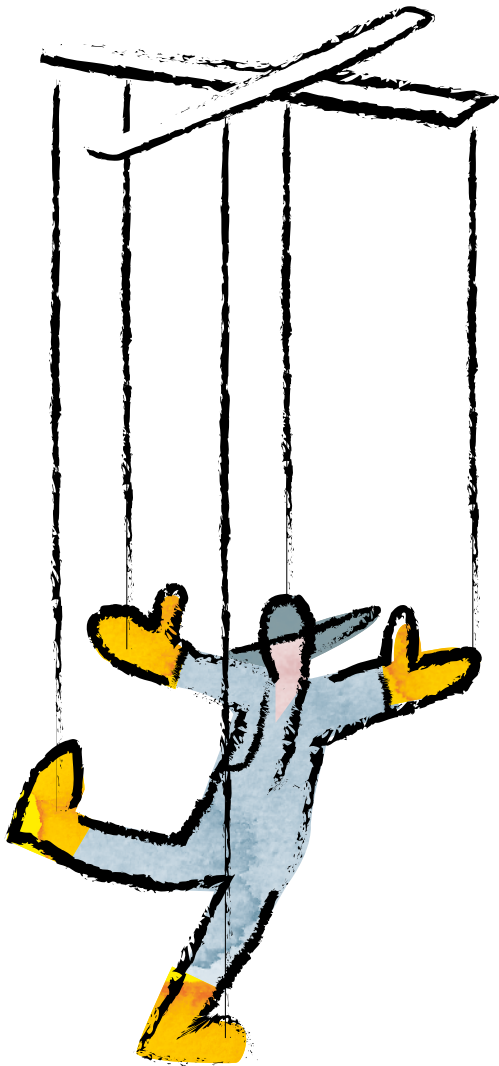
“Er wordt daarom steeds meer kapitaal geïnvesteerd om toch rendement op de investeringen te behalen. De totale productiecapaciteit groeit daardoor, totdat er een crisis ontstaat. Op dat moment is de productiecapaciteit groter dan de afzet – er ontstaat dus overcapaciteit. Het gevolg is een recessie, of laagconjunctuur, waarin het tegenovergestelde gebeurt. In die periode dalen de winsten, maar stijgt het rendement op investeringen weer. Aan de ene kant gebeurt dan wat tegenwoordig herstructurering van kapitaal wordt genoemd. Er wordt kapitaal vernietigd door faillissementen, fusies en overnames. Productiebedrijven sluiten en kleine ondernemers gaan failliet. Aan de andere kant stijgt de werkloosheid enorm, waardoor er een grote druk op de lonen ontstaat. Dat allemaal samen legt de basis voor een periode waarin de winsten weer kunnen stijgen.”

De crisis is als het ware een ventiel waaruit een te grote druk ontsnapt, waarna de economie zich opnieuw op kan blazen. Maar uiteindelijk zal het rendement ook weer dalen en zo beweegt de economie zich in golven voort.

HET RESERVELEGER: WERKLOOSHEID

Toen Karl Marx onderzoek deed naar het kapitalisme van zijn tijd bestond het woord werkloosheid nog niet. Voor mensen zonder werk muntte hij de term “reserveleger van arbeiders’. Mensen die klaarstonden als anderen het werk niet deden, of een hoger loon eisten. En zodra ze niet meer nodig waren, werden ze net zo hard weer gedegradeerd tot een bestaan in het reserveleger. Hij beschrijft hoe de lonen worden gedrukt door het reserveleger. Is er behalve de woordkeus sindsdien iets veranderd?

“Het wrange van het kapitalisme is dat het werkloosheid nodig heeft. Alle politici zeggen dat ze de werkloosheid omlaag proberen te krijgen. Maar zodra we een werkloosheidspercentage van zo’n 2 à 3 procent hebben, spreken

ze opeens over krapte op de arbeidsmarkt en schreeuwen de werkgeversorganisaties dat het zo niet langer kan. Het is logisch dat ze dat roepen, want zodra de werkloosheid omslaat in arbeidskrapte gaan de lonen omhoog, maar de winsten omlaag. Feitelijk claimen werkers dan een stuk van hun arbeidsproductiviteitsstijging terug. Het kapitalisme kan dus niet zonder werkloosheid, omdat het anders ten koste van de winsten gaat. Dat is heel wrang.”

“In de laatste recessie moesten heel veel mensen een paar procenten inleveren. Maar degenen die echt moesten inleveren waren de mensen die hun baan verloren. Het is ver-

schrikkelijk als dat gebeurt. Het heeft niet alleen betrekking op jou, maar ook op je kinderen. Je raakt je inkomen kwijt, je eventuele vermogen, je waardigheid. Dat draag je je hele leven met je mee. Werkloosheid is de gesel en gezel van het kapitalisme.”

GELD IN HET KAPITALISME

Uiteindelijk moet je toch geld hebben om te leven. En veruit de meeste mensen moeten daaraan zien te komen door te werken. Als ik Geert Reuten vraag hoe Marx de rol van geld in het kapitalisme ziet, begint hij opeens over kunst. “Wat vind je van dat schilderij?”, vraagt hij me. “Dat is een mooi schilderij zeg, dat zal je wel wat gekost hebben”, antwoord ik hem. “Dit is nou precies een voorbeeld van wat Marx te zeggen heeft over geld.” Ik kijk hem vragend aan. Reuten vertelt dat volgens Marx de dingen een gebruikswaarde hebben: een kopje gebruik je om uit te drinken, een telefoon om mee te bellen, et cetera. Daarnaast hebben ze ook een geldwaarde. Aan vrijwel alle producten is een prijskaartje te hangen.

“Op zich is het niet verkeerd dat dingen ook een geldwaarde hebben”, zegt Geert Reuten. “Orthodoxe economen, zeg maar de huidige mainstream-economen, stellen dat geld alleen maar een handig neutraal ruilmiddel is. Als de een schoenen maakt en de ander telefoons, heb je iets anders nodig om de spullen uit te wisselen en dat is geld. Toch is dat niet het hele verhaal. Marx laat zien dat de geldwaarde van de dingen helemaal niet zo onschuldig is. De geldwaarde domineert in de kapitalistische productie. Als een bedrijf schoenen zou maken vanwege de gebruikswaarde, dan is het bedrijf snel klaar. Namelijk als alle werkers schoenen hebben. Het product is dus niet waar het om gaat, het draait uiteindelijk om geld.”

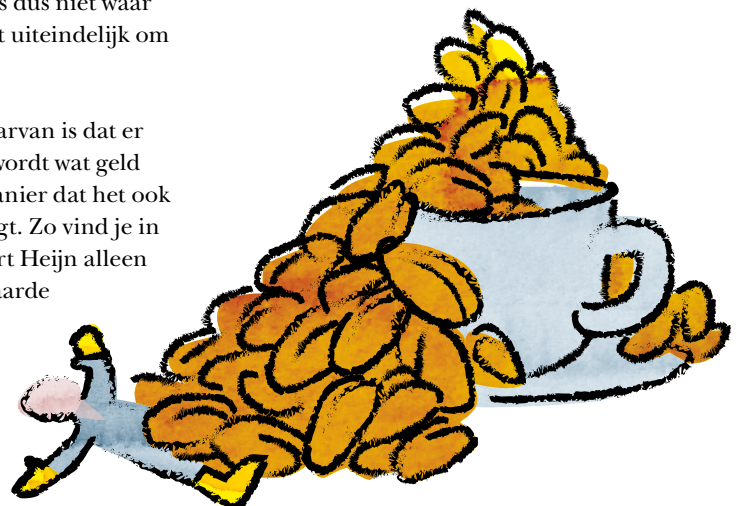
“Een consequentie daarvan is dat er alleen geproduceerd wordt wat geld oplevert en op zo’n manier dat het ook geld in het laatje brengt. Zo vind je in de schappen van Albert Heijn alleen dingen die een geldwaarde hebben. We hebben keuzevrijheid, voor zover er winst op gemaakt kan

worden.” Het is dit verschil tussen gebruikswaarde en geldwaarde waardoor medicijnen voor ziekten die alleen in ontwikkelingslanden voorkomen niet op de markt worden gebracht. De geldwaarde van die medicijnen is laag: de mensen daar kunnen ze simpelweg niet betalen. Terwijl de gebruikswaarde enorm groot is.

REVIVAL

Het zijn deze ideeën die opnieuw weerklank vinden. Dat blijkt wel uit de opkomst van Bernie Sanders en Jeremy Corbyn. Het lijkt wel alsof de grote financiële crisis van 2008 het gedachtegoed van Karl Marx heeft gerehabiliteerd. Was marxist tien jaar geleden nog een scheldwoord, vandaag de dag schrijven gerespecteerde denkers, zoals Irene van Staveren en Ewald Engelen, in mainstream kranten over hem. Uiteindelijk stortte de wereld na 2008 niet in. Maar het risico daarop kwam wel bloot te liggen. Net als de grote ideeënarmoede over de alternatieven die tot een betere wereld kunnen leiden.

Mijn generatie (ik ben van 1991) groeide op in een neoliberal tijdperk. De markt zou onze welvaart regelen en de economie zou telkens weer in evenwicht komen. In 2008 bleek dat allemaal niet te kloppen. Het is niet gek dat mensen op zo’n moment dominante ideeën bevragen en terzijde schuiven als ze niet voldoen. Waarna de weg vrij is om op zoek te gaan naar ideeën en concepten die wel helpen om de wereld om ons heen te verklaren. Nieuwe omstandigheden kunnen oude ideeën weer relevant maken, ook al zijn ze 150 jaar oud. Karl Marx zegt meer over onze tijd dan Milton Friedman.

HET COMMUNISTISCH MANIFEST IN DE 21^E EEUW

Tekst: Eduard van Scheltinga Foto: Wikimedia

Het 170 jaar oude Communistisch Manifest is nog altijd lezenswaardig en verrassend actueel. In slechts zo'n 30 pagina's geven Marx en Engels een samenhangende analyse van hun tijd vol economische, politieke, en technologische veranderingen. Ze klagen aan en bieden handvatten om wat te doen aan de ellendige omstandigheden van arbeiders.

Met het Communistisch Manifest ontwaarden Karl Marx en Friedrich Engels het spook van het communisme. Een beweging die streed voor een betere wereld. Het is een ongelooflijk rijke tekst met een enorme historische betekenis. En dan te bedenken dat Marx en Engels respectievelijk 30 en 28 waren toen ze het schreven. Hun jeugdig enthousiasme heeft een groot stempel op de geschiedenis gedrukt.

De titel van het manifest maakt het verleidelijk om het met de verschrikkingen van de Sovjet-Unie in verband te brengen. Maar daarmee zouden Marx en Engels ernstig tekortgedaan worden. Het manifest moet gelezen worden in het besef dat het in 1847 geschreven en in 1848 gepubliceerd is.

Over het waarom van het woord 'communistisch' in de titel schrijft Friedrich Engels in 1890 in het voorwoord van een nieuwe vertaling: "Toen het uitkwam, konden we het niet een socialistisch manifest noemen. Onder socialisten verstond men in 1847 twee soorten mensen. Enerzijds de aanhangers van verschillende utopische systemen [het 'utopische socialisme', -red.]. (...) Anderzijds de meest uiteenlopende sociale kwakzalvers, die met behulp van verscheidene wondermiddelen en allerlei lapwerk de maatschappelijke misstanden uit de weg wilden ruimen, zonder het kapitaal en de bedrijfs-winsten ook maar een centje pijn te bezorgen." Kortom: "In 1847 was het

socialisme dus een bourgeois-beweging, het communisme een arbeidersbeweging." Net zoals alle woorden, veranderen 'communisme' en 'socialisme' in de loop van de geschiedenis van betekenis. Aan de titel van het manifest kun je dus niet ontlenuen of Marx en Engels zich nauwer verwant zouden voelen met de 'communist' Vladimir Lenin, of met de 'socialdemocraat' Pieter Jelles Troelstra.

REVOLUTIE

Marx en Engels schrijven met het manifest een samenhangende aanklacht tegen de almaar toenemende dominantie van de factor 'kapitaal' ten koste van de factor 'arbeid', kortom: tegen het kapitalisme. Ze stellen dat de kracht van het kapitalisme is dat het revolutionair is. Het neemt de hele maatschappij op de schop. Marx en Engels schrijven: "De voortdurende ingrijpende verandering van de productie, het ononderbroken aan het wankelen brengen van alle maatschappelijke toestanden en ten slotte de eeuwige onzekerheid en beweging kenmerken bij uitstek het tijdperk van de bourgeoisie [het kapitalisme, -red.]" Continu is het in beweging. Je kunt niet zomaar wat berekeningen maken op basis van Marx' geschriften om te bepalen wanneer het kapitalisme ten einde komt. Elke tijd vergt zijn actuele analyse van het kapitalisme.

De voortgaande technologische ontwikkeling maakt dat de productiviteit steeds verder verhoogd kan worden door nieuwe technieken toe te passen. Zo kunnen we met minder uren werken toch meer waarde toevoegen aan een product. In Marx' tijd was een belangrijk voorbeeld daarvan de stoommachine in de fabriek. Het werk werd productiever, maar bepaald niet leuker: "Hij [de werker, -red.] is niet meer dan een accessoire van de machine, waarvan alleen de eenvoudigste, eentonigste

Enig overgebleven pagina van het manuscript van Het Communistisch Manifest.

en makkelijkst leerbare handeling wordt verwacht." Voor veel mensen anno 2018 is dat nog steeds een dagelijkse realiteit.

KAPITAAL EN TECHNOLOGIE

De toepassing van computertechnologie op het werk is een enorme verandering van de afgelopen jaren. Enerzijds nemen computers ons veel werk uit handen en maken zij het werk een stuk productiever. Anderzijds zorgen zij ook voor meer administratief werk. Eigenlijk gaan alle banen steeds meer op elkaar lijken: we staren allemaal naar een scherm in een kantoor. Zelfs de schepen in de Rotterdamse haven worden gelost vanachter een computerscherm. Marx en Engels schrijven daarover: "De belangen en de levensomstandigheden binnen het proletariaat [de werkersklassen, -red.] gaan steeds meer op elkaar lijken, omdat de

machines de verschillen in de arbeid hoe langer hoe meer wegvissen en het loon vrijwel overal terugdringen tot hetzelfde lage niveau.” En inderdaad: ook het besteedbaar inkomen daalt voor de grootste groep werkers.

In de tijd van het Communistisch Manifest werden de omstandigheden van grote groepen werkers vergelijkbaar en daarmee ook hun belangen. Arbeiders kwamen als klasse tegenover de mensen voor wie zij werken te staan. “De klasse van de moderne arbeiders, die alleen leven als ze werk vinden, en die alleen werk vinden als hun arbeid het kapitaal vermeerderd. Deze arbeiders, die zich ‘per stuk’ moeten verkopen, zijn een waar als elk ander handelsartikel; vandaar dat ze evengoed onderhevig zijn aan alle grillen van de concurrentie, aan alle schommelingen van de markt.”

Dat doet denken aan de Uber-taxichauffeurs, of aan de Deliveroo-bezorgers die als zzp’er op hun eigen fiets door de stad sjezen met eten. Het vaste contract en het algemeen verbindend verklaren van de cao zijn lange tijd een rem op loonconcurrentie onder werkers geweest. De laatste dertig jaar neemt echter het aantal mensen flink toe dat als zzp’er werkt of een contract heeft dat de baas zo op kan zeggen. Lees het Communistisch Manifest en zie: we rennen niet vooruit maar achteruit, richting de negentiende eeuw. Arbeiders zijn een verhandelbaar goed geworden, die onderling maximaal moeten concurreren om werk, zodat ze in hun levensonderhoud kunnen voorzien. Het resultaat is dat kapitalisten hun kapitaal vergroten, terwijl het loon van hun werkers daalt.

NATIONAAL EN INTERNATIONAAL

“Proletariërs aller landen, verenigt u!” Misschien is dit wel de bekendste zin uit het Communistisch Manifest. Een zin die door Marx in de praktijk werd gebracht met zijn werk voor de International Workingmen’s Association, ook wel bekend als de Eerste Internationale. Vaak wordt de zin aangehaald om internationale solidariteit te bepleiten. Maar net als toen worden deze vrome woorden zelden door daden gevolgd. Dat is ook moeilijk. De leefwerelden van mensen op verschillende plekken op aarde zijn

niet overal hetzelfde. Daarnaast moeten we vaststellen dat solidariteit vaak omgekeerd evenredig is met fysieke afstand. Marx en Engels wisten dat destijds ook wel. De oproep moet dan ook vooral duidelijk maken dat de tegenstelling tussen kapitaal en arbeid belangrijker en doorslaggevend is dan de, al dan niet vermeende of opgeklopte, belangentegenstelling tussen landen. Socialisme in plaats van nationalisme dus.

Eigenlijk gaan alle banen steeds meer op elkaar lijken: we staren allemaal naar een schermje in een kantoor

Het uiteindelijke doel is universeel: emancipatie van de werkende klasse. Maar wat er precies te doen staat en welke strategie gevolgd moet worden, verschilt per land. “De strijd van het proletariaat tegen de bourgeoisie is – niet wat de inhoud, maar wat de vorm betreft – in eerste instantie een nationale strijd. Het proletariaat van elk land moet natuurlijk eerst afrekenen met zijn eigen bourgeoisie.” En verder: “Doordat het proletariaat eerst de politieke heerschappij moet veroveren, zich tot nationale klasse moet verheffen en zichzelf als natie moet constitueren, is het nog nationaal.”

EEN BEWEGING OM TE WINNEN

Soms zou je denken: bedrijfseigenaren hebben de strategie uit het Communistisch Manifest beter begrepen dan werkers. De organisatiegraad van mensen die het in bedrijven voor het zeggen hebben is namelijk heel groot. Negentig procent van de bedrijfsbazen is verenigd in organisaties zoals VNO-NCW, MKB en LTO. Van de werkers is daarentegen slechts twintig procent lid van een vakbond. De organisatiegraad van werkers is al een aantal jaar aan het dalen en dat wordt door verschillende onderzoekers in verband gebracht met het steeds lagere besteedbaar inkomen. Ook de individualisering van de maatschappij heeft daar zeker toe bijgedragen. Marx en Engels ondervonden in hun

tijd al dat het organiseren van werkers niet zonder slag of stoot gaat. Hoewel arbeiders een gemeenschappelijk belang hebben, concurreren ze ook onderling. “Deze organisatie van de proletariërs als klasse, en daardoor als politieke partij, wordt elk ogenblik weer opgeblazen door de concurrentie onder de arbeiders zelf. Maar ze verrijst telkens opnieuw – sterker, hechter en machtiger. Ze dwingt de erkenning af van de afzonderlijke

belangen van de arbeiders in de vorm van wetten, doordat ze gebruikmaakt van de onderlinge verdeeldheid van de bourgeoisie. Zie bijvoorbeeld de tienurenwet [in Engeland, –red.]”

Deze strategie heeft zich keer op keer bewezen. Want sindsdien hebben werkers onder andere de 8-urige werkdag, vakantiedagen, het minimumloon, cao’s, en sociale wetten afgedwongen door zich te verenigen. Maar veel sociale verworvenheden staan de laatste dertig jaar onder druk. Het verdedigen van de sociale rechten is dan ook in het belang van de sociale vooruitgang.

Het Communistisch Manifest maakt duidelijk dat alleen het verdedigen van sociale rechten niet genoeg is. Uiteindelijk is vrijheid de inzet. Marx en Engels schrijven over hun doel: “De oude burgerlijke samenleving met haar klassen en klassentegenstellingen wordt opgevolgd door een associatie waarin de vrije ontwikkeling van een ieder voorwaarde is voor de vrije ontwikkeling van allen.” En tot slot: “De proletariërs hebben daarmee niets te verliezen dan hun ketenen. Zij hebben een wereld te winnen.”

Voor de citaten uit dit artikel is de vertaling van Hans Driessen uit 2015 gebruikt.

MARX' KOMPANEN MET EEN IDEE DE WERELD VERANDEREN

Tekst: Tijmen Lucie

Zonder het vuur van een aantal jonge intellectuelen, hadden Marx' ideeën zich niet zo snel en met zoveel revolutionaire kracht over Europa kunnen verspreiden. "Zij noemden zichzelf de school van het marxisme", vertelt geschiedkundige Christina Morina. Zo veranderde Marx in marxisme.

Christina Morina groeide op in de DDR, in Frankfurt aan de Oder, vlak bij de Poolse grens. Zij was 13 toen de Muur viel. Zelf zegt zij over haar jeugd: "Ik ben opgegroeid in een omgeving waarin het socialisme realiteit was. De beeltenis van Marx was overal aanwezig. Wel heb ik altijd een kritische blik gehad op de DDR, omdat mijn familie in tweeën gesplitst was door de Duitse deling." Toch heeft haar achtergrond naar eigen zeggen slechts indirect een rol gespeeld bij haar wetenschappelijk onderzoek. "Het was vooral nieuwsgierigheid naar hoe zo'n idee zo machtig kon worden, omdat het marxisme niet alleen op basis van dwang realiteit werd, maar ook omdat heel veel mensen er achter stonden en ervoor gevochten hebben. Ik vond het interessant om te zien hoe dat engagement van de eerste marxistische intellectuelen er uitzag, hoe zij zich verhielden tot de sociale werkelijkheid en hoe ze deze constant wilden veranderen en verbeteren."

› **Waarom is de titel van uw boek 'De uitvinding van het marxisme'?**
"Pas aan het einde van mijn onderzoek werd mij écht duidelijk wat de essentie van mijn verhaal is. Namelijk dat een groep mensen die je als generatie kunt beschouwen, over

grenzen heen en in meerdere talen, vaak in nauw onderling contact, nog tijdens Marx' leven aan de verspreiding en popularisering van zijn ideeën werkte. Waarbij je duidelijk kunt zien hoe Marx in marxisme verandert. Ik heb de titel mede ontleend aan een beroemde biografie over Friedrich Engels met de ondertitel *De man die het marxisme uitvond*. Mijn verhaal is dat het niet alleen Engels was, maar een groep revolutionairen. Het was een project van geëngageerde intellectuelen die echt wisten wat ze wilden en, door de sociale kwestie als politiek project op te voeren, politieke macht nastreefden. Marx leende zich daar als denker en activist het beste voor."

› **Waarom deze negen marxisten?**

Wat bond hen?

"Als je de boeken erbij pakt van de degenen die over de geschiedenis van het marxisme hebben geschreven, dan duiken altijd voor elk land dezelfde namen op. Meestal heb je dan een radicaal tegenover een hervormer, een orthodox tegenover een moderaat. Guesde versus Jaurès in Frankrijk, Kautsky versus Bernstein in Duitsland. Ik wilde de eerste generatie marxisten onderzoeken, en dan bedoel ik met generatie niet wanneer

ze geboren zijn, maar wie als eersten Marx gelezen, vertaald, en gepopulariseerd hebben. Om een Europees perspectief te krijgen, heb ik gekozen voor marxisten uit Frankrijk, Duitsland, Oostenrijk en Rusland. Er waren er natuurlijk meer, maar die vielen af omdat ze bijvoorbeeld te jong waren, of geen marxist maar anarchist of syndicalist. Het is een combinatie geworden van de canon met degenen die Marx als eersten actief in de praktijk brachten."

› **Welke rol speelde Friedrich Engels bij de uitvinding van het marxisme?**

"Een heel belangrijke. Zoals Marx zonder Engels niet denkbaar is, zo is het marxisme zonder Engels ook niet denkbaar. Na Marx' dood heeft Engels nog twaalf jaar geleefd en hij is voor heel veel van mijn protagonisten een belangrijk persoon geweest. Hij was een soort vaderfiguur, adviseur, geldgever, netwerker en pr-man ineen. Engels heeft constant in verbinding gestaan met veel van de protagonisten, met Kautsky en Adler was hij zelfs bevriend. Hij was degene die Marx het beste kende en die ook in staat was om het werk van Marx – dat soms slordig en vaak chaotisch en incompleet was – te stroomlijnen. Daarvoor heeft hij, vooral na zijn dood, veel kritiek gekregen. Sommigen claimen dat Marx veel complexer en minder deterministisch was. Daarbij wordt altijd vergeten dat veel van wat Engels schreef, nog tijdens Marx' leven verscheen én diens goedkeuring kreeg. Engels was de betere pr-man, polemist ook. Hij had bovendien een innemender persoonlijkheid dan Marx. Hij kende de fabrieken en het echte leven van arbeiders. Marx heeft veel aan zijn inzichten gehad en Engels heeft op zijn beurt weer veel kennis doorgegeven aan de jongere generatie. Hij werkte zelfs mee aan partijprogramma's en heeft tot aan zijn dood een actieve rol gespeeld in

---

In *Die Erfindung des Marxismus: Wie eine Idee die Welt eroberte* (De uitvinding van het marxisme: Hoe een idee de wereld veroverde) beschrijft zij hoe negen maatschappelijk betrokken intellectuelen uit verschillende Europese landen Marx' ideeën vormgaven en door Europa verspreidden. Mede dankzij hun inspanningen kon een theorie die de sociale werkelijkheid binnen het kapitalisme beschreef, uitgroeien tot een (staats)ideologie die in de twintigste eeuw de wereld veranderde.

Foto: Thomas Gebauer®

Christina Morina (1976) is wetenschappelijk medewerker bij het Duitsland Instituut in Amsterdam. Zij studeerde geschiedenis, journalistiek en politicologie aan de universiteiten van Leipzig, Ohio en Maryland. Zij promoveerde op een onderzoek naar de ervaringen van politici die in de Tweede Wereldoorlog aan het Oostfront hadden gevochten en daar na de oorlog als politici over geschreven en gesproken hebben: *Legacies of Stalingrad: Remembering the Eastern Front War in Germany since 1945* (2011).

het opbouwen van een internationale politieke beweging. Eigenlijk is hij de tiende politieke metafiguur, die door het hele boek heenloopt.”

› **Wat trok de negen protagonisten aan in het werk van Marx?**

“De grootste verrassing voor mij was dat de aantrekkingskracht van het marxisme in het begin niet zozeer zat in de belofte die het met zich meedroeg, in de communistische utopie, maar eerder in het inzicht en de claim dat je het heden kunt begrijpen door het verleden te bestuderen. Dat je op wetenschappelijke basis de wetten van de maatschappij kunt onthullen, net als de wetten van de natuur. Ze geloofden met Marx dat als je het heden kunt verklaren, je de toekomst naar jouw beeld kunt vormen en dat dan de belofte om de hoek komt kijken. Maar dat laatste leefde bij de eerste generatie marxisten minder dan de wil om het heden te verklaren, om duidelijk te maken hoe de reële,

dus ‘materiële’ machtsverhoudingen zijn. Hen sprak vooral het rationale in het werk van Marx aan. En het zelfbewuste, het overtuigd zijn van het eigen gelijk. Pas in de twintigste eeuw, wanneer andere factoren als oorlog en fascisme een rol gaan spelen, wordt marxisme als utopie belangrijker.’

› **Hoe hebben zij het marxisme vormgegeven?**

“Hun activisme kwam niet zozeer tot uiting via politieke functies als partijvoorzitter of parlementariër, maar vooral via publicaties. Zij zagen zich als leerlingen van Marx en stelden zich tot doel om zijn ideeën in de praktijk te brengen. Zij noemden zichzelf ook ‘de school van het marxisme’. In de briefwisseling tussen Engels, Kautsky en Bernstein lees je de ontstaansgeschiedenis van het marxisme als politieke ideologie begin 1880 duidelijk terug. Dat was een heel bewust proces. Ze richtten kranten op, schreven partijprogramma’s, vertaalden Marx in hun eigen taal en legden zijn werk op een eenvoudige manier uit.”

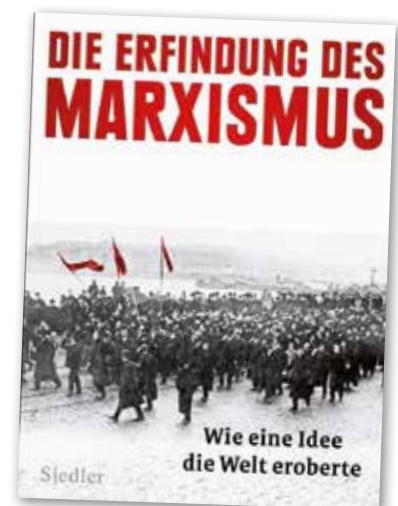
› **Hoe verhielden zij zich tot de arbeidersklasse?**

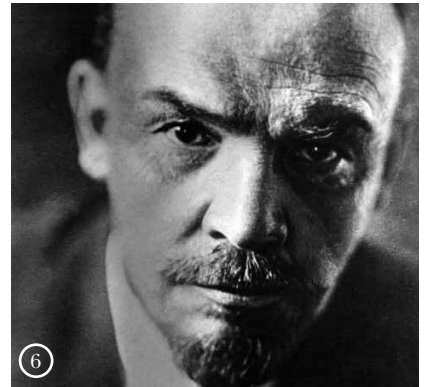
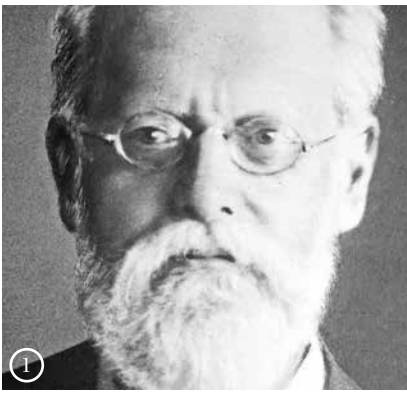
“Heel verschillend. De meesten waren in de eerste plaats wetenschapper. Ze gingen niet zo graag naar een fabriek of naar een achterbuurt om daar met arbeiders te spreken over hun werk- of leefomstandigheden. Alleen Adler, Bernstein en Jaurès hadden werkelijke interesse in het armzalige leven van gewone arbeiders. Zij wilden echt naar hen luisteren en met hen praten. Dat was bijzonder, want meestal werd er over arbeiders gesproken en niet met hen. Het meest sprekende voorbeeld was Adler. Als arts behandelde hij ook arme mensen, zonder daar geld voor te vragen. En in zijn krant *die Gleichheit* schreef hij undercoverreportages over de fabrieksarbeiders in Wenen, waar de omstandigheden verschrikkelijk waren. Maar hij schreef er niet alleen over, hij probeerde er met zijn sociaaldemocratische arbeiderspartij ook echt wat aan te doen. Hij geloofde niet in revolutie, maar in evolutie. Dat je met een georganiseerde arbeiderspartij stap voor stap verbetering en verandering af kunt dwingen. Bernstein was ook iemand die in Londen heel open met arbeiders ging praten en altijd bereid was om het

partijprogramma aan te passen aan de behoeften van de arbeiders. Voor met name de radicalen gold dat minder. Kautsky had bijvoorbeeld helemaal geen contact met arbeiders, maar claimde wel altijd dat hij wist wat goed voor hen was. Ook Lenin en Rosa Luxemburg stonden afstandelijk tegenover arbeiders en redeneerden meer van bovenaf. Je kunt dus zeggen dat ze heel verschillende types waren, die wel allemaal dezelfde principiële kijk op de wereld hadden. En ook al bekeken ze de wereld op een verschillende manier, toch waren ze er allen vast van overtuigd dat ze die konden veranderen, in de eerste plaats omdat ze Marx gelezen hadden.”

› **Heeft u geprobeerd om het historiografisch beeld van het marxisme en van deze negen marxisten te nuanceren dan wel aan te vechten?**

“Ik vind dat de ideeëngeschiedenis in het algemeen meer oog moet hebben voor persoonlijke verhalen om te verklaren hoe relevant een idee is, waar deze vandaan komt, en waarom ze invloedrijk wordt of niet. Dat geldt dus ook voor het marxisme. Voor wat betreft de negen marxisten heb ik vooral van Rosa Luxemburg een ander beeld gekregen na bestudering van haar egodocumenten. Zij wordt algemeen gezien als een moedige, empathische vrouw die een vreselijke dood stierf. Dat klopt allemaal, maar ze had ook een andere kant. Als je leest hoe zij met mensen en conflicten omging, dan vind ik haar vaak heel wreed en compromisloos. Als zij ooit

Foto's: Wikimedia

De negen marxisten die Morina in beeld brengt zijn: 1) **Karl Kautsky**, Tsjechië (1854-1938); 2) **Eduard Bernstein**, Duitsland (1850-1932); 3) **Jules Guesde**, Frankrijk (1845-1922); 4) **Jean Jaurès**, Frankrijk (1859-1914); 5) **Peter Struve**, Rusland (1870-1944); 6) **Vladimir Lenin**, Rusland (1870-1924); 7) **Rosa Luxemburg**, Polen (1871-1919); 8) **Victor Adler**, Oostenrijk, (1852-1918); 9) **Georgi Plechanov**, Rusland (1856-1918).

de macht had gehad, had ze die zeker ook zonder mededogen gebruikt. Daar ben ik van overtuigd. Met democratie had zij weinig op. Ook uit de manier waarop ze het lot van mensen in haar meestal polemisch getinte teksten verwerkt, spreekt weinig oprechte warmte en betrokkenheid. Ze was vooral heel erg met zichzelf bezig, met haar eigen motivatie, verwachtingen en ambities. Haar beeld moet denk ik veel dubbelzinniger geschetst worden dan de meeste biografen tot nu toe hebben gedaan. Dat lees je ook terug in mijn boek.”

› **Uw boek eindigt met de eerste Russische Revolutie van 1905. Waarom heeft u voor dit eindpunt gekozen en niet voor de Oktoberrevolutie van 1917?**

“Het was enerzijds een pragmatische keuze. Ik had al zoveel bronnenmateriaal verzameld dat ik mij moest beperken. Anderzijds wilde ik mij vooral richten op de jonge jaren van de negen marxisten, omdat dan wel duidelijk is welke weg zij zijn ingeslagen. Bovendien was de eerste Russische Revolutie van 1905 de enige die alle negen marxisten bewust en bij leven hebben meegemaakt. Na het neerslaan van de revolutie door het tsaristisch regime

geloofde, op Lenin en Luxemburg na, geen van de marxisten meer in de gewelddadige weg die in Rusland was ingeslagen. In Frankrijk en Oostenrijk kozen marxisten voor parlementaire hervormingen en politieke participatie in plaats van revolutie en geweld. In Duitsland was de SPD zelfs vlak voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog de grootste partij geworden. Voor het verhaal over het ontstaan van het marxisme was 1905 dus het perfecte eindpunt. En toch blijft het dan spannend, omdat ze allemaal nog verder leven, sommigen zelfs tot in de jaren 1930 en 1940, tot diep in het tijdperk van het totalitarisme. Maar dat verhaal verdient een eigen boek.”

WAT MARX MIJ LEERT

Tekst: Bastiaan van Apeldoorn Foto: Johannes Martin / flickrCC

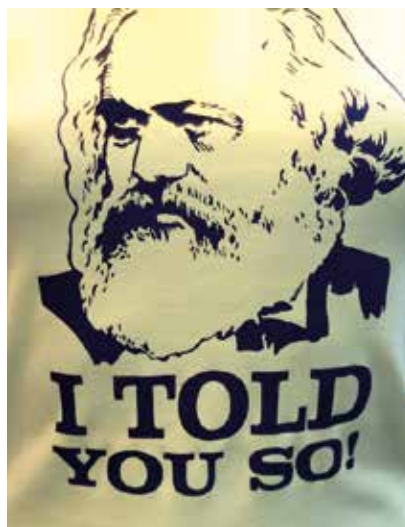
Het is al bijna een cliché dat Marx' inzichten in het kapitalisme, ruim anderhalve eeuw na het verschijnen van zijn magnum opus Het Kapitaal, nog altijd actueel zijn. Maar wat maakt Marx nu precies van blijvende waarde?

Het is natuurlijk onmogelijk om in een pagina recht te doen aan de rijke inzichten die te halen zijn uit de vele duizenden pagina's die Marx' imposante oeuvre beslaat, en waarvan ik slechts een beperkt deel gelezen heb, maar ik wil er twee elementen uitlichten die voor mij fundamenteel blijven in de analyse van de hedendaagse mondiale politieke economie.

Het eerste betreft Marx' begrip van crisis en zijn inzicht dat crises geen periodieke randverschijnselen zijn, maar inherent aan het kapitalisme en voortkomend uit de innerlijke tegenstrijdigheden ervan. De sleutel tot Marx' theorie van kapitalistische crises is gelegen in het blootleggen van de diepere laag van het kapitalisme, die in de moderne, neoklassieke economie verborgen blijft onder de laag van de "vrije markt". Die noemde Marx, met zijn kenmerkende sarcasme, het "hof van Eden van de aangeboren rechten van de mens... en van de heerschappij van vrijheid, gelijkheid en eigendom." Wat onzichtbaar blijft in de liberale illusie van de vrijheid en gelijkheid van marktrelaties, zijn de zeer ongelijke productieverhoudingen. In de standaard economische wetenschap wordt de economie voorgesteld als een wereld waarin autonome individuen en bedrijven, die ook als individuen worden gezien, vrijwillig tot een ruilverhouding komen (via geld). De uitkomst lijkt dan ook per definitie eerlijk te zijn. Maar dit gaat voorbij aan de machtsverhoudingen die aan het kapitalisme ten grondslag liggen en aan de bijzondere positie van de loonarbeid.

Voor een neoklassieke econoom ruilt de arbeider vrijwillig zijn arbeid tegen loon. Marx laat echter zien dat in het

kapitalisme de arbeider niet zijn arbeid maar zijn arbeidsvermogen verkoopt, waarmee de kapitalist vervolgens kan doen wat hij wil. Zoals de arbeider langer of harder laten werken. Hierdoor ontstaat de winst voor de kapitalist. Maar die is wel afhankelijk van wat de concurrentie

doet. Als die door technologische innovatie nog meer waarde uit de eigen arbeiders weet te persen, kan de eerstgenoemde kapitalist niet achterblijven. En hierdoor ontstaan weer crises, bijvoorbeeld door "overaccumulatie", wanneer kapitalisten om de concurrentie te verslaan meer investeren dan er vraag is. Machines staan dan stil, voorraden blijven onverkocht en kapitaal kan niet langer winstgevend worden geherinvesteerd. Soms vlucht het kapitaal dan in financiële speculatie. Waar een dergelijke "financialisering van de economie toe" kan leiden, hebben we in 2008 en de jaren daarna gezien.

In mijn eigen werk, gericht op de rol van economische elites in de mondiale politiek, spelen crises vooral een rol wanneer (kapitalistische) elites erop moeten reageren en ze hen dwingen tot een strategie van herstel (en hernieuwde) accumulatie. Deze strategie is altijd zowel economisch als

politiek, omdat kapitalisten niet zonder de staat kunnen om hun kapitaal te laten groeien. Dit brengt mij dan ook op een tweede centrale element dat ik uit het werk van Marx haal: de rol van het begrip klasse. Zonder een begrip van klasse, als structuur en als actor, kun je de politiek in kapitalistische samenlevingen niet doorgronden. Dat is voor mij hét centrale inzicht dat ik als politicoloog uit de in alle opzichten revolutionaire politieke economie van Marx haal.

Wat Marx niet goed heeft kunnen voorzien, is dat door uiteenlopende economische en sociale ontwikkelingen, door de verdeel- en heerspolitiek van het kapitaal, en door de individualisering onder het neoliberalisme van de afgelopen jaren, de werkende klasse zich niet heeft verenigd tot de collectieve actor die ons naar het wereldsocialisme leidt. Zij is daarentegen juist verder gefragmenteerd geraakt. Waar Marx en Engels de arbeiders aller landen opriepen zich te verenigen, hebben vooral de kapitalisten aller landen deze boodschap ter harte genomen. Zij komen niet alleen jaarlijks bijeen in Davos, maar zijn ook sociaal en politiek georganiseerd in allerlei transnationale elitenetwerken. Daarnaast zijn zij via lobby's, denktanks en via de draaideur tussen politiek en bedrijfsleven nauw verbonden met de staat en daarmee met de staatsmacht. Dat Rutte zich in het dossier van de dividendbelasting heeft opgesteld als loopjongen van het kapitaal, zegt niet alleen iets over zijn partij maar vooral ook iets over het karakter van de politiek in onze kapitalistische maatschappij, die nog altijd een klassenmaatschappij is. Zolang dat het geval is, zijn de inzichten van Marx van blijvende, actuele waarde.

Bastiaan van Apeldoorn is politiek econoom aan de Vrije Universiteit Amsterdam en Eerste Kamerlid voor de SP.

“WIJ WILLEN COLLEGA’S, GEEN CONCURRENTEN”

Tekst: Ruud Kuin en Remco Bouma Illustraties: Nenad Mečava

Honderdvijftig jaar kapitalistische innovatie heeft de analyse van Marx niet kunnen verouderen. Zijn begrippenkader is uitstekend toe te passen op het verdienmodel van multinationals.

“Waar komt het zonderlinge verschijnsel vandaan dat we op de markt een groep kopers vinden die bezitters zijn van grond, machines, grondstof en middelen voor het levensonderhoud, en aan de andere kant een groep verkopers die niets (anders) te verkopen hebben dan hun arbeidskracht, hun werkende armen en hersens; dat de ene groep voortdurend koopt om winst te maken en zich te verrijken, terwijl de andere voortdurend verkoopt om in haar levensonderhoud te voorzien?”

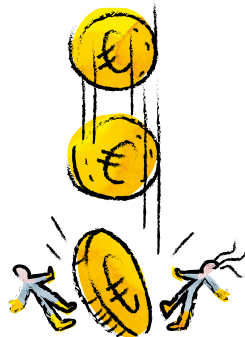
Nog voor *Het Kapitaal* schreef Marx *Loon, Prijs, Winst*, met daarin een kernachtige omschrijving van de verhoudingen in het kapitalisme. “De ene kapitalist kan de ander slechts verslaan, en diens kapitaal veroveren, door goedkoper te verkopen. Om goedkoper te kunnen verkopen, zonder zich te ruïneren, moet hij goedkoper produceren, d.w.z. de productie van de arbeid zoveel mogelijk opvoeren.”

Die race naar de bodem is volop actueel. “Wij willen collega’s, geen concurrenten”, riep scheepsarbeiders in november 2016 in de SER. In die oproep komt alles samen. Een analyse van het verdienmodel van concurrentie op arbeid, in een paar strategieën.

CONCURRENTIE OP ARBEID: ARBEIDERS NAAR NEDERLAND HALEN

Hoe krijgt Ryanair de tickets toch zo goedkoop? Door personeel te werven in de landen met de laagste lonen en die door heel Europa te laten vliegen bijvoorbeeld. Een Portugese stewardess krijgt een maandloon van rond de 700 euro, ook al werkt ze vanaf Eindhoven, waar het minimumloon het dubbele is. Gelukkig kan ze in de lucht wat bijverdienen door parfum te verkopen.

Of neem Mariusz, uit Roemenië. Hij werkt via een Roemeens uitzendbureau minimaal 50 uur per week als ijzerwerker op een scheepswerf in Rotterdam. Mariusz krijgt geen overwerkvergoeding en geen vakantiedagen. In vergelijking met Nederlandse collega’s verdient hij bruto € 1.100 minder. “De premie-shoppende werkgevers besparen zo meer dan 40 procent aan loonkosten”, zegt de FNV over deze constructies. In Nederland werken 371.000 geregistreerde arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa.

CONCURRENTIE OP ARBEID: ARBEID FLEXIBILISEREN

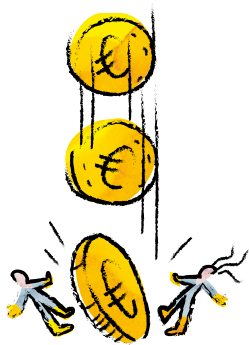
Per 1 januari van dit jaar werden alle bezorgers van Deliveroo voor de keus gesteld: ontslag of zzp’er. Deliveroo verkoopt het als een win-winsituatie. De bezorger heeft ‘meer vrijheid’ en Deliveroo kan ‘meer werk’ bieden, want snel inspelen op ontwikkelingen.

Dit verhaal kennen we uit de jaren negentig. De snel opkomende flexibilisering zou beter zijn voor iedereen, want wie wilde er nou niet flexibel zijn? Het bleek een verdienmodel om de kosten van arbeid verder te verlagen.

Nu heeft bijna 40 procent van de werkenden een flexibel – lees: onzeker – contract. De stijging van flex zit vooral in contracten met onzekerheid over het aantal te werken uren. De nuluren- en min-maxcontracten zijn in tien jaar tijd gestegen van 400.000 naar ruim 900.000. Daarnaast is het aantal zzp’ers met 150 procent gestegen, vooral doordat ze 40 tot 80 procent goedkoper ‘kunnen’ werken dan hun collega’s in loondienst. Ook op dit punt heeft Ryanair Marx goed gelezen: piloten en stewardessen kunnen er alleen werken als zzp’er en krijgen alleen betaald voor het aantal gevlogen uren.

Wat hebben nuluren, min-max en zzp gemeen? Juist: geen arbeid, geen loon. Een geannuleerde opdracht of een machine die stuk ging was altijd voor risico van de werkgever. Nu ligt het bij de werker. Werkenden zijn van elkaars collega’s elkaars concurrenten geworden.

vervolg op pagina 21 >>

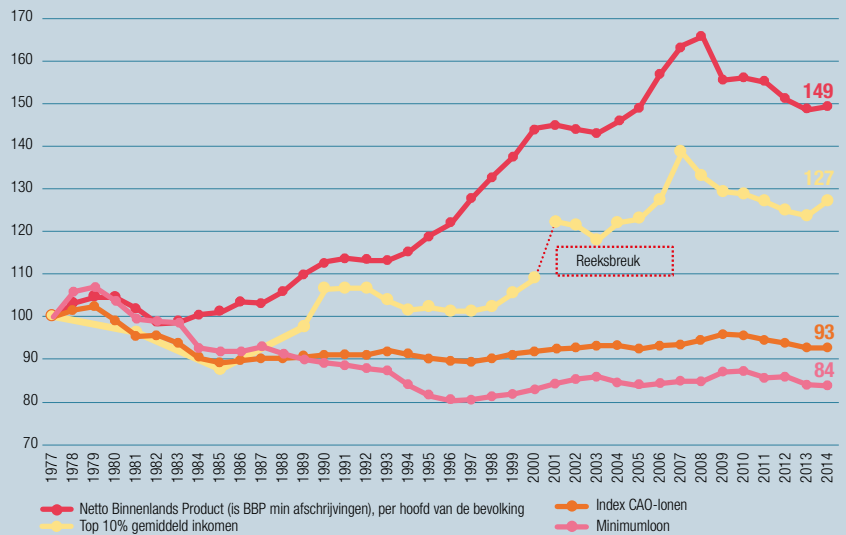
OVERPRODUCTIE

De wereldwijde kledingproductie is sinds het jaar 2000 meer dan verdrievoudigd, tot 150 miljard stuks per jaar. H&M heeft voor 4 miljard euro onverkochte kleding ‘over.’ Een Deense vuilverbrander zei onder meer 30.000 cowboybroeken voor kinderen verbrand te hebben – zo kon H&M er nog wat geld voor krijgen. Een gemiddelde inwoner van de Verenigde Staten – daarvan zijn er 300 miljoen – gooit per jaar 38 kilo kleding en schoenen weg.

DE ECONOMIE GROEIT, MAAR HET GELD KOMT NIET BIJ DE WERKENDEN TERECHT (NOU JA, BIJ DE HOOGSTE 10% INKOMENS DAN).

Het BBP per hoofd van de bevolking (wat we met z'n allen verdienen in Nederland, gedeeld door het aantal inwoners), is de helft groter geworden sinds 1977. Maar een gemiddeld CAO-loon is nu minder waard dan het in 1977 was. Nog sterker gedaald is de waarde van het minimumloon. Dat is nog maar 84% waard van wat het in 1977 was. Indexcijfers, 1977 = 100. Gecorrigeerd voor inflatie.

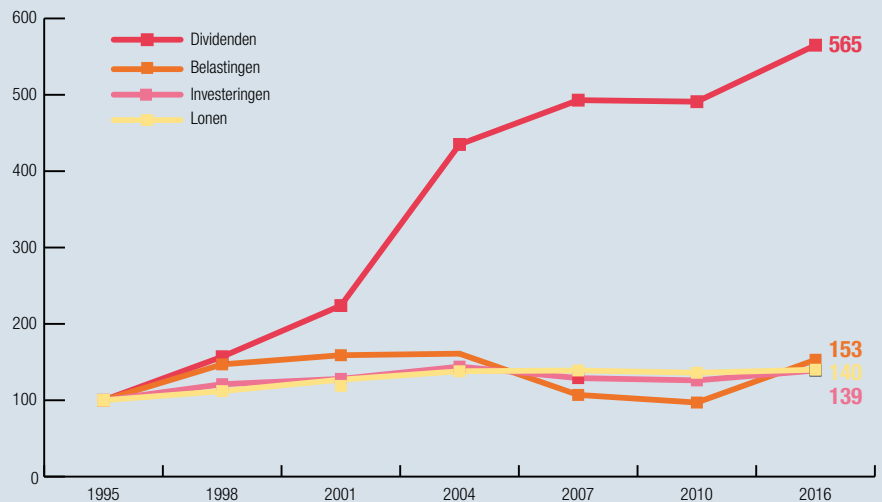
Bron: Wiemer Salverda.
Bron data: CBS.
Bewerking SP

DE GROEIENDE BEDRIJFSWINSTEN GAAN NAAR... DE AANDEELHOUDERS

Het bedrag aan uitbetaald dividend steeg bijna vier keer sneller dan de lonen, de investeringen en de belastingen. Bedrijven zien 'geen mogelijkheden' te investeren, zegt een financieel analist. "Ze hebben de laatste jaren vooral het tegenovergestelde gedaan: snijden in de kosten en hun bedrijf efficiënter maken. Ze weten niet goed waar ze met dat geld heen moeten."

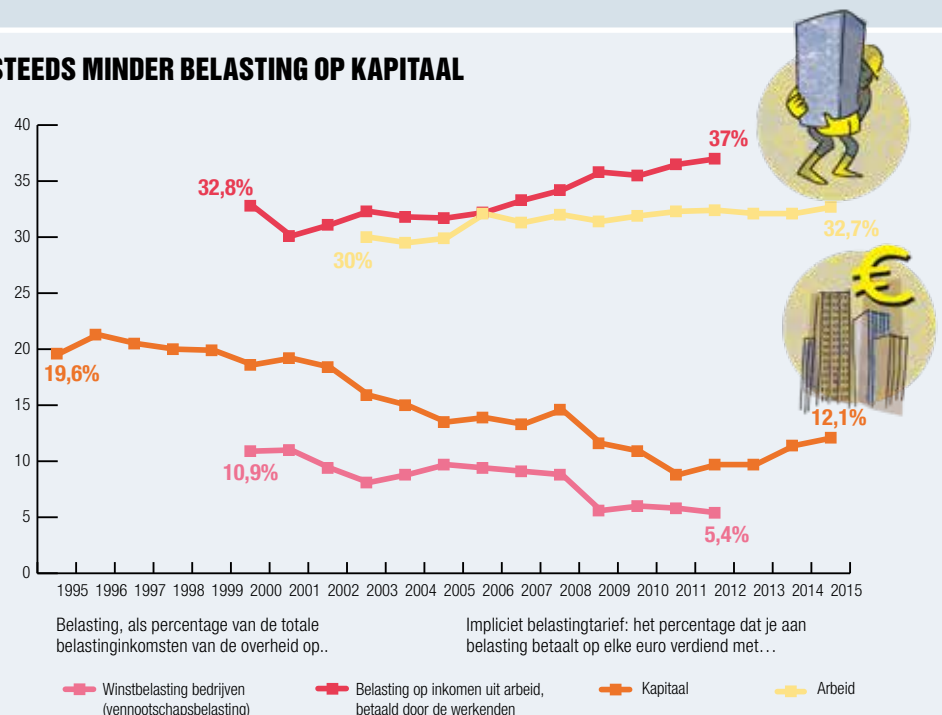
Bron: CBS Statline, Nationale Rekeningen. Som van financiële en niet-financiële bedrijven. Indexcijfers: 1995 = 100. Gecorrigeerd voor inflatie op basis van CPI.
Bewerking: SP

STEEDS MEER BELASTING OP ARBEID, STEEDS MINDER BELASTING OP KAPITAAL

De overheid belast arbeid steeds zwaarder, en kapitaal steeds minder. Een belangrijke reden is de internationale race naar beneden op belastingtarieven voor multinationals: als Shell of Unilever dreigt weg te gaan, verlaagt Rutte de belastingen. De afschaffing van de dividendbelasting – 2 miljard per jaar – past perfect in die trend. Nederland wordt van een verzorgingsstaat voor mensen, een verzorgingsstaat voor multinationals.

Bron: Eurostat, Taxation Trends in the EU, 2014 en 2017.
Bewerking: SP

TIEN JAAR NA DE CRISIS: WINSTEN STIJGEN, LONEN STAGNEREN TIJD VOOR RECHTVAARDIGHEID

Tekst: Remco Bouma en Ruud Klijn

In het jaar 2008 vielen de banken als dominostenen om. De Nederlandse overheid moest 135 miljard belastinggeld neerleggen om onze banken overeind te houden. Zij waren met ons geld aan het gokken en wij konden dokken.

Wat was er gebeurd in de aanloop naar de crisis van 2008? Banken hadden wereldwijd gegokt door steeds meer krediet te verlenen, bijvoorbeeld voor woningen. Dat leidde overal tot stijgende huizenprijzen. De kopers konden het geld toch wel lenen. En in die spiraal ontstond, als eerste in de VS, een steeds grotere groep van mensen die hun schulden helemaal niet meer konden afbetalen. De financiële wereld was inmiddels drie keer zo groot als de economie van de hele wereld. Voor elke euro die verhandeld werd in de reële economie, werden er honderd verhandeld in de financiële economie. Alle instellingen waren op ondoorgrondelijke wijze met elkaar verknoot. Viel de een, dan viel de ander ook: het domino-effect.

Het systeem was gecrasht en had gefaald. "Dit hadden we niet zien aankomen", zei Nout Wellink, toenmalig president van De Nederlandsche Bank. Dat gold voor het hele kabinet-Balkenende-Bos. Vriend en vijand van de vrije markt waren het met elkaar eens: de economie moet simpeler. Begrijpelijker. Niet alles moet gericht zijn op winstmaximalisatie in het financiële kapitalisme. Want wat hebben we aan al die winsten van banken en bedrijven, als die niet terecht komen bij de mensen die ervoor werken?

Tien jaar later zien we dat er niets van terecht is gekomen. De banken verstrekken weer volop riskante leningen. De schuld wereldwijd is hoger dan in 2008. Risico's worden opnieuw verdoezeld met ingewikkelde constructies. Nieuwe vormen van regulering en toezicht zijn te zwak of alweer afgeschaft. Bedrijven en banken gaan, gesteund door de predikers van de vrije markt, gewoon door waar ze gebleven waren. Want als bedrijven maar winst kunnen maken, zullen ze investeren, zal er meer werk ontstaan en zullen we allemaal profiteren. Toch?

aandelen op. Zo gaat de koers ervan omhoog. Onderzoek in de VS toont dat grote bedrijven maar liefst 54 procent van hun winst hieraan besteden. In Nederland gebeurt dit ook, maar we weten niet op welke schaal: het CBS houdt de cijfers niet bij.

Maar op de werkvloer is gesneden, want alles moest alsmat goedkoper. We kregen flexwerk. Met nulurencontracten. Gedwongen zzp-constructies. Uitbestedingen. Inmiddels heeft 40 procent van de werkenden een onzeker contract, met vooral onzekerheid over het aantal uren en dus onzekerheid over het inkomen. Werkenden raken vast in een race naar de bodem. De helft van de mensen in armoede heeft gewoon een baan. De inkomenszekerheid van de beroepsbevolking is sinds 1980 met 34 procent gedaald.

WE HEBBEN TOCH DE VERZORGINGSSTAAT?

Maar gelukkig hebben we de verzorgingsstaat. Toch? In Nederland, een van de meest gelijke landen ter wereld, gaat niemand kopje onder. Wie zou er meer inkomen krijgen voor herverdeling, de rijkste 10 procent, of de laagste 50 procent? Het is de rijkste 10 procent. En na herverdeling? Nog steeds de rijkste 10 procent. De rijkste 10 procent heeft bij elkaar netto meer inkomen dan de helft (50 procent) van Nederland. In onze 'verzorgingsstaat' zijn sinds 2001 de verschillen alleen maar groter geworden.

Tegelijkertijd zijn door 52 miljard aan structurele bezuinigingen na de crisis, voorzieningen nog verder verslechterd en afgebroken. Verkocht met het frame dat we minder bureaucratie zouden krijgen, en dat we meer moeten participeren. Het resultaat is: meer bureaucratie en een ernstig tekort aan zorgmedewerkers, agenten en leraren. Deze afbraak zien we ook in de cijfers terug. In 1983 had de staat een omvang van 60 procent van het bbp en ging 20 procent van het bbp naar sociale zekerheid. Nu is die omvang 43 procent van het bbp en gaat 12 procent van het bbp naar sociale zekerheid.

Dat verhaal kenden we van voor de crisis. Het is het neoliberale mantra dat we horen vanaf de jaren tachtig. Toen werden de lonen gematigd, de uitkeringen versoberd en verlaagd, en de 'beklemmende' regels voor bedrijven en de financiële markten afgeschaft. Het tarief van de winstbelasting voor bedrijven – de vennootschapsbelasting – ging omlaag van 48 naar 25 procent (en onder Rutte III naar 21 procent). Goed voor de winsten, dus goed voor ons allemaal. Toch?

STIJGENDE WINSTEN, DALENDE LONEN

En omhoog gingen de winsten. De nettowinsten van niet-financiële ondernemingen, na belasting en na betaling van dividend, stegen van 18 miljard euro in 1995 naar 73 miljard euro in 2017. Het bbp (dat wat we met ons allen verdienen) per hoofd van de bevolking steeg mee. Maar de lonen? De koopkracht van huishoudens is sinds 1977 amper gestegen. Sinds de crisis van 2008 daalde het beschikbare inkomen van huishoudens zelfs met 5,2 procent. De cao-lonen, dus zonder de topinkomens? Die daalden eveneens. En het minimumloon? Dat ging al helemaal kopje onder. Het minimumloon nu is, gecorrigeerd voor inflatie, nog maar 84 procent waard van wat het in 1977 was. In 1977 ging er van elke verdiende euro 91 cent naar de werkenden. Nu is dat nog 72 cent. En die andere 28? Daar komen die groeiende bedrijfswinsten dus vandaan. Ondertussen betaalt de overheid nu meer dan 10 miljard per jaar aan zorg-, huur-, en kindertoelagen. Een groot deel daarvan gaat naar werkende mensen met lage inkomens. Dat had de overheid niet hoeven uitgeven als bedrijven een fatsoenlijke loonsverhoging hadden betaald. In feite zijn deze toelagen een soort staatssubsidie op het laaghouden van de lonen.

Maar wat doen die bedrijven wel met al die euro's? Investeren ze die misschien? Nee. Moeten ze die betalen aan belasting? Ook niet. Worden ze misschien, toch, aan lonen betaald? Nee. Gaan ze naar aandeelhouders?

Ja. Die aandeelhouders eisen steeds hogere winsten, waardoor de kosten van het bedrijf omlaag moeten. Anders, zeggen ze, verkopen ze het aandeel en stort de beurskoers van het bedrijf de afgrond in. Bedrijven zien "geen mogelijkheden" om te investeren, zegt een financieel analist. "Ze hebben de laatste jaren vooral het tegenovergestelde gedaan: snijden in de kosten en hun bedrijf efficiënter maken. Ze weten niet goed waar ze met dat geld heen moeten." Wat ook veel gebeurt: multinationals kopen hun eigen

Maar wie betaalt die verzorgingsstaat dan? Niet de multinationals. Die laten wereldwijd 40 procent van hun winsten – 600 miljard – via het buitenland lopen om er minder of geen belasting over te betalen. Bijna tien procent daarvan komt in Nederland terecht. Is Nederland daarom een belastingparadijs? Volgens de Tweede Kamer niet. Die nam een motie van de PVV aan, met steun van CDA, VVD, D66 en PvdA, dat Nederland geen belastingparadijs is en dat iedereen die dat wel zegt, gecorrigeerd moet worden. Kous af.

We betalen onze eigen reddingsboei

Maar iets verbieden, maakt het niet minder waar. Nederland is een paradijs geworden voor multinationals, een paradijs dat steeds meer onderhouden wordt door gewone mensen. De afschaffing van de dividendbelasting, die Rutte III wil doorvoeren, verlaagt de belasting op multinationals en hun aandeelhouders opnieuw, met niet 1,4, niet 1,6 maar 2 miljard per jaar.

Wie betalen de verzorgingsstaat dan wel? Dat zijn steeds meer de werkenden. Die betalen, over elke verdiende euro, 33 cent belasting. Kapitaal betaalt over elke verdiende euro 12 cent belasting. Dat is het laagste cijfer uit de hele EU. De EU-lidstaten heffen gemiddeld 31 procent op kapitaal.

In het jaar 2000 kwam 11 procent van de totale belastinginkomsten van de overheid uit de vennootschapsbelasting. En 33 procent was uit belasting op werk, betaald door werkers. In 2012 kwam nog 5 procent van de totale belastinginkomsten uit winst. En 37 procent was uit belasting op werk, betaald door werkers. We betalen onze eigen reddingsboei.

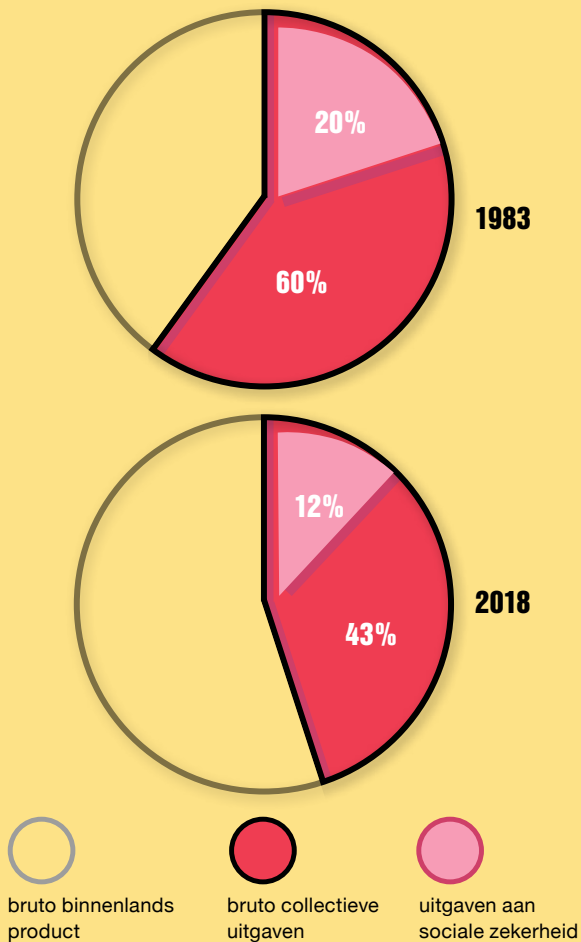
TIJD VOOR RECHTVAARDIGHEID

Tien jaar na de crisis blijven ze zeggen: laat de bedrijven winst maken, dan komt het vanzelf goed met werk en inkomen. Maar nu weten we beter. We moeten dat niet weer laten gebeuren. Het is tijd voor rechtvaardigheid.

DE OVERHEID WORDT KLEINER; UITGAVEN AAN SOCIALE ZEKERHEID BIJNA GEHALVEERD

Gemeten als deel van wat we met z'n allen verdienen (het bruto binnenlands product), is sinds 1983 de overheid 30 procent kleiner geworden, en geeft 40 procent minder uit aan sociale zekerheid. Sociale zekerheid is het totaal van uitkeringen, inclusief ouderdom (AOW, ANW), werkloosheid (WW), arbeidsongeschiktheid (WAO), en bijstand. Inclusief zorgtoeslag.

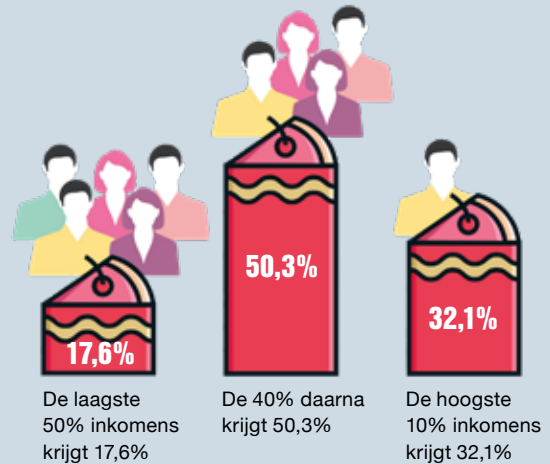

Bron: Centraal Planbureau. Bewerking : SP

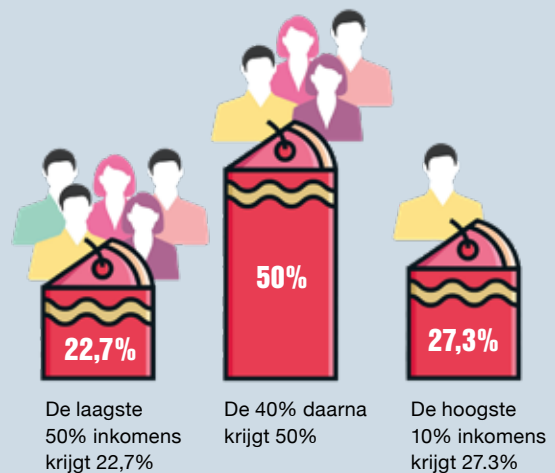
WE HERVERDELEN NIET ZOVEEL ALS WE DENKEN

Voor herverdeling (bruto) krijgen de hoogste 10% inkomens, 32,1% van het totale inkomen, en de laagste 50% inkomens 17,6%. Na herverdeling (netto), blijft het totale inkomen van de meest verdienende 10%, hoger dan het totale inkomen van de minst verdiende 50%. Iemand uit de groep hoogste 10% inkomens, heeft dus gemiddeld meer dan vijf keer zoveel inkomen als iemand uit de helft van de bevolking met de laagste inkomens. Ook na herverdeling, dus het betalen van belasting en het ontvangen van toeslagen en uitkeringen. Cijfers: 2014

BRUTO

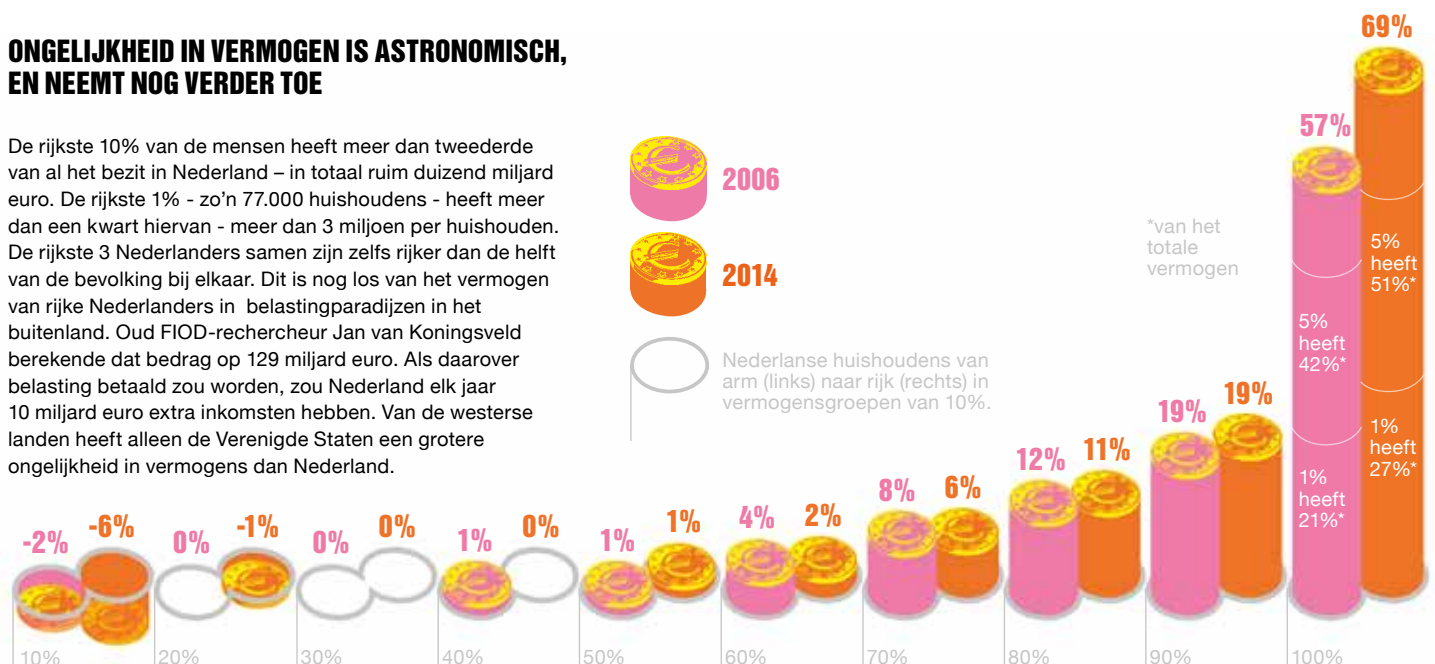
NETTO

Bron: Wiemer Salverda, 'Top Incomes, Income and Wealth in the Netherlands: The first 100 Years 1914 - 2014 - what's next?'. AIAS, Universiteit van Amsterdam. Bewerking: SP

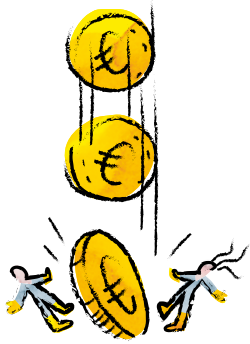
ONGELIJKHEID IN VERMOGEN IS ASTRONOMISCH, EN NEEMT NOG VERDER TOE

De rijkste 10% van de mensen heeft meer dan tweederde van al het bezit in Nederland - in totaal ruim duizend miljard euro. De rijkste 1% - zo'n 77.000 huishoudens - heeft meer dan een kwart hiervan - meer dan 3 miljoen per huishouden. De rijkste 3 Nederlanders samen zijn zelfs rijker dan de helft van de bevolking bij elkaar. Dit is nog los van het vermogen van rijke Nederlanders in belastingparadijzen in het buitenland. Oud FIOD-rechercheur Jan van Koningsveld berekende dat bedrag op 129 miljard euro. Als daarover belasting betaald zou worden, zou Nederland elk jaar 10 miljard euro extra inkomsten hebben. Van de westerse landen heeft alleen de Verenigde Staten een grotere ongelijkheid in vermogens dan Nederland.

Bron: CBS Statline (10%-groepen), en Wiemer Salverda: 'Top Incomes...' (onderverdeling 5% en 1%). vormgeving infographic: Nenad Mečava

CONCURRENTIE OP ARBEID: ARBEIDSDILING

25 procent minder loon, of ontslag. Dat was de keuze waarvoor werkenden in de thuiszorg de afgelopen jaren gesteld zijn. Hoe zoiets kan, binnen de wetgeving? De truc was arbeidsdeling. Een hoofdtak, 'signaleren hoe het met de oudere gaat', werd geschrapt. Daardoor werd de functie eenvoudiger, en dus lager gewaardeerd. Een inhoudelijke reden was er niet. Het is puur 'marktwerking'.

Ook arbeidsdeling vinden we terug bij Marx. In *Loon, Prijs, Winst* beschrijft Marx hoe de introductie van machines eerst landbouw en industrie opdeelt, later spinners en wevers in één huishouden scheidt en met de schaar door steeds meer functies gaat. Als de ene onderneming goedkoper produceert, moet de rest mee. Kapitalisten jagen elkaar voortdurend op. Hier begint de race naar de bodem: "Ondanks dat de concurrentie hem [de kapitalist] dus voortdurend vervolgt met haar wet van de productiekosten, en elk wapen dat hij tegen zijn concurrenten smeedt, als wapen weer tegen hemzelf keert, [probeert] de kapitalist toch voortdurend de concurrentie te verschalken door zonder ophouden nieuwe, weliswaar duurere, maar goedkoper producerende machines en arbeidsdelingen in plaats van de oude in te voeren en niet af te wachten tot de concurrentie deze nieuwe heeft doen verouderen. (...) Hoe meer het productieve kapitaal groeit, des te meer breidt de arbeidsdeling en de toepassing van machinerie zich uit. Hoe meer de arbeidsdeling en het gebruik van machinerie zich uitbreidt, des te meer verbreidt zich de concurrentie onder de arbeiders, des te meer krimpt hun loon in."

MONOPOLIE

Adidas en Nike bepalen zelf de producten die Nederlandse winkels geleverd krijgen, en leveren niet meer aan zelfstandige winkeliers. "Je moet je aansluiten bij een inkoopketen", zeggen sportzaken uit Nijmegen. "Nike bepaalt wat we krijgen. Daar zitten soms bepaalde schoentypes bij die niemand wil hebben." Zelfstandige ondernemers zeggen dat ze kopje onder dreigen te gaan tegenover de ketens. 'Als we verdwijnen, krijg je een eenheidsworst in de winkelstraten.'

EXTERNALISERING VAN DE KOSTEN

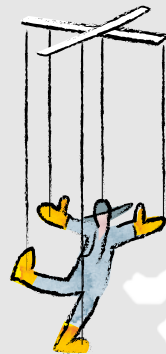
Textiel is goed voor tien procent van de wereldwijde CO₂ uitstoot. Ook heeft bijna de helft van de afvalwaterproblemen wereldwijd te maken met de textielproductie. Alleen de olie-industrie veroorzaakt nog meer vervuiling.

TEGENKRACHT

Zijn vaste contracten de norm binnen het kapitalisme? Je krijgt niet de indruk, als je Marx leest. "Die indruk klopt", stelt Marcel van der Linden. Hij is sociaalhistorisch onderzoeker aan het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam – en Marxkenner.

"Loonarbeid binnen het kapitalisme neigt ernaar precair te zijn", zegt hij. Precair is Latijn voor 'onzeker', of 'verkregen door te smeken'. "De dagloners aan de fabriekspoort van het negentiende-eeuwse Europa passen perfect in dat plaatje. We schatten dat een derde toen aangewezen was op preciaire arbeid. Pas na de Tweede Wereldoorlog werd in een bloeiende westerse economie door de sociaaldemocratie en een sterke vakbeweging een vaste voltijd baan afgedwongen. Maar vanaf eind jaren zeventig begint in de westerse wereld alweer de terugval naar preciaire arbeid. Dus de vaste voltijd baan is in de geschiedenis maar kort de 'norm' geweest. En dan ook nog alleen in de westerse economieën; daarbuiten is dat nooit het geval geweest."

Een belangrijke strategie van het kapitalisme is het uitspelen van werkenden tegen elkaar, wereldwijd. Marx geloofde in een tegenkracht van werkenden. Die tegenkracht, nu, is de vakbeweging. Wil die beweging succes hebben, dan moet ze zich niet verliezen in een looneis van een procent meer of minder, maar oog hebben voor de race naar beneden op arbeidsvoorwaarden, waar een onbeteugeld kapitalisme voortdurend toe zal neigen. Dat is waartegen werkenden een kracht moeten vormen. Verenigd als collega's, niet als concurrenten.

VERVREEMDING

In de kledingindustrie zijn loonwerkers en consumenten compleet van elkaar vervreemd. Multinationals besteden de productie uit aan lokale aannemers in lagelonenlanden. Het is onmogelijk om die allemaal in de gaten te houden, krijgt de enkele kritische consument in het westen te horen. Ook wanneer het fout gaat, zoals de ineenstorting van Rana Plaza in Bangladesh, met 1100 doden, verandert er niet veel.

MEERWAARDE

Een werkende die kleding maakt voor de kledingmultinationals, krijgt 0,6 procent van de verkoopprijs ervan. Verreweg het grootste deel van de verkoopprijs is winst voor het kledingmerk, zeker als dat ook de winkel beheert. Een vertienvoudiging van het loon in een fabriek in Bangladesh, van 3 euro naar 30 euro per dag, zou de prijs van een kledingstuk van 15 euro naar 16 euro brengen.

MARX EN DE CRISIS

Tekst: Bart Linssen

Sinds de val van Lehman Brothers in 2008 wordt het werk van Karl Marx weer meer gelezen. Dat is bijzonder, aangezien zijn belangrijkste boek, *Het Kapitaal*, ruim anderhalve eeuw oud is. Diverse academici zetten zijn werk voort, door aan de hand van Marx' methode en inzichten de moderne economie kritisch te analyseren. Maar trekken de machthebbers daar ook lessen uit? Gelet op de wereldwijd toenemende schulden, groeiende ongelijkheid en heropleving van speculatieve bubbels, kun je daar je vraagtekens bij plaatsen.

In een grijze kantooruimte van Standard & Poor's, een van de belangrijkste kredietbeoordelaars in de wereld, ontvangt een mevrouw twee onrustige, zichtbaar gefrustreerde mannen, die haar willen spreken over de hypotheekmarkt. Het gesprek dat ze voeren escaleert vrijwel direct. "Geef gewoon antwoord, Gloria", dringt een van de mannen aan, terwijl zijn collega een tirade afsteekt over wat er allemaal mis is met de langetermijndata van de hypotheekbetalingen. "Dit is wat ik niet begrijp: als deze hypotheekobligaties zo voorspelbaar zijn, heb je dan ooit geweigerd obligaties de allerhoogste beoordeling te geven? Geef alsjeblieft antwoord:

kun je één moment noemen waarop je de financiële producten van de banken niet precies de triple-A beoordeling hebt gegeven die ze graag wilden krijgen?" Gloria schudt nerveus haar hoofd, aarzelt, en geeft dan toch maar antwoord: "Als wij ze niet die beoordeling geven, vinden ze wel een ander die dat voor ze doet. Als wij niet met ze samenwerken, gaan ze naar onze concurrenten. Dat is niet onze schuld, dit is gewoon hoe de wereld werkt. *Holy shit.*"

Deze ontluisterende scene uit *The Big Short*, de verfilming van het gelijknamige boek van Michael Lewis over het ontstaan van de kredietcrisis, maakt aan de hand van één gesprek duidelijk hoe verrot de financiële sector was, na jaren van regels versoepelen en waarborgen opheffen. Kredietbeoordelaars liepen aan de leiband van hun opdrachtgevers: de banken die ingewikkelde financiële producten verkochten. Terwijl zij eigenlijk een onafhankelijk oordeel hoorden te vellen over de risico's van de ingewikkelde financiële producten, 'derivaten' genaamd. Daar kwam dus niets van terecht.

In de jaren voor de crisis kochten banken over de hele wereld voor miljarden aan derivaten. Volgens The Financial Times vertegenwoordig-

den deze een waarde van maar liefst 1,3 biljoen dollar. Deze gigantische som geld was geleend aan mensen met weinig tot geen inkomen of vermogen, die dankzij deze 'financiële innovatie' toch een huis konden kopen. Voor velen van hen was dit een onverantwoorde lening, omdat zij niet in staat waren om aan de betaalverplichtingen te voldoen.

Toen steeds meer experts in de gaten kregen dat er iets niet klopte, begon de crisis zich te ontvouwen. Dat gebeurde in 2007, toen de markt voor de riskante hypotheekderivaten tot stilstand kwam, schrijft socioloog en historicus Robin Blackburn. Ineens werd de hele financiële sector bloednerveus. Niet alleen was voor de financiële instellingen vaak volstrekt onduidelijk wat de echte waarde van de eigen bezittingen was, ook had men geen idee hoe erg de problemen bij de concurrenten waren. Toen een jaar later het onmogelijke gebeurde, de val van zakenbank Lehman Brothers, stond de financiële wereld op de rand van de afgrond.

De staat van de financiële sector in 2008 stond in schril contrast met het ideaalbeeld dat vaak van de vrije markt geschetst wordt: dat van een markt waar perfect geïnformeerde en volkomen rationele actoren trans-

Still uit de film 'The big short'©

“De concurrentie eindigt steeds met de ondergang van vele kleinere kapitalisten, wier kapitalen gedeeltelijk overgaan in handen van de overwinnaars, [en] gedeeltelijk worden vernietigd”

acties met elkaar afsluiten. Door het doorverkopen van hypotheekbetalingen, uitgesplitst naar betaalmomenten en risicoprofielen, zou de markt als vanzelf risico's en opbrengsten terecht laten komen bij de bank die daar het efficiëntste mee om kon gaan. “Zo kunnen Amerikaanse bedrijven hun risico's effectiever managen, tegen lagere kosten”, aldus de Amerikaanse minister van Financiën Summers in 1999. Dat pakte anders uit. “De risico's bleken niet zozeer beter gespreid, maar vooral beter verstoppt te zijn”, aldus de informele onderzoeksgroep Sustainable Finance Lab. Het bleek de opmaat naar de grootste economische crisis sinds de Grote Depressie van de jaren dertig.

TERUG NAAR MARX

Hoe kan een crisis in de Amerikaanse huizenmarkt ertoe leiden dat de hele wereld in de problemen komt? Is er sprake van een incident, een toevallige samenloop van omstandigheden, of van een crisis die raakt aan de fundamentele van het kapitalisme? Deze vragen kwamen op tijdens de crisis en vergen een stevige analyse van het economisch systeem. Daarom is het niet vreemd dat veel mensen opnieuw geïnteresseerd raken in het werk van Karl Marx, misschien wel de eerste en zeker de grootste criticaster van het kapitalisme. Maar wat kunnen we aan de hand van zijn werk te weten komen over deze crises?

Niets, is een interpretatie van sommige academici, want je kunt het werk van een wetenschapper uit de negentiende eeuw niet toepassen op de financiële en economische realiteit van vandaag de dag. Hoewel Marx in *Het Kapitaal* over de Londense

bankencrisis van 1866 bijvoorbeeld schreef: “De crisis nam dit keer een overwegend financieel karakter aan”, benadrukte hij daarmee vooral dat ook het bestbetaalde deel van de arbeidersklasse getroffen kon worden. Opvallend is overigens wel het hoge déjà-vugehalte, zoals in de volgende passage: “Het uitbreken van de crisis in mei 1866 werd aangekondigd door het faillissement van een grote Londense bank, onmiddellijk gevolgd door de ineenstorting van vele financiële zwendelmaatschappijen.” Verander Londen in New York en 1866 in 2008, en de zin had niet misstaan in menig krantenartikel van rond de kredietcrisis.

De beperkingen van het werk van Marx liggen voor de hand: de economie zag er in de negentiende eeuw heel anders uit, met bijvoorbeeld een andere rol voor overheden en banken. Als econoom Geert Reuten zegt dat we voorzichtig moeten zijn met het zoeken naar antwoorden in de werken van Marx, dan doelt hij daarop. Maar daar staat een andere kant van het werk van Marx tegenover. Het is zijn systeemanalyse, met name in *Het Kapitaal* en *Grundrisse*, die relevant is om te begrijpen waar crises in het kapitalisme vandaan komen. Ook zijn methode blijft relevant, en wordt nog steeds gebruikt door bijvoorbeeld politiek economen. Zij bestuderen de economie en crisis als het ware door de rode bril van Marx. Dat levert een hoop interessante inzichten op.

ACCUMULATIE

Vrijwel alle politiek economen zijn het erover eens dat de crisis zich eerst manifesteerde als een financiële crisis.

Die vond haar oorsprong in de verkoop van hypotheek aan mensen die helemaal niet de middelen hadden om zulke betalingsverplichtingen aan te gaan. Dat roept al snel de vraag op hoe het kon gebeuren dat zij toch een hypotheek konden krijgen.

Een belangrijk idee dat kan helpen om dit te begrijpen is de accumulatie-theorie van Marx. Het kapitaal (in dit geval grote banken) is altijd op zoek naar nieuwe mogelijkheden om winst te maken, om zo nog meer kapitaal te verwerven. Dat gebeurt op verschillende manieren, onder meer door het uitdiepen van een bestaande markt. Zo willen veel mensen een woning kopen, terwijl zij niet over de financiële middelen beschikken om een hypotheek af te sluiten. Door zo'n hypotheek toch aan hen beschikbaar te stellen, is er ineens een hele nieuwe doelgroep die een huis kan kopen.

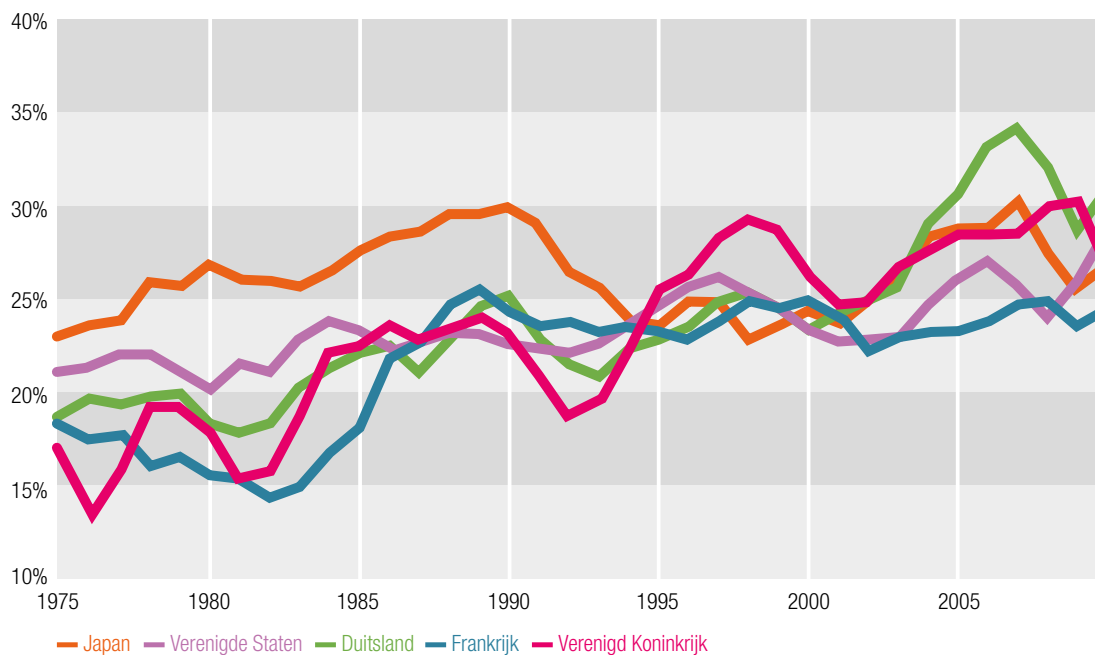
Waarom zouden banken dit risico nemen? Aan de ene kant omdat zij die risico's konden verkleinen door verzekeringen af te sluiten (die later weinig waard bleken te zijn, omdat de verliezen zo groot waren dat de verzekering zelf failliet ging). Maar belangrijk is ook dat achterblijven eigenlijk geen optie is. Want wie het minste rendement maakt, wordt vanzelf de kleinste. “De concurrentie eindigt steeds met de ondergang van vele kleinere kapitalisten, wier kapitalen gedeeltelijk overgaan in handen van de overwinnaars, [en] gedeeltelijk worden vernietigd”, schrijft Marx in *Het Kapitaal*. Dat is de ratrace van de kapitalisten.

Zo rond de eeuwwisseling brachten andere beleggingsmogelijkheden voor banken, zoals staatsobligaties, amper rendement op, schrijft Blackburn. Daarom zochten banken overal ter wereld naar hypotheek, die net even wat meer opbrachten. Enkele Amerikaanse banken bleken in staat om risicovolle hypotheek zo te verpakken dat ze ook een goede rating kregen. Al snel volgden andere banken uit de hele wereld, zoals Deutsche Bank. Spoedig stortte het kaartenhuis volledig in elkaar.

ECONOMISCHE CRISIS

De accumulatie-theorie helpt te begrijpen hoe de kredietcrisis kon

Het deel van de winst dat naar kapitaal gaat, stijgt al jaren

Deze grafiek komt uit Piketty's boek *Kapitaal in de 21^e eeuw*. Daarin schrijft hij: "In de rijke landen vertegenwoordigen de inkomsten uit kapitaal in 1975 tussen 15% en 25% van het nationaal inkomen, en tussen 25% en 35% in 2000-2010."

ontstaan, maar daarmee wordt niet direct duidelijk waarom er zo'n enorme economische crisis op volgde. Een crisis in de financiële sector betekent immers niet automatisch dat de hele economie in de problemen komt. Bovendien gebeurt het met enige regelmaat dat een deel van de wereldeconomie in een crisis belandt, van aanzienlijk kleinere proporties dan na 2008. Recent nog, in het begin van de eenentwintigste eeuw, was er bijvoorbeeld de internetzeepbel. Daarbij stegen de beurskoersen van internetbedrijven snel, zonder dat duidelijk was waar die waarde precies op gebaseerd was. Ook toen stortte het kaartenhuis in en was er sprake van een economische crisis, maar was de omvang relatief beperkt. Waarom was de economische crisis na de kredietcrisis dan zo veel groter?

Ook hier is het interessant om te starten bij de inzichten van Marx. Volgens hem leidt het kapitalisme altijd tot crisis, doordat de mogelijkheden om winst te maken steeds verder afnemen. Deze 'tendentiële daling van de winstvoet' noemt hij in de *Grundrisse* "de belangrijkste wet van moderne politieke economie" en wordt het duidelijkst uiteengezet in

het derde deel van *Het Kapitaal*. Daar omschrijft hij (of zijn kompaan Friedrich Engels, die het manuscript van Marx grondig heeft bewerkt en aangevuld) hoe technologische ontwikkeling ervoor zorgt dat er telkens minder arbeidskracht nodig is om dezelfde productiviteit te halen. Of andersom, hoe er per gewerkt uur steeds meer kapitaal nodig is. De mogelijkheid om met minder arbeid dezelfde productie te leveren leidt op termijn tot 'overaccumulatie': overmatige productie van goederen ten opzichte van de vraag naar deze producten. De lagere marktprijzen die volgen op het massaal aanbieden van deze goederen verlagen de mogelijkheden om winst te maken, waardoor het niet meer aantrekkelijk is om in de productiemogelijkheden te investeren. Dit zou volgens Marx de fundamenten van de economie zo onder druk zetten dat er op een gegeven moment een crisis ontstaat. Het roept de vraag op hoe de productiviteit, winstvoet en investeringen zich voor de kredietcrisis ontwikkelden.

DALENDE WINSTVOET

Onderzoek naar de dalende winstvoet en de relatie met economische crises, is een belangrijk onderzoeksveld van

politiek economen die voortbouwen op het werk van Marx. Zoals historicus en econoom Robert Brenner, inmiddels emeritus hoogleraar aan de Princeton University. Volgens Brenner is de winstvoet al dalende sinds de jaren zeventig. De initiële daling, vanaf 1973, wijt hij aan de "niet-aflattende opbouw van overcapaciteit in de wereldwijde productiesector."

Producenten in landen waar arbeid goedkoper was, gebruikten veelal bestaande technologieën om producten die elders al werden gemaakt goedkoper op de markt te brengen. De producenten in de VS hadden het nakijken.

Brenner schrijft dat de afname van de mogelijkheden in het Westen om winst te maken met productie een tegenreactie oproep bij het kapitaal, dat al het mogelijke ondernam om de winsten toch op peil te houden. Daarom werd stevig ingezet op het verlagen van de arbeidskosten. En met succes: volgens de ongelijkheids-econoom Thomas Piketty is in westerse landen tussen 1975 en 2010 het aandeel van het nationaal inkomen dat naar het kapitaal gaat, sterk toegenomen (zie grafiek boven).

Brenner constateert dat ondanks de loonmatiging de winstvoet in de jaren 1990 bleef dalen. Dat had twee belangrijke gevolgen. Ten eerste ging kapitaal nóg harder op zoek naar goedkopere lonen elders ter wereld. Daarmee trok het de ontwikkeling van globalisering sterk aan en liepen de handelsbalansen tussen landen sterker uiteen. Daarnaast werd een steeds groter deel van het kapitaal dat niet winstgevend genoeg kon worden geïnvesteerd in de echte economie, geïnvesteerd in speculatieve bezigheden. De spectaculaire groei van de financiële sector, op gang gekomen in de jaren zeventig, zette zich in deze periode rap voort.

SCHULDEN

De gevolgen voor de economie in de VS, en daarmee voor de rest van de wereld, waren groot. Brenner schrijft dat het gebrek aan investeringen en de daling van de lonen hebben geleid tot een daling van de totale vraag, waardoor de hele economie steeds minder hard groeit.

Om de economie te stimuleren werd er vanaf halverwege de jaren negentig enorm veel kapitaal beschikbaar gesteld, doordat de centrale bank in de VS de rente op obligaties heel laag hield. Volgens Brenner wekten de investeringen en consumptie die daaruit voortkwamen voor even de

indruk dat de economie weer op gang kwam. Hij noemt het een illusie, omdat de lonen niet genoeg stegen om de Amerikanen in staat te stellen de gemaakte schulden af te lossen. En schulden werden er in overvloed gemaakt. Blackburn constateert dat in tien jaar tijd de schulden in de VS met bijna 100 procent van het BBP toenamen, naar zo'n 352,6 procent in 2007. Vooral de schulden van huishoudens (van 66,1 naar 99,9 procent) en financiële instellingen (van 63,8 naar 113,8 procent) stegen ongekend snel. Deze schulden luidden het begin in van de grootste crisis in bijna 100 jaar.

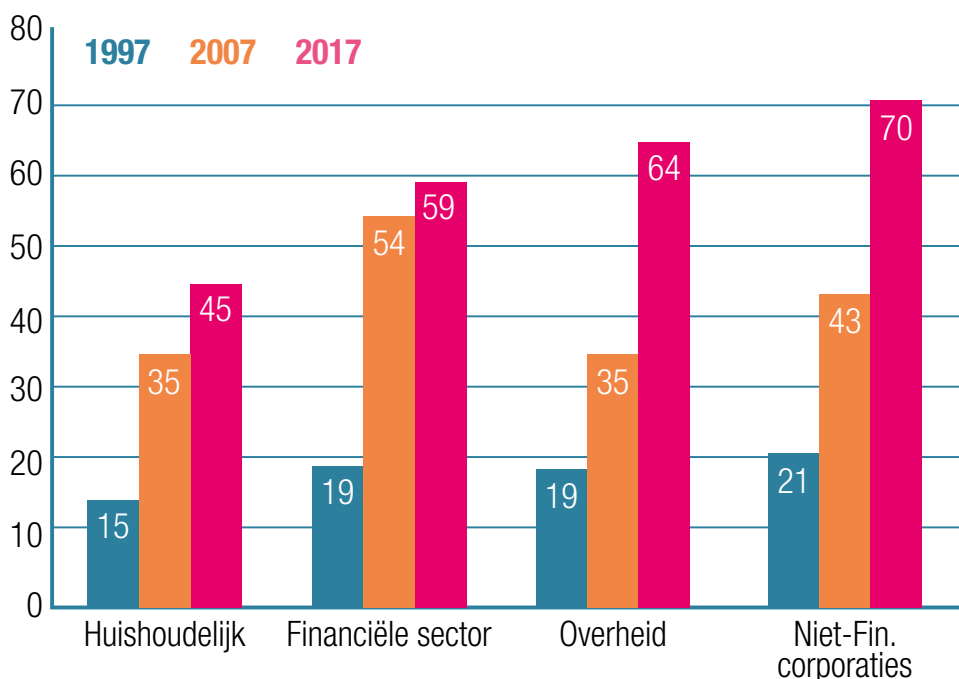
IS DE CRISIS AFGEWEND?

Tien jaar na de crisis rijst de vraag of we iets van de crisis hebben geleerd. In hun rapport over het tienjarig jubileum van de crisis zijn de economen van het Sustainable Finance Lab zeer pessimistisch: "Nu, tien jaar later, is de dynamiek van de financiële sector nog altijd groot en onvoorspelbaar. Veel nieuwe regels zijn ingevoerd, maar fundamentele hervormingen zijn uitgebleven. Banken en financiële markten zijn nog altijd nauwelijks te overzien. Wereldwijd zijn de totale schulden verder toegenomen. De financiële cyclus is nog niet beteugeld. We onderkennen nog altijd onvoldoende het bijzondere karakter

van de financiële sector." Hun advies? Stel regels in om de banken tot verantwoord gedrag te dwingen. Maak duidelijk wat het doel is dat banken voor ogen moeten houden. Betrek organisaties die belang hebben bij een stabiel financieel stelsel. En stel een toezichthouder aan die ook echt kan ingrijpen als het fout gaat.

Het is de vraag of zij gehoor krijgen in de Nederlandse politiek. In de VS is het tijd van reguleren van de financiële sector, zoals dat opkwam vlak na de crisis, inmiddels alweer gekeerd. Neem bijvoorbeeld het deels terugdraaien van de Dodd-Frank Act, waarmee de voorwaarden voor het aangaan van door de staat gegarandeerde hypotheeklen zijn versoepeld. En of het nou de bitcoin, de aandelenmarkt, het aantal fusies van grote bedrijven of prijsstijgingen op de huizenmarkt zijn, overal komen nieuwe financiële bubbels op, terwijl de schuldenlast wereldwijd sterk is toegenomen (zie grafiek onder). Bovendien blijft het nog maar de vraag, ook als de financiële sector aan banden wordt gelegd, of de fundamentele van de economie op orde zijn. Brenner stelt dat de winstvoet waarschijnlijk blijft dalen. Als hij gelijk heeft, voorspelt dat economisch roerige jaren.

Wereldwijde schuld per sector in biljoenen dollars

Hoewel in sommige sectoren in de ontwikkelde landen schulden zijn afgenomen is de trend wereldwijd dat schulden sterk toenemen, met name bij overheden en niet-financiële corporaties.

Bron: IIF Global Debt Monitor, via Sustainable Finance Lab.

“DONALD TRUMP IS DE PRESIDENT VAN VERVREEMDING”

Tekst: Bart Linssen Foto: Gage Skidmore / FlickrCC

Vervreemding is niet alleen een oud begrip dat Marx gebruikte om de gevolgen van loonarbeid voor de menselijke geest te omschrijven. Het is ook een actueel concept om inzicht te krijgen in wat de dominantie van de markt doet met mensen die daar de gevolgen van moeten dragen. Het verlies van grip, al dan niet via de politiek, op je eigen omgeving, leidt tot een fundamentele keuze over de toekomst van de democratie.

Het zou ons niet moeten verbazen dat Donald Trump president van de Verenigde Staten is geworden, schrijft sociaal geograaf en Marx-specialist David Harvey in het blad Triple C. Hoe hij tot die conclusie komt? Als je een diagnose stelt van de moderne samenleving, kun je volgens Harvey alleen maar concluderen dat er sprake is van massale vervreemding. Om te weten wat hij daar precies mee bedoelt, moeten we teruggrijpen op het werk van Karl Marx. In navolging van eerdere filosofen schreef hij over vervreemding, met de nadruk op de manier waarop loonarbeid hiertoe leidde.

Daarbij manifesteert vervreemding zich in de verhouding tussen mensen. Zo schrijft Marx in zijn postuum verschenen Parijse manuscripten over loonarbeid: “Een direct gevolg van het feit dat de mens van het product van zijn arbeid, van zijn levensactiviteit, van zijn soortelijk wezen vervreemd is, is de vervreemding van de mens van zijn medemens.” Deze vervreemding is inherent aan het kapitalisme, waarbij de kapitalist en de loonarbeider tegenover elkaar staan.

Loonarbeid, aldus Marx, zorgt voor vervreemding van de mens, omdat de relatie die de mens met zijn arbeid heeft, verandert. Dat gebeurt op verschillende manieren. Je kunt de

verandering vergelijken met het verschil tussen lekker koken in je vrije tijd, of als loonwerker in de keuken staan van een McDonald's. Thuis ben jij de baas over hoe je wilt koken; in de McDonald's staat een manager je op je vingers te kijken of je wel snel genoeg werkt. Thuis heb je alle ingrediënten zelf gekocht; in de McDonald's heb je geen idee waar dat onherkenbare stukje vlees vandaan komt. Thuis weet je precies wie je creatie gaat opeten; bij de McDonald's zie je hoogstens een klant bij de kassa, die zich voornamelijk tot jou verhoudt door het bedrag dat je mag aannemen om in de kassa te stoppen. En thuis kook je omdat je honger hebt, omdat je koken leuk vindt of je partner wilt verrassen; bij de McDonald's krijg je een paar euro loon per uur. Een fractie van de winst die er per transactie wordt gemaakt, waardoor de eigenaar slapend rijk wordt.

In de analyse die Marx van het productieproces maakte, staat het begrip vervreemding centraal bij de relatie tussen arbeid en kapitaal. Hij omschreef deze relatie als uitbuiting van de arbeider, die slechts het minimale aan loon krijgt om in leven te blijven. En die bovendien niet aan de relatie met de kapitalist kan ontsnappen. Dat idee, dat werkers afhankelijk zijn van het loon dat ze betaald krijgen en zich daarom voegen naar de bestaande situatie, is niet onomstreden. Mensen hebben een vrije keuze om tegen zo'n laag loon te gaan werken, zeggen critici. Ze kunnen ook ergens anders aan de slag gaan. In de praktijk hadden de werkers in de tijd van Marx echter geen keuze: je kon in de rij gaan staan om in de fabriek te werken, of doodgaan van de honger. In meer of mindere mate gaat deze analyse op veel plekken in de wereld nog steeds op.

Dat gevoel dat je vast zit, dat je niet kunt ontsnappen, is belangrijk voor het ontstaan van vervreemding maar zegt niet alles. “Vervreemding heeft een bredere betekenis, waarbij het verlies van vertrouwen, eerlijkheid en wederkerigheid dat vaak verborgen is in uitwisselingen, centraal staat”, schrijft Harvey. Dat gevoel was evident voor de fabriekswerkers in de tijd van Marx en voor veel werkers van nu. Al is er bijvoorbeeld wel meer begrip gekomen voor arbeidsdeling, dat de productiviteit aanzienlijk verhoogt. Maar tegelijkertijd manifesteert de vervreemding zich steeds breder, stelt Harvey.

Waar Marx zich vooral – maar niet exclusief – heeft uitgelaten over vervreemding in het productieproces, plaatst Harvey er het woord “universeel” voor. Waarmee hij duidelijk wil maken dat vervreemding ook het gevolg is van distributie en consumptie in een kapitalistisch systeem. Dus ook werkloosheid, consumptisme en torenhoge woonlasten leiden tot vervreemding. Of wanneer je vanwege je achternaam, leeftijd, of beperking niet wordt aangenomen. Of wanneer het niet lukt om een betaalbare woning te vinden in de buurt waar je bent opgegroeid en werkt. Of wanneer de relatief goedkope wasmachine, die je maar net kunt betalen, al snel

kapotgaat. Of, nog extremer, wanneer een oorlog met glasharde leugens als rechtvaardig wordt verkocht, zoals de voormalige Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken, Colin Powell, deed bij de Irakoorlog. Je wordt in de maling genomen, dat voel je tot in je vezels, maar je kunt er niet aan ontsnappen.

In toenemende mate volgt alles in de maatschappij de logica van die markt. Wie in staat – en bereid – is om het meeste te betalen is de baas, anderen hebben het nakijken. Kapitaal domineert overal, schrijft Harvey, en dus ook in de Amerikaanse politiek. Neoliberale mythes over ongelijkheid (zogenaamd nodig voor hogere welvaart van de armen) en globalisering (zogenaamd goed voor iedereen) werden en worden verkondigd door politici die beweren aan de kant van de werkers te staan. Die zien op de plaatsen waar ze werken dat er volop sprake is van hogere productiviteit en economische groei, terwijl hun besteedbaar inkomen niet omhooggaat. Je kinderen laten studeren wordt steeds moeilijker en is onmogelijk zonder hoge schulden aan te gaan. Volgens de Democraten is er niets aan te doen. Zij die zich in hun woede laten opzetten tegen hun gekleurde buurman, worden door Hillary Clinton weggezet als ‘deplorabelen’,

oftewel paupers. Waarmee ze zich tegen deze mensen afzet, in plaats van ze aan zich te binden door meer oog te hebben voor hun deplorabele sociaaleconomische situatie. Waarom zouden de (voormalige) fabriekswerkers dan op haar stemmen?

Trump speelde daar handig op in, door tijdens zijn verkiezingscampagne te benadrukken dat hij, als absolute buitenstaander in de Amerikaanse politiek, een stem kan geven aan het ongenoegen van grote delen van de Amerikaanse bevolking. En door zich grof uit te laten over de (politieke) elite, en door uit te halen naar migranten en minderheden. “Voor vervreemde, ontcrachte, gefrustreerde en boze mensen zijn deze punten overtuigend”, aldus Harvey. “Donald Trump is de president van de vervreemding.”

Het is een analyse die ook helpt te begrijpen waarom socialist Bernie Sanders het zo goed heeft gedaan in de voorverkiezingen voor het presidentschap. Waar Clintons boodschap overduidelijk hypocriet is, vertelt Sanders al tientallen jaren hetzelfde linkse verhaal. Een unicum in de VS, waar rechts domineert. Bovendien stelt hij een land in het vooruitzicht dat goed zorgt voor zijn bevolking, door onderwijs, zorg en veiligheid voor iedereen te garanderen. Sanders combineert dit vooruitzicht met een morele boodschap over moraliteit en rechtvaardigheid, een voorgrond die grote groepen mensen inspireert, verbindt en in beweging brengt.

Juist wanneer je geen zeggenschap hebt over je woning, je buurt, je werk, leidt dat tot vervreemding. Wanneer SP-voorzitter Ron Meyer schrijft over zeggenschap in zijn boek Grip, lijkt hij op zoek te zijn naar een antwoord op de vraag die vervreemding opwerpt: “Waar komt het onbehagen vandaan, en wat kunnen we eraan doen?” Dat begint met meer betrokkenheid en inspraak, ook al krijg je die niet vanzelf. Maar uiteindelijk volgt er een fundamentele keuze: laten we de rechtsstaat beetje bij beetje bewegen richting autoritarisme, of eisen we onze rechten op en beperken we de macht van het kapitaal?

DE DUNNE LIJN TUSSEN GROEI EN DIEFSTAL

Tekst: Remco Bouma

Waar houdt groei op en begint onteigening? Het financiële kapitalisme gooit beide dingen op één hoop en vertroebelt daarmee een voortdurende verschuiving van bezit van arm naar rijk. Dat is de strekking van een hedendaagse lezing van het marxistische begrip oorspronkelijke accumulatie.

In de financiële crisis van 2008 konden zo'n 7 miljoen gezinnen in de Verenigde Staten hun hypotheek niet meer betalen. Hun huizen, ter waarde van zo'n 40 tot 50 miljard dollar, werden eigendom van de bank. Wall Street keerde in 2008 precies dat bedrag aan bonussen uit.

In Ethiopië ging de afgelopen tien jaar een gebied ter grootte van twee keer Nederland naar buitenlandse landbouwinvesteerders, waarvoor 200.000 mensen van hun land werden geschoven. Ethiopië staat in de wereldtop wat betreft zowel *landgrabs* als economische groeicijfers.

In de jaren negentig privatiseerde Groot-Brittannië de spoorwegen. Sindsdien zijn de treinkaartjes dertig procent duurder geworden ten opzichte van de lonen en legt de overheid jaarlijks twee keer zoveel bij aan onderhoud, terwijl private spoorbedrijven hun aandeelhouders dividend uitkeren.

De overeenkomst tussen deze drie voorbeelden? De toename van waarde die het systeem in alle gevallen registreert, is niet het gevolg van groei, maar van onteigening. Een roof, zo je wil. Maar dan legaal, van arm naar rijk, en daarom onzichtbaar.

“De neoliberale variant van het kapitalisme is niet bijzonder goed gebleken in het creëren van economische groei,” zegt de Britse denker David Harvey. “Wat we feitelijk zien, is een massale vorm van accumulatie door onteigening.”

Accumulatie door onteigening. Met deze term legt Harvey een nieuwe laag

op het marxistische begrip oorspronkelijke accumulatie. Met dat begrip duidt Marx de oorsprong van het kapitalisme. Marx antwoordt daarmee op Adam Smith. Die zei dat het kapitalisme op natuurlijke, vreedzame wijze was ontstaan. Wie goed was in een bepaald product leveren, kon na een tijd de vraag niet meer aan en nam mensen in dienst: de loonarbeid was geboren. Marx zet daartegenover dat niet een natuurlijke evolutie, maar gewelddadige onteigening aan de basis stond van het kapitalisme. Net zoals Marx de vloer aanveegt met Smiths theorie van de onzichtbare hand – het kapitalisme leidt niet tot Smiths ‘natuurlijke evenwicht’ tussen vraag en aanbod, maar tot machtsconcentratie en uitbuiting – haalt Marx het beeld van het kapitalisme als natuurlijke, vreedzame stap in de menselijke ontwikkeling onderuit.

“De zogenaamde oorspronkelijke accumulatie is niets anders dan het historische scheidingsproces tussen producent en productiemiddel,” schrijft Marx in hoofdstuk 24 van het eerste deel van *Het Kapitaal*. “Het proces, waardoor de kapitaalverhouding tot stand wordt gebracht, kan niets anders zijn dan het proces van

Het systeem draait weer, voor even, maar schept ramp na ramp

scheiding tussen de arbeider en het bezit van zijn arbeidsvoorwaarden, een proces dat enerzijds de maatschappelijke bestaans- en productiemiddelen in kapitaal omzet, anderzijds de directe producenten verandert in loonarbeiders.”

Marx baseert zijn stelling op ‘the enclosure of the commons’, een proces in Engeland voorafgaand aan de Industriële Revolutie. Tot die tijd leefden gemeenschappen op gemeenschappelijke gronden. Land was van

niemand, en van iedereen. Dan beginnen machthebbers zich die grond toe te eigenen. Deze elite zette daarmee twee parallelle processen in gang: veel land kwam in de handen van enkelen en er kwamen mensen vrij zonder eigen land of eigen inkomsten. Die dus ingehuurd kunnen worden om datzelfde land te bewerken. Of om in de fabriek te werken, als kort daarna de Industriële Revolutie opkomt. Het proletariaat was geboren.

RAMP NA RAMP

Ongeveer tegelijkertijd met het uitkomen van het eerste deel van *Het Kapitaal* door Marx, stort in Egypte de katoenmarkt in. Producenten blijven achter met niet alleen bergen onverkocht katoen, dat Britse fabrieken nu weer goedkoper uit de Verenigde Staten kunnen halen, maar ook met zinderende schulden aan Britse banken. Die dwingen de Egyptische landbouwers mee te gaan op de trein van suikerriet, een gewas dan net in opkomst is. Dat werkt. Even. Tot ook die markt instort. Lokale kronieken beschrijven hoe tienduizenden boeren de hongerdood sterven, terwijl de velden waar ze ooit hun eigen voedsel op verbouwden, ingelijfd zijn door het Britse leger vanwege de niet-afbetaalde schuld. Voordat Britse investeerders half Egypte tot katoenveld omwoelden, was de landbouw er zelfvoorzienend.

“Brits kapitaal knijpt de Egyptische boeren uit tot op de laatste druppel bloed”, sneert Rosa Luxemburg, een belangrijke auteur uit de eerste generatie marxisten (zie ook pagina 12-14 van deze *Spanning*). In *De Accumulatie van Kapitaal* (1913) wijdt ze een heel hoofdstuk aan Egypte. Haar stelling is dat overgeaccumuleerd, rentedragend kapitaal op de ene plek leidt tot oorspronkelijke accumulatie op de andere. Wanneer in de eigen omgeving de wet van de dalende winstvoet toeslaat – genoeg kapitaal, maar niets waarin het rendabel kan investeren – zoekt het een uitweg naar gebieden ‘buiten’ het

Guatemala, november 2017. Politie veegt inheemse gemeenschap van haar land in de gemeente Tactic, deelstaat Alta Verapaz. Investeerders kopen hier op grote schaal land op voor het verbouwen van palmolie en suikerriet voor de export van biobrandstoffen. De gemeenschappen, die er al duizenden jaren wonen, hebben geen landstitels en krijgen geen nieuwe grond aangewezen of enige andere vorm van compensatie. Foto: Rony Morales, Prensa Comunitaria

systeem, waar de winstmarges nog hoog zijn en de concurrentie laag. Het systeem draait weer, voor even, maar schept ramp na ramp in de gebieden die het onder zijn logica brengt.

TALLOZE EILANDEN EN FRONTLINES

Dat is precies wat we nu aan de randen van het systeem zien gebeuren, zegt Harvey, in navolging van Luxemburg. Die randen kunnen geografisch zijn, maar ook juridisch en politiek.

Geografisch bezien eindigt de kapitalistische logica op de stranden van talloze eilanden in met name Azië, Afrika en Latijns-Amerika, waarop mensen, grond en grondstoffen buiten de kapitalistische logica bestaan, denken en leven als Engelse boeren voor de 'enclosure', en die het kapitalisme steeds verder insluit, als een opkomende vloedlijn, waarin dagelijks mensen kopje onder gaan.

Neem de boer uit Ethiopië, die in een uitzending van Zembla zegt een

Nederlandse rozenkwekerij te beveiligen, gebouwd op de grond waar hij vroeger zijn vee liet grazen. Hij krijgt een dollar per dag: veel te weinig om van te leven.

Of de landbouw in India, sinds 1994 aangesloten op de wereldvoedselmarkt, waar voedselimperie grond opkopen, zaden patenteren, overschotten dumpen en plaatselijke boeren in de schulden steken – waardoor de afgelopen twintig jaar meer dan 200.000 van hen zelfmoord hebben gepleegd.

Of de 'vondsten' van olie, steenkool en mineralen door multinationals, die er vervolgens de bewoners van het land vegen, een hek omheen zetten en de winsten uitkeren aan de rijkste 1 procent van de wereld.

De juridische en politieke randen liggen binnen de kapitalistische wereld. Hier verschuift de frontlijn met elke creatie van een nieuwe markt of verdienmodel, en met elke uitdie-

ping van een bestaande vorm ervan. Zoals een lening moeten aangaan om te kunnen studeren. Kleine lettertjes, die je jaren binden aan een nutteloos contract. Een boer uit Drenthe blijkt patent te hebben op teff, een Ethiopisch graan van duizenden jaren oud. Lonen blijven laag, terwijl de winsten stijgen. Multinationals ontwijken voor tientallen miljarden aan belasting door via Nederlandse brievenbusfirma's hun winsten weg te sluisen naar belastingparadijzen. Allemaal legaal, allemaal onteigening, van publiek naar privaat, van arm naar rijk.

WAAR BLIJFT HET VERZET?

Waar blijft het verzet? Het is er al, voortdurend, overal waar mensen aanvoelen dat ze berooid worden en het niet klopt, dat anderen winst gaan maken op wat van hen is. Het zijn buurtbewoners die in opstand komen tegen sloop, hotels en gentrificatie. Het zijn studenten die hun universiteit bezetten als die wordt prijsgegeven aan de marktlogica. Het zijn sloppenwijkbewoners die zich verzetten tegen ontruiming. Ook het antwoord kennen we: ordetroepen, waterkanonnen en traangas, wegens verstoring van de openbare orde of obstructie van het recht op winst, dat zo vaak boven mensen gaat.

De Sloveense filosoof Žižek maakt onderscheid tussen objectief en subjectief geweld. Geweld dat in het nieuws komt, is vaak subjectief: het zijn rellen in de banlieues, of boeren die een weg blokkeren. Subjectief geweld, het soort geweld dat de norm breekt, is vaak een reactie op objectief geweld, zegt Žižek: geweld vanuit de logica van het kapitalistische systeem, dat geldt als de uitoefening van de wet en daarom als legitiem.

Wat Marx laat beginnen als oorspronkelijke accumulatie, zet zich dagelijks voort in nieuwe vormen en op nieuwe plekken, gedekt door de dreiging van objectief geweld. Vorig jaar eindigde 82 procent van alles wat de wereld rijker werd bij de rijkste 1 procent. Deze 1 procent bezit inmiddels meer dan de rest van de mensheid. Een systeem dat dit niet ziet als diefstal, maar verdedigt als rechtmatige vorm van groei, vraagt erom door de 99 procent bevochten te worden.

DE GROENE MARX

Tekst: Remco Bouma

De sociale crisis en de ecologische crisis moeten niet los van elkaar gezien worden. Zowel arbeid als natuur zijn bronnen van rijkdom en beide raken uitgeput door kapitalistische accumulatie. Over de synthese van ecologie en marxisme.

Wat hebben marxisme en ecologie met elkaar te maken? Van alles, volgens de school van het eco-marxisme. Zoals het kapitalisme in de woorden van Marx “als een vampier teert op levende arbeid”, zo teert het ook op de levende natuur, waar het voor zijn productie ten diepste van afhankelijk is. Zo legt het kapitalisme een bom onder de eigen productievoorwaarden: niet alleen door de uitbuiting van arbeid, maar ook door rooibouw op de aarde.

De ecologische crisis is geen crisis van de natuur, schrijft de Belgische wetenschapper Matthias Lievens, auteur van het boek *De Mythe van de Groene Economie* en artikelen als *Marxisme en ecologie: een uitgestelde ontmoeting*. Het is een crisis van de maatschappij, of beter van de relatie die de maatschappij sinds zo'n tweehonderd jaar aangaat met haar natuurlijke voorwaarden. “Marx’ theorie laat zien hoe de sociale en ecologische kwestie fundamenteel verbonden zijn. Het historische proces dat de moderne kloof tussen arm en rijk voortbracht is ook het proces dat de kloof tussen mens en natuur creëerde. Zowel arbeid als natuur zijn bronnen van rijkdom, en raken beide uitgeput door kapitalistische accumulatie.”

Als negentiende-eeuwer valt Marx moeilijk een ecologist te noemen, schrijft Lievens. In zijn tijd bestond het woord niet eens. We hoeven bij Marx dus ook geen analyse te verwachten die aansluit op de ecologische crisis zoals we die nu ervaren, of de notie van een begrip als CO₂ of klimaatverandering. Waar het om gaat, is dat Marx zicht had op hoe uitbuiting van arbeid en natuur in essentie dezelfde oorsprong hebben. Arbeid en natuur zijn beide voorwaarden voor de kapitalistische productie. Tegelijkertijd houdt de doorgedreven rationaliteit van het kapitalisme om

zoveel mogelijk winst te maken, geen rekening met de bestaansbehoeften van arbeid en natuur om die productie mogelijk te maken.

BREUK IN HET METABOLISME

Centraal in de analyse van Marx staat het begrip van de breuk in het metabolisme, een vorm van een natuurlijke kringloop, die in zijn tijd net in de landbouw zichtbaar begon te worden. In *Het Kapitaal* schrijft Marx: “De destructieve kant van de moderne landbouw vernietigt (...) de stofwisseling tussen mens en aarde. (...) Iedere vooruitgang in de kapitalistische landbouw is niet alleen een vooruitgang in de kunst arbeiders te beroven,

maar tevens in de kunst van roof op de grond; iedere vooruitgang in het vergroten van de vruchtbaarheid van de grond voor een bepaalde periode, is tevens een vooruitgang in het vernietigen van de blijvende bronnen voor deze vruchtbaarheid. Naarmate een land zich voor zijn ontwikkeling meer baseert op de grootindustrie (zoals bijvoorbeeld de Verenigde Staten) des te sneller werkt dit in het vernietigingsproces.”

Winst op de korte termijn ondermijnt het systeem op de lange termijn. Toch stimuleert het kapitalisme de individuele producent om die winst op korte termijn te maken, omdat anders een concurrent het wel doet en je zelf van het bord geveegd wordt. Binnen het kapitalisme is het onttrekken van waarde uit arbeid en natuur niet alleen een mogelijkheid, het is de sleutel tot het maken van winst, en winstmaximalisatie is de enige manier

om in de concurrentie overeind te blijven. Hoe verfijnder de rooibouw, hoe meer groei, hoe meer winst, en hoe beter het kapitalisme draait.

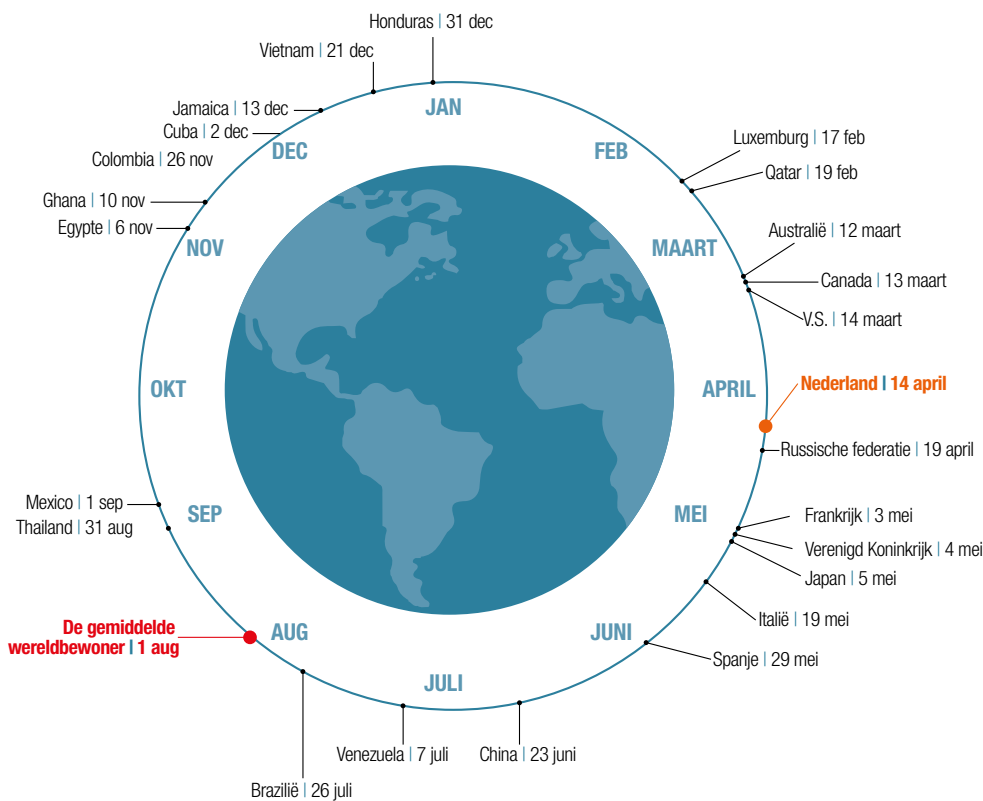
“Het is de logica van koopwaar en geld die mede de deur open zette voor de milieucatastrofe”, schrijft Lievens. “Geld is opdeelbaar, perfect mobiel en onbeperkt accumuleerbaar, terwijl de natuur dat niet is. Het is niet toevallig dat de eigenschappen van fossiele brandstoffen goed gelijken op die van geld: deze brandstoffen maken het mogelijk te produceren waar (ongeacht de lokale ecologische condities), en wanneer (24 op 24 uur) men maar wil.”

‘Terwijl de drollen in de Theems dreven, importeerden de Britten vogelpoep uit Peru’

DROLLEN IN DE THEEMS

Toch stond ecologie lange tijd niet op de agenda van de marxisten, schrijft Lievens. Terwijl het marxisme in de twintigste eeuw versmolt met de emancipatiestrijd van allerlei onderdrukte klassen en groepen, viel de uitbuiting van de natuur grotendeels buiten de radar.

John Bellamy Foster slaat een intellectuele brug tussen beide denklijnen. In het boek *Marx Ecology* maakt hij een ecologische verkenning van Marx’ werk. Aanknopingspunten genoeg, concludeert hij. Binnen het materialisme van Marx zijn mensen bijvoorbeeld zelf onderdeel van de natuur die hen in leven houdt. Ook schrijft Marx over het begrip grondrente, wat inhoudt dat grond – maar ook grondstoffen – alleen een ruilwaarde krijgen op een markt omdat ze schaars zijn. Als de natuur oneindig was, zou de vermarkting ervan onmogelijk zijn.

De Earth Overshoot Day is de dag waarop de wereldbevolking meer van de aarde heeft gebruikt dan de aarde in een jaar kan aanvullen, zoals grondstoffen, bossen en schone lucht. De dag viel dit jaar op 1 augustus. In de grafiek de dagen waarop de Earth Overshoot Day zou plaatsvinden als de hele wereldbevolking zo leefde als de bewoners van dat land. Het gaat puur om levensstijl, dus wat een land zelf aan natuur heeft, maakt voor de berekening niet uit.

Bron: Earth Overshoot Day.

Maar het meest centrale begrip is dat van de metabolische breuk. Marx neemt die over van zijn Duitse tijdgenoot Von Liebig, een chemicus. Von Liebig beschreef de snelle opkomst van moderne, irrationele landbouwmethodes in het Engeland waarin ook Marx leefde. Voedingsstoffen uit de bodem werden geconsumeerd door arbeiders in de snel groeiende fabrieken in de stad. Terwijl de drollen in de Theems dreven, raakte de bodem uitgeput. Als reactie daarop importeerde Engeland in de jaren veertig van de negentiende eeuw honderdduizenden tonnen guano, een soort vogelpoep, uit Peru. Een tijdelijke oplossing, schrijft Marx, die op termijn alleen maar de schaal van het probleem vergroot, omdat het natuurlijke metabolisme doorbroken is. Feitelijk wordt met deze constructie het startschot gegeven voor het externaliseren van de kosten van de neoliberale productie: de uitbuiting van de mens en de aarde wordt doorgeschoven naar andere plaatsen of volgende generaties.

HET CAPITOLOCEEN

De mens is niet in staat verantwoordelijk met de natuur om te gaan. Dat is

de aanname achter het Antropoceen: het geologische tijdperk waarin we nu leven en waarin de mens de voornaamste factor van verandering van de planeet is. Drie dingen uit deze tijd die over een miljoen jaar nog terug te vinden zijn: plastic, botten van kippen (we slachten een miljard kippen per dag) en kernafval.

“Wie de mensheid erbij haalt, speelt vals.” Willem Schinkel, hoogleraar sociologie in Rotterdam, haalt dit citaat van de Duitse politicoloog Carl Schmitt aan, in het programma Buitenhof. “Het is te makkelijk om te zeggen: kijk eens wat een bende wij mensen van de aarde maken. Het vermijdt de vraag: wie heeft het gedaan? Dat is de 1 procent.”

“Het is de macht van banken, van het financiële stelsel, van wapens,” zegt gespreksgenoot Jason Moore, ook socioloog. “Het is het kapitalisme.” In plaats van het Antropoceen – het tijdperk waarin de mens de planeet vormt – praat Moore over Capituloceen: het tijdperk waarin het kapitalisme de planeet vormt. Kapitalisme beperkt zich niet tot de economie, zegt Moore. Het is een manier van

denken waarbij mens en natuur als gescheiden gezien worden. Daarbinnen zet een deel van de mensheid de natuur aan het werk om zo goedkoop mogelijk zo veel mogelijk te produceren – en degradeert het andere deel van de mensheid daarbij ook tot natuur, desnoods met geweld. Deze denkwijze begint in de koloniale tijd en loopt vanaf daar in een rechte lijn tot het neoliberale, financiële kapitalisme van nu.

Stel, we hadden dit systeem niet, zegt Schinkel, en iemand zou voorstellen om het in te voeren. We zouden het nooit doen. Juist omdat dit systeem het werk is van mensen, kunnen wij het ook ongedaan maken.

“There’s a war between the ones who say there is a war, and the ones who say there isn’t”, citeert Lievens de zanger Leonard Cohen. Wie het nu goed voor elkaar heeft, heeft er belang bij te zeggen dat er een gedeeld belang is: ‘CO₂’ is de vijand, die we ‘samen’ gaan bestrijden. Maar niet CO₂, maar een destructief systeem is de oorzaak van de ecologische crisis. En dat systeem benoemen – dat wist Marx al – is de eerste stap in het veranderen ervan.

DE SCHIJNWERPERS OP DE 1 PROCENT

Tekst: Remco Bouma Foto: Jeroen Oerlemans©

Wat weten we van de verdeling van het kapitaal en van de 1 procent? Tweehonderd jaar na de geboorte van Marx, probeert de World Inequality Database op de website wid.world de verdeling van inkomen en vermogen zo precies mogelijk systematisch in kaart te brengen. Wiemer Salverda levert de Nederlandse bijdrage. “Als je die data hebt, kun je op zoek naar de krachten daarachter.”

Wiemer Salverda is arbeidseconoom en emeritus hoogleraar Arbeidsmarkt en Ongelijkheid aan de Universiteit van Amsterdam. Hij coördineerde onder meer het onderzoeksproject *Growing Inequalities Impacts GINI*, met 200 onderzoekers in 30 landen. In het rapport uit 2014 *Hoe Ongelijk is Nederland?* van de Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid, toont zijn indeling in 10-procentgroepen aan dat de onderste 50 procent inkomens in Nederlands sinds 1977 gestagneerd of gedaald is, terwijl de hoogste inkomens het snelst groeiden.

Vaandeldrager van een beweging van meer dan honderd onderzoekers die de 1 procent gaat ontmaskeren, zo werd Thomas Piketty in januari in het *Algemeen Dagblad* geportretteerd. “Iedereen moet weten hoe ongelijk deze wereld is”, stond er boven het stuk – een quote van Piketty.

Piketty kwam in 2014 met de studie *Kapitaal in de 21^e Eeuw*. Door bestudering van historische gegevens toonde hij aan dat door de geschiedenis heen

kapitaal sneller neigt te groeien dan de economie. Met inkomen uit kapitaal word je dus sneller rijk dan met inkomen uit arbeid. Piketty lanceerde de formule ‘ $r > g$ ’: het rendement uit kapitaal is hoger dan de economische groei. De conclusie, populair gezegd: wie geen rijke ouders heeft, kan moeilijk echt rijk worden.

Piketty kwam tot die stelling na het combineren van de belastinggegevens met de nationale rekeningen: grofweg het bruto binnenlands product, dus de som van alle goederen en diensten die in een land in een jaar gemaakt worden. Wie beide data heeft, kan uitzoeken hoe het nationaal inkomen over de bevolking verdeeld is. En ook welk deel daarvan wordt verdiend met arbeid en met kapitaal. Kapitaal groeit door de tijd heen met gemiddeld zo’n vijf procent per jaar, stelt Piketty. Een bedrag van honderd euro is dertig jaar later dan 432 euro. En na honderd jaar 13.150 euro. Laat diezelfde honderd euro meegroeien op het ritme van de economie – zo’n anderhalf procent per jaar, over de laatste decennia – en je hebt na dertig jaar 156 euro, en na honderd jaar 443 euro. Op de korte termijn lijkt een paar procent per jaar niet uit te maken, zegt Piketty. Maar op de lange termijn helpt het effect van groei over groei te verklaren waarom de rijkste 1 procent van de wereld inmiddels rijker is dan de overige 99 procent samen.

“De manier waarop we ongelijkheid meten is nooit neutraal”, schrijft Piketty. “Een gebrek aan zicht op de inkomens boven het negentigste percentiel wordt meestal toegeschre-

ven aan ‘een gebrek aan data’, maar die kunnen worden ondervangen door gebruik te maken van adequate bronnen.”

Dat is precies wat hij doet. Statistische bureaus delen de samenleving vaak op in decielen (tien groepen van tien procent), of quintielen (vijf groepen van twintig procent) en pakken daar gemiddelden van, maar registreren daarboven niets. Piketty onderscheidt binnen de bovenste 10 procent nog eens de bovenste 5, de bovenste 1 en de bovenste 0,1 procent. Die zet hij af tegen de onderste 50 procent en de 40 procent daarna. Zo’n indeling laat bijvoorbeeld zien dat het inkomen van de rijkste 0,1 procent van de wereldbevolking sinds 1980 evenveel is gegroeid als dat van de armste 50 procent. Indelingen die statistische bureaus van overheden nooit maakten – mochten ze de informatie al op deze schaal analyseren.

“Sinds het boek hebben we van overheden, onderzoekers en verschillende instellingen nieuwe informatie gekregen”, zegt Piketty in het *Algemeen Dagblad*. “We slaan de handen ineen met onderzoekers die heel nauwkeurig de belastingafdrachten van mensen en bedrijven in kaart brengen.” De onderzoeker van de data voor Nederland: Wiemer Salverda.

› Hoe treed je toe tot zo’n select gezelschap?

“Thomas Piketty is al vroeg internationaal gaan samenwerken, met onderzoekers als Emmanuel Saez en Tony Atkinson, om de analyse van belastingaangiften en nationale rekeningen in meer landen te maken.

Ik hoorde daar in 2001 over, van Atkinson, op een conferentie. Toen heb ik hem aangeboden dat samen voor Nederland te doen.”

› **Wat is tot nu toe de bijdrage van dit project aan het publieke debat?**

“Het groeiende besef dat ongelijkheid door de tijd heen verandert. Een eeuw geleden was de ongelijkheid enorm. Toen is die sterk afgenomen, door kapitaalvernietiging in de twee Wereldoorlogen en de opbouw van sociale zekerheid in West-Europa. Sinds dertig, veertig jaar stijgt de ongelijkheid overal weer. Met dat besef kun je vervolgens op zoek naar de krachten erachter. Zo’n beweging als Occupy – met hun frame van de 1 tegen de 99 procent – bouwt daar rechtstreeks op door.”

› **Piketty staat nogal ideologisch in het debat. Wat zegt dat over de groep als geheel?**

“Piketty is nogal fel op geërfd vermogen, zoals dat van de erfgenaam van L’Oreal, mevrouw Bettencourt. Nooit gewerkt en toch de rijkste vrouw ter wereld, met 42 miljard. Maar niet de hele groep staat zo uitgesproken in het debat. En dat is ook verstandig. Het maakt het resultaat sterker. Niemand die betwijfelt dat onze bevindingen zuiver de uitkomsten van administratieve data zijn.”

› **Wat zijn de belangrijkste inzichten uit uw bijdrage over Nederland?**

“Ook hier groeit de ongelijkheid in inkomen tussen de onderste 50 procent en de bovenste 10, of de bovenste 1 procent (zie afbeelding op pagina 20 - red.). Hervreiding dempt een deel daarvan, maar niet alles. Mensen met de hoogste inkomens hebben gemiddeld al hogere vermogens. Zo zie je hoe de inkomensongelijkheid doorwerkt op de vermogensongelijkheid.”

› **Zijn er ook dingen die je niet ziet, of die je beter zou willen zien?**

“In alle landen zien we dat het totaal

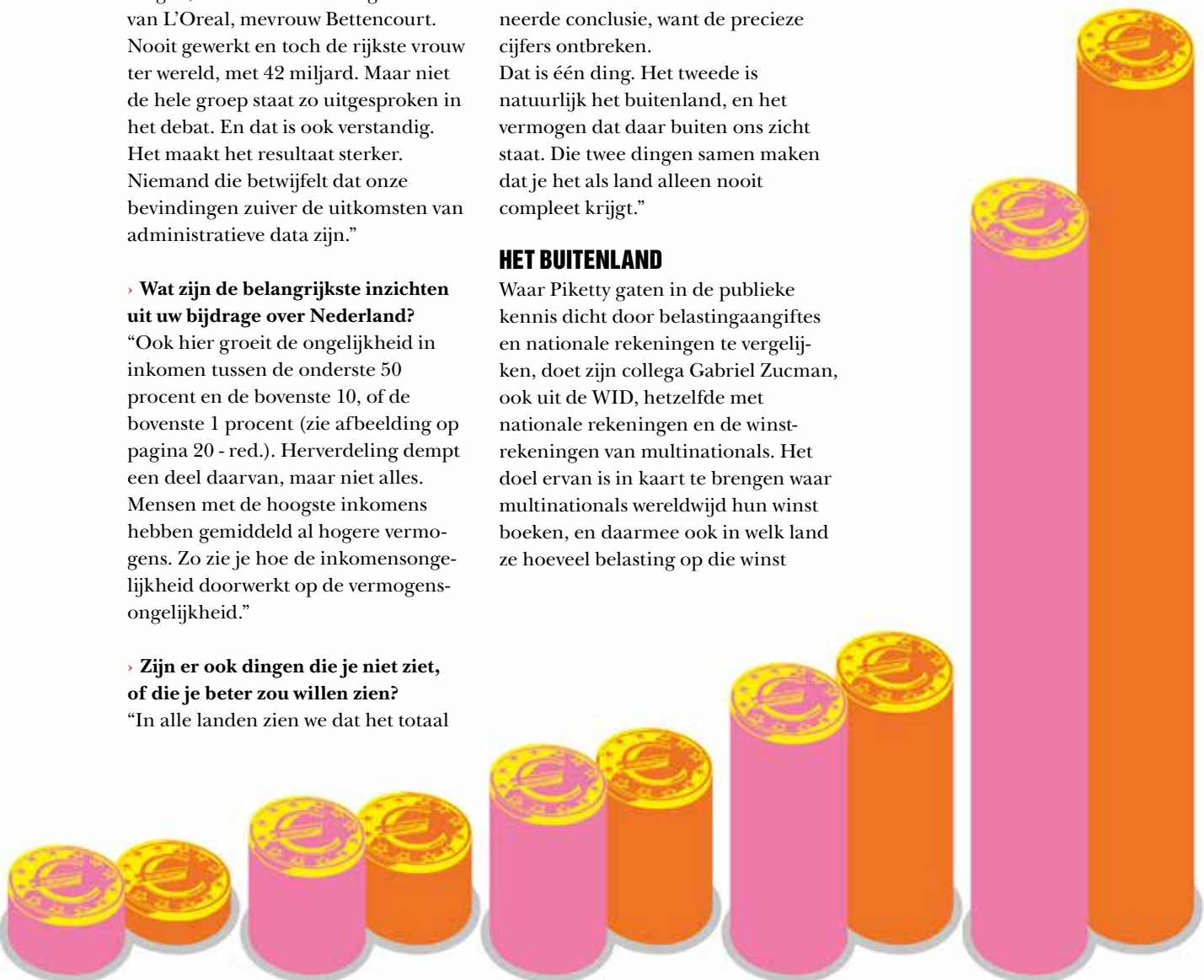
van het bij de Belastingdienst geregistreerde inkomen lager is dan het totaal van de Nationale Rekeningen. Met andere woorden: er wordt geld verdiend dat niet wordt opgegeven als inkomen bij de Belastingdienst. Voor een deel weten we hoe dat kan. De Belastingdienst vraagt namelijk niet alles. Wie een bv heeft, kan daar inkomen uit onderneming in zetten als aanmerkelijk belang, dat niet wordt belast. Ook de winst op vermogen weten we niet, omdat we vermogenswinst niet effectief belasten. De Belastingdienst heft alleen een vast, fictief rendement op vermogen, of dat nou de spaarbankrekening van een huishouden is of van iemand die met miljoenen op de beurs speculeert. Nog een punt is dat we niet het inkomen of vermogen weten van degenen die erfenissen en schenkingen ontvangen. In een onderzoek daarnaar kwam ik tot de “beredeneerde conclusie” dat erfenissen en schenkingen de vermogensongelijkheid in stand houden – een beredeneerde conclusie, want de precieze cijfers ontbreken.

Dat is één ding. Het tweede is natuurlijk het buitenland, en het vermogen dat daar buiten ons zicht staat. Die twee dingen samen maken dat je het als land alleen nooit compleet krijgt.”

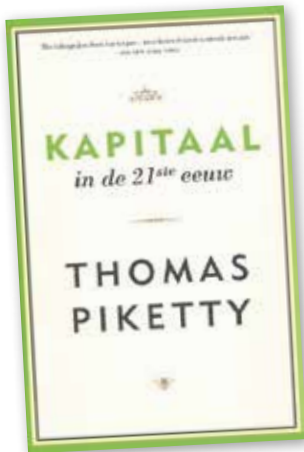
HET BUITENLAND

Waar Piketty gaten in de publieke kennis dicht door belastingaangiftes en nationale rekeningen te vergelijken, doet zijn collega Gabriel Zucman, ook uit de WID, hetzelfde met nationale rekeningen en de winstrekeningen van multinationals. Het doel ervan is in kaart te brengen waar multinationals wereldwijd hun winst boeken, en daarmee ook in welk land ze hoeveel belasting op die winst

afdragen. Zucmans net verschenen conclusie: multinationals laten 40 procent van hun winsten, oftewel 600 miljard dollar per jaar, via het buitenland lopen om er zo minder of geen belasting over te betalen. Tien procent daarvan komt terecht in Nederland, dat Zucman daarom bij de belastingparadijzen rekent (ondanks het verbod dat de Tweede Kamer aannam om Nederland zo te noemen – een motie van de PVV, gesteund door CDA, PvdA, D66 en VVD). Bedrijven als Facebook, Google, Apple en Nike betalen vrijwel geen belasting over winsten van tientallen miljarden. De voornaamste winnaars, volgens Zucman, zijn de aandeelhouders van deze multinationals, die de niet-afgedragen belasting als dividend uitgekeerd krijgen. Piketty: “Het feit dat de allerrijksten eenvoudig hun belastingbijdragen kunnen omzeilen, terwijl gewone arbeiders die mogelijkheid niet hebben, maakt de ongelijkheid nog groter.”

KAPITAAL EN DE 1 PROCENT DOOR DE EEUWEN HEEN

Zonder tegenbeweging zal kapitaal geneigd zijn zich steeds meer te concentreren bij steeds minder mensen. Die basiswet van het kapitalisme formuleerde Marx in het eerste deel van *Het Kapitaal*, in 1867. Marx beschikte niet over de data om zijn stelling statistisch te onderbouwen. Die bestonden ook niet: in Marx' tijd begonnen de eerste overheden net het inkomen en vermogen van particulieren te registreren, met als doel er belasting over te heffen.

Honderdvijftig jaar later zijn de belastinggegevens van overheden een belangrijke historische bron geworden én is het technologisch mogelijk geworden om miljarden datasets uit allerlei landen door te lichten en te vergelijken. De Franse econoom Piketty is de eerste die dit systematisch deed en hij schreef er *Kapitaal in de 21e eeuw* over. Volgens de tekst op de achterflap is de door Marx voorspelde ongelijkheid op apocalyptische schaal voorkomen, door economische groei en spreiding van kennis. "Maar de diepere structuur van kapitaal en ongelijkheid is er in wezen niet door veranderd, zoals we in ons optimisme na de Tweede Wereldoorlog dachten. (...) Extreme ongelijkheid (...) wakkert onvrede aan en ondermijnt democratische verworvenheden. Het is aan de politiek om die tendens te voorkomen."

"Je kunt in deze discussie geen neutrale plek innemen", stelt Piketty zelf, die overigens niet graag met Marx wordt geassocieerd. "Ook ik ben een sociaal activist, tenminste voor de helft van mijn werktijd. (...) Er moet een beweging vanuit de samenleving ontstaan die hiertegen in verzet komt. Alleen dan verandert er werkelijk iets. (...) Zolang mensen niet precies weten hoe groot het aandeel is dat de rijksten der aarde zich toe-eigenen, kan er geen echte verandering plaatsvinden."

› **In hoeverre hangt de groeiende ongelijkheid in vermogen samen met belastingontwijking van multinationals? Het hoge rendement op aandelen en de stijgende beurskoersen zullen de 1 procent meer bevoordelen dan de rest.**

"Kijk, dat zou je dus willen weten. Maar daarvoor moet je zicht hebben op de totale vermogens van die mensen, en in hoeverre inkomen uit aandelenbezit hier een bron voor vormt. Die data hebben we niet."

› **Welke data hebben we niet, en waarom niet?**

"Eén ding zijn de data over geldstromen, dus over inkomens. Geld dat naar het buitenland gaat, wordt in Nederland niet belast en verdwijnt dus uit de statistieken. Neem nou die dochter van Heineken. Van haar weten we helemaal niet of ze in

Nederland wordt belast of in Engeland, waar ze woont. Het tweede zijn de vermogens, dus niet de geldstromen, maar de voorraden. Daarvan wordt geen sluitend internationaal register bijgehouden dat terug te leiden is op individuen. Het probleem zit met name bij offshore vermogens. Dus geld dat in landen staat die daarover geen gegevens verschaffen, de zogenaamde belastingparadijzen."

› **Quote weet wel te melden dat Charlene de Carvalho-Heineken de rijkste Nederlander is, met een vermogen van 12,5 miljard euro, dat vorig jaar met 13 procent groeide – zo'n anderhalf miljard dus.**

"Maar dat is geen vrij toegankelijke informatie. In de zin dat we die gegevens niet zullen terugvinden in de data die de WID in kaart brengt.

Clubs als de Quote en de Forbes maken een schatting, op basis van bepaalde ingangen en bronnen met beperkingen. Bovendien: de Quote maakt sinds een paar jaar een aparte lijst voor mensen die in het buitenland wonen. Ook voor hen is het niet meer duidelijk waar je die mensen in moet passen in de Nederlandse vermogensverdeling."

› **Hoe groter een vermogen, hoe groter de kans dat een serieus deel ervan in het buitenland staat?**

"Het kost ook wat, zo'n advies hoe je dat slim kunt wegzetten. Anderzijds: hoe meer vermogen, hoe meer voordeel je erbij hebt."

› **Het geglobaliseerde, financiële kapitalisme schept mogelijkheden die voor de allerrijksten toegankelijk zijn, en voor de rest niet.**

"Kijk, er is enorm veel winst te maken met financiële handel, binnen de huidige spelregels. Als je het vermogen hebt om dat te doen en je kunt de kennis kopen om dat slim aan te pakken: waarom zou je het dan niet doen? Maar in ons onderzoek geeft het een enorme blinde vlek. Dat flitskapitaal, om hoeveel geld dat gaat, wat daarmee verdiend wordt, waar de winsten terecht komen... daar heeft niemand eigenlijk zicht op."

› **Dus eigenlijk moet je naar een structuur waarin inkomen en vermogen veel vollediger geregistreerd worden, met name internationaal?**

"Dat is precies de stelling van deze onderzoeksgroep. Zucman pleit voor een internationaal register van vermogens, herleidbaar tot individuen, zoals in de meeste landen voor vastgoed het kadaster bestaat. Daarin moet dan alles zitten: schulden, internationale bankrekeningen, aandelen, investeringsfondsen... Hij komt tot die stelling vanuit de beperkingen waar deze groep tegenaan loopt. Nu we als onderzoekers systematisch alle beschikbare data in kaart brengen, zien we ook steeds beter wat officiële data niet meten. En daar kunnen dan gericht de schijnwerpers op."

“APART ZIJN ALLE VINGERS BREEKBAAR SAMEN VORMEN ZE EEN VUIST”

Tekst: Peter Mertens Foto: PVDA®

Karl Marx was de eerste die brandhout maakte van de liberale verzinsels, stelt de Belgische PVDA. Onder de noemer Marx200 brengt die partij dit hele jaar haar ideeën en revolutionaire kracht onder de aandacht. Met actuele voorbeelden, zoals de strijd bij Lidl, toont partijvoorzitter Mertens dat hedendaags marxisme springlevend en broodnodig is.

Op de strijddag van de arbeidersbeweging, de eerste mei dus, sloot vermogensbeheerder Geert Noels zich aan bij die lange internationale stoet van begrafenisondernemers die ondertussen de geschiedenis zijn gepasseerd om Marx te begraven, en waarvan niemand zich nog de naam herinnert. Hij zei hij dat “de tegenstelling tussen arbeid en kapitaal tot het verleden behoort”. *Schluss damit*, het is gedaan. Er is geen tegenstelling. Zegt de vermogensbeheerder, die tevens ook ideeënbeheerder is van de grote vermogens. En, eenmaal dat conflict is wegverklaard, vindt de vermogensbeheerder ook dat we nu eindelijk eens mogen beseffen dat het de ondernemers zijn die zorgen voor de “welvaart voor iedereen”.

Terwijl Geert Noels dat allemaal twitterde vanuit zijn veilige comfortzone, gingen de werkers van Lidl hun zesde stakingsdag in. Een staking die rond de stellingen van Noels draait, en dus ook die van Marx. Volgens Noels is het Dieter Schwarz, de grote CEO van Lidl, die voor de welvaart van iedereen zorgt. Een beetje zoals die Engelse patroon die in de mooie film *De jonge Karl Marx* aan Karl Marx zegt: “Zonder mij, geen winst, en geen onderneming.” Marx antwoordt gevat: “Zonder werkvolk, geen welvaart.” Die vraag, waar de welvaart vandaag komt, is een cruciale vraag in de geschiedenis.

Welvaart komt uit arbeid. Marx toont aan hoe arbeid zorgt voor meerwaarde, en door welke mechanismen die meerwaarde toegeëigend wordt door een kleine groep. Ten koste van de samenleving. Dieter Schwarz heeft zijn fortuin van 37 miljard euro niet bijeengeraapt door zijn eigen arbeid. Maar wel door de arbeid van de meer

dan 300.000 arbeidsters van Lidl in 25 landen. Het is door hun zwoegen dat de familie Schwarz steeds rijker is geworden. Van 10 miljard euro in 2010 naar 37 miljard euro vandaag: 27 miljard euro extra in nauwelijks acht jaar tijd. Dat is 85.000 euro extra per personeelslid. Ondertussen wordt elke beweging geregistreerd. De meest moderne technologie wordt ingeschakeld om alle dode momenten — lees: adempauzes — uit te schakelen. De arbeidstijd wordt geïntensifieerd, tot het uiterste. Tot de mensen dolgedraaid zijn: pallets uitladen, rekken vullen, verse broodjes afbakken, de parkeerplaats schoon houden, de kassa doen, met de glimlach alsjeblieft. Zwoegen voor de enen, 27 miljard euro voor de anderen. Dat is de tegenstelling tussen arbeid en kapitaal vandaag, en je moet al op planeet Twitter zitten om ze niet te zien.

De strijd voor tijd en de strijd voor loon is een strijd tussen verschillende belangen in de samenleving, is een strijd tussen verschillende klassen, aldus Marx. Maar, “elke arbeider afzonderlijk delft weerloos het onderspit”, wist Marx. Arbeiders moeten zich organiseren, hun onderlinge concurrentie opheffen en opstaan. Wat is er anders gebeurd, toen ergens bij Lidl een arbeidster neen zei tegen de toenemende druk, en toen haar collega's dat ook zeiden, en de vakbonden, en toen het hele magazijn, en toen de andere magazijnen? De arbeidsters bij Lidl hebben zich als klasse georganiseerd, en ze hebben hun strijd gewonnen. Een strijd voor de tijd. Een voltijdse aanwerving per winkel, 305 extra banen in totaal. Dat kost de familie Schwarz en de andere grote aandeelhouders van Lidl negen miljoen euro.

Negen miljoen euro, losgetrokken door de sociale strijd en de nieuwe krachtsverhoudingen.

“Er is geen tegenstelling meer tussen arbeid en kapitaal”, aldus de herauten van de heersende klasse. Maar erg zeker zijn ze niet van hun zaak, en dus willen ze er ook voor zorgen dat de werkende klasse zich niet kan organiseren in strijdorganisaties. Vandaar de toenemende aanvallen op de vakbondsrechten en op het stakingsrecht. Als je de ruggengraat van de werkende klasse kan breken, dan ligt het hele terrein open. Dat speelt zich af onder onze neus. Bij Ryanair, waar de werkers met veel vallen en opstaan vakbondsrechten afdwingen tegen kapitalisten als Michael O'Leary. Bij Deliveroo, waar jongeren hun collectieve kracht ontdekken en zich organiseren. Bij Lidl, natuurlijk. En de les is en blijft de les van Marx: alleen door zich te organiseren kan de onderlinge concurrentie in de werkende klasse opgeheven worden. Apart zijn alle vingers breekbaar. Samen vormen ze een vuist.

Dit is een samenvatting van de toespraak die Peter Mertens, voorzitter van de PVDA (België), heeft gehouden op het Marx200-evenement in Brussel, 5 mei 2018.

De volledige toespraak is hier te vinden: sp.nl/ZwF

“De heersende ideeën van een tijd waren altijd slechts de ideeën van de heersende klasse” *Karl Marx*

De afgelopen veertig jaar zijn de meeste gezinnen er in besteedbaar inkomen nauwelijks op vooruit gegaan. Heel veel mensen wisten dit al uit ervaring, maar de Rabobank heeft het precies uitgerekend.²

Toch is ons land in die jaren veel rijker geworden, zo laten cijfers van het CBS zien.³ Het bbp is in veertig jaar tijd ruim vijf keer groter geworden. Het inkomen van de mensen is echter achtergebleven bij de winsten van de bedrijven. De huishoudens krijgen een steeds kleiner deel van de economische taart, zo schrijft de Rabobank. Het aandeel van het nationaal inkomen dat naar ‘arbeid’ gaat wordt steeds kleiner en het aandeel dat naar ‘kapitaal’ gaat steeds groter. De bank laat ook zien dat dit een politieke keuze is: vóór die tijd deelden de huishoudens wél mee in de groei.

De beschrijving door de Rabobank van onze economie in de afgelopen veertig jaar komt grotendeels overeen met de analyses van het kapitaal zoals Karl Marx die heeft gemaakt: in een ‘vrije’ markteconomie zullen de opbrengsten van de arbeid van de werkers terecht komen bij de bezitters van het kapitaal. Dit is geen natuurverschijnsel of economische noodzaak, maar een politieke keuze. Door de rechten van werkers in te perken; de Rabobank wijst in haar analyse op het ‘Akkoord van Wassenaar’ uit 1982,

toen vakbonden een deal sloten met de werkgevers om de ontwikkeling van de lonen te beperken. En door multinationals grote voordelen te gunnen, zoals de afschaffing van de dividendbelasting door Mark Rutte, die vele miljarden oplevert voor de aandeelhouders in het buitenland.

Karl Marx beschreef niet alleen de ongekende macht van het kapitaal, maar ook wat dit betekende voor de werkers en de samenleving. In de kapitalistische markteconomie zoals die zich in de negentiende eeuw ontwikkelde werden ook de werkers zelf een product, dat een bepaalde ‘waarde’ had op de arbeidsmarkt: “Zij heeft de persoonlijke waardigheid opgelost in de ruilwaarde”, schreef Karl Marx. Het internationale kapitaal veranderde ook de nationale samenlevingen: “Zij schept zich een wereld naar haar eigen beeld.” Marx voorspelde hoe de belangen van het kapitaal steeds meer de politiek in landen zouden bepalen en hoe die meer macht zouden geven aan de markt. En hoe de politiek zou merken dat zij “de onderaardse machten die zij zelf heeft opgeroepen niet meer kan beheersen.”

De vraag is niet waarom het kapitaal zoveel macht heeft gekregen, dat is een ontwikkeling die Karl Marx al lang geleden heeft beschreven. Het is wél de vraag waarom mensen deze toenemende ongelijkheid maar blijven accepteren. Ook daarvoor kun

je in het werk van Marx wel een verklaring vinden. De markt ziet mensen als consumenten, die vooral bezig zijn met hun eigen belangen. Marktwerking laat mensen met elkaar concurreren en stimuleert vooral om een zo groot mogelijke winst te maken in een zo kort mogelijke tijd. In een samenleving op basis van marktwerking worden vooral individualisme, competitie en kortetermijndenken gestimuleerd. Voor andere sociale waarden, zoals samenwerking, duurzaamheid en gemeenschapszin, is in het marktdenken geen ruimte. Dit is volgens mij misschien wel de grootste kracht van het kapitalisme, dat het mensen laat geloven dat de ongelijkheid logisch is en een andere wereld niet mogelijk is. De belangrijkste taak voor socialisten is dan ook te laten zien hoe mensen hun toekomst wél in eigen hand kunnen nemen. Een kleine actie kan grote gevolgen hebben. Als mensen zien dat ze in hun eigen buurt dingen kunnen verbeteren, waarom zou dat op grotere schaal dan niet kunnen? De heersende ideeën zijn goed voor de heersende klasse, zei Karl Marx al. Politieke verandering begint met het bewustzijn van mensen dat de toenemende ongelijkheid een politieke keuze is en dat eerlijk delen een veel beter alternatief is. Dit is ook een strijd die geen enkele partij beter kan voeren dan de SP. Het is tijd voor rechtvaardigheid!

Tekst: Lillian Marijnissen

1 De citaten van Karl Marx zijn ontleend aan *Het Communistisch Manifest* (1848).

2 Rabobank (2018) *Besteedbaar inkomen huishoudens nederland staat vrijwel stil*.

3 CBS Statline (2017) *Opbouw binnenlands product (BBP); nr 1969-2016*.

SPANNING

29 oktober 2018.

Actie bij Zilveren Kruis Achmea in Leiden tegen de sluiting van het Slotervaartziekenhuis en de IJsselmeerziekenhuizen.

DE PUBLIEKE SECTOR STAAT IN DE FIK

Foto: Chris Eikelboom / SP

Overvolle werkdagen, krappe budgetten, wantrouwend regelzucht en slechte arbeidsvoorwaarden. Dat is het resultaat van decennialange bezuinigingen en marktwerking in de publieke sector. In het neoliberale wereldbeeld was de sector inefficiënt en lui, en zouden de juiste prikkels de sector stroomlijnen. In plaats daarvan kwam de dictatuur van de spreadsheet, die werkenden in de publieke sector dehumaniseerde tot uitvoerders van dichtgetimmerde protocollen. De gevolgen merken we dagelijks. De publieke sector staat in de fik.

Juist daardoor stijgt de waardering voor publieke werkers. Een grote meerderheid van de Nederlandse bevolking steunt de leerkrachten, agenten en verpleegkundigen dan ook, in hun strijd om de 1,9 miljard die vrijkomt nu de dividendbelasting

tóch blijft. Dat geld moet naar hen, niet naar belastingverlaging voor grote bedrijven; VVD, CDA, CU en D66 gaan hier volledig de mist in.

De publieke zaak gaat de SP aan het hart. Het is dan ook een onderwerp dat in vele edities van Spanning terugkomt. Ook doen we er onderzoek naar. Zo verscheen vorig jaar nog het rapport De publieke sector aan het woord. Ineke Palm, voormalig medewerker van het wetenschappelijk bureau, brengt hierin in kaart wat 60.000 publieke werkers te zeggen hebben over de omstandigheden op hun werk. Het geeft een unieke inkijk in het publieke werk en maakt duidelijk hoezeer de problemen in bijvoorbeeld het onderwijs vaak lijken op die in de zorg en andere publieke sectoren.

Ze hangen allemaal samen met de negatieve gevolgen van het dominante denken van onze tijd, het neoliberalisme.

Dat er nu een volledige Spanning aan dit onderwerp wordt gewijd, is volledig te danken aan de vele actievoerders, die nu laten zien dat zij bereid zijn om op te staan en rechtvaardigheid te eisen. De verandering die zij willen komt er niet vanzelf, zij zullen dit moeten afdwingen. De acties in het onderwijs, met name van PO in Actie, maar ook die in de zorg, bij de politie, bij de brandweer en in het openbaar vervoer hebben nu al laten zien dat wanneer mensen samen in actie komen, zij tot alles in staat zijn. Zij verdienen onze steun, en wij geven die op de manier die het beste past bij onze partij: met actie én met onderzoek en kennis.

IN DIT NUMMER

4 DRAGER VAN DE BESCHAVING

De uitverkoop van de publieke sector heeft geleid tot de uitverkoop van de beschaving

Eduard van Scheltinga

6 DE GERUISLOZE DOORBRAAK VAN HET NEOLIBERALISME

Het neoliberalisme in Nederland heeft volgens Merijn Oudenampsen een lange geschiedenis en een bijzondere vorm

Tijmen Lucie

9 WIE VERTROUWT DE BELASTINGDIENST?

Burgers worden gewantwoord, bedrijven in de watten gelegd

Ruud Kuin

10 AFBRAAK VAN DE VERZORGINGSSTAAT

Overzicht van een aantal politieke keuzes die geleid hebben tot het uithollen van de georganiseerde solidariteit

Eduard van Scheltinga

12 MEER VOOR KAPITAAL, MINDER VOOR MENSEN

Cijfers laten zien dat de verzorgingsstaat voor mensen wordt afgebroken en voor multinationals wordt opgebouwd

Remco Bouma en Eduard van Scheltinga

14 OPBOUW VERZORGINGSSTAAT VOOR MULTINATIONALS

Vier elementen van de stille opbouw van de verzorgingsstaat voor multinationals

Remco Bouma

16 VERBINDING NOG ALTIJD VERBROKEN

Het parlementair onderzoek van de Eerste Kamer naar de verzelfstandiging en privatisering van overheidsdiensten heeft zich nog niet vertaald in beter beleid

Tiny Kox

18 VAN RECHT NAAR GUNST

De vermarkting van de huishoudelijke zorg heeft een hoop schade aangericht

Bart Linssen

20 ONDERWIJS: KIND VAN DE NEOLIBERALE REKENING

Hoe zorgen we ervoor dat goed onderwijs weer voor ieder kind is weggelegd?

Tijmen Lucie

21 ACTIEVOEREN LOONT: 720 MILJOEN

Paul de Brouwer van PO in actie vertelt hoe een kleine groep basisschoolleraren wist af te dwingen dat Rutte-III de portemonnee trok voor publieke werkers

Ruud Kuin

22 'VEILIGHEID IS TE KOOP'

Jan Struijs, voorzitter van de Nederlandse Politiebond, legt uit wat de effecten zijn van de terugtrekkende overheid voor onze veiligheid

Ruud Kuin

24 MENSEN MAKEN DE PUBLIEKE SECTOR

Laat medewerkers in de publieke sector weer voor de mensen werken en niet voor de markt

Lilian Marijnissen

COLOFON

Spanning wordt uitgegeven door het Wetenschappelijk Bureau van de SP.

Een abonnement kost 25 euro per jaar voor niet-leden. De betaling gaat per incasso.

Abonnementenadministratie

Snouckaertlaan 70
3811 MB Amersfoort
T (088) 243 55 40
E administratie@sp.nl

Redactieadres

Snouckaertlaan 70
3811 MB Amersfoort
T (088) 243 55 35
E spanning@sp.nl

Redactie

Tijmen Lucie, Bart Linssen
Eduard van Scheltinga,
Remco Bouma, Ruud Kuin
Tekstredactie
Daniël de Jongh
Redactieraad
Ron Meyer, Lieke Smits

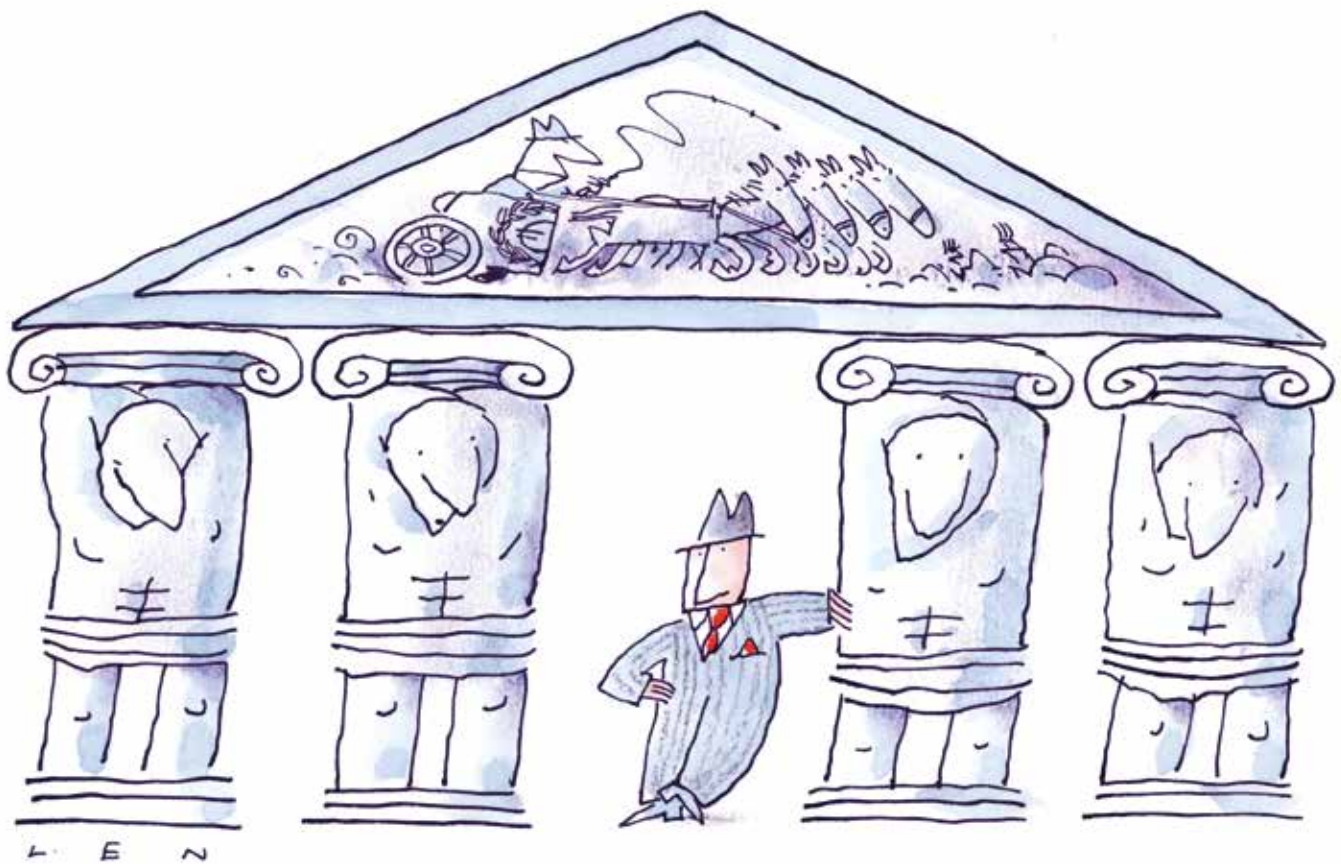
Basisontwerp

Thonik en BENG.biz
Vormgeving
Robert de Klerk
Nenad Mecava, Gonnie Sluijs
Foto cover
Lex Verspeek /
Hollandse Hoogte©
bewerking Studio SP

Tenzij anders vermeld, is op de inhoud van deze publicatie de Creative Commons Naamsvermelding-Niet Commercieel-Geen Afgeleide Werken 3.0 Nederland licentie van toepassing. creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/nl

DE SP ZET ZICH IN VOOR MENSELIJKE WAARDIGHEID, GELIJKWAARDIGHEID EN SOLIDARITEIT

DRAGER VAN DE BESCHAVING

Tekst: Eduard van Scheltinga Illustratie: Len Munnik

De overheid heeft zich teruggetrokken om plaats te maken voor de markt, de verzorgingsstaat is vervangen door een waarborgstaat en kapitaal is versterkt ten koste van arbeid. Het is geen onschuldige verschuiving, maar een ideologisch gemotiveerde aanval op de beschaving.

De neoliberale revolutie in Nederland begon onder Lubbers en kwam pas echt tot wasdom onder de 'paarse' kabinetten van PvdA, VVD en D66. Over deze omwenteling zei premier Wim Kok in de regeringsverklaring van 1994: 'De leidende gedachte in dit program is het herijken van de verhouding tussen gemeenschappelijke regelingen en eigen verantwoordelijkheid.' En even verderop: 'Zo kan een nieuw evenwicht groeien tussen de behoefte aan bescherming en de

noodzaak van dynamiek.' Tekenend daarvoor was de operatie 'Marktwerving, deregulering en wetgevingskwaliteit', vanaf 1994, om de publieke sector te vermarkten en regels af te zwakken. Onder de kabinetten-Balkenende werd het neoliberale project voortgezet en onder Rutte is het tempo van markthervormingen en bezuinigingen op de publieke sector nog eens flink opgevoerd. Dit heeft een grote impact gehad op onze beschaving.

Een sluitende definitie van beschaving is lastig te geven. Maar over een aantal zaken zijn we het wel eens. Zo zien we het als een kwestie van beschaving dat kinderarbeid is afgeschaft. Noemen we het barbaars als een vrouw gestenigd wordt of een homo van een gebouw wordt gegooid. Vragen we ons af hoe het in een

beschaafd land kan gebeuren dat een verstandelijk gehandicapte in een zorginstelling naakt aan de muur wordt vastgebonden met een touw. En noemen we het onbeschaafd als een oudere in een verzorgingshuis de urine langs haar been voelt lopen omdat haar incontinentiemateriaal niet op tijd is verschoond.

In onze moderne samenleving is de publieke sector opgebouwd als een belangrijke drager van de beschaving. Vanwege de overdracht van collectieve kennis via het onderwijs. Vanwege het garanderen van een minimale levensstandaard door middel van de sociale zekerheid. En door onze gezondheid te waarborgen in een solidair georganiseerde gezondheidszorg. Het is de publieke sector die in onze beschaving waarden als rechtvaardigheid,

solidariteit en waardigheid hooghoudt en in onze samenleving organiseert of garandeert. Een groot deel van de publieke sector werkt volgens het solidariteitsbeginsel: alle Nederlanders dragen naar vermogen bij en kunnen er ongeacht hun bijdrage aanspraak op maken.

VERZORGINGSSTAAT EN KAPITALISME

De verzorgingsstaat en publieke sector waren niet gepland, ze volgden niet uit een blauwdruk van een of andere partij. Het is de historische uitkomst van hoe het kapitalisme zich in de twintigste eeuw ontwikkelde. In het kapitalisme heb je grofweg twee categorieën: kapitaal, oftewel zij die van winst afhankelijk zijn, en arbeid, zij die van loon afhankelijk zijn. Het woord kapitalisme zegt al welke van deze twee de bovenliggende partij is: kapitaal. Ongetwijfeld zullen er kapitaalbezitters zijn met sociale bedoelingen, maar de structurele kracht in een kapitalistische economie is winstmaximalisatie. In het rauwe kapitalisme heeft dat mechanisme ruim baan en worden enkelen rijk over de ruggen van velen.

Socialisten klaagden vanaf het begin de ellendige omstandigheden van arbeiders onder deze verhoudingen aan. Door partijen te vormen en zich in vakbonden te organiseren dwongen arbeiders sociale rechten af. Maar ze eisten meer, want ze wilden vrijheid. Daarmee boezemden ze grootbezitters angst in voor onteigening. Dat was de voedingsbodem voor het compromis dat de geschiedenis vervolgens voortbracht: de verzorgingsstaat en een sterke publieke sector. Zonder verzorgingsstaat zou in de rijke geïndustrialiseerde landen ongeveer dertig procent van de mensen in armoede leven. Daarmee legitimeert deze de huidige economische orde. Het was de manier voor arbeiders om de scherpe randen van het rauwe kapitalisme af te halen en voor machthebbers om de sociale vrede te bewaren. Als de term sociaal contract ergens betekenis heeft, dan is het hier.

Naast een sociaal compromis bleek de verzorgingsstaat ook een belangrijke voorwaarde voor een verdere ontwikkeling van de economie. Zo vereisten bijvoorbeeld veel beroepen steeds meer onderwijs. Beperkte het sociale zekerheidsstelsel de gevolgen van crises. En met de stijgende welvaart en mede door technologische mogelijkheden werd gezondheidszorg steeds belangrijker. De publieke sector ontwikkelde zich tot een belangrijke pijler van de beschaving.

NEOLIBERALE REVOLUTIE

De stelselmatige aanval op de publieke sector en de verzorgingsstaat komt uit de koker van neoliberalen. Het was Joop den Uyl die al in 1951 voor het neoliberale gevaar waarschuwde. Dat deed hij in *De Weg naar Vrijheid*, een publicatie van de Wiardi Beckman Stichting, het wetenschappelijk bureau van de PvdA. Het duurt echter nog tot in de jaren negentig voordat de term neoliberalisme doordringt in het Nederlandse publieke debat. Het is toenmalig SP-leider Jan Marijnissen die het neoliberalisme in de politiek van Wim Koks' paarse kabinetten als zodanig analyseert en bekritiseert.

Het project van vermarkten, dereguleren, privatiseren en liberaliseren van Lubbers tot Rutte, heeft grote consequenties gehad. De tweedeling tussen rijk en arm is toegenomen, de toegankelijkheid van zorg en onderwijs is afgenomen en bepaalde vormen van criminaliteit hebben bijna vrij spel. Het zijn allemaal zaken die ingrijpen op het beschavingspeil van ons land. De publieke zaak is verweesd.

Te krappe budgetten leiden in het onderwijs tot een lerarentekort, in de zorg tot werken met de stopwatch in de hand en bij de politie tot onopgeloste zaken. Waar de overheid faalt doordat de publieke sector wordt afgeknepen, ontstaan particuliere initiatieven. De private bijlesinstellingen groeien als kool, er komen privéklinieken, en boa's en particuliere beveiligers nemen taken van de politie over. Het solidariteitsbeginsel van de publieke sector wordt zo vervangen door het profijtbeginsel van de markt: de voorzieningen zijn er nog wel, maar alleen voor degenen

die het kunnen betalen. Daarmee groeit de ongelijkheid in onze samenleving. En dat in een van de rijkste landen ter wereld.

BIJ DE OVERHEID WAS ALLES BETER?

Was het in overheidshanden allemaal perfect? Nee. Zo zagen we in de zorg lange wachtlijsten. Maar de markt blijkt daar geen oplossing voor: de wachtlijsten zijn terug. Er zijn veel voorbeelden van de kluchten die de markt in de publieke sector voortbrengt. De markt blijkt in publieke taken disfunctioneel te zijn. De private zorgverzekeringen hebben de zorg duurder en ingewikkelder gemaakt. Het openbaar vervoer is duurder, beperkter en minder betrouwbaar geworden. De energie is duurder geworden. Bij de post is de bezorging minder betrouwbaar geworden en is het aantal brievenbussen afgenomen. Sinds de verzelfstandiging van woningcorporaties hebben we geld van huurders vergoed zien worden en een directeur in een Maserati zien rondrijden. Alleen de privatisering van de telecomsector wordt nog wel eens een succes genoemd, hoewel je je kunt afvragen of een oligopolie van drie aanbieders die drie overlappende telefoonnetwerken in de lucht houden wel zo'n succes is.

Het antwoord op een slecht functionerende overheid blijkt niet 'meer markt' te zijn, maar een goed functionerende overheid. De uitverkoop van de publieke sector is geprobeerd en heeft gefaald. Het werd de uitverkoop van de beschaving. Het project van privatiseren, liberaliseren en verzelfstandigen, van het afknippen van de budgetten en van het vervangen van democratische controle door marktmechanismen, leidde tot het verwezen van de publieke zaak. De gevolgen zijn ernstig, voor de mensen die in de publieke sector werken en voor de mensen die er gebruik van maken. Zorg, onderwijs, kinderopvang, pakket- en brievenpost, openbaar vervoer, energie, watervoorziening en infrastructuur zijn publieke taken. Het is een kwestie van beschaving dat de democratisch bestuurde overheid daar de hoofdverantwoordelijke voor is.

DE GERUISLOZE DOORBRAAK VAN HET NEOLIBERALISME

Tekst: Tijmen Lucie Foto: Steven Ligthert©

In 1996 schrijft Jan Marijnissen met 'Tegenstemmen' een publieke aanklacht tegen het neoliberalisme in Nederland. Hij is daarmee de eerste politicus die breed onder de aandacht brengt hoe het marktdenken in de kabinetten van Lubbers en Kok ten koste gaat van de publieke sector en de verzorgingsstaat. Maar waar kwam dit neoliberalisme vandaan, en hoe kreeg het voet aan de grond in Nederland? Nieuw wetenschappelijk onderzoek van onder anderen Merijn Oudenampsen laat zien hoe de ideeën al sinds de jaren vijftig in de grote politieke stromingen leefden, en vanaf de jaren tachtig als pragmatisch antwoord op de crisis de instituties overnamen.

Merijn Oudenampsen

Vaak wordt het neoliberalisme gelijkgesteld met de politiek van Thatcher en Reagan uit de jaren tachtig. Maar dit is niet correct, want het neoliberalisme kent een veel langere traditie en heeft zich niet beperkt tot de VS en Groot-Britannië. Volgens Merijn Oudenampsen, die onderzoek doet naar de opkomst en doorbraak van het neoliberalisme in Nederland, is er ook in ons land al eind veertiger, begin vijftiger jaren sprake van een heel actieve neoliberale beweging. 'Zowel bij de VVD, als de christelijke partijen, als de PvdA, waren er aanhangers van het neoliberale

gedachtegoed. Vooral onder economen en juristen. Zij noemden zich ook expliciet liberaal.' Ondanks deze steun weet het neoliberalisme toch niet door te breken in de jaren vijftig. Volgens Oudenampsen omdat de christelijke partijen nooit helemaal gewonnen worden voor het neoliberalisme, dat wil breken met de verzuilde overlegstructuren. 'We denken wel dat als gevolg van het vroege neoliberalisme de opkomst van de verzorgingsstaat sterk vertraagd is. In de jaren vijftig werden

felle debatten gevoerd over de opkomende verzorgingsstaat. Neoliberalen stelden dat de verzorgingsstaat zou leiden tot totalitarisme.'

'RUTTEN-BOYS'

Hoewel het neoliberalisme naar de achtergrond verdwijnt, is het zeker niet dood. Vlak nadat het kabinet-Den Uyl – het meest linkse kabinet in de Nederlandse parlementaire geschiedenis – in 1973 aantreedt, breekt de oliecrisis uit, gevolgd door

OORSPRONG NEOLIBERALISME

De term neoliberalisme wordt gemunt door een groep intellectuelen tijdens het zogenaamde Walter Lippmann Colloquium in Parijs in 1938. De economische crisis van de jaren dertig en de daaropvolgende opkomst van het keynesianisme betekenen een gevoelige slag voor het klassieke liberalisme en met name voor het idee van laissez-faire. De 'neoliberalen' willen de

vrije markt verdedigen tegen keynesianisme, democratisch socialisme en communisme, in hun ogen allemaal onderdeel van eenzelfde hang naar 'collectivisme'. Om zich breder te kunnen organiseren wordt in 1947 de Mont Pèlerin Society opgericht. Deze organisatie wordt door velen gezien als internationaal zenuwcentrum en intellectuele kraamkamer van het neoliberalisme, met als

bekendste vertegenwoordigers Friedrich Hayek, Milton Friedman en James Buchanan. De basisgedachte van het neoliberalisme is dat overheidsingrijpen noodzakelijk is om de bestaansvoorwaarden voor de vrije markt te realiseren. De overheid moet de markt actief aanjagen in plaats van op haar beloop te laten. De markt is maakbaar.

TEGENSTEMMEN

Inmiddels is neoliberalisme in Nederland een ingeburgerd begrip, maar toen Jan Marijnissen in de jaren negentig de term muntte in 'Tegenstemmen', was dat zeker niet het geval. De SP was destijds de eerste en enige partij die zich fel keerde tegen het overheersende marktdenken in de politiek. Niet voor niets zei VVD-leider

Frits Bolkestein in weekblad Elsevier: 'Iedereen behalve Jan Marijnissen van de SP denkt tegenwoordig liberaal.' In 'Tegenstemmen' laat Marijnissen aan de hand van praktijkvoorbeelden uit binnen- en buitenland zien dat het neoliberalisme slechts de belangen van enkelen dient, niet van de velen en van de maatschappij als geheel. En dat de neoliberale visie op mens

en maatschappij leidt tot tweedeling, verpaupering en cynisme. Als alternatief pleit hij voor een samenleving die recht doet aan de menselijke waardigheid van ieder individu, de gelijkwaardigheid van mensen als uitgangspunt heeft en die bereid is de solidariteit tussen mensen te organiseren. Kortom: socialisme in plaats van kapitalisme.

de stagflatiecrisis. De economie stagneert, terwijl de inflatie hoog is. Het oude keynesiaanse recept van als overheid investeren in de economie om uit de crisis te komen, werkt niet meer. De inflatie loopt alleen maar verder op. Merijn Oudenampsen: 'Probleem is dat de winstgevendheid van het bedrijfsleven in de jaren zeventig sterk onder druk staat omdat een heel groot deel van het nationaal inkomen naar arbeid gaat. Je krijgt dan grofweg twee reacties op de situatie. Een keynesiaans recept van loonmatiging en fiscale stimulering en een liberaal idee van loonmatiging en overheidssanering.' Het laatste idee krijgt langzaam de overhand. In 1982 worden de 'grote operaties' van Lubbers uitgevoerd. Kort gezegd komen die neer op het inkrimpen van de publieke sector, het verlagen van de lonen in de publieke en private sector en het terugdringen van de uitgaven aan de sociale zekerheid. De belangrijkste ideoloog achter dit harde neoliberale beleid is de econoom Frans Rutten. Rutten wordt al in 1973 aangesteld als secretaris-generaal op het ministerie van Economische Zaken. Als uitgesproken liberaal en overtuigd aanhanger van Milton Friedman, komt hij vrijwel direct in conflict met de socialist Den Uyl. Rutten is bijzonder machtig en kan ministers dwarsbomen. Hij verzamelt een team van economen onder zich die ook wel de 'Rutten-boys' worden genoemd, wat natuurlijk doet denken aan de 'Chicago-boys' van Milton Friedman. Onder hen is Gerrit Zalm, de latere CPB-directeur en minister van Financiën onder Paars. Aanvankelijk stuut de neoliberale hervormingsagenda van Rutten en de zijnen op de nodige politieke weerstand, maar onder de kabinetten-Lubbers (1982-1994) wordt deze toch doorgevoerd.

'Wat je ziet gebeuren is dat er eind jaren zeventig enorme onzekerheid heerst over hoe de economie werkt. Op welke basis je voorspellingen doet. Onder economen worden daar heftige debatten over gevoerd. De neoliberalen winnen uiteindelijk het pleit. De modellen van het Centraal Planbureau worden omgegooid en vormen een belangrijke legitimatie voor de harde bezuinigingen onder de kabinetten-Lubbers.'

STILLE OMSLAG

De Nederlandse variant verschilt zowel qua vorm als qua inhoud van

echt bolwerken gehad van anti-keynesiaans denken, bijvoorbeeld bij De Nederlandsche Bank en het ministerie van Financiën.' Ook de rol van de vakbonden is anders in Nederland. In Groot-Brittannië en de VS verklaarden Thatcher en Reagan de oorlog aan de bonden, in Nederland mochten ze aanschuiven voor overleg. Dat betekent overigens niet dat er bij de vakbonden geen onvrede was. Hoewel later is gesuggereerd dat het Akkoord van Wassenaar een vrijwillig akkoord was, waar alle partijen belang bij hadden, was het in feite een nederlaag voor de vak-

'Op sommige plekken heb je echt bolwerken gehad van anti-keynesiaans denken, bijvoorbeeld bij De Nederlandsche Bank en het ministerie van Financiën'

het neoliberalisme in de VS en Groot-Brittannië. Waar de neoliberale omslagen in de VS en Groot-Brittannië gekenmerkt worden door een felle publieke ideeënstrijd en een harde confrontatiepolitiek met de vakbonden, vindt de Nederlandse omslag bijna geruisloos plaats. Terwijl in Groot-Brittannië en de VS de instituties die het economisch beleid bepalen door neoliberalen bevochten moeten worden op de oude keynesiaanen, zijn ze in Nederland al in de instituties geworteld. Volgens Merijn Oudenampsen zou dat weleens te maken kunnen hebben met de oude anti-keynesiaanse stroming uit de jaren vijftig, die nooit helemaal weg is geweest. 'Op sommige plekken heb je

beweging. Van arbeidstijdverkorting is maar weinig terechtgekomen, terwijl de loonmatiging zeker in de jaren tachtig zeer sterk was. In de hele jaren tachtig en begin jaren negentig was er dan ook voortdurend sprake van conflict tussen de overheid en de vakbonden. Pas als midden jaren negentig blijkt dat Nederland het vergeleken met andere landen economisch gezien helemaal niet zo slecht doet, wordt het poldermodel opnieuw ontdekt. Eigenlijk op buitenlands aangeven. Ook de vakbonden gaan het dan omarmen. 'Dit model zou je kunnen omschrijven als neoliberalisme met flankerend sociaal beleid', zegt Oudenampsen.

PUBLIC CHOICE

De doorbraak van het neoliberalisme in de jaren tachtig betekent naast belastingverlaging voor de rijken en grote bedrijven en deregulering van de financiële sector ook marktwerking in de publieke sector, bijvoorbeeld in de zorg en het onderwijs. Met marktwerking wordt bedoeld dat je de publieke sector probeert te laten functioneren als een markt. De ideeën daarvoor zijn komen overwaaien uit de VS, in het bijzonder de *public choice*-theorie van James Buchanan, eveneens een boegbeeld van het neoliberalisme. Deze publieke-keuzefilosofie stelt dat de markt bijna altijd te prefereren is boven centralistisch overheidsingrijpen. Public choice analyseert de publieke sector vanuit economisch gedrag. Je stelt bijvoorbeeld dat politici zoveel mogelijk geld proberen uit te geven aan de publieke sector voor de verkiezingen, om maar zoveel mogelijk stemmen binnen te halen. Daardoor zijn er allerlei negatieve prikkels om tot een verantwoordelijk overheidsbeleid te komen. Of je stelt dat ambtenaren er een concreet belang bij hebben om hun eigen departement zo groot mogelijk te maken. Daardoor zullen bureaucratieën altijd neigen naar een steeds grotere uitbreiding van hun eigen budget. Deze ideeën staan aan de basis van het new public management, dat in de jaren negentig doorbreekt. New public management gaat ervan uit dat je de mensen die in de publieke sector werkzaam zijn kunt disciplineren tot gewenst gedrag door marktprikkels na te bootsen. Volgens Merijn Oudenampsen zie je dan dat het beeld van de publieke sector verandert. 'Van een toonaangevend publiek instituut dat in hoog aanzien staat, naar een wat parasitair deel van de economie waar je heel goed op moet letten en dat je sterk in toom moet houden. Deze negatieve visie op de staat wint in de jaren negentig flink aan invloed.'

SLIMMER REGELEN

De vermarkting van de publieke sector vanaf de jaren tachtig heeft in Nederland tot opvallend weinig publiek debat geleid. Oudenampsen stelt dat dat te maken heeft met de

De vermarkting van de publieke sector vanaf de jaren tachtig heeft in Nederland tot opvallend weinig publiek debat geleid

gedepolitiseerde manier waarop het beleid is doorgevoerd. Door Ruud Lubbers verwoord als 'no-nonsense', door Frans Rutten als 'nieuwe zakelijkheid'. 'Er is niet gezegd van: we gaan nu alles op de schop gooien. Eigenlijk was de boodschap: we gaan het slimmer regelen. En daar is natuurlijk niemand tegen. De bezuinigingen en markthervormingen zijn bewust zo ingevoerd dat grote protesten voorkomen werden. Men paste een salamtactiek van kleine ingrepen toe. De pijn van een besluit werd doorgeschoven naar het volgende jaar en de vakbonden werden altijd uitgenodigd voor overleg, maar kregen weinig gedaan. Dat is althans wat Jan de Koning, minister van Sociale Zaken onder Lubbers I, later gezegd heeft, maar is wel representatief voor de geruisloze manier waarop de omslag in Nederland heeft plaatsgevonden. Daardoor is het bewustzijn van die hervormingen in ons land niet heel sterk aanwezig, ook bij de vakbonden niet. Internationaal gezien is dat opvallend, want in andere landen zijn die omslagen echt legendarisch geweest.'

PRAKTISCHE NOODZAAK

Hoe komt het nu dat de marktgerichte hervormingen en bezuinigingen op

de publieke sector in Nederland zo lang en zo ver zijn doorgevoerd in vergelijking met omringende landen? Volgens Merijn Oudenampsen heeft dat te maken met de grote maatschappelijke consensus die er over de neoliberale omslag is ontstaan. 'De historicus James Kennedy stelt dat veranderingen in Nederland altijd schoksgewijs gebeuren en dat bijna iedereen daarin meegaat. Dat heet de stroom des tijds. Je kunt zeggen dat een dergelijke verandering waar feitelijk iedereen het over eens is, ook kan verklaren waarom het marktdenken zo ver is doorgevoerd in Nederland in vergelijking met omringende landen. Omdat het niet als ideologisch model werd gezien, maar als praktische noodzaak. Zo werd het telkens ook gelegitimeerd door verschillende regeringen. Het werd niet gepresenteerd als een ideologische keuze, maar als een noodzakelijk gevolg van de globalisering, de Europese eenwording, de eisen van deze tijd, de modernisering, et cetera. Dus in die zin denk ik dat het ongemerkt is gegaan. Als je hervormingen doorvoert met het idee dat ze horen bij de eisen van de tijd, dan is het ook lastig voor mensen om de gevolgen ervan te overzien.'

MARKET MAKERS

Socioloog en politoloog Merijn Oudenampsen (1979) maakt deel uit van de onderzoeksgroep 'Market Makers', naar de opkomst, doorbraak en consolidatie van het neoliberalisme in Nederland (1945-2002). Hij onderzoekt de overgang van het neoliberalisme van kritische onderstroom naar dominant gedachte-

goed tussen 1973 en 1989. Hiermee bestudeert hij wat de invloed is geweest van de neoliberale beweging op de transformatie van het Nederlandse sociaaleconomische beleid in de jaren tachtig, specifiek op de terreinen van arbeidsrelaties, bijstand en volkshuisvesting.

Voor meer informatie: neoliberalisme.nl

WIE VERTROUWT DE BELASTINGDIENST?

Tekst: Ruud Kuin

Horizontaal toezicht van de Belastingdienst. Nooit van gehoord? Het is het kroonjuweel van het vestigingsklimaat. Inderdaad, niet voor ons, maar voor de ondernemers. Burgers wantrouwen we en bestraffen we met boetes. Ook als ze per ongeluk de overheid verkeerd of te laat informeren. Maar bedrijven vertrouwen we. Alles voor een goed vestigingsklimaat, een verzorgingsstaat voor multinationals.

Sinds 2005(!) experimenteert de Belastingdienst met horizontaal toezicht. Maar wat is het precies? Kort samengevat: fiscaal toezicht op basis van vertrouwen. Het is een knap staaltje Hollands pragmatisme. Boekenonderzoek kost veel tijd, dat kan efficiënter. De Belastingdienst, fiscalisten en advieskantoren sloegen de handen ineen. En geheel in de poldertraditie kwamen ze met een uniek concept: horizontaal toezicht. Controleer uzelf. De belastinginspecteur geeft vooraf aan waarop wordt gelet. Als het bedrijf dan die controlepunten in het eigen systeem bouwt, is de Belastingdienst bereid blindelings op de bedrijfsgegevens te vertrouwen, zonder verdere controles. Het bedrijf weet waar het aan toe is en de Belastingdienst heeft minder werk. Vertrouwen in plaats van controle. Wat begon bij multinationals, wordt inmiddels toegepast bij 2.000 grote ondernemingen en 143.000 midden- en kleinbedrijven.

MINDER CONTROLE BIJ BEDRIJVEN

Uit onderzoek van Investico is gebleken dat een kwart van de grote bedrijven niet meer actief wordt gecontroleerd. In 2015 keek de Belastingdienst nog maar naar de boekhouding van 26.000 bedrijven. Dat zijn er 12.000 minder dan in 2014 en 58.000 minder dan in 1996. Het aantal fiscale boekenonderzoeken bij Nederlandse bedrijven daalde de afgelopen twintig

jaar met 70 procent. De effectiviteit van horizontaal toezicht is niet gemeten.

WAT VINDEN DE DESKUNDIGEN OP DE WERKVLOER?

Inspecteurs hebben veel kritiek. De andere landen die horizontaal toezicht toepassen, gebruiken objectieve kaders en ook de OESO heeft normen opgesteld voor horizontaal toezicht. In Nederland ontbreken die kaders. Horizontaal toezicht is volgens inspecteurs een ordinaire bezuinigingsmaatregel; er worden immers minder controles uitgevoerd.

PAKKANS

Maar hangt de bereidheid om netjes aan je belastingplicht te voldoen niet samen met de pakkans? Onderzoeken wijzen inderdaad uit dat met het verslappen van het toezicht de belastingmoraal verzwakt is. Een derde van de Nederlanders heeft de stellige indruk dat onregelmatigheden in hun aangiften niet worden ontdekt. In 2001 dacht slechts 20 procent dat en in 1994 zelfs nog minder, maar 12 procent.

HOEVEEL LOPEN WE MIS?

Volgens de Algemene Rekenkamer heeft de Belastingdienst al jaren geen idee hoeveel miljard belasting we mislopen doordat grote bedrijven onjuiste aangifte doen. Wel is duidelijk dat het om grote bedragen gaat, aldus de Rekenkamer. Van 2008 tot 2012 betaalden de 1,7 miljoen midden- en kleinbedrijven jaarlijks tussen de 2,5 en 3,2 miljard te weinig door foute aangiften.

De regering heeft een klein onderzoek onder 350 bedrijven gedaan naar de effectiviteit van (horizontaal) toezicht. Bij meer dan 50 procent van de

bedrijven bleek op jaarbasis minimaal één fout te zitten in de aangiftes voor btw, loonheffing en winstbelasting. Dertig procent van de correcties betrof bedragen van meer dan 250.000 euro, met een uitschieter naar 57 miljoen. Het onderzoek wijt de meeste fouten echter aan slordigheden(?).

Een recente Europese studie, *Missing profit of Nations*, wijst uit dat in de Europese Unie ongeveer 20 procent van de door multinationals verschuldigde belasting niet wordt betaald, wat neerkomt op 100 miljard. Dat is iets minder dan de totale jaarlijkse begroting van de Europese Unie. Verklaringen hiervoor zijn dat bedrijven de mazen in de wet opzoeken, sluiproutes vinden (40 procent van de winst gaat naar belastingparadijzen) of speciale belastingafspraken weten te maken.

VERTROUWEN OF CONTROLE?

Bedrijven dragen steeds minder bij aan de schatkist. Maar blijven we dan toch uitgaan van vertrouwen in plaats van controle? Het lijkt er wel op, gezien de reactie van Eric Wiebes, nu minister van Economische Zaken en Klimaat maar tot vorig jaar staatssecretaris van Financiën en politiek verantwoordelijk voor de Belastingdienst. Hij noemde het horizontaal toezicht in 2017 nog 'een sterkte van ons belastingstelsel'. Het goede vestigingsklimaat voor bedrijven is immers heilig.

AFBRAAK VAN DE VERZORGING

Tekst: Eduard van Scheltinga

AFBRAAK VAN DE VERZORGINGSSTAAT IN EEN PAAR SLEUTELMOMENTEN

We hebben een aantal ingrijpende momenten voor de verzorgingsstaat en de publieke sector op een rij gezet. Deze ingrepen zijn geen onschuldige beleidswijzigingen geweest, maar bewuste politieke keuzes om de georganiseerde solidariteit uit te hollen. Dit waren een aantal belangrijke momenten:

• PRIVATISERING DSM

In 1989 werd Dutch State Mines op de beurs verkocht. Tot 1996 hield de Nederlandse overheid nog een aandeel, maar in dat jaar werd ook het laatste deel verkocht.

• VERKORTEN EN VERLAGEN WAO

In 1990 stelde premier Ruud Lubbers: 'Nederland is ziek.' Hij vond de kosten van de arbeidsongeschiktheidsverzekering te hoog worden. Het verlagen en verkorten van de WAO-uitkering begon.

• PRIVATISEREN VAN DE POST EN TELECOM

In 1994 ging de Koninklijke PTT Nederland (KPN) naar de beurs. Daarmee werd de privatisering van de post (PTT Post) en telecom (PTT Telecom) voltooid.

• VERZELFSTANDIGEN WONINGCORPORATIES

In 1994 werd begonnen met de bruteringsoperatie: de verzelfstandiging van woningcorporaties. Daarmee werden onder andere de subsidies van de overheid aan de woningcorporaties afgeschaft.

• VERZELFSTANDIGEN EN SPLITSEN NS

Vanaf 1995 werd de NS verzelfstandigd en gesplitst. Voortaan regelde de commercieel geworden NS de treinen en de overheid de rails, vanaf 2013 onder de naam ProRail.

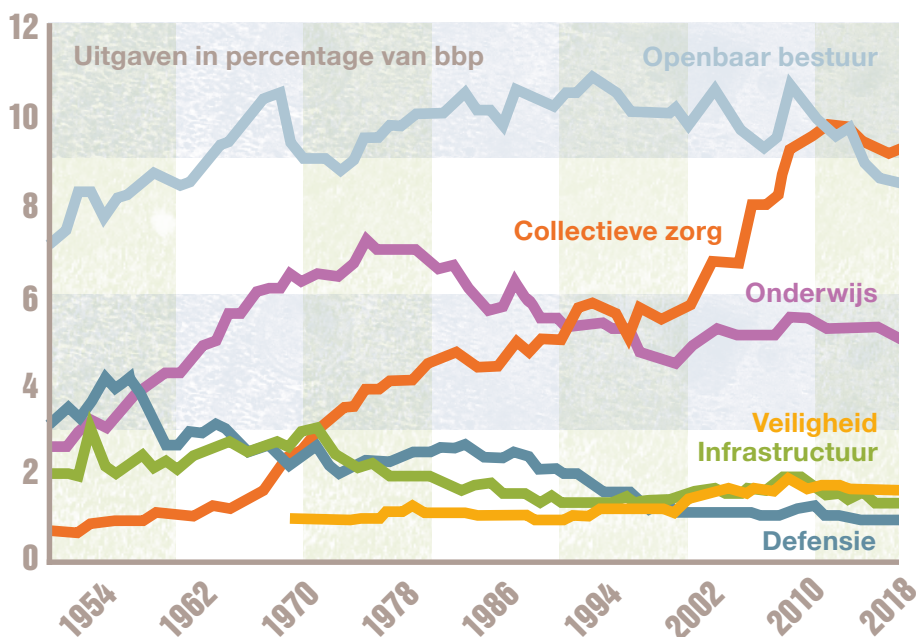
• PRIVATISEREN VAN BUSMAATSCHAPPIJEN

In 2000 besloot de regering dat het openbaar vervoer moest worden aanbesteed. Voor een grote vervoerder die niet afhankelijk is van een paar lijnen was dat niet direct een probleem, maar voor de gemeentelijke vervoersbedrijven was het niet te doen. Dankzij de inspanningen van SP-Europarlementariër Erik Meijer, worden in Nederland de vier grootste steden uitgezonderd van deze aanbestedingsplicht. Op de gemeentelijke vervoersbedrijven in Den Haag, Amsterdam en Rotterdam na zijn ze dan ook allemaal verdwenen. Utrecht heeft het busvervoer toch aanbesteed.

UITGAVEN AAN DE PUBLIEKE SECTOREN VANAF 1950

Voor vrijwel al deze publieke sectoren geldt dat de uitgaven eraan als percentage van het bruto binnenlands product (bbp) de laatste dertig jaar dalen. Op twee sectoren na: zorg en veiligheid. Bij de collectieve zorg gebeurt iets opvallends. De kosten stijgen geleidelijk tot 2006. Dan wordt het volledig private zorgverzekeringsstelsel ingevoerd en schieten de uitgaven omhoog. Dat stopt pas als de minister van Volksgezondheid ingrijpt en de kostenstijging een halt toeroept.

Bron: CBS, Bewerking: SP

Terwijl de verzorgingsstaat voor gewone mensen steeds verder wordt afgebroken, wordt er tegelijkertijd een verzorgingsstaat voor multinationals opgetuigd. Op deze twee pagina's vind je alle informatie over de afbraak van de verzorgingsstaat. Op de volgende twee pagina's vind je de belangrijkste data en op de twee pagina's daarna lees je hoe de verzorgingsstaat voor multinationals structureel is opgebouwd.

• AFSCHAFFEN ZIEKENFONDS EN VERVANGEN DOOR PRIVATE ZORGVERZEKERINGEN

Het ziekenfonds werd afgeschaft in **2006**. Voortaan waren er alleen nog private zorgverzekeringen. Daarmee kregen de zorgverzekeraars een grote vinger in de pap in ons zorgstelsel.

• PRIVATISEREN VAN ENERGIE-BEDRIJVEN

In **2006** werd de splitsingswet aangenomen, oftewel de Wet Onafhankelijk Netbeheer. Daardoor konden de energiebedrijven verkocht worden, die voorheen in handen waren van gemeenten en provincies.

• NULLIJN PUBLIEKE SECTOR

Vanwege de grote financiële crisis werden de salarissen van ambtenaren vanaf **2010** voor jaren bevroren. Daardoor zijn de lonen flink achtergebleven. Dat maakte werken in de publieke sector niet populairder. Zo hebben we nu te maken met een leraren tekort in het basisonderwijs.

• SLUITEN VAN SCHOLEN VOOR SPECIAAL ONDERWIJS

Onder de verhullende term 'passend onderwijs' werden vanaf **2014** veel scholen voor speciaal onderwijs gesloten. Leerlingen die extra zorg nodig hadden kwamen op reguliere scholen terecht, waar leerkrachten ze vaak niet de zorg konden bieden die ze nodig hadden.

• SLUITEN VERZORGINGSHUIZEN

Vanaf **2014** zijn de eisen om in aanmerking te komen voor een plek in een verzorgingshuis ingrijpend verhoogd. Daardoor moet er inmiddels heel wat aan de hand zijn, voordat iemand in een verzorgingshuis terecht kan. Veel verzorgingshuizen worden gesloten. En dat terwijl er steeds meer ouderen zijn.

• SLUITEN SOCIALE WERKPLAATSEN

Met het sluiten van de sociale werkplaatsen verloren veel mensen met een beperking een stuk betekenis in hun leven. Vanaf **2015** werd de voordeur gesloten: er mochten geen nieuwe medewerkers meer bij. Degenen die er al zaten konden blijven.

• KOSTENDELERSNORM

Vanaf **2015** geldt de kostendelersnorm. Een ander woord voor verlaging van uitkeringen. Het betekent namelijk dat bijstandsgerechtigden worden gekort op hun uitkering als ze in een huis wonen met iemand van 21 jaar of ouder. Hoe meer personen er wonen, hoe lager de uitkering.

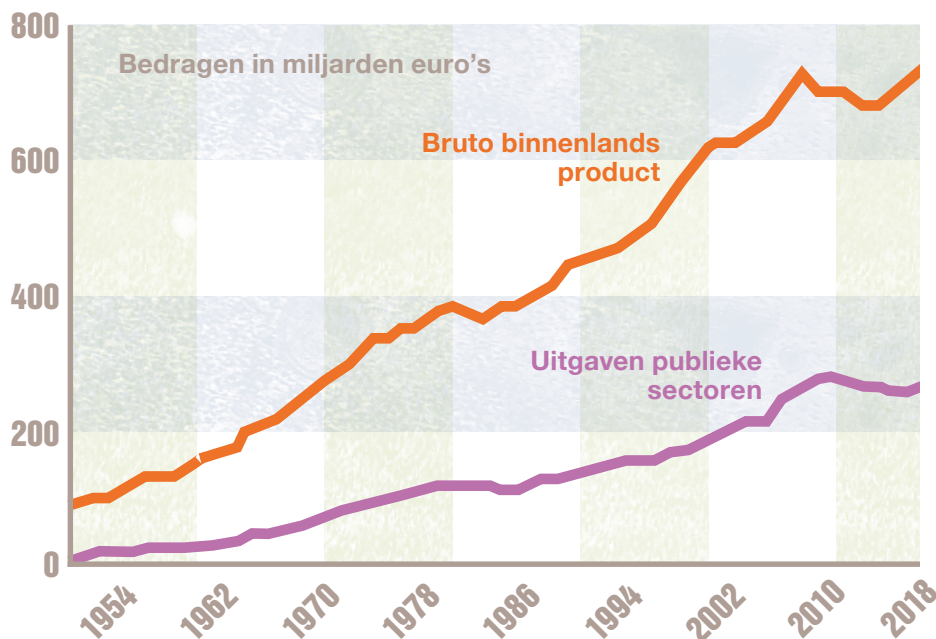
• AFSCHAFFEN BASISBEURS IN DE STUDIEFINANCIERING

Vanaf **2015** ontvangen studenten geen basisbeurs meer. Het bedrag dat studenten kregen, bedoeld om onderwijs toegankelijker te maken, werd in de jaren daarvoor al steeds verder verlaagd.

• VERKORTEN WW

De werkloosheidsuitkering is vanaf de jaren tachtig op verschillende momenten verlaagd en verkort.

In **2016** werd bijvoorbeeld de maximale duur ervan verkort van 38 naar 24 maanden.

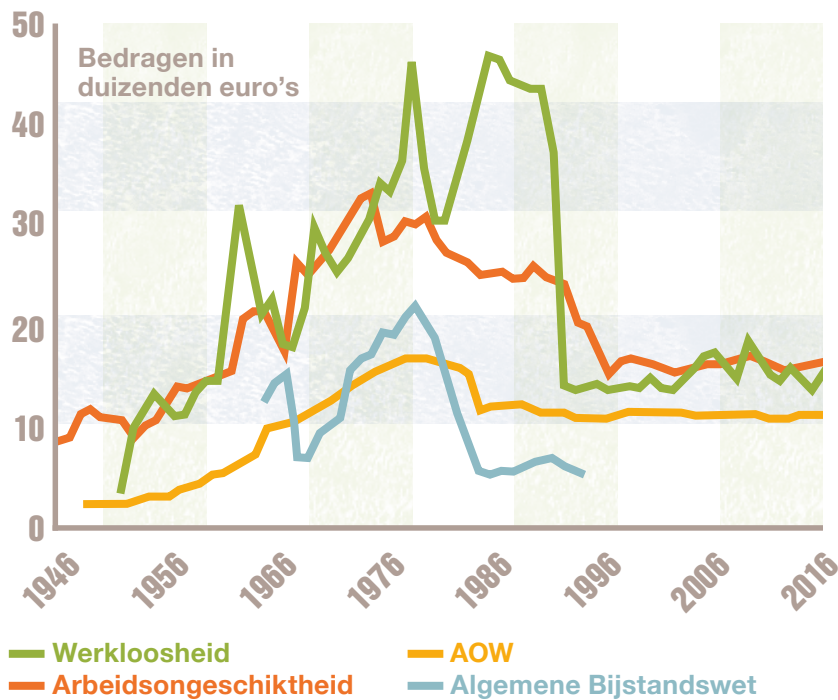

ER WORDT BEZUINIGD MAAR DE KOSTEN STIJGEN DOOR?

De uitgaven aan zorg, onderwijs, openbaar bestuur, defensie en infrastructuur blijven achter bij de groei van de economie. Vooral de bezuinigingen onder de VVD-kabinetten van Rutte vanaf 2010 hakken erin. Volgens de wet van Baumol zouden publieke diensten - zoals onderwijs en zorg - over de tijd juist duurder moeten worden ten opzichte van de productiesector, omdat ze veel minder profiteren van de stijging van de arbeidsproductiviteit. Fabrieken zijn veel efficiënter dan 50 jaar geleden, maar er staat nog steeds één leraar voor de klas op 30 leerlingen. Voor een publieke sector op niveau moeten we bereid zijn geld over te hebben.

Bron: CBS, Bewerking: SP, gecorrigeerd voor inflatie middels CPI

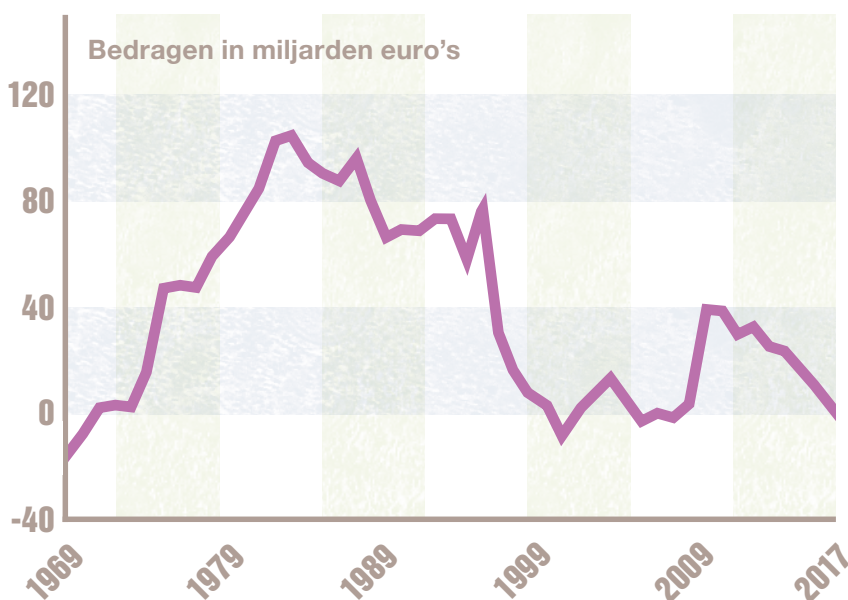
HOOGTE UITKERING PER ONTVANGER

In deze grafiek zie je het totale uitgekeerde bedrag gedeeld door het aantal uitkeringsontvangers. Het valt op dat veel uitkeringen, gecorrigeerd voor inflatie, weer op het niveau van de jaren zestig zitten.

Bron: CBS, Bewerking: SP. Gecorrigeerd voor inflatie middels CPI.

VERSCHIL IN OMVANG OVERHEID TEN OPZICHTE VAN 2017

De omvang van de overheid wordt vaak uitgedrukt in de totale collectieve uitgaven als percentage van het bruto binnenlands product (bbp). Stel je voor dat we in 2018 net zoveel van het Nederlandse bbp via overheidsuitgaven zouden besteden als in 2010, 2000 of 1990. Hoeveel miljard zouden we dan extra hebben om bijvoorbeeld de problemen in de publieke sector aan te pakken? Dat zie je in deze figuur.

Bron: CBS, Bewerking: SP

MEER VOOR MINDER VOOR

Tekst: Remco Bouma en Eduard van Scheltinga

De broekriem aanhalen. Door de zure appel heen bijten. Het huishoudboekje dat op orde moet. Eerst het zuur, dan het zoet. Onze verantwoordelijkheid nemen voor de toekomstige generaties.

We kennen de metaforen en we weten waarvoor ze staan. Afbraak van rechten, afbraak van de publieke sector, afbraak van de verzorgingsstaat. We zouden wel willen dat er geld voor was, zeggen alle kabinetten sinds Lubbers. Maar helaas mensen, dat geld is er niet. Het is de verhulling van een historische machtsverschuiving: van arbeid naar kapitaal.

Publieke diensten moesten goedkoper. Uitkeringen werden afgeknepen, tot ze nu weer terug zijn op het niveau van eind jaren zestig. Een miljoen sociale huurwoningen werden verkocht. Postbodes, schoonmakers en thuiszorgers verloren niet alleen hun vaste baan bij de overheid, maar ook een deel van hun loon en hun waardigheid. Niet langer deden ze nuttig werk in en voor de samenleving, ze waren voortaan een kostenpost op een begroting van een op winst gericht bedrijf, een kostenpost die alsmaar omlaag moest. Aan onderwijs, politie, zorg en wetenschap kleeft steeds meer een associatie met geldgebrek, overwerk en almaar toenemende bureaucratie. Het gaat niet alleen om de afbraak van de waardering voor deze beroepen die de samenleving draaiende houden. Het gaat om de afbraak van dat wat van ons allemaal is.

Maar is er dan echt geen geld? De bedrijfswinsten zijn vier keer hoger dan twintig jaar geleden. Het dividend, uitbetaald aan de aandeelhouders van niet-financiële vennootschappen, ging zelfs

KAPITAAL, OR MENSEN

vijf keer over de kop. Waren de inkomsten uit de vennootschapsbelasting in hetzelfde tempo gestegen, dan had de samenleving nu 22 miljard meer in kas gehad. In plaats daarvan betalen werkenden een steeds groter deel van de overheidsinkomsten en draagt belasting op bedrijfswinsten en vermogen steeds minder bij.

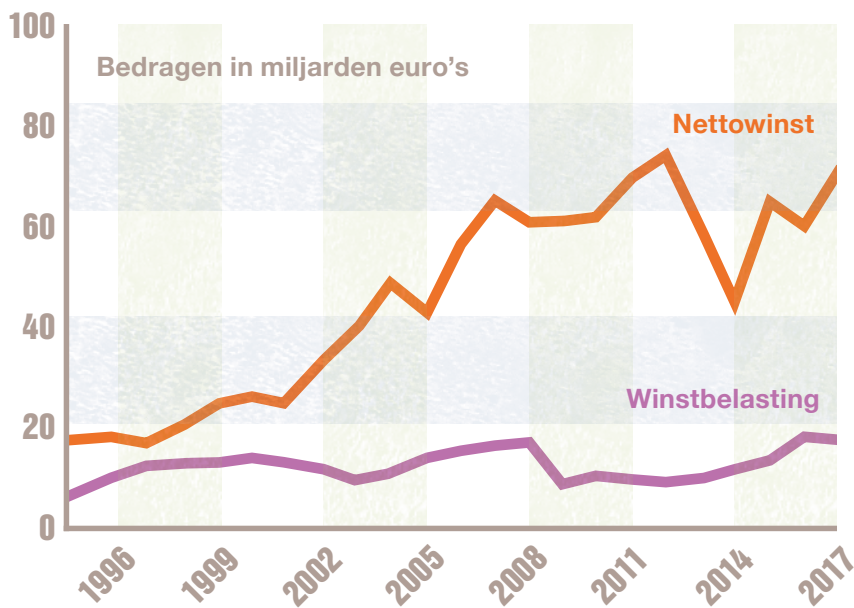
Hoe dat kan? De belastingtarieven op bedrijfswinsten en vermogen dalen steeds verder. Zo kunnen de winsten wel stijgen, maar betalen bedrijven steeds minder belasting. Dat is nog los van andere voordelen die grote bedrijven krijgen in ons vestigingsklimaat, zoals de mogelijkheid met de Belastingdienst een lager tarief af te spreken. Probeert u eens een geheime afspraak met de Belastingdienst te maken, en u krijgt waarschijnlijk Justitie achter u aan.

En zo roepen regeringsleiders al dertig jaar lang dat ze het wel zouden willen, meer geld naar de publieke sector, maar dat er helaas geen geld is. De overheidsfinanciën moeten immers gezond blijven.

De afgelopen dertig jaar is de balans tussen mensen en multinationals met tientallen miljarden verschoven. De verzorgingsstaat voor mensen wordt afgebroken, om plaats te maken voor een verzorgingsstaat voor multinationals. Het geld is er. We weten waar het zit. Er steeds minder belasting over heffen en ondertussen de publieke sector steeds verder uitknijpen, is een politieke keuze.

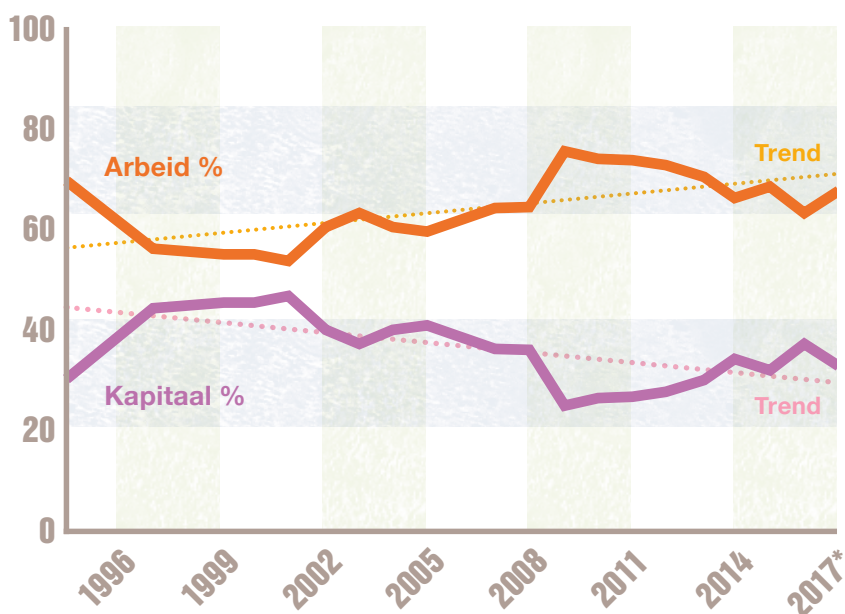

DE WINSTEN STIJGEN VEEL SNELLER DAN DE OPBRENGST VAN DE WINSTBELASTING

- **Netto winst (netto besparingen) niet-financiële vennootschappen**
- **Opbrengst vennootschapsbelasting, niet-financiële vennootschappen**

ARBEID BETAALT STEEDS MEER BELASTING, KAPITAAL STEEDS MINDER

Arbeid betaalt steeds meer belasting, kapitaal steeds minder. Hierboven staat uitgesplitst welk deel wordt geheven op het werk van mensen (zoals loon- en inkomstenbelasting), en welk deel op bezit, of op winst uit kapitaal (vennootschapsbelasting, dividendbelasting, belasting op vermogen). Btw en accijns zijn buiten beschouwing gelaten. Vanaf 1995 groeit het aandeel van de factor arbeid gestaag, als deel van de belastinginkomsten. De bijdrage van kapitaal daalt juist. Gemiddeld over de jaren bekeken is het een verschuiving van ongeveer 10%.

Tegenover de stille afbraak van de verzorgingsstaat, staat de geruisloze opbouw van een verzorgingsstaat voor multinationals. Vier elementen ervan uitgelicht.

OPBOUW VERZORGINGS VOOR MULTINATIONALS

Tekst: Remco Bouma

1 FISCALE REGELINGEN

Bedrijven krijgen jaarlijks 12 miljard voordeel via belastingregelingen, waarmee de overheid het gedrag van bedrijven stuurt. Hieronder de meest dubieuze.

INNOVATIEBOX: Ingevoerd in 2011, na lobby van werkgeversclub VNO-NCW. De regeling verlaagt het tarief van de winstbelasting van 25 procent naar 5 procent op winsten die voortvloeien uit octrooien of patenten. Die winsten concentreren zich vooral bij grote, winstgevende ondernemingen (definitie: meer dan 1000 werkenden), naar wie 70 procent van het budget gaat. Kleine startups maken amper winst, en profiteren dus nauwelijks. Volgens het Centraal Planbureau en de OESO mist de subsidie niet alleen het doel, namelijk innoveren, maar stimuleert het buitenlandse multinationals bovendien belasting te ontwijken door winsten uit octrooien of patenten tegen een lager tarief in Nederland te parkeren (zie ook kader Vestigingsklimaat.)

• **Kost: 1,562 miljard**

AFDRACHTVERMINDERING SPEUR- EN ONTWIKKELINGSWERK (WBSO):

Verlaagt de loonkosten voor bedrijven op onderzoekswerk, vanwege een lagere loonheffing. "Dit is een uitgelezen voorbeeld van hoe publieke gelden worden aangewend voor private belangen," schrijft SOMO. "Als innovatie écht zo belangrijk wordt geacht, kan er beter worden geïnvesteerd in onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek dan in een derde fiscale innovatieprikkel voor het bedrijfsleven."

• **Kost: 1,205 miljard**

DE 30-PROCENTREGELING

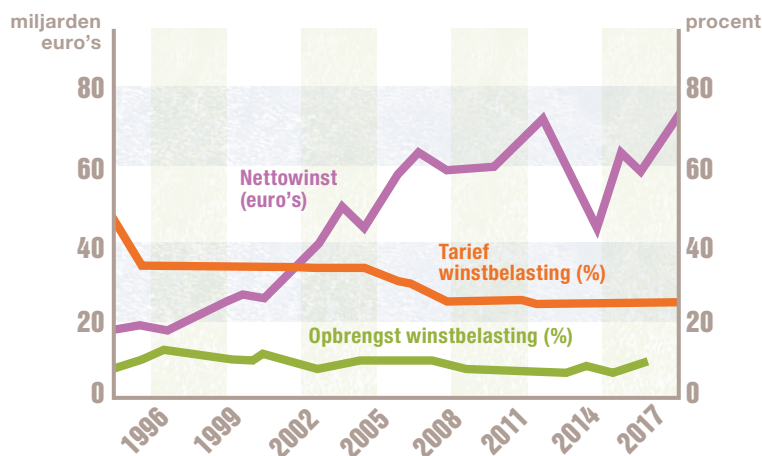
Buitenlandse expats die in Nederland werken krijgen 30 procent van hun loon onbelast uitbetaald. Dit als compensatie voor de extra kosten die ze moeten maken om in het buitenland te werken. Een expat is iedereen met een brutosalaris van 37.000 euro met een herkomstplek op ten minste 150 kilometer van de grens. Volgens de FNV gaat een belangrijk deel van deze belastingkorting niet naar de expat zelf, maar naar bedrijven, die expats via de regeling een lager loon kunnen bieden dan een Nederlandse werkende. De regeling werkt zo verdringing in de hand, zegt de FNV, en is een verdienmodel geworden voor werkgevers.

• **Kost: 0,742 miljard**

DE LIV (LAGE INKOMENS VOORDEEL)

Subsidie die bedrijven krijgen als ze mensen aannemen tegen maximaal 125 procent van het minimumloon. Bedoeld om de werkgelegenheid te verhogen in de minder betaalde banen. In de praktijk een subsidie voor bedrijven op het laag houden van de lonen.

• **Kost: ongeveer 0,5 miljard**

- Statutair tarief: wettelijk percentage dat bedrijven over bedrijfswinsten moeten afdragen. Was in 1980 nog 48 procent.
- Netto besparingen, niet-financiële bedrijven.
- Als percentage van de totale belastinginkomsten.

Bron: CBS, Nationale Rekeningen; Eurostat, Taxation Trends in the EU 2018. Bewerking: SP

2 DE WINSTEN STIJGEN, DE WINSTBELASTING NIET

De stijgende winsten lijken goed nieuws voor de belastingpot. Meer winst is immers meer winstbelasting.

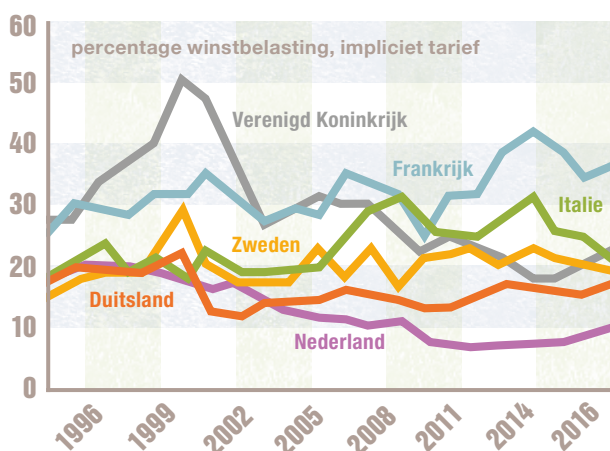
Mis. De groene lijn – de winstbelasting als percentage van de totale belastinginkomsten – blijft ongeveer gelijk. In euro's verdubbelt het bedrag, vanwege de inflatie. Maar dat doet de rest van de belastinginkomsten ook. De facto verandert er dus niets. Sterker nog, op de vorige pagina zie je hoe de belasting op kapitaal (waarvan bedrijfswinst een deel is), juist daalt, ten opzichte van de belasting op arbeid.

Hoe dat kan? Dalende tarieven. De rode lijn geeft het tarief aan dat bedrijven over hun belastbare winst betalen. Sinds 1980 is dat gedaald, van 48 naar 25 procent. Over dezelfde euro belastbare winst betalen bedrijven nu dus nog maar de helft belasting.

Zo kunnen de winsten dubbel zo snel stijgen als de totale economie, en de belastingopbrengsten toch gelijk blijven. In 1995 maakten niet-financiële bedrijven een nettowinst van 18 miljard, en droegen ze 8 miljard winstbelasting af. In 2017 waren de nettowinsten gestegen tot 72 miljard. Als de winstbelasting was meegegroeid, was de winstbelasting dat jaar bijna 32 miljard geweest. Dat is 14 miljard meer dan de 18 miljard die over 2017 binnenkomt.

4 ONS VESTIGINGSKLIMAAT. WAT HET KOST WEET NIEMAND

Het heeft iets ironisch: een Centraal Planbureau dat elke overheidsmaatregel precies kan doorrekenen, maar geen benul heeft van de misgelopen belastinginkomsten door de som van wetten en regelingen die samen ons vestigingsklimaat voor multinationals vormen. Geen van de volgende afzonderlijke fiscale maatregelen komt alleen in Nederland voor. Wat Nederland zo aantrekkelijk maakt, is de combinatie van verschillende regelingen. Het succes ervan blijkt uit de ruim 14.000 briefbusfirma's die samen jaarlijks rond de 4.000 miljard euro door het Nederlandse belastingstelsel sluizen, om zo gebruik te maken van de voordelen ervan. Zie hier een kleine selectie.

Impliciet belastingtarief op bedrijfswinst. Daadwerkelijke afdracht als percentage van het bedrag waarover afdracht mogelijk zou zijn. Dat is het netto exploitatieoverschot (de toegevoegde waarde, min alle kosten van en belastingen op productie, inclusief afschrijvingen), verrekend met het saldo van rente en dividend. Afschrijvingen, renteaftrek en uitbetaald dividend zijn dus geen mogelijk belastbare winst.

Bron: Eurostat, Taxation Trends in the EU 2018.
Bewerking: SP.

3 GEEN SLACHTOFFER, MAAR AANJAGER

Nederland kan de wereld niet veranderen. We zijn een open economie, afhankelijk van het buitenland. Als we onze concurrentiepositie verspelen, kunnen we de tent wel sluiten.

Dat riedeltje horen we elke keer, als de belasting op bedrijfswinsten weer omlaag moet, of als Nederland de rode loper wel erg breed uitrolt voor buitenlandse hoofdkantoren voor multinationals. Het klinkt redelijk. Op één punt na: Nederland verandert de wereld al. We zijn geen slachtoffer van de race naar beneden. We zijn aanjager.

De grafiek hierboven laat zien hoeveel procent belasting bedrijven betalen op de mogelijk belastbare winst, in Nederland en omringende economieën. Nederland gaat voorop in de daling van dit tarief. Sinds 1995 is dit percentage in ons land grofweg gehalveerd. Landen als Duitsland, België, Zweden en Engeland geven een aanslag die ongeveer dubbel zo hoog is op de mogelijk belastbare bedrijfswinst.

Aan de concurrentiepositie denken? Dat moeten onze buurlanden – met dank aan Nederland.

RULINGS

Afspraken die bedrijven met de Belastingdienst kunnen maken om vooraf zekerheid te hebben over de belasting die ze gaan betalen. Omgeven door geheimzinnigheid. Het ministerie van Financiën en de Belastingdienst willen geen informatie geven over de inhoud ervan, noch over hoeveel belasting Nederland hiermee misloopt. Uit het weinige wat we er wel over weten, blijkt dat geen andere EU-lidstaat ook maar in de buurt van het aantal rulings komt dat Nederland afsluit. Uit weinig constructies blijkt de voorkeursbehandeling van multinationals zo duidelijk: een kleine ondernemer die het op een akkoordje probeert te gooien met de Belastingdienst, krijgt waarschijnlijk Justitie achter zich aan.

SCHUIVEN MET RENTE EN ROYALTIES

Om van deze constructies gebruik te maken, richt een multinational verschillende dochterondernemingen op in meerdere landen. Zo kan die selectief van verschillende belastingwetten snoepen om zo weinig mogelijk belasting te betalen. 'Agressieve belastingplanning', noemt de Europese Commissie dit. Volgens de Commissie biedt geen ander land in Europa hiervoor zoveel mogelijkheden als Nederland. Een greep eruit: betalingen aan zowel rente als royalties (intellectueel eigendom) kunnen onbelast in mindering worden gebracht op de belastbare winst. Er zijn tal van voorbeelden waarin multinationals deze stromen kunstmatig opblazen tussen dochterondernemingen. Op papier wordt zo een enorm bedrag aan rente en royalties op de winst ingehouden en blijft er bijna geen belastbare winst over. Zie bijvoorbeeld de casus van Starbucks in Nederland, waarvoor de Europese Commissie Nederland op de vingers tikte.

DEELNEMINGSVRIJSTELLING

Stamt uit 1893. Winsten en dividenden uit een buitenlandse deelneming (minimaal 5 procent eigendom) worden in Nederland niet nogmaals belast. In de oorsprong terecht, want in principe zijn die al in het buitenland belast. Probleem: winsten en dividenden die in het buitenland tegen een lager tarief belast worden, zijn hier vrij van belasting.

VERBINDING NOG ALTIJD VERBROKEN

Tekst: Tiny Kox Foto: Rob Voss

Met slechts één stem verschil gaf de Senaat in 2011 groen licht aan het voorstel dat ik met mijn collega-fractievoorzitters van PvdA en ChristenUnie in de Eerste Kamer had gelanceerd: een groot parlementair onderzoek naar privatisering en verzelfstandiging van overheidsdiensten in Nederland vanaf de tweede helft van de jaren tachtig van de twintigste eeuw en de rol van de politiek daarin. Welke invloed heeft dit parlementaire onderzoek gehad op het beleid sindsdien?

Een parlementair onderzoek – tot dan toe nog nooit door de Eerste Kamer gebruikt – werd volgens mij gerechtvaardigd door de impact die het proces van verkopen en verzelfstandigen van grote delen van de publieke sector had op de hele samenleving. Het was dat jaar 25 jaar geleden dat de Postcheque- en Girodienst van de PTT werd afgesplitst tot de Postbank, die daarna opging in de ING. Daarna waren de spoorwegen gevolgd, het busvervoer, de luchtvaart, het loodswezen, de energiebedrijven, de communicatiesector, de woningbouw, delen van de zorg, de beveiliging en nog veel meer. Door dat alles werd de rol en de invloed van de overheid ingrijpend ingeperkt. En ook de positie van de burgers was er wezenlijk door veranderd.

Anderhalf jaar na het principebesluit legde de parlementaire onderzoekscommissie, onder voorzitterschap van Roel Kuiper van de ChristenUnie en met mijn fractiegenoot Arjan Vliegthart en VVD'er Frank de Grave als vicevoorzitters, haar eindrapport op tafel. *Verbinding verbroken?* heette het. Vier grote trajecten waren door de commissie bekeken: bij telefonie en post, bij het spoor, bij de re-integratie en in de energiesector. Volgens de commissie hadden achtereenvolgende kabinetten de privatisering en verzelfstandiging van overheidsdiensten vanaf de jaren tachtig van de vorige eeuw ter hand genomen en daar ruim politiek en maatschappelijk draagvlak voor gevonden. De belangrijkste motieven achter dat beleid waren het beheersen van de overheidsfinanciën en het afslanken van de Rijksdienst. De heersende gedachte was geweest dat een kleinere en meer efficiënte overheid zou bijdragen aan lagere collectieve lasten en een

eenvoudiger openbaar bestuur. De eerste fase bestond uit het afstoten van overheidsbezit en het bedrijfsmatiger laten functioneren van overheidsbedrijven. De verzelfstandiging van de PTT was een van de grote klussen in die eerste fase. Al gauw bleek het uitschakelen of op afstand zetten van de overheid nieuwe bestuurlijke vragen op te roepen. Verbindingen tussen overheid en geprivatiseerde diensten werden losser en de verbindingen tussen die diensten en de burgers anders. De parlementaire onderzoekscommissie concludeerde dat de gevolgen daarvan niet goed waren onderkend en overdacht.

Vanaf 1987 werd door de lidstaten van de Europese Unie volop gas gegeven bij het verwelken van een Europese interne markt. Dat gaf een grote impuls aan een nieuwe, meer marktgerichte oriëntatie van overheden. Nederland ging daarbij voorop lopen. Maar die markten, aldus de onderzoekscommissie, bleken lang niet zo vanzelfsprekend tot stand te komen als was gedacht. De verbinding tussen privatisering en verzelfstandiging enerzijds en marktwerking anderzijds maakte het openbaar bestuur niet eenvoudiger maar juist complexer. Terugblikkend stelde de commissie vast dat de Nederlandse politiek zonder vastomlijnde bestuurlijke kaders of overkoepelende visie het pad van privatisering en verzelfstandiging was opgegaan. Vanaf 2000 groeide de kritiek, onder meer vanwege de tegenvallende resultaten en onbedoelde effecten bij het spoor en de post. Het parlementaire onderzoek stelde vast dat de splitsing van de spoorwegen in NS en ProRail een misser was gebleken en beter ongedaan gemaakt zou kunnen worden.

WILDGROEI

Naast privatiseringen vonden er ook veel verzelfstandigingen plaats, waarbij de overheid ook invloed verliest in de publieke sector. Daar leidde het ontbreken van een overkoepelende visie bij de politiek tot ingewikkelde situaties, volgens de Algemene Rekenkamer zelfs tot 'wildgroei'.

In plaats van een samenhangende visie vond er een steeds grotere opeenstapeling plaats van doelstellingen en maatregelen, die weer nieuwe vormen van regulering en bureaucratisering opriepen.

Het onderzoek uitte ook stevige kritiek op het parlement. Pas vanaf het midden van de jaren negentig werden er meer kritische geluiden in het parlement gehoord, met name over de gang van zaken bij de spoorwegen. Ook groeiden gaandeweg de zorgen over het grote aantal ZBO's, zelfstandige bestuursorganen, waarvan niet duidelijk was of en hoe die onder democratische controle vielen. Het ontbrak beide Kamers volgens de onderzoekscommissie ook aan duidelijke publiekrechtelijke kaders die nodig waren om een echte greep op ontwikkelingen te kunnen hebben. Het hele proces van privatisering en verzelfstandiging had vooral ook de burgers geraakt. Er was in de loop der jaren te weinig oog geweest voor de publieke belangen. Een brede wegging daarvan vond nooit plaats.

Om beter beleid in de toekomst mogelijk te maken, presenteerde de commissie een 'besliskader'. Dat zou voortaan onderdeel moeten zijn van gedegen besluitvorming op het terrein van privatisering en verzelfstandiging. Voor welk probleem zou de voorgenomen privatisering of verzelfstandiging een oplossing zijn? Zijn er alternatieven? Is er een maatschappelijke impacttoets gedaan? Past de voorgenomen stap in het bredere beleid? Wat vinden alle betrokkenen van het voornemen? Welke publieke belangen zijn in het geding? Is de marktwerking die beoogd wordt, wel mogelijk? En

begrijpt het parlement goed wat de gevolgen van de betreffende privatisering of verzelfstandiging kunnen zijn? Is inspraak en maatschappelijke betrokkenheid georganiseerd? Is er een tijdsplanning? Bij elk traject waarin delen van de publieke sector bij de overheid worden weggehaald, zou voortaan steeds moeten worden gevraagd: wordt het afgesproken besliskader gehanteerd, gebeurt dat correct, worden afwijkingen beargumenteed, worden publieke belangen geborgd en wordt het parlement tijdig en volledig geïnformeerd? Die vragen zouden op verschillende momenten in het proces van verzelfstandiging en privatisering aan de orde moeten blijven komen.

HOOG TIJD

Ruim een jaar nadat het rapport van de commissie door een eensgezinde Senaat was goedgekeurd, liet de regering aan de Eerste Kamer weten bereid te zijn het voorgestelde besliskader over te nemen. Ook zou er voortaan jaarlijks aan beide Kamers van de Staten-Generaal worden

gerapporteerd over de toepassing van het besliskader bij alle privatiseringen en verzelfstandigingen.

Het duurde uiteindelijk tot 2015 vooraleer het onderzoeksrapport van de Eerste Kamer op de agenda van de Tweede Kamer kwam en de regering kon worden bevraagd op haar lessen uit het parlementaire onderzoek van de Senaat. Ronald van Raak van de SP-fractie stak zijn teleurstelling niet onder stoelen of banken over het feit dat het zo lang had moeten duren, en dat het rapport 'op een stille avond in een bijzaaltje' werd behandeld. Opmerkelijk geluid kwam er van PvdA-kant, de partij die in de jaren negentig mee vooropgelopen had in de uitverkoop van de publieke sector in Nederland. Vijftien jaar later constateerde de PvdA-fractie schuld-bewust: 'De tijd dat we dachten dat privatisering een wondermiddel was, ligt definitief achter ons. De overheid behoort publieke belangen zelf te behartigen. Alleen als duidelijk is dat de markt dezelfde belangen met behoud van het publieke belang beter

kan behartigen, is verzelfstandiging of privatisering gewenst.' In het Kamerdebat sprak de SP de hoop uit dat vanaf nu zou gaan gelden dat alles wat niet failliet mag gaan, niet op de markt thuishoort maar onder overheidsregie moet staan.

In 2016 presenteerde de werkgroep 'privatisering en verzelfstandiging overheidsdiensten', onder voorzitterschap van Ronald van Raak, in de Tweede Kamer haar bevindingen over vijftien privatiserings- en verzelfstandigingstrajecten, onder meer bij URENCO, de Staatsloterij en Holland Casino. Ook was gekeken naar de handelwijze van de regering bij de tijdens de financiële crisis genationaliseerde financiële instellingen zoals ABN Amro en SNS. Het door de Senaat voorgestelde en door de regering goedgekeurde besliskader bleek beslist nog niet 'verinnerlijkt' in het regeringsbeleid: "In een derde van de vijftien privatiserings-/verzelfstandigingstrajecten is het besliskader gevolgd, waarvan er één gedeeltelijk. In acht gevallen heeft het kabinet uitgesproken het besliskader geheel of gedeeltelijk te volgen." Verder wordt bij de meeste privatiseringen of verzelfstandigingen, in strijd met gedane toezeggingen, nog geen melding gemaakt van hun relatie met regelgeving van de Europese Unie. Wel is de informatieverstrekking aan de Tweede Kamer verbeterd, maar is de Eerste Kamer in zeven van de vijftien onderzochte trajecten niet direct door het kabinet geïnformeerd. Een overkoepelend debat over de 'staat van het openbaar bestuur' heeft ook nog niet plaatsgevonden in het Nederlandse parlement. Dat debat, aldus Van Raak c.s., moet er wel komen, wil het parlement zijn greep op het privatiseringsproces daadwerkelijk kunnen versterken.

Bijna vijf jaar zijn verstreken nadat de regering beloofde de meeste aanbevelingen van het eerste parlementaire onderzoek door de Senaat over te nemen en die in haar beleid te zullen gaan toepassen. Tijd voor diezelfde Senaat om nu na te gaan of en hoe dat gebeurt. Belofte maakt immers schuld.

VAN RECHT NAAR GUNST

DE VERMARKING VAN DE HUISHOUDELIJKE VERZORGING

Tekst: Bart Linssen Foto: Bas Stoffelsen

Als er één publieke dienst de afgelopen tien jaar slachtoffer is geworden van het dominante marktdenken, dan is het de thuiszorg wel. Kon je voorheen rekenen op de verzorgingsstaat, nu moet je het zoveel mogelijk zelf uitzoeken. En voor hulp die écht onontbeerlijk wordt geacht, worden marktpartijen ingeschakeld. Die zouden beter en goedkoper zijn dan overheidsinstellingen. Ruim tien jaar na de invoering van de Wet maatschappelijke ondersteuning is duidelijk dat er veel kapotgemaakt is.

In 2006 besloot het kabinet-Balkenende III, bestaande uit CDA, PvdA en ChristenUnie, om de huishoudelijke verzorging te gaan vermarkten. Doel was te voorkomen dat de kosten zouden stijgen, zoals voorspeld in de economische vooruitzichten van de rekenmeesters van deze partijen. Door de oplopende vergrijzing moest een steeds kleiner deel van de bevolking immers de zorg van een steeds groter wordende groep ouderen gaan betalen, zo was de gedachte.

Op dit toekomstbeeld is heel wat af te dingen, aldus publicist Mirjam de Rijk. In het onlangs verschenen boek *De verhuizing van de verzorgingsstaat* rekent zij af met het idee dat de kostenstijging dramatische proporties aan gaat nemen. Zo wijst De Rijk erop dat volgens het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu vergrijzing slechts in beperkte mate tot hogere zorgkosten heeft geleid. Slechts een zevende van de stijging tussen 2000 en 2010, de periode waarin de zorgkosten relatief sterk stegen, is toe te schrijven aan vergrijzing. Dit geldt niet enkel voor geneeskundige zorg, maar ook voor de huishoudelijke verzorging. De verklaring daarvoor is niet zo ingewikkeld, aldus De Rijk: "Vereenvoudigd gezegd: als mensen gemiddeld 90 jaar worden en tussen hun 75^e en 90^e hulp en ondersteuning nodig hebben (en tot hun 75^e niet) is dat niet duurder dan als mensen gemiddeld 80 jaar worden en tussen hun 65^e en 80^e hulp en ondersteuning nodig hebben." Vergrijzing betekent niet alleen dat mensen steeds ouder worden, maar ook dat een steeds groter deel van de bevolking met pensioen is. Volgens De

Rijk is ook dit geen probleem, zolang het nationaal inkomen niet omlaag gaat. Wanneer er in totaal niet minder verdiend wordt, is de besteding van dat inkomen vooral een politieke vraag. Tot slot stelt De Rijk dat in de discussie over de toekomstscenario's vaak cijfers op de verkeerde manier zijn gebruikt. Zo werden regelmatig absolute bedragen gepresenteerd, in plaats van relatief ten opzichte van het nationaal inkomen, waarbij deze bovendien vaak niet voor inflatie en bevolkingsgroei werden gecorrigeerd. Zou je op deze manier naar de prijs van brood kijken, aldus De Rijk, dan zou je ook daar plotsklaps een probleem zien, terwijl daar natuurlijk geen enkele aanleiding voor is.

BEZUINIGINGEN

Hoewel de invoering van de Wmo in 2007 zonder bezuiniging vanuit het Rijk is doorgevoerd, werd het versoberen van de thuiszorg wel degelijk aangemoedigd. Dat gebeurde doordat de Rijksbijdrage voor de Wmo niet werd geormerkt. Gemeenten die op de huishoudelijke verzorging bezuinigden, konden de vrijgekomen middelen naar eigen inzicht besteden. Een VVD-wethouder was dus vrij om te bezuinigen op de thuiszorg en daarmee een lokale belasting te verlagen. In de rapporten die het wetenschappelijk bureau van de SP destijds publiceerde over de Wmo, werd dan ook geconstateerd dat "veel gemeenten ervoor kozen de zorg soberder uit te voeren."

In eerste instantie gingen de tarieven die organisaties kregen voor het uitvoeren van de huishoudelijke

verzorging sterk omlaag, met grote gevolgen voor de werkers. Velen werden voortaan als alfa-hulp aangesteld, waardoor een hulp met tientallen jaren ervaring er al snel zo'n 5 euro per uur op achteruitging en geen pensioen meer opbouwde. Onderzoeksbureau Berenschot constateert nog een ander gevolg voor de werkers, als gevolg van de dan georganiseerde concurrentiestrijd: "Medewerkers die lang in dienst blijven, zijn duurder dan anderen. Maar voor hen wordt geen ander tarief betaald." Vaste medewerkers in dienst betekent dus meer risico voor de zorgaanbieder, terwijl instellingen met veel flexwerkers opdrachten voor minder geld konden uitvoeren. De organisatie van de vaste hulp liep dus alle kans de aanbestedingsprocedure, waarin met name naar de laagste prijs werd gekeken, te verliezen.

Niet lang na de invoering van de Wmo brak de crisis uit, met als gevolg dat de gemeentelijke middelen sterk onder druk kwamen te staan. Ook in gemeenten die in eerste instantie niet hadden bezuinigd op de zorg werden nu vaak wel versoberingen doorgevoerd. Zo werd er voortaan veel lichtere, en dus goedkopere, zorg toegekend dan in het verleden. Voorheen betrof 80 procent zwaardere zorg, enkele jaren later was dat nog maar 20 procent. Tegelijkertijd daalden de tarieven van de lichtere zorg, van 24,30 euro in 2006 naar 21 euro in 2011. Ook op andere manieren merken hulpbehoevenden de consequenties van de bezuinigingen direct. Berenschot schrijft daarover: "Voor de cliënt is sinds de invoering van de Wmo in 2007 het aantal uren hulp per week gemiddeld gezien gedaald en zijn de eigen bijdragen gestegen. De voorwaarden voor cliënten om aanspraak te kunnen doen (op hulp bij het huishouden) zijn aangescherpt." Voor hulpbehoevenden werd de zorg dus minder toegankelijk, beperkter én duurder.

Dankzij acties van onder meer FNV en SP zijn de bezuinigingen op de Wmo teruggebracht van 75 naar 30 procent.

KEUKENTAFELGESPREKKEN

Wanneer in 2012 het kabinet-Rutte II van VVD en PvdA aantreedt, spreken deze partijen in het regeerakkoord af dat de huishoudelijke zorg voortaan geen recht meer is, maar een voorziening. Bovendien wordt er vanaf dan nóg strenger gekeken of mensen de hulp wel echt nodig hebben. Ambtenaren moeten expliciet nagaan of de zorg niet uit eigen middelen kan worden betaald en of familie en vrienden ingeschakeld kunnen worden. Tijdens zogenaamde keukentafelgesprekken, dus bij zorgaanvragers thuis, wordt pijnlijk duidelijk wat het nieuwe woord, de ‘participatiesamenleving’, precies betekent. De keukentafelgesprekken vinden plaats onder grote druk. Tegelijkertijd met de invoering van deze gesprekken wordt er namelijk 30 procent bezuinigd op de Rijksbijdrage. Dit leidt ertoe dat in korte tijd tienduizenden arbeidsplaatsen verdwijnen. In de haast waarmee de bezuiniging wordt doorgevoerd worden grote fouten gemaakt. Bij SP-hulpdiensten in heel het land komen de verhalen binnen. In sommige gemeenten verliezen mensen de helft van het aantal uren aan hulp als gevolg van een telefonische herindicatie, ook al kan op deze manier onmogelijk voldoende zorgvuldig worden afgewogen of dit wel verantwoord is. In andere gemeenten worden de gesprekken gehouden

door de zorguitvoerder zelf, die voortaan een vaste vergoeding per cliënt krijgt. Deze bedrijven mogen zelf afwegen of twee, drie of vier uur zorg noodzakelijk is, terwijl zij voor hun winst afhankelijk zijn van lage indicaties. Deze perverse prikkel blijkt een blinde vlek voor de gemeenteraden die met deze plannen instemmen.

In het eerder aangehaalde boek *De verhuizing van de verzorgingsstaat* omschrijven de auteurs de gevolgen van de Wmo 2015 voor de werkvloer. Van de 66 keukentafelgesprekken die zij bijwoonden, leidden er slechts 3 tot meer hulp uit het eigen netwerk. Het is de zoveelste aanwijzing dat er al een enorm beroep wordt gedaan op de mensen in de directe omgeving van de hulpbehoevenden. Het lijkt erop dat de jaren van bezuinigingen vrijwel alle ruimte en energie hebben ingenomen die er nog in de eigen sociale contacten zat.

VERMARKTING

Niet alleen de keukentafelgesprekken lijken extra te lijden onder de vermarkting van de publieke zaak. Ook de uitvoering van de huishoudelijke zorg zelf wordt killer. Doordat de uren sterk zijn beperkt is er steeds minder tijd voor een praatje, en noodzakelijke werkzaamheden die misschien niet helemaal in de werkafspraken passen zijn verder

onder druk komen te staan. Tekenend is ook dat volgens Berenschot de markt, die voorheen werd gekenmerkt door duizend bedrijven met elk minder dan 1 procent marktaandeel, nu wordt bestormd door dochterondernemingen van schoonmaakbedrijven als Tzorg (15 procent) en TSN (7 procent). En ondanks alle bezuinigingen is de markt voor huishoudelijke hulp nog steeds aantrekkelijk. Toen onlangs de tak van Vèrian die zich bezighield met huishoudelijke zorg failliet ging, stonden andere partijen te springen om het marktaandeel over te nemen. Volgens journalist Jeffrey Stevens van Follow the Money, die zich baseert op cijfers van het CBS, wordt er gemiddeld zo'n 3,9 procent winst gemaakt in de thuiszorg (vóór belasting), al zijn er gevallen bekend waar dit percentage nog aanzienlijk hoger ligt.

Ruim tien jaar later is het tijd voor de vraag wat de vermarkting van de huishoudelijke zorg precies heeft opgeleverd. Waar een grote groep mensen met een beperkte opleiding voorheen een vaste baan met fatsoenlijke arbeidsvoorwaarden had, moeten zij zich voortaan redden met slechtere voorwaarden en verkeren zij in permanente onzekerheid. Waar mensen die om hulp vragen voorheen ruimhartig werden geholpen, moeten zij nu hopen in een gemeente te wonen waar men op een sociale manier met hulpbehoevenden omgaat. Inmiddels neemt de eenzaamheid onder ouderen die Wmo ontvangen snel toe en zijn duizenden werkers hun vaste, fatsoenlijk betaalde baan kwijt. Ja, de overheid is voortaan minder middelen kwijt om de huishoudelijke zorg te organiseren. Maar dit lijkt puur een gevolg van opgelegde bezuinigingen, in plaats van het resultaat van ‘effectievere bedrijfsvoering’. Of is dit laatste voor Rutte gewoon een eufemisme voor bezuinigen op werkers?

ONDERWIJS: KIND VAN DE NEOLIBERALE REKENING

Tekst: Tijmen Lucie Foto: archief SP

In april presenteerde de Inspectie van het Onderwijs het jaarlijkse rapport over de staat van het onderwijs. Met verontrustende conclusies: de prestaties van het Nederlandse onderwijs dalen al twintig jaar, de segregatie naar opleiding en inkomen is toegenomen en er zijn grote kwaliteitsverschillen tussen scholen. Ons toegankelijke, kwalitatief goede onderwijsstelsel staat onder druk door jarenlange bezuinigingen en marktwerking. Hoe kan het anders?

“Wie neemt verantwoordelijkheid voor het collectieve belang?”, vroeg inspecteur-generaal Monique Vogelzang zich af in het voorwoord van de Staat van het Onderwijs. De overheid, zou je zeggen. Die is immers verantwoordelijk voor ons onderwijs. Maar zo simpel ligt het niet. Sinds de jaren negentig is de overheid steeds meer op afstand gezet en is de autonomie van scholen (lees: schoolbesturen) alleen maar groter geworden.

TE BELANGRIJK OM AAN DE MARKT OVER TE LATEN

De basis voor de vermarkting van het onderwijs en de daarmee gepaard gaande bezuinigingen, is in de jaren tachtig gelegd door de kabinetten-Lubbers. Volgens de toenmalige minister van Onderwijs, CDA'er Deetman, bemoeide de overheid zich veel te veel met het onderwijs. De sector moest meer ‘inrichtingsvrijheid’ krijgen en daarbij diende de overheid een stap terug te doen. Nadat Deetman eerder zijn ideeën voor marktwerking in het hoger onderwijs had gepresenteerd, volgden in 1988 soortgelijke plannen voor het basis- en voortgezet onderwijs. Scholen moesten voortaan met elkaar concurreren, op basis van onderwijskwaliteit. Daarnaast stelde hij een lumpsumfinanciering voor, die uiteindelijk in 1995 in het voortgezet onderwijs werd ingevoerd en in 2006 in het basisonderwijs: in plaats van geoordeelde gelden van de overheid, kregen scholen een zak met geld die ze naar eigen inzicht mochten besteden. Verantwoordelijkheid hoefden ze nauwelijks af te leggen. Het gevolg was

dat scholen massaal gingen fuseren tot grote besturen. Ze gingen zich als bedrijven gedragen, zij het met publiek geld.

Managementstructuren werden opgetuigd, met bijbehorende ‘marktconforme’ salarissen en arbeidsvoorwaarden. De concurrentie om de leerling barstte los. Vooral de kinderen van de hoogopgeleide middenklasse zijn een geliefd doelwit geworden. In hun onderlinge concurrentiestrijd proberen de schoolbesturen zoveel mogelijk van deze leerlingen binnen te halen, met nieuwe pedagogische concepten. Hier hangt wel een prijskaartje aan: scholen en schoolbesturen zeggen dit onderscheidende lesprogramma niet te kunnen betalen met het geld dat zij van de overheid krijgen. Ze vragen daarom een ‘vrijwillige’ ouderbijdrage van soms wel honderden euro's per jaar. Voor arme ouders is dit niet te betalen. Het gevolg is, zoals de Inspectie van het Onderwijs ook constateert, dat de kansenongelijkheid in het onderwijs toeneemt. Daar komt nog eens bij dat de scholen in kwaliteit verschillen en dat kinderen uit armere milieus relatief vaak op scholen terecht komen waar de leerprestaties achterblijven. Ook al omdat de lerarentekorten zich vooral

op deze scholen voordoen. Grote vraag is nu hoe we deze ontwikkeling kunnen keren.

LONDEN: HET GOEDE VOORBEELD

Hoe zorgen we er weer voor dat ieder kind goed en toegankelijk onderwijs krijgt? Met meer geld alleen zijn we er niet, want de afgelopen jaren hebben we gezien dat extra geld voor onderwijs niet automatisch betekent dat dat in de klas terecht komt. Een systeemverandering is nodig, want onderwijs is te belangrijk om aan de markt over te laten. De overheid zal de regie weer moeten nemen, bij voorkeur op lokaal niveau. Want de verschillen tussen gemeenten zijn te groot om overal hetzelfde onderwijsbeleid te voeren. Inspirerend voorbeeld is Londen, waar in zestien jaar tijd de scholen in achterstandswijken uitgroeiden tot de beste in het Verenigd Koninkrijk. Hoe hebben ze dat voor elkaar gekregen? Door hoge eisen te stellen aan de scholen én ze de tijd te geven. Door als overheid flink te investeren in de scholen en door het verbeterprogramma centraal te laten leiden door mensen die het vertrouwen genieten van de directies en leraren. Door leraren de prestaties van hun leerlingen goed te laten bijhouden en aan de ouders verantwoording te laten afleggen over hoe zij hun onderwijs denken te verbeteren. En tot slot door extra lessen te geven aan leerlingen die dat nodig hebben en leraren te stimuleren om voortdurend hun lesprogramma's te verbeteren. Middenklasse-ouders in Londen sturen hun kind nu met vertrouwen naar deze scholen toe.

ACTIEVOEREN LOONT: 720 MILJOEN

Tekst: Ruud Kuin Foto: Wiebe Kiestra

‘De publieke sector staat in de fik’, stelde PO in Actie. Drie leerkrachten, onder wie Paul de Brouwer, startten begin 2017 deze actiegroep van leerkrachten in het basisonderwijs en dwongen de rechtse regeringspartijen binnen anderhalf jaar 720 miljoen extra voor het basisonderwijs uit te trekken. Hoe hebben ze dat voor elkaar gekregen?

Paul de Brouwer startte op 27 februari 2017 de Facebookgroep PO in Actie, alleen toegankelijk voor leerkrachten uit het basisonderwijs. De groep groeide binnen een paar weken tot 15.000 volgers. Al snel legde Paul contact met Jan van de Ven en Thijs Roovers. De laatste twee werden de gezichten van de actie. En zij hadden een duidelijke boodschap: een hoger salaris en minder werkdruk.

De leerkrachten in het basisonderwijs krijgen voor hetzelfde werk gemiddeld 20 procent minder, oplopend tot € 1000, dan hun collega's in het middelbaar onderwijs. Vind je het dan gek dat er een lerarentekort is? En is het dan vreemd dat het percentage burn-outs extreem hoog is? Nee, natuurlijk niet.

De kernachtige en heldere boodschap van meer salaris en lagere werkdruk werd ook gepubliceerd als manifest bij De Correspondent en schudde veel leerkrachten wakker. De tekst werd uitgeprint en op de prikborden in de scholen gehangen. Het aantal leerkrachten op de Facebookgroep groeide snel naar 45.000.

Paul de Brouwer: ‘Met die enorme steun in de rug zijn we naar de werkgevers gestapt. Ze waren het, wonderbaarlijk genoeg, meteen met ons eens. Met de vakbonden ging het wat moeilijker. Ze hadden aanvankelijk zo'n houding van: leuk hoor, die 45.000 likes, maar die mensen staan straks echt niet op het Malieveld. Ze

hadden nog niet in de gaten wat er gaande was. Maar ze konden het ook niet negeren en afwijzen.’

En zo ontstond een breed front van werkgevers, leerkrachten en vakbonden. Ze vergaarden steun van 350.000 ouders. Bekende Nederlanders spraken zich uit. De leerkrachten gingen geen klassiek gevecht met hun

‘Maak een zo breed mogelijk front’

bazen aan, maar formeerden een breed front, dat zijn pijlen richtte op de geldschieter van het onderwijs, de minister.

› Het lijkt allemaal vrij soepel en eenvoudig te zijn verlopen?

‘Op zich is dat ook zo. Leerkrachten die over andere onderwerpen en problemen begonnen werden van de pagina geweerd. De focus moest liggen op lagere werkdruk en hoger salaris. Met negen leerkrachten bespraken we de initiatieven, de strategie en namen we beslissingen. Via de Facebookgroep was er uiteraard interactie, kwamen er suggesties en peilden wij de stemming. We hadden wel veel discussie met de bonden over de wijze van actievoeren. Wij waren daar feller in dan zij. Wij liepen dan ook regelmatig voor de muziek uit door bijvoorbeeld wat

eerder naar buiten te brengen wat er wat ons betreft moest gebeuren.’

› Jullie eisten 1,4 miljard voor meer salaris en lagere werkdruk. Is deze eis nooit afgedaan als te radicaal?

‘Nee, nooit. Niemand stelde deze eis ter discussie. Iedereen was redelijk geschokt door de salariskloof met het middelbaar onderwijs. Het scherp in beeld brengen van de verschillen was een eye-opener, leerkrachten wisten dat niet.’

› De salarisverschillen zijn in 2007 al in beeld gebracht. Waarom hebben de vakbonden dit nooit opgepakt?

‘De bonden hebben te weinig feeling met het werkveld. De actieve kaderleden zijn veelal oud. En ze hebben een ondoorzichtig besluitvormingsproces; dat moet echt veel directer en toegankelijker. Maar je kunt boos zijn op de bonden, de leerkrachten hebben het zelf ook laten afweten. Zij hebben weinig met arbeidsvoorwaarden. Leerkracht in het basisonderwijs is verworden tot een veredelde bijbaan: er zijn heel veel parttimers. Bij hen is door onze acties het besef ontstaan dat het verschil in loon niet acceptabel is en dat je je moet laten horen. En de bonden moeten de besluitvorming toegankelijker maken en zorgen dat mensen gehoord worden.’

› Een Facebookpagina oprichten en 720 miljoen binnenhalen. Een fantastische prestatie. Wat zijn de succesfactoren en wat kunnen anderen daarvan leren?

‘We hadden een heldere concrete eis, daar lag de absolute focus op. Iedereen die wat anders wil moet maar een eigen groep beginnen. De eis en argumentatie moeten sympathiek zijn voor het publiek, dan durven mensen daar ook makkelijker voor uit te komen. En richt je tot de geldschieter, de beslisser. Maak een zo breed mogelijk front. Dat was voor ons cruciaal.’

‘VEILIGHEID IS TE KOOP’

Tekst: Ruud Kuin

Zorgen voor veiligheid was zo'n beetje het eerste wat inwoners van een staat voor hun belastingcenten verwachtten. Een publieke zaak. Veiligheid scoort ook vandaag de dag, na zorg, hoog op het lijstje van wat Nederlanders belangrijk vinden. De overheid trekt zich echter op tal van terreinen terug, ook op het gebied van veiligheid. Jan Struijs: 'Nederland vertoont kenmerken van een narcostaat.'

Is Nederland minder veilig? Feit is dat agenten de afgelopen maanden actie hebben gevoerd, niet alleen voor meer loon, maar vooral voor meer collega's. Ze komen namelijk niet meer toe aan preventie en minstens vijftig procent van de aangiftes blijft liggen. Jan Struijs, voorzitter van de Nederlandse Politiebond, ging voorop in de cao-acties en mengt zich sinds zijn aantreden ook zeer prominent in het debat over veiligheid in Nederland. Wij spraken met hem en zijn eerste zin is: 'Veiligheid is nu echt te koop.'

CAMERA'S EN PARTICULIERE BEVEILIGERS

Jan Struijs: 'Een "mooi" voorbeeld is de haven van Rotterdam. Het is een heel gevoelig gebied. We weten dat er containers vol met cocaïne binnenkomen. Dan zou je zeggen: als we daar de invoer kunnen pakken, voorkomen we een hoop ellende dus daar gaan we als overheid in investeren. Maar nee, dat gebeurt niet. De markt moet dat maar oplossen. Recent zijn er tweehonderd camera's gekocht en er komen nog eens driehonderd particuliere beveiligers bij. In het havengebied, met strategische oliereserves en een cruciale economische functie, is de politie vervangen door camera's en particuliere beveiligers. In de nachtdienst staan in de haven nu honderdtachtig particuliere beveiligers en zes agenten: dat was ooit precies andersom.'

We zien veel breder dat de markt door middel van goedkopere particuliere

beveiliging de rol van de politie overneemt. Gemeenten werven bedrijven die particuliere beveiliging aanbieden die bij een calamiteit gegarandeerd binnen twintig minuten op het bedrijventerrein is. Als je een winkel binnenloopt kijkt niemand er meer van op dat daar de hele dag een beveiligers staat. Alleen de grote bedrijven kunnen dat betalen. 'De Turkse bakker bij mij op de hoek moest twee uur op de politie wachten toen hij beroofd was', vertelt Jan Struijs. Veiligheid is dus te koop en de branche floreert, zo bevestigen de cijfers. In tien jaar tijd is het aantal beveiligingsbedrijven in Nederland verdubbeld. Inmiddels werken er 28.000 beveiligers en de omzet is met 7 procent gestegen naar 1,4 miljard euro.

NACHTMERRIE

Het is een foute, maar logische ontwikkeling. De politie kiest, ingegeven door bezuinigingen, voor andere prioriteiten. Preventie behoort daar niet toe. Het wordt als relatief duur gezien, zeker in verhouding tot de moeilijk te kwantificeren resultaten. De komst van de Nationale Politie draagt daar ook niet in positieve zin aan bij; netto is het gewoon weer een bezuiniging. 'Met de toezegging dat het efficiënter en veiliger zou worden, ging de Tweede Kamer akkoord. Maar het is een papieren werkelijkheid. De Tweede Kamer is gefopt, de minister en de korpsleiding wisten dat ze hun beloftes niet konden waarmaken. Er zijn gewoon veel te weinig agenten. We "vliegen" nu van het ene naar het andere incident. Daardoor komen we aan surveillance en preventie niet meer toe. Beter gezegd: dat wordt niet meer belangrijk gevonden. We lopen niet meer door winkelstraten en wijken. De politie heeft dan ook geen sociaal netwerk meer en werkt niet of nauwelijks meer samen met de wijkverpleegkundige en de jeugdzorg. We zijn uit de wijken, de rijken en de bedrijven zijn het zelf gaan regelen en het volk moet wachten. We voorkomen niets meer, maar we maken wel overal

een melding van. We hebben daarvoor 1,8 miljoen 112-meldingen. We zijn slechts handhavers geworden. Er groeit een generatie op die de politie alleen nog maar als handhavers kent. Een soort Guardia Civil. Dat is een nachtmerrie voor mijn idealisme.'

Door het terugtrekken en centraliseren van de politie hebben gemeenten massaal bijzondere opsporingsambtenaren aangesteld, beter bekend als de boa's. Zij zijn veelal goedkoper dan de agenten. In korte tijd zijn er nu zo'n 30.000 boa's, in de steden, in het openbaar vervoer en in het bos. De politie komt daar niet meer. De boa's hebben een groot deel van het surveillerende werk van de politie overgenomen. Maar omdat boa's geen bevoegdheden hebben, kunnen ze niet dezelfde preventieve rol spelen als de politie. Boa's komen met enige regelmaat in gevaarlijke situaties terecht, alleen hebben ze dan een 'lege riem', zoals ze zelf zeggen. Zij beschikken namelijk over het algemeen niet over verdedigingsmiddelen. 'De politie kan door een boa worden gealarmeerd als deze in een gevaarlijke situatie terecht komt. Maar voordat de politie er is, gaan er toch gauw in het gunstigste geval minimaal vijf minuten overheen. In die tijd kun je wel al helemaal in elkaar geslagen zijn.' Voor zowel de burger als de boa wordt het er dan ook niet veiliger op.

NARCOSTAAT

Jan Struijs: 'We zijn niet meer op straat, en dan hebben we ook nog eens de kleinste recherche van Europa. Er moeten naast een fors aantal wijkagenten minstens tweeduizend rechercheurs bij. De laatste twintig jaar hebben we van alle boeven nog maar 5 procent kunnen pakken. Slechts een op de negen bekende criminele netwerken kan maar worden aangepakt. Nederland vertoont de kenmerken van een narcostaat. We zijn de grootste producent in de wereld van xtc. Criminele drugsorganisaties beschikken over meer geld dan bijvoorbeeld de hele gemeente

Foto: Peter Hliz / Hollandse Hoogte©

Particuliere beveiligers zetten de achtervolging in op een winkeldief.

Tilburg. Met zoveel geld hebben ze macht, kunnen ze mensen onder druk zetten en omkopen. Dat is het betonrot in de rechtsstaat. Al die criminelen zijn in die dertig jaar afbraak van veiligheid superrijk geworden.'

'Als jongeren afglijden, hoop je dat dat gezien wordt op school. En anders wel door jeugdzorg, of door de wijkagent. Maar ja, met grotere klassen, bezuinigingen op de jeugdzorg en de politie die uit de wijken is getrokken, is de kans dat afglijden tijdig gesignaleerd wordt, stukken kleiner. En de kans op ontsporing dus stukken groter. En weet je waar ze dan terechtkomen? In onze cel. Jongens die koerijtje spelen voor de grote drugsjongens. Ik heb het dan over kinderen tussen de acht en twaalf jaar. Die horen toch niet in een cel thuis?'

BETONROT

Jan Struijs: 'We hebben geen slechte politie, alleen krijgen we de middelen niet. De efficiency en de kille cijfers regeren. Ik was laatst op een wijkvergadering waar een teamleider van de politie een verhaal hield over de dalende criminaliteit. Hij vertelde trots aan de aanwezige wijkbewoners dat we gemiddeld van drie overvallen naar 1,8 zijn gegaan. Stond er een

grote vent op en die zei: "Dank je wel, dus vorig jaar ben ik drie keer overvallen en nu nog maar 1,8 keer. Ik voel me een stuk beter, hartelijk dank." Het verhaal van deze teamleider was helemaal weg. Statistieken foppen mensen niet. Maar cijfers regeren en ze zeggen eigenlijk: zoek het zelf maar uit. Wat is de volgende stap? Jezelf bewapenen? We horen steeds vaker dat mensen zelf pepper spray aanschaffen, ze gaan zichzelf maar verdedigen.'

Door bezuinigingen en efficiencymaatregelen is veiligheid in de uitverkoop gedaan. Een bewust ingezette ontwikkeling. De politie is uit de wijken en van de straat. Preventie wordt onzinnig, niet te kwantificeren en in ieder geval te duur gevonden. Dat regelen de burger en de markt zelf maar. Daarom worden massaal camera's, beveiligers en boa's ingezet, zonder bevoegdheden en stukken goedkoper. De bedrijven regelen het zelf. En de overheid is, zoals in de haven, afhankelijk van bedrijven die een ander belang hebben. 'Die afhankelijkheid zou je niet moeten willen. Die bedrijven hebben ook een primair belang om snel goederen te vervoeren. De overheid moet daarom haar verantwoordelijkheid nemen. We

moeten weer investeren in onze rechtsstaat en het betonrot bij de wortel aanpakken. Ik wil dat mensen weer op elkaar gaan letten. Ik wil af van de situatie dat de wijkverpleegkundige ongestoord door criminelen gevolgd wordt om te weten waar haar terminale patiënten wonen, waar ze vervolgens kunnen inbreken. De agent moet weer in de wijken zijn en een sociaal netwerk opbouwen. Veiligheid is ook preventie en dat kost geld.'

Foto: Wiebe Klestra

Jan Struijs is sinds juni 2016 voorzitter van de Nationale Politiebond en FNV Veiligheid. Daarvoor vervulde hij meerdere leidinggevende functies binnen de politie, onder andere bij Bureau Interne Zaken en de Zeehavenpolitie.

MENSEN MAKEN DE PUBLIEKE SECTOR

Tekst: Lilian Marijnissen Foto: Sandra Beckerman

De crisis in de publieke sector gaat verder dan alleen geldgebrek. Geef de medewerkers de mogelijkheden en het vertrouwen hun werk goed te doen en zich te richten op mensen, niet op de markt.

Overwerkt, onderbetaald en ondergewaardeerd. Dat is de beleving bij veel van de 60.000 medewerkers in de publieke sector die de SP de afgelopen jaren sprak. Te veel werk, te weinig budget, te weinig vertrouwen en veel te veel formulieren. Van onderwijzer tot politie, van ambulancepersoneel tot ouderenzorg: in ons rapport *De Publieke Sector aan het Woord*¹ noemen ze allemaal dezelfde problemen.

Die problemen zijn wrang en onnodig. Wrang, omdat publieke medewerkers stuk voor stuk intrinsiek gemotiveerd zijn om bij te dragen aan de samenleving. Juist deze interne motivatie wordt gewantrouwd en beknot, nu het werk tot op de vierkante centimeter is vastgelegd in regels en protocollen.

Onnodig, omdat de problemen een gevolg zijn van ondoordacht beleid. De vermarkting van de publieke sector rustte niet op bewezen resultaten, stellen meerdere onderzoeken, maar op de ideologische overtuiging dat de markt nou eenmaal beter was. De oplossing voor een falende markt was nooit minder markt, maar meer.

De gevolgen van deze ideologische tunnelvisie worden pijnlijk duidelijk in ons rapport. Allereerst natuurlijk de bezuinigingen. Binnen het marktdenken is de publieke sector geen oplossing voor maatschappelijke problemen, maar zelf het probleem. Een kostenpost, die alsmaar goedkoper moet. Elke hap adem is uit de werkroosters geknipt. Goed werk leveren kost tijd, en juist die heeft de medewerker steeds minder. Wie het werk goed wil doen, werkt structureel over. 'Wij voelen ons productiemedewerker in plaats van verzorgende', zegt een medewerker uit de ouderenzorg.

Lilian Marijnissen tijdens de demonstratie van werkers uit de publieke sector op 2 oktober jongstleden.

Maar de gevolgen gaan verder dan dat. Met de introductie van de markt in de publieke sector is de autonomie verschoven van de werkvloer richting een nieuwe tussenlaag van managers. Er zijn daardoor twee werelden ontstaan: de reële en de papieren werkelijkheid, waarbij de papieren werkelijkheid van de managers bepalend is. 'Als de inspectie iets constateert wat niet goed is,' zegt een medewerker in de gehandicaptenzorg, 'wordt op papier het probleem 'aangepakt', maar niet werkelijk.'

De verschuiving van autonomie geeft bovendien een enorme bureaucratistische druk. Steeds meer tijd gaat op aan verslaglegging en verantwoording. Er bestaat een georganiseerd wantrouwen naar het inzicht, de vindingrijkheid en kundigheid van de medewerker. 'Als het niet in het systeem past, dan 'kan' het niet', zegt een geïnterviewde veelzeggend.

Al deze kritiek op het marktdenken is niet nieuw. Al in de jaren negentig werd gesproken over de *McDonaldisation* van de publieke sector: de neiging om fundamentele maatschappelijke functies gelijk te stellen aan het verkopen van hamburgers en friet. Er is een 'cliënt' die een 'product' afneemt, dat wordt aangeboden door meerdere, concurrerende aanbieders op een vrije markt. Keer op keer blijkt

dat mensen niet zo willen denken. In onderwijs of zorg willen we geen cliënt zijn, maar als mens gezien worden. Medewerkers willen geen verkopers zijn, maar waarde geven aan levens. Een markt die waarde alleen herkent als geldbedrag, is niet de manier om het algemeen belang vorm te geven.

Alleen meer geld naar de publieke sector is niet genoeg. In plaats van de markt moet het algemeen belang weer voorop staan. Laten we samenwerking steunen, in plaats van concurrentie. Laten we medewerkers het vertrouwen teruggeven hun werk vanuit hun eigen motivatie te doen. Laat verantwoording niet alleen vanuit de werkvloer naar managers plaatsvinden, maar juist ook andersom. Laten we het geld voor de publieke sector besteden aan goede kwaliteit van zorg en diensten, echte banen, gekwalificeerde medewerkers en een fatsoenlijk loon. Niet aan marketing, bureaucratie en topbeloningen.

Het moet weer leuk worden om te werken in de publieke sector. En dat kan, als de helden van de publieke sector weer voelen dat ze voor mensen mogen werken, en niet voor de markt.

¹ Ineke Palm, *De Publieke sector aan het woord: Geen marktwerking maar democratisering* (februari 2017).